سریزه

افغانستان که د صنعت او اقتصاد په لحاظ د نړۍ د وروسته پاتې هیوادو په کتار کې دریږي، خو د معنویت په نړۍ کې یې ستر ویاړونه په برخه شوي دي. افغانستان د استعمار پر ضد مبارزه کې د آسیا، افریقا او لاتینې امریکا د اولسونو لپاره لوړ مثال ګڼل کیږي. د افغانستان خلکو تل په ګډه د خپلې خاورې دفاع کړې؛ ددې هیواد اوسیدونکو تل د هیواد د یووالې تضمین کړی دی. افغانانو له استعماري هیوادونو څخه ډیر زیانونه لیدلي. په افغانستان کې د اسلام د مبارک دین د خپرېدو پر مهال د افغانستان وضعیت ډیر ګډوډ او په مادي او معنوي لحاظ د ټولنیز کړکیچ سره مخامخ و. ددین له پلوه چې د یوې ټولنې د یووالې ستر ضامن دی، دلته دوه مختلف دینونه لکه زردشتي او بودایي دینونو رواج درلود. په ختیځې سیمې کې بودایي دین او د بلخ شاوخوا سیمو کې زردشتي دین پیروان درلودل، خو له دې سره سره لرغونی افغانستان یا لرغونې اریانا له اسلام څخه مخکې د ځانګړي جغرافیایي موقعیت او طبعي جوړښت له امله د عظمت او شوکت خاوند و. افغانستان د ویدي او اوستایي مدنیتونو ټاټوبی ګنل کیږي.

د تاریخ او جغرافیې پوهانو افغانستان د ځواکونو د تګ او راتګ ستراتیژیک پل، د وریښمو د لارې د تقاطع ځای ، د هند د دروازې ، د اسلامي نړۍ د ختیځې دروازې، د تمدنونو څلور لارې، د نړیوالې سوداګرۍ د لوی لارې په نومونو سره نومولی دی. ځینو افغانستان له ۵۴۵ ق م څخه تر ۱۸۱۵ میلادي پورې د هند په خاوره باندې د یرغلګرو د ټوپ د تختې او پل په نوم پیژندلی دی. د وریښمو کومه لار چې [illegible] د هند، [illegible] خاورې، [illegible] جزیرې لعل سره ګریزو قافلو به پرې تګ راتګ کاوه. خو دغو ځانګړتیاو له ځانه سره د وینو ډکې پیښې او کړکیچونه هم لرل.

Ketabton.com

افغانستان د اسلام د مبارک دین د رارسیدو پرمهال یو ستر ټولنیز انقلاب ته اړتیا درلوده، ترڅو وکولای شي چې ټولې اخلاقي ناوړتیا، سیاسي او مذهبي اختلافات، مادي او معنوي اختلافونه او توپیرونه له مینځه یوسي او پر ځای یې په هیواد کې د ژوندیو واحد روح رامینځته کړي. سره له دې چې د دغسې یو انقلاب د رامینځته کېدو زمینه برابره وه، خو یې لا محرک نه و پیدا شوی. په دغسې شرایطو کې یوازې د اسلام سپیڅلي دین وکولای شول چې افغانستان کې دغه درنده دنده ترسره کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره له دې چې ددې نوي دين له خپرېدو سره ددې ملت جنګيالیو هم ډير مخالفت وښود او د پرمختګ په مخکې يې ورته خنډونه رامینځته کول، بيا هم د اسلام خپرونکيو په يوه لاس کې توره او په بل کې وعظ او تبليغ نيولي وو. د افغانستان خلک په دې ډول او اسانه لار د دين منلو ته تيار نه وو. له همدې امله په افغانستان کې د اسلام خپرېدو نهه پيړۍ او تر دې ډير وخت واخېست، خو د اسلام د سپيڅلي دين په راتلو سره په دې هيواد کې د يووالې، ترقۍ او خوشحالۍ نوې سباه وچليده.

کله چې افغانستان ته لومړۍ ځل د هجرت په ۲۲ کال اسلامي لښکرې راغلې. وروسته دوی د راشدينو خلفاو او اموي او عباسي خلفاو د خلافت پرمهال افغانستان ته د مشهورو قوماندانانو تر مشرۍ لاندې اسلامي لښکرې راولېږلې. دوی د افغانستان ځينې سيمې فتح کړې ، مګر د ټول افغانستان په فتح کولو بريالي نشول. د اسلامي لښکرو جګړې تر هغه وخته پورې ادامه درلوده، ترڅو په ۲۰۷ هـ ق کال د طاهر پوشنجي په مشرۍ د لومړي ځل لپاره افغانانو د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کيښود. له طاهر پوشنجي وروسته د هغه د کورنۍ واکمنانو د اسلام د مقدس دين په خپريدا کې پوره ونډه واخېسته او د نويو پيړيو په تاريخ کې يې د افغانستان د مستقل دولت بنسټ کيښود، چې له طاهريانو وروسته صفاريانو، سامانيانو، غزنويانو او غوريانو په ټول افغانستان کې د اسلام مقدس دين خپور کړ.

غزنويانو په ځانګړي ډول سلطان محمود غزنوي د هند په ډيرو سيمو کې د اسلام مقدس دين خپور کړ. له دوی وروسته غوريانو د هغو فتوحات تعقيب او په هند کې يې د مسلمانانو په پياوړتيا او د جوماتونو په جوړولو کې د پام وړ ونډه واخېسته. غزنويانو او غوريانو له غزني او غور څخه دغه لوی اسلامي امپراطور اداره کوله، چې د دوی د واکمنۍ او خدمتونو بيلګې اوس هم په هند کې تر سترګو کيږي.

د غزني ښار ښکلی تاريخي ودانۍ چې د غزنويانو د واکمنۍ پرمهال جوړې شوې وې. خو د هيواد دغو ټولو تاريخي ودانيو او اسلامي فرهنګ د چنګيز خان د وحشيانه يرغل پرمهال ډير زيان وليد او ډيرې ودانۍ په ټول افغانستان کې له مينځه ولاړې. په دغه درسي کتاب کې ياد موضوعات د امکان تر بريده توضيح شوي دي. يوه يادونه کوم هغه دا چې په دې کتاب کې د هجري قمري نيټو څخه ګټه اخېستل شوی ده، او په عنوانونو کې د هجري قمري ترڅنګ هجري شمسي او زيږديزه (ميلادي) هم کارول شوي دي. دغه تاريخي دوره د افغانستان په تاريخ کې ځانګړی ځای لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

د طاهریانو دولت

پیلپزه

د افغانستان خلکو تل د ازادۍ لپاره قربانۍ ورکړي او د نړۍ ستر استعماري دولتونه يې په خپلو موخو کې ناکام کړي دي. په افغانستان کې د اسلام د مقدس دين له خپرېدو وروسته امويانو او عباسيانو د اختلاف پر مهال د افغانستان خلکو د ابو مسلم خراساني په لارښوونه د امويانو د واکمنۍ په سقوط او د عباسيانو واک ته رسولو کې د پام وړ ونډه درلوده ، خو د عباسي دولت خليفه ابو جعفر منصور د ابو مسلم د خدمت په مقابل کې په ډېرې ناروا سره هغه شهيد کړ او د افغانانو قربانۍ ته يې ارزښت ور نه کړ .

د هارون الرشيد له مړينې وروسته چې کله امين الرشيد ځان خليفه او وروسته يې زوی وليعهد وټاکه ، مامون الرشيد د هغه مخالفت وکړ او ځان يې په مروه کې د خليفه په توګه اعلان کړ .کله چې امين الرشيد خپل پوځ د مامون د رعيت کولو لپاره راولېږه، مامون خپل پوځ د هغوي مقابلې ته واستوه او طاهر پوشنجي وتوانيد چې د امين لښکرو ته ماتې ورکړ ي، مامون يې واک ته ورساوه خو کله چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مامون الرشید له افغانستان څخه بغداد ته د خلافت پلازمېنه انتقال کړه؛ طاهر يې د خراسان د حاکم په توګه مقرر کړ، خو طاهر پوشنجي د نورو افغاني رهبرانو په څېر د هيواد د آزادۍ په فکر کې و. ده له دوو کالو وروسته افغانستان کې خپلواک اسلامي دولت اعلان کړ او د مامون نوم يې له خطبې څخه وغورځاو او د بغداد خيلفه مامون الرشيد ته د طاهر په څېر شخصيت د زغملو وړ نه وو. د خپلو هغو مامورينو په لاس چې طاهر پوشنجي سره به يې په اداره کې کار کاوه زهر ورکړل ، طاهر يې شهيد کړ خو نوموړې د يوې ورځې حکومت په بهير کې د خپلواک دولت بنسټ کېښود ، وروسته يې زوی طلحه پاچا شو چې مامون دمجبوريت له مخې د هغه واکمني په رسميت وپېژنده او په راتلونکې کې يې د خپلواک اسلامي دولتونو جوړيدو لپاره زمينه برابره کړه .

۱،۱. په افغانستان کې د ۹-۱۳ ز پيړۍ پورې د خراساني دولتونو جوړيدل

طاهر پوشنجي د حسين پوشنجي زوی د طاهري دولت بنسټ اېښودونکی په ۸۲۰ ز کال له بغداد څخه افغانستان ته راغی. په ۸۲۲ ز کال يې په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کېښود او د عباسي خيلفه مامون الرشيد نوم يې له خطبې څخه لېرې کړ، د افغانستان د ولايتونو د مسلمان شويو افغانانو تر مينځ يې مرکزيت ټينګ کړ، له طاهر پوشنجي وروسته په ۸۲۲ ز کال د هغه زوی طلحه پاچا شو ، له طلحه وروسته د هغه ورور عبدالله ، له عبدالله وروسته د هغه زوی دوېم طلحه او ددې کورنۍ وروستی پاچا محمد، د دويم طاهر زوی پاچا شو ، چې نوموړی د خپلو نيکونو برخلاف يو بې کفايته او عياش شخص و ، چې د طاهريانو د سقوط زمينه يې برابره او د يعقوب ليث صفاري له خوا نوموړي بندي شو او د طاهريانو واکمني پای ته ورسيده . د طاهريانو دوره په افغانستان کې د علم او ادب پالنې دوره وه ، دوی د خلکو د باور وړ وګرځيدل(۲۷: ۹۷).

د طاهريانو د واکمنۍ پر مهال افغانستان په دوو برخو يعني اسلامي او غير اسلامي باندې وېشل شوی وو ، خو يعقوب ليث صفاري ټولو مخالفينو ته ماتې ورکړه د کندهار، هرات او کابل تر نيولو او د خوارجو د مشر له وژلو وروسته يې په افغانستان کې يو مرکزيت جوړ کړ او د ايران ځينې برخې لکه شيراز يې په ۸٦۸ ز کال ونيولې او په ۸۷۱ ز کال يې د کابل شاه زوی او د برهمن شاهي لړۍ وروستی پاچا يې د زابلستان په جګړه کې ونيو. يعقوب ليث صفاري هڅه کوله چې ايران هم له عربو څخه ازاد کړي نو يې د جوزجان له نيولو وروسته د عباسي دولت والي محمد بن واصل ته په ۸۷٤ ز. کال ماتې ورکړه او ايران يې د خپلې واکمنۍ يوه برخه وګرځوله ، يعقوب لېث په افغانستان کې د عربو

(c) ketabton.com: The Digital Library

واکمنۍ پرضد ولاړ شخص و ، په تیره بیا له عباسي دولت څخه یې ډېره کرکه در لوده ځکه یعقوب لېث تل د سفاح وزیر ابو سلمه د ابومسلم خراساني شهادت او برمکي بلخي او سهل سرخسي د کورنیو له مینځه وړل یا دول چې د عباسیانو له خوا تر سره شوي وو ، او دا یې د عباسي دولت د غدر او خیانت یوه بېلګه ګڼله(۲۷: ۱۰۳).

کله چې افغانستان کې طاهري دولت واک ته ورسید، د شمالي او لویدیځ افغانستان د مسلمان شویو سیمو ترمینځ یو مرکزیت پیدا شو او هم ددې ځای په وګړو د عباسي دولت زور او ځبیښاک لږ شو، خو پر بزګرانو د پانګوالو له لورې تیرې او زور لا هماغسې پاتې وو. د طاهري دولت سیاست د اسلامي خلافت سره جوړ جاړې او د لوړ پوړو سره ملاتړ و. همدارنګه د دولت د ټینګښت لپاره عمومي امنیت ساتل د هغوی د دولت موخه وه. ددوی د واکمنۍ پرمهال په شرقي او جنوبي ولایتونو کې رتبیلان او کابل شاهان حکمراني کوله، دا خلک د زردشتي دین سرسخت مخالف و په ټولیزه توګه طاهري لړی علم پروره کورنۍ وه (۲٦: ۵۱).

خو ماورا لنهر یې ساماني کورنۍ ته پریښود او له هغوی سره د روغي ، جوړې لاره غوره کړه خود مالیاتو په را ټولولو کې خپل لوړوالي وساته، خو صفاري دولت داسې ونه کړل، هغوی د فارس حاکم رافع چې د خپلواکۍ خبرې یې کولې په ۲٦۷ هـ ق کې وواژه، د سامانیانو او صفاریانو تر مینځ شخړې زیاتې شوې ، د بغداد خلافت هم د دې اختلاف په زیاتوالي کې ونډه درلوده او دغه اور ته یې لمن ووهله . په ۸۹۹ ز کال د بلخ په شاوخوا کې د عمرو لیث او اسماعیل ساماني تر مینځ جګړه ونښته بغداد د اسماعیل ساماني پلویتوب کاوه ، عمرو لیث په دې جګړه کې د اسماعیل ساماني سره بندي شو او له دوو کالو بند وروسته په بندیخانه کې وفات شو(۲۷: ۱۰۹).

۱,۲. له ۱۳-۹ ز پېړۍ پورې د افغانستان ټولنیزه، اقتصادي او کتلوري اوضاع

له (۱۳-۹ ز) پېړۍ ترمینځ په افغانستان کې ټولنیزې چارې له بېلا بېلو ستونزو او پرمختګونو سره مخ وې او مینځنیو پېړیو د خپلې بشپړتیا وروستي پړاوونه وهل، په دې دوره کې د کرنې او اوبو لګولو چارو پرمختګ وکړ، د اوبو بندونه جوړ، صنایعو او کسبونو په تېره بیا نساجۍ او فلزکارۍ پرمختګ وکړ، آرت او هنر لوړ پړاو ته رسیدلي و، یو شمیر ادبي اثارپه دې دوره کې ایجاد او لوړې ودانۍ جوړې شوې، د افغانستان لوی ښارونه لکه کابل، هرات، بلخ، مرو او نیشاپور د مینځنۍ اسیا لوي سوداګریز مرکزونه وو، یوازې بلخ دوه سوه زره تنه نفوس در لود، د وریښمو لویه لار د غزنوي دولت

(c) ketabton.com: The Digital Library

له سیمو تیرېدله او تل د لویو کاروانونو له تګ او راتګ څخه برخمنه وه، دغو کاروانونو هم د افغانستان، ایران، چین، هند، ترکستان، عراق او شام ته مالونه وړل راوړل. په دغو مالونو کې رختونه، عطر، غلامان، څاروي، درمل، فلزي سامانونه، وسلې، قیمتي ډبرې، میسین لوښي، کاغذ، وړی، پوستکې، څرمن، وریجي او غوړي وو. په ورځنۍ ژوند کې خلکو له بادي ژرندو، اوبو ژرندو، او له اوبو ایستلو څرخونو (ارهټونو) څخه ګټه اخېسته . اوربشې، غنم، وریجي، پنبه، انګور، کرنېز پیداوار وو، سرکه او شراب هم په دې دوره کې جوړېدل، د کرنې تر څنګ د غالۍ اوبدلو، رخت جوړولو، فلزکاری، وسله جوړول، صابون او لوښو جوړولوصنایعو او انځور ګرۍ پرمختګ کړی وو، د غزنویانو په دوره کې موسیقي ښه ځلیدلې وه . په لویو غونډو کې به تل سندر غاړو له طبلې سره بدلې ویلې، دولتونو منظم ملکي او نظامي تشکېلات لرل، دیني علوم به په جومات کې تدریسېدل . په دې دوره کې مشهور شاعران او پوهان لکه فردوسي، بلعمی، ابو ریحان البیروني، طوسی، فرخي، سنایي، بلخي ابن سینا اوسیدلي دي د غزني ښار په ټوله مینځنۍ آسیا کې د علم او ادب ځانګو وه . په دغه دوره کې اسلامي فقه هم لوړ پړاو ته رسیدلې وه(۲۷: ۱۲۹).

سلجوقیان په بشپړ ډول دیوه سیاسي قبیلوي ملکېت پلویان وو، چې دولت یې یوازې د پاچا مال نه بلکه هغه یې د ټولې کورنۍ مال ګاڼه . هر سلجوقي شهزاده که به په هر ځای کې و، هلته یې په خپل نوم خطبه جاري کوله. له همدې امله د سلجوقیانو لویه امپراتوري په ټوله اسیا کې په څو حکومتونو ووېشل شوه، دوی غوښتل چې د مینځنۍ اسیا د پخوانیو پاچاهانو په څېر مطلق العناني رواج کړي، خو تل به د اشرافو روحانیونو او مخورو له مخالفت سره مخامخ کېدل(۲۷: ۱۴۵).

په لنډه توګه ویلای شو چې په دې دوره کې د اقتصاد بنسټ په کرنه او مالداری ولاړ و. له اسلام څخه مخکې هم په افغانستان کې کرنې پرمختګ کړی و او د څارویو روزنې د خلکو ژوند نسبتاً ډاډمن کړی و، ویالې، کانالونه او بندونه جوړ شوي وو څو وروسته د خپلواکو اسلامي دولتونو (طاهري ، صفاري ، غزنوي او غوري دولتونو) په افغانستان کې کرنې او مالداری ته پاملرنه وکړه، د هیواد په شنو څړ ځایونو کې ښه ډېر څاروي روزل کېدل. په دوی کې د باختر اسونو او اوښانو، د تخار اسونو او د سیستان غواګانو ډېر شهرت در لود. وربشې، غنم، پنبه، وریجې، انګور، ممیز، بادام او خیدک ډېر زیات تولیدیدل. د هیواد له معدنونو څخه سره زر، سپین زر، اوسپنه، مس، قلعي، سرب او نوشادر ایستل کېدل. کوچنۍ صنایع ښه پرمخ تللی وې. نساجي په تیره بیا نازک رختونه، څرمن ګنډل، فلز

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاري، غالی اوبدل، د مسي لوښو جوړیدل، وسله جوړول، صابون جوړول او براق جوړولو ښه پرمختګ کړی و. په زرګری، مسګری، پښګری، بنایي، ټټاری، ترکانې، انځور ګری او نورو برخو کې ډیر پرمختګونه شوي وو. دولت صنعت کاران هڅول. په ښارونو کې سره او سپین زر د درهمو او دینارو په نوم کونډل کېدل. د نن ورځې پیسو په څېر رواج درلود. د سیکو وزن او معیار په اسلامي هیوادونو کې بیل بیل وو(۲۷: ۱٦۸).

په مروه، غزنی او نورو سیمو کې لوی لوی اسلامي مدرسي جوړې شوې او لویو اسلامي پوهانو لکه امام اعظم، ابو حنیفه، محدث ابواسحق ابراهیم بن یعقوب، جوزجاني محدث، ابراهیم او هم بلخی صوفي، ابو سلیمان جوزجاني، حنفي فقه پوه، ابراهیم بن رستم مروزي د ابو حنیفه له ملګرو څخه، ابو داود سجستاني، ابو هاشم سهیل بن محمد سیستاني، ابو جعفر بلخي منجم، ابو قتیبه مروزي تاریخ پوه، بشار بن برد تخارستانی عربی شاعر او نور د دې سیمې په مدنیت او فرهنګ کې ونډه واخېسته(۱۰: ۱۱۷-۱۱٦).

۱,۳. د طاهریانو دولت (۲۵۹-۲۰۷ هـ ق)

(۲۰۱-۲۵۲ هـ ش)

(۸۲۳-۸۷۴ ز)

په خراسان کې د ابو مسلم خراساني پواسطه د اموي ضد نهضت له مینځ ته راتګ او پیاوړتیا وروسته افغانان د ابو مسلم خراساني په لاربښوونه وتوانیدل چې عباسیان واک ته ورسوي. نوموړی پیښې د اسلام په تاریخ کې ستر بدلون راوست، خو د ابومسلم شهادت په افغانستان کې د ملي نهضتونو او حرکتونو د مینځ ته راتګ سبب وګرځید، چې له افغانستان څخه یې د عربي مسلمانانو سلطه پای ته ورسوله. دې ملي خوځښتونو په افغانستان کې د طاهریانو پواسطه تر خپلواک اسلامي دولت تر تاسیس پورې دوام وکړ . دغه نهضتونه د طاهریانو له واکمنی څخه ډېر وړاندې په هرات او سیستان کې مینځ ته راغلي وو خو د هارون الرشید له مړینې (۱۹۳ هـ) وروسته د هغه د دوو زامنو امین او مامون تر مینځ د خلافت پر سر اختلاف د خراسانیانو له پاره د طاهر په رهبری د یو خپلواک دولت د تاسیس زمینه برابره کړه(۴۳: ۱۵۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې واکمنۍ بنسټ اېښودونکی د حسین زوی طاهر و چې د هرات ولایت د پوشنج (نتي زندجان) له یو قوي کورنۍ څخه و، نیکه یې د عباسیانو د واکمنۍ پر مهال د پوشنج حاکم و، له ده وروسته زوی یې حسین د پوشنج واکمنۍ ته ورسید، د حسین زوی طاهر یو زړور، خپلواک او آزادي غوښتونکی شخصیت و، د ده په لاس په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کېښودل شو(۴:۱۴).

۱,۴. د طاهر پوشنجي واکمني (۲۰۷-۲۰۷ هـ ق)

(۲۰۱-۲۰۱ هـ ش)

(۸۲۲-۸۲۲ ز)

طاهریانو په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کېښود. د دې کورنۍ بنسټ ایښودونکی طاهر پوشنجي نومیده. له همدې سببه دغه کورنۍ د طاهریانو په نوم یادېږي. طاهر پوشنجي چې مامون ورته د ذوالیمین لقب ورکړې و . په ۱۵۸ هـ ق کې په پوشنج کې زیږیدلی دی، ده له خپل پلار زده کړه کړې وه، طاهر د حسین زوی د مصعب لمسی دی، د ده پلار حسین د مامون الرشید د خلافت پرمهال د پوشنج حاکم و چې په ۱۵۸هـ ق کې مړشو (۴٦: ۱).

پوشنج د هرات ښار لویدیځ لورته موقعیت لري چې هغه یو وخت، د غوریانو د حکومت مرکز او د هریرود سیند سویل ته د زندجان په نامه یو وړوکې ښار و چې د هرات او فوشنج تر مینځ واقع دی. دغه ښار هرات ښارته څېرمه له نږدې غرونو او له هرات ښار څخه دوه فرسخه واټن لري، د پوشنج ښار ډیر ښکلې و، گرد چاپیره یې شنې ونې ولاړې وې د ښار استحکامات په ښه توگه تر سره شوي و، او چار چاپیر یې د یوال او یوه کنده موجوده وه، په ۱۷۸ هـ ق کې فوشنج ښار یو ودان ښار و، بیهقي د هغه نوم فوشنج، پوشنج یا پوشنگ لیکلی دی، د اسلامي نړۍ ستر عالم شیخ ابو لیث پوشنجي او د شیخ ابو الحسن پوشنجي زیارتونه تر اوسه هلته موجود دی چې ددې ښار له نومیالیو علمي شخصیتونو څخه وو (۴۳: ۱۵۳-۱۵۲).

لسترنج په خپل کتاب (جغرافیایي تاریخي سرزمین های خلافت شرقي) کې د فوشنج په اړه داسې لیکلي دي : ((د یوې ورځې لارې واټن د طی کولو په اندازه د هرات یو مهم ښار پوشنگ ، فوشنج یا پو شنج واقع و، لېرې نه ده دا ښار به هماغه ځای وي چې اوس د غوریانو ښار چې د هریرود

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سيند کښې غاړې جنوب لوري ته موقعيت لري)) او علامه اکاډيميسن پوهاند عبدالشکور رشاد هم په خپل اثر (جغرافيايي يادښتونه) کې د پوشنج په اړه داسې ليکلي دي : ((زياتره کسان اوسنی زنده جان پخوانی فوشنج بولي، زنده جان د هرات ولايت لويديځ لورته تقريباً څلويښت کېلو متره لېرې واقع دی او تر زنده جان چې شپږ ويشت کېلو متره نور لويديځ ته ولاړ شې غوريانو ته رسيږې ، فوشنج دخطيب زوی صدر الدين ربيعي، چې د کرت پاچهانو په دربار کې و، د فوشنج ښار يې هوشنګ ته منسوب بللی دی))

که هو شنګ ، پوشنګ را ساخته است

چه فرم بهشتش بر اراسته است (١٦: ٣٥٧).

اصطخري ليکلې دي :

د فوشنج کلا ډيره ټينګه کلا ده شاوخواته خندق دی، درې دروازې لري .

١ _ ختيځه خوا دروازه يې علي نومېږي .

٢_ لويديځه خوا دروازه يې نيشاپور خواته خلاصېږي .

٣ _ د جنوب خوا دروازه يې قهستان ته خلاصېږي .

طاهر فوشنجي د دغه ښار اوسيدونکی و، د دې په توابعو کې د ګوډ تيمور تر حملې د مخه دا لاندې کلي پراته وو چې نومونه يې دا دي:

ارد، ښادیز، سادیا، ارشو، سنګوان، اوه، قورمان، غنچاباد، ترکاباد، شکېبان، شاده، مويزک، اوج، کوسويه (کوسان) روشنان، باده، فشان، استونان، روزنک، د هران، ګزه او جنګان . ځينې کلي يې اوس هم په دغو نومونو يادېږي لکه شاده ، منګوان ، کهستان ، غنجان ، شکېبان ، دهران ، ګزه ، جنګان ، روزنګ ، اوج، سبول او استونان په فوشنج پورې ټړلې کلي دي .

١ . کوسويه (کهستان): د دې کلا کنډوالې لا تراوسه پورې شته؛ د چنګيز لمسی پر دغه کلا برید وکړ مګر ويې نه شوه نيولای(١٦: ٣٥٩-٣٥٨).

د طاهر پوشنجي شهرت له هغه وخت څخه زيات شو کله چې د هارون الرشيد د زامنو تر مينځ د خلافت پر سر اختلاف پيدا شو . هارون الرشيد مخکې له مړينې (١٩٣هـ ق) خپله لويه اسلامي امپراتوري د دوو زامنو امين چې د ابو جعفر منصور د لور زبيدې زوی و او مامون الرشيد چې د استاد سيس سيستاني د لور مرجيله زوی و ترمينځ وويشله. د امپراتوری لويديځې برخې يې امين

(c) ketabton.com: The Digital Library

الرشید چې د ابو جعفر منصور لمسی او عباسیانو ته منسوب و، ورکړې او د امپراتورۍ ختیزې برخې یې لکه فارس ، کرمان، مازندران او خراسان مامون الرشید ته چې مور یې له افغانستان څخه وه ورکړې. د هارون الرشید له مړیني وروسته د امین الرشید له پاره زمینه برابره شوه؛ ځان یې دخلیفه په توګه اعلان کړ. امین الرشید د خلافت له اعلان وروسته د خپل وزیر فضل بن ربیع په لمسون خپل کوچنی زوی موسی بن امین د ځای ناستي په توګه وټاکه، په دې کار سره مامون په راتلونکې کې هم ځان خلافت ته له رسیدو څخه محروم ولید ، په همدې اساس یې له امین سره د دښمنۍ لار غوره کړه، امین غوښتل چې مامون هم د اسلامي امپراتورۍ د نورو محلي حکمرانانو په څېر د ده اطاعت وکړي، خو مامون الرشید د ده له اطاعت څخه سرغړونه وکړه، په مروه * کې یې خپل ځان د خلیفه په توګه اعلان کړ، په ۱۹۶ هـ ق کال یې په خپل نوم سکه ووهله،استقلال یې اعلان کړ او د بغداد سره یې مخالفت وښود(۴۶: ۱).

امین الرشید لومړی د خراسان لـــــه حکومت څخه دمامون الرشید د لیرې کېدو امر صادر او دمامون د ایل کولو په خاطر یې یو لښکر د علي بن عیسی په مشرۍ ور ولیږه، مامون الرشید د امین د لښکرو سره د مقابلې په خاطر د طاهر پوشنجي د حسین زوی په مشرۍ پوځ ولېږه چې د ری په سیمه کې ددوي تر مینځ جګړه ونښته ، په دې جګړه کې د بغداد ۶۰ زره کسیزه پوځ ماتې وخوړه او علی بن عیسی د یو شمیر سردارانو سره ووژل شو. د امین له خوا طاهر ته د ذوالیمین لقب ور کړ شو. طاهر د بغداد په لورې حرکت وکړ او د همدان په سیمه کې یې هم د بغداد رالیږل شوو قوتونو ته ماتې ور کړه. وروسته یې د بغداد لورې ته خپل حرکت ته دوام ور کړ او بغداد ښار یې کلا بند کړ، دغې کلابندۍ یو نیم کال دوام وکړ . په دغه موده کې امین د طاهر له خوا ووژل شو ، بغداد په ۱۹۸ هـ ق کال د طاهر پوشنجي په واسطه فتح او د مامون د خلافت لپاره لاره هواره شوه ، مامون الرشید له مروې څخه د خلافت ټولې سیمې اداره کولې او طاهر یې د شام (سوریه) بین النهرین (عراق) د والي په توګه مقرر کړ. طاهر پوشنجي هیله درلوده چې د خلافت مرکز له بغداد څخه افغانستان ته انتقال او اسلامي خلافت دې له افغانستان څخه اداره شي، تر څو د اسلامي دولت واک د افغانانو لاس ته ورشي. مامون هم د خلافت په لومړیو ورځو کې مروه د خپل خلافت مرکز وټاکله او د عباسیانو

---

*مروه تر ۱۸۸۴ز کال پورې د افغانستان د خاورې جزو ، چې په ۱۸۸۴ز کال کې روسانو ونیوله او له افغانستان څخه جلا کړله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بیرغ پر ځای یې شین بیرغ غوره کړ؛ خو دا پلان تر آخره عملي نه شو او ډېر دوام یې ونه کړ، ځکه ځینو عربانو د مامون پر ضد تحرکات پیل کړل .د مامون کاکا ابراهیم، د مهدی زوی د خپل خلیفه په توګه وټاکه(۴٦: ۲).

په بغداد کې د عربانو له خوا د خلیفه په توګه د ابراهیم ټاکنه ، د مامون د زوم علی رضا مړینه او د ده د وزیر فضل بن سهل قتل او یو شمیر نور مسایل د دې سبب شول چې مامون خپله کړنلاره بدله کړي او پلازمینه یې له افغانستان څخه بېرته بغداد ته انتقال کړه. طاهر پوشنجي له دې وروسته په دی باور شو چې د ده آرزو یعني افغانستان ته د پلازمینې انتقال نه عملي کېږي. له دې وروسته په دې کوښښ کې شو چې افغانستان له عباسي امپراتوری څخه جلا کړي په دې ډول نوموړی په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولت د جوړولو په فکر کې شو؛ د ده د هڅو او غوښتنو په پایله کې مامون الرشید طاهر پوشنجي د افغانستان د حاکم په توګه مقرر کړ ، مامون په دې پوهیده چې طاهر غواړي افغانستان له عباسي امپراتوری څخه جلا کړي ، مامون رشید د دې خطر له امله په دمشق کې له عربانو سره د افغانانو نزدیکت او د طاهر پوشنجي موجودیت نور نه شو زغملی؛ ځکه د طاهر په موجودیت کې د مامون ستونزې ورځ تر بلې ډېریدلې، د عربي او افغاني ډلو تر مینځ اختلاف ورځ تر بلې زیاتېده. طاهر پوشنجي په افغانستان کې له مقرریدو سره سم د خپلې نقشې د پلې کېدو له پاره تیاری نیوه تر څو یې په ۲۰۷ هـ ق کال د جمادي الاخر په ۲٤ مه (۸۲۲ ز) د جمعې په ورځ د خلیفه مامون الرشید نوم له خطبې څخه لیرې او ځان یې پاچا اعلان کړ ،هغه مهال یې د افغانستان په غرونو کې د آزادی بیرغ ورپاوه، له دې وروسته په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولتونو د جوړیدو لړی پیل شوه او د بغداد له خلافت سره د دوي اړیکې تش د احترام پربنسټ وي نه د حاکمیت په بڼه. د افغانستان د خپلواکه اسلامي دولتونو پاچاهان په ټولو چاروکې خپلواک او ازاد وو، خود روحاني دوستانه اړیکو د ساتلو په خاطر یې د عباسي واکمنانو احترام کاوه. د طاهر پوشنجي په واکمنی کې مشهد، نیشاپور ، مرګین (مرغاب) ، (هرات) او دسیستان ځینې برخې شاملې دي د افغانستان په نورو سیمو لکه کابل ، ګندهارا ، بلوچستان او نورو سیمو کې غیر اسلامي دولتونه موجود وو (۴٦: ۳).

د طاهر پوشنجي عمر ډېر دوام ونکړ په هماغه شپه مړ شو. ډېر ګومان دا دی چې د مامون په امر به د هغو عربي مامورینو له خوا چې له طاهر سره یې کار کاوه زهر ور کړل شوي وي چې نامتو مورخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارتولد په دې اړه داسې نظر لري : ((مخکې له دې چې د معصب لمسی، طاهر د پوشنج واک په لاس کې واخلي هغه د مامون له خوا د امین پرضد د لښکرو قوماندان و، وروسته له هغه چې طاهر بغداد فتح کړ ، د مامون له خوا د عراق د حاکم په توګه مقرر شو او په عین وخت کې د بغداد د مالي (ساوید Sawid) چارې هغه ته وسپارل شوي چې د طاهر پوشنجي دوست او ملګري احمد بن ابو خالد مامون دخراسان د والي غسان بن عباد له برید (سوقصد) څخه په ډار کړ ، د همدې ډول دسیسو په پایله کې خلیفه، طاهر د خراسان د والي په توګه مقرر کړ، طاهر د ۸۲۲ز کال د نوامبر په میاشت کې د مامون نوم له خطبي څخه لیرې کړ او له بغداد څخه یې خپله ازادي اعلان کړه، سمدستي مړ شو، طبعاً ګمان کېده چې طاهر به دخلیفه په امر مسموم شوی وي))(۲: ۵۷-۵٦).

د تاریخي اسنادو په استناد طاهر پوشنجي د مامون په امر مسموم شوی دی. ځکه، کله چې مامون واک ته د رسیدو له پاره خپل ورور امین وواژه، د طاهر مړینه ورته هم اسانه وه. او کله چې مامون د خراسان د حکومت فرمان طاهر ته لاس لیک کړ ، د دې لپاره چې تل د هغه له کړو وړو خبر وي خپل یو د باور وړ شخص کلثوم بن ثابت یې د خراسان د پوسته خانې د ریس په توګه وټاکه چې د طاهر پوشنجي د کړو وړو څارنه وکړي او خلیفه ترې خبر کړي .همدا راز د خالد پلار احمد چې د مامون الرشید وزیر او د هغه په وړاندې یې د طاهر ضمانت کړی و ، د دې لپاره چې طاهر د مامون مخالفت ونه کړي نو خلیفه باید هر وخت د طاهر له کړو خبر وي ، له خپلو نږدې او باوري کسانو څخه یې یو کس په څرګنده طاهر ته دخدمت لپاره را ولېږه او په پټه یې هغه ته د نده ور وسپارله، که چیرې طاهر خپلواکي اعلانوي، نوموړی به پاڅون وکړي او هغه به ووژني. کله چې په خطبه کې یې د خلیفه نوم له مینځه وویست او د خراسان د خپلواکۍ له اعلان وروسته کور ته ستون شو، د کمزورۍ او ناروغۍ احساس یې وکړ. او داسې ګومان کېده چې زهر ورکړ شوي دی. خو طاهر پوشنجي د هماغي ورځي پر مابنام دحق داعی ته لبیک ووایه .. په هر حال د خراسان د پوسته خانې ریس او جاسوس کلثوم په افغانستان کې د خپلواکۍ د اعلان او بیا د طاهر د مړینې خبر یو په بل پسې مامون ته په لیکلې ډول واستاوه (۴۳: ۱٦۸-۱٦۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱,۵. د طلحه واکمني (۲۱۳-۲۰۷ هـ ق)

(۲۰۱-۲۰۷ هـ ش)

(۸۲۲-۸۲۸ ز)

د طاهر پوشنجي له مړيني وروسته د هغه زوی طلحه د خراسان پاچا شو. مامون الرشيد د مجبوريت له مخې د هغه واکمني په رسميت وپېژانده، ځکه مامون په هرات، سيستان او د خراسان په نورو ولايتونو او شام کې د طاهر پوشنجي د کورنۍ له نفوذ او اقتدار څخه پوره خبرتيا لرله او له هغه څخه په ويره کې و، چې د طاهر پوشنجي له مړينې وروسته يې د طاهريانو له کورنۍ سره جګړې ته زړه ښه نه کړ ، هغوی په دې ښه پوهيدل که چيرې له طاهريانو سره د ډير مخالفت څرګندونه وکړي له دوو خوا به پرې حمله وشي د شام لخوا د هغه زوی عبدالله چې د هغه د لښکرو قوماندان او ډير عسکر ورسره وو، او د افغانستان له خوا به طلحه پرې حمله وکړي. نو د بغداد د خلافت وضعيت به له خطر سره مخامخ کړي ، له همدې امله يې له طاهريانو سره له روغې جوړې څخه کار واخيست ، مامون الرشيد خپل وزير ابی احمد سره له مصلحت وروسته په افغانستان کې د طلحه حکومت په رسميت وپېژاند(۴۳: ۱۷۵-۱۷۴).

طلحه هم د پلار په څېر پوه ، هوښيار او علم پالونکی و د خلکو ستونزې به يې ژر حلولې او د هغوی له شکايت څخه به ډير ژر خبريده. د نجوم په علم کې يې پوره معلومات او د عالمانو روزنې ته يې پاملرنه کوله. د ده اوه کلنه دوره د امن او سولې دوره وه، يوازې حمزه سيستاني په سيستان کې څو ځله شورش وکړ، طلحه په ۲۱۳ هـ ق کال مړ او پر ځای يې دده ورور عبدالله واک ته ورسيده(۴۶: ۴).

۱,۶. د عبدالله واکمني (۲۳۰-۲۱۳هـ ق)

(۲۲۳-۲۰۷ هـ ش)

(۸۲۷-۸۴۴ ز)

عبدالله د طاهر پوشنجي زوی، د طاهريانو د کورنۍ او د خپلواک اسلامي دولتونو له مشهورو حکمرانانو څخه و، په جګړه کې يې پوره مهارت در لود. د ادب، هنراو موسيقۍ سره يې مينه لرله، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دري ژبې شاعر حنظله بادغيسي ، د ده په دربار کې اوسېده ، عبدالله د هيواد په اداره او سياست کې پوره وړتيا در لوده. د ده د واکمنۍ پر مهال د طاهريانو نفوذ او قدرت نور هم زيات شو. کرمان ، اصفهان، او طبرستان پورې يې خپل نفوذ ته پراختيا ورکړه؛ د اوبو د ويش قانون يې جوړ کړ تر څو د خلکو تر مينځ د اوبو پر سر را پيدا شوي اختلافات حل کړي . عبدالله د طاهر زوی چې کله افغانستان ته راغی نو خپلو مامورينو ته يې داسې وليکل : ((تاسو ته هدايت درکوم ، تر څو له خوبه راوښې او له لټې څخه را بهر شی خپله ښه ولټوئ ، د ولايت له مشرانو سره غوره چلند وکړئ ، کرنه او بزګران که وروسته پاتې شي هغه بايد بېرته پياوړي کړئ او خپل ځای ته يې ورسوئ، دا ځکه چې الله(ج) له همدې کرنې څخه روزي راکوي او له دوی سره بې عدالتي يې حرامه ګڼلې ده (۲۷: ۹۷).

د عبدالله د واکمنۍ پر مهال لويه پېښه په ۲۲۰ هـ ق د هلمند د سيند وچېدل وو چې ورسره د وچکالۍ او قحطۍ ستونزه رامينځ ته شوه ډير خلک د وچکالۍ او قحطۍ له امله مړ ه شول. عبدالله د دې ستونزې د حل لپاره يوه اندازه پيسې او خوراکې توکې سيستان ته ولېږل اوستونزه تر يو حده حل شوه (۴٦: ۵).

عبدالله د طاهر زوی په ۱۸۲ هـ کې زيږېدلی دی ، يو څه موده په شام او مصر کې حکمران و، له هغه وروسته د بغداد خلافت لپاره يې د بابک خرمي په خلاف جګړه کوله . کله چې د طلحه له مړيني وروسته نوموړی امير شو، د بغداد خلافت دی رسماً د خراسان د امير په توګه وپېژانده ، عبدالله د بغداد له خلافت سره لازمي او صميمي اړيکې در لودې. تل يې د بغداد د خلافت له دښمنانو سره جګړې کولې د هغوی دښمنان به يې له مينځه وړل .په ۲۱۹ هـ ق کې د تالقانو امام زاده محمد د قاسم زوی بندي کړ اوخليفه ته يې بغداد ته واستاوه ، په ۲۲٤ هـ ق کې يې مازياد د قارن زوی چې د طبرستان حکمران و هغه ته يې هم د خليفه په ګټه ماتې ورکړه. د عبدالله حکمرانانو په سيستان کې شورشونه ارام کړل. عبدالله ۱۷ کاله د افغانستان په لويديځو سيمو حکومت وکړ. د ده د واکمنۍ پرمهال په ۲۲٤هـ کال کې په خراسان کې سخته زلزله وشوه او په سيستان کې ۲۲۰هـ ق کې سخته وچکالي مينځ ته راغله(۱۰: ۱۲۸-۱۲۷).دده د واک پر مهال د عايداتو کچه چې له خپلو اړوند سيمو څخه به يې را ټولوله ٤۹ مليونه ديناره حساب شوې ده. دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشرۍ له عباسي خليفه واثق بالله ، سره همزمان وه. ډيـر سـخي، مهربانـه شخصـيت و ، د کـرکېلی سره يې زياته مينه در لوده.

۱,۷. د دويم طاهر واکمني (۲۴۸-۲۳۰هـ ق)

(۲۴۱-۲۲۳ هـ ش)

(۸۶۲-۸۴۴ ز)

د طاهر دزوی عبدالله له مړينې وروسته د عبدالله زوی د دويم طاهر په نوم امير شـو، ده پـه خپلـه ۱۸ کلنه واکمنۍ کـې دخپلـو نيکونـو لار تعقيـب کـړه او د بغـداد لـه خلافـت سره يـې دوسـتانه اړيکـې درلودې ، د دواړو هيوادو تر مينځ دوستانه اړيکو ته کوم زيان ونـه رسـيد. د ده د واکمنـۍ پـر مهـال د واثق الله بالله وفات د ده د اړيکو پر وضعيت باندې کومه اغېزه ونـه کـړه. خـو پـه سيسـتان کـې ځينـې شورشونه موجود وو ، چې دا شورشـونه ورځ تـر بلـې زياتيـدل. پـه ۲٤٦ هــ ق کـال ، يعقـوب ليـث پـه نيمروز کې د صفاريانو د مستقل دولت بنسټ کيښود (٤٦: ٦).

د عبدالله د زوی دويم طاهر د واکمنۍ پر مهال د سيسـتان خلـک د نصـر د زوی صـالح اويعقـوب ليث په مشرۍ شورشونه پيل کړل. تر څـو چـې د صـفاريانو کـورنۍ د دولـت بنسـټ کېښـودل شـو. د دويم طاهر د واکمنۍ پر مهال ابراهيم د حسين زوی د سيستان حکمران و. نومـوړي حکمـران خپـل نا اهله زوی احمد نومی د بست حاکم وټاکه ، احمد د هغـه ولايـت نـامتو کسـانو سره جگـړه وکـړه. پـه دې سبب د بست او سيستان خلکو له طاهريانو څخه مخ وګرځـاوه او پـه ۲۳۸ هــ ق کـال کـې يـې پـه بست کې له صالح سره بيعت وکړ؛ په دغه بحران او ګډوډۍ کې يعقوب ليث صفاري قوت ومونـد پـه ۲٤٦ هـ ق کې يې سيستان د طاهريانو له واک څخه وويسـت او د دويـم طـاهر لـه مړينـې وروسـته د هغه زوی محمد امير شو (۱۰: ۱۲۸).

۱,۸. د محمد واکمني (۲۵۹-۲۴۸هـ ق)

(۲۵۱-۲۴۰ هـ ش)

(۸۷۲-۸٦۱ ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دويم طاهر له مړيني وروسته د هغه زوی محمد واک ته ورسيد، نوموړی د خپلو نيکونو برخلاف يو بې کفايته او عياش شخص و، ډير وخت به مست او بې هوشه و؛ د هيواد له اداري څخه عاجز و. يعقوب ليث صفاري له دې وضعې څخه ګټه واخېسته، لومړی يې هرات ونيو بيا يې نيشاپور چې د طاهريانو پلازمينه او د افغانستان يو ايالت و ونيوو ، د طاهريانو وروستی امير محمد د يعقوب ليث له خوا بنديي شو او د طاهريانو د کورنۍ واکمني پای ته ورسيده(٤٦: ٦).

د محمد له بنديي کېدو (٢٥٩هـ ق) وروسته له دې کورنۍ څخه ابراهيم د محمد زوی د دويم طاهر لمسی، د عبدالله کړوسی اود طاهر پوشنجي کودی تر ٢٦٨ هـ ق پورې په مروه کې خپل حاکميت ته دوام ور کړ. احمد د محمد زوی له ٢٥٩ _ ٢٦٧ هـ ق پورې هم په خوارزم کې حاکم و، او دريم طاهر د محمد زوی د نيشاپور په يوه ليرې سيمه کې ٢٥٩ _ ٢٨٢ هـ ق په محلی توګه حکمراني کوله. خو په ربښتيني توګه د طاهريانو واکمني د دويم طاهر د زوی محمد له بنديي کېدو (٢٥٩ هـ ق) وروسته له مينځه ولاړه او د دوی د واکمنۍ ډيرې سيمې د صفاريانو د حکومت له خوا ونيول شوې (٢٦:١١٥) .

١,٩. د طاهريانو د عصر علمي او فرهنګي خدمتونه

د طاهريانو کورنۍ ټول فعاليتونه د اسلام مقدس دين د قرآني اصولو او د اسلام د ځلاند فرهنګ په اساس تر سره کېدل. دوي وتوانېدل چې يو روښانه او قوي مرکزي دولت په افغانستان کې جوړ کړي، د طاهري کورنۍ واکمنان د زده کړو لرونکي وو. د ماورالنهر ځيني سيمي هم د دوي په اداره کې شاملې وې، په خپله طاهر پوشنجي د عربي ژبې ښه ادیب او شاعر و، طلحه هم په نجوم او نحوه کې ښه پوهيده، عبدالله هم لکه د پلار په څېر شاعر و، منصور د طلحه زوی د مروې حاکم هم په فلسفه کې مقالې ليکلې وې، طاهري دولت د اسلامي معارف په خپرولو، د کرنې او اوبو لګولو په پراختيا کې ډېرې هڅې وکړې ، د اوبو د ويش لپاره يې قانون جوړ کړ (٢٧: ٩٧).

د طاهريانو د واکمنانو په دربار کې د دري ژبې مشهور شاعران لکه حنظله بادغيسي، مروزي او ابو حفص سغدی موجود وو. د دې کورنۍ د واکمنۍ پرمهال د عباسي دولت فشار کم و، د اسلام د مبارک دين له خپرېدو مخکې افغانستان په مختلفو محلي دولتونو ويشل شوی و، خو کله چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام مقدس دین د افغانستان په ځینو ولایتونو کې خپور شو، پخواني ديني او ژبنـي اختلافـات يـې پای ته ورسول(٢٦: ١۴٣).

ددې کورنۍ يو بل شخصيت عبيد الله بن عبدالله په ادبياتو، فلسـفه، هندسـه او نـورو علومـو کـې ډير معلومات درلوده، عبدالله د شاعرانو په ژوند هم يو کتـاب ليکلـی، د حکومـت پـه اړه يـې يـوه رسـاله ليکلې، د طبقات ناصري ليکوال قاضي منهـاج سراج جوزجـاني د طاهريـانو کـورنۍ علـم پـالونکي او وروسته ، با هنره او عادل مشران ګڼلي، چـې د دوی د واکمنـۍ پـر مهـال د تفسـير، حـديث او فقهـې علومو ډير پرمختګ وکړ او ګڼ شمير پوهان لکه : ابراهيم خزامي نيشاپوري، ابوبکر بن ابراهيم، محمـد بن عبدالله بن محمد، ابو اسحاق سغدي ابـراهيم بـن يعقـوب جوزجـاني، ابـراهيم بـن ابـو طالـب، ابـو موسی بن سليمان جوزجاني ، ابراهيم بن رستم ، الحافظ بن عبدالله محمد بن نصر المـروزي ابـو داود سجستاني ، شيار بن برد تخارستاني او داسې نور موجود وو چې د فرهنـګ او علومـو پـه پرمختـګ کـې يې ډېرې هڅې کړي دي (٢٦: ١۴۴).

په افغانستان کې طاهري دولت د اسلامي پوهې د خپرونۍ او همدارنګه د هغه مهال د کرکيلـې او اوبو خور د ښه والی لپاره ډيرې هڅې کړيدی. له اوبو څخه د ګټې اخېستلو لپاره يې يو قانون جوړ کـړی و. له دې امله خپلواکه ملي، علمي او ثقافتي او په خپل اقتصاد متکي ټولنـه او دولـت ګڼلـی شـو. ددې دورې يوه فرهنګي ښيګڼه او ځانګړتيـا دا وه ، چـې لـه دوی وروسـته د افغـاني دولتونـو پـه واکمنـي کـې عربي، پښتو او دري ژبی هند ته ورسـيدلې او هلتـه بيـا اسـلامي او ادبي علومـو کـې پوهـان رامينځ تـه شول.

د طاهريانو د واکمنۍ پرمهال يوه فرهنګي ځليـدونکی څېره چـې پـه دواړو ژبـو عـربي او دري کـې اشعار لري. محمود بن حسن وراق هروي دی چې د پيښې له مخې پـه وراق سره يـادېږي، دا ځکـه چـې کتاب پلورنځی يې درلود او صحافت يې کاوه. نوموړی شخصيت په ٢٧٧ هـ ق کال د عبدالله ابن طـاهر د واکمنۍ پرمهـال پـه افغانسـتان کـې و او د معتصـم باللـه د واک پرمهـال پـه بغـداد کـې وفـات شـو. د طاهريانو د واکمنۍ پرمهال افغانستان د علم او فرهنګ ټاټوبی او اوسيدونکو يې په دې برخه کـې د پـام وړ شهرت درلود (٢٦: ١۴٦).

زمونږ هيواد کې خلکو د خپلو کورنيو اړتياو د پوره کولو لپاره په خپل لاس کې جوړو شـويو دسـتګاو باندې د اړتيـا وړ شـيان جـوړول. د څـارويو لـه وړيـو او پوسـتکو څخـه د اړتيـا وړ شـيان لکـه پوسـتينونه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیمځي، ټغر او د غلو د ساتلو په خاطر بنیګانې او نور... له پنبې او وریښمو څخه ټوکران جوړول. له ډیرې پخوا زمانې څخه زمونږ په هیواد کې رواج درلود. له دې املې ویلې شو چې د اوبدلو صنعت په طاهري دوره کې په ځانګړې توګه پرمختګ کړی و. د خراسان ټوکران هغه مهال چین او سند ته وړل کېدل. د افغانستان بوري ډیر شهرت درلود؛ بادي ژرندی هم په افغانستان کې موجودې وې. همدارنګه فلزکارۍ او زرګرۍ هم پرمختګ کړی و. صنعت هغه مهال د خلکو په اقتصاد کې د کرنې په خوا کې مهم ارزښت درلود (۲٦: ۱۳۹).

امنیت ټینګ و او کاروانونو په ډاډ سره تګ راتګ کاوه، سوداګریزې توکې یې په اسانۍ سره لیږدول او د هیواد په اقتصادي برخه کې سوداګري هم ځانګړې ونډه درلوده.

په هر حال طاهري کورنۍ چې د اسلام د فرهنګي مخکښتوب په دوران کې ژوند کاوه، وکولای شول چې یو روښانه خو مستبد دولت په افغانستان کې جوړ کړي او ماورالنهر د خپلې د اداري لاندې راولي. د طاهري کورنۍ واکمنان د تحصیلاتو لرونکي وو. په خپله طاهر په عربي ژبه کې ښه ادیب او شاعر و؛ عبدالله د پلار په شان شاعر و؛ طلحه په نحو کې ښه پوهیده؛ منصور بن طلحه د مروې حاکم هم په فلسفه کې رسالې لیکلې وې. طاهري دولت د اسلامي معارف په خپرولو او د کرنې او اوبو لګولو په پراختیا کې ډیرې هڅې وکړې. د اوبو لګولو او له اوبو څخه د استفادې په خاطر یې یو قانون د فقهاوو په واسطه جوړ کړ؛ هماغسې چې طاهریانو ملي خپلواکي غوښتله، هماغسې یې د اسلام د دین ننګه او د عربي ژبې ملاتړ او د اسلامي خلافت ساتنه وکړه، څومره یې چې د عربو د واکمنۍ برخلاف د افغانستان د خلکو د پاڅون او د ازادي غوښتونکو غورځنګونو ملاتړ وکړ هومره یې هم په سیستان کې د خوارجو پرضد او په ایران کې د عباسي خلافت د مخالفینو او په شام کې یې د اسلامي خلافت له بغاوت کوونکو سره مخالفت وکړ. عبدالله ابن طاهر په ۸۲۸ ز کال د افغانستان د زردشتیانو یو شمیر کتابونه وسوځول او د اسلام د مقدس دین په ټینګولو کې یې برخه واخیسته، د طاهریانو پلازمینه د نیشاپور ښار و، چې نیشاپور د افغانستان یو ایالت و (۲۷: ۹٦-۹۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱,۱۰. د طاهریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

طاهریانو د افغانستان په تاریخ کې لومړی ځل د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کښښود ، خو د بغداد خلافت له دوی سره موافق نه و، د مجبوریت له مخې یې دطلحه واکمني په رسمیت وپېژانده د دوی د سقوط انتظار یې کاوه چې د عیارانو مینځ ته راتګ او پیاوړي کېدو سره د طاهریانو د دولت د سقوط زمینه هم برابره شوه ، ددوی د سقوط لاملونه په لاندې ډول ښودلې شو:

- د دویم طاهر د زوی محمد بې کفایتي او عیاشي .
- د عیارانو د نهضت مینځ ته راتګ او پیاوړي کېدل .
- د یعقوب لیث واک ته رسېدل .
- پر محمد باندې د یعقوب لیث د بریالیتوب او دمحمد بندي کېدل.
- د محمد له بندي کېدو سره د بغداد د خلافت موافقه او د هغه بندي کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

د افغانستان په تاريخ کې د افغاني (خراساني) مستقلو اسلامي دولتونو تاسيس او په ځانګړي ډول د طاهر پوشنجي پوهه او تدبير چې د مامون او امين له اختلاف څخه يې پوره ګټه واخيسته ، لومړی يې مامون واک ته ورساوه ، وروسته يې د مامون نوم له خطبې څخه لېرې او په افغانستان کې يې يو مستقل اسلامي دولت اعلان کړ ، چې د افغانستان په تاريخ کې دا يو نوي پړاو دی.

په دې څپرکي کې د طاهر پوشنجي د اصلي ټاټوبي پوشنګ يا پوشنج ، موقعيت او لرغوني تاريخ په اړه پوره بحث شوی دی ، ورپسې د طاهري دولت آخرنۍ واکمن محمد او د يعقوب ليث صفاري فعاليتونو ته اشاره شوي ده ، په ټولیز ډول په پورته څپرکي کې له نهمي پيړۍ څخه تر دولسمې پيړۍ پورې د افغانستان ټولنيز ، اقتصادي او کلتوري وضعيت د مختلفو واکمنانو د واکمنۍ پرمهال په جلا ډول د اړتيا تر بريده توضيح شوی . ځکه چې د صفاريانو ، غزنويانو او غوريانو د هر يو کورنۍ د دې دورې په کلتوري بڼاينه کې د پام وړ ونډه اخيستې ده. په دې دوره کې پوهانو، ډېر اثار ليکلي ، د لاسي صنعت او بزګرۍ په چارو کې يې ډيرپرمختګ وکړ .

د طاهر پوشنجي پلار هم د عباسي دولت سره اړيکې در لودی، ځکه د هارون الرشيد د واکمنۍ پر مهال دوی په پوشنګ کې لوړ ټولنيز موقف در لود ، کله چې عبدالله د طاهر پوشنجي زوی واک ته ورسيد؛ له عباسي دولت سره يې اړيکې نرمې وې، نوموړی خپله يو عالم سړی و ، د اوبو لګولو يو قانون يې جوړ کړ چې د اوبو لګولو چارې يې تنظيم کړې او د بزګرو ژوند ته يې هم پاملرنه وکړه ، د طاهري کورنۍ اخرنۍ پاچا د دويم طاهر زوی محمد چې يو بې کفايته او عياش شخص و ، او د خپلې بې کفايتي له امله يې د طاهريانو واکمني سقوط کړه ، په خپله بندي اود دې کورنۍ واکمنۍ ته يې د پای ټکی کېښود ، د دې څپرکی په پای کې ځينې پوښتنې مطرح شوي دي چې له موضوع سره نږدې اړيکې لري ، اولوستونکې د دې څپرکې محتوا سره اشنا کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. په افغانستان کې د لومړي خپلواک اسلامي دولت په جوړيدو کې د مامون الرشيد اوامين الرشيد تر مينځ اختلاف څه اغېز در لوده ؟

۲. د طاهر پوشنجي پواسطه د خپلواک اسلامي دولت بنسټ ايښودل د راتلونکو خپلواکو اسلامي دولتونوپه تاسيس کې څه اغيز در لود ؟

۳. ايا يوازې د دويم طاهر د زوی محمد بې کفايتي او عياشي د طاهري دولت د سقوط لامل وګرځيده ؟

۴. امين الرشيد د خپل ځای ناستی په توګه څوک وټاکه؟

۵. مامون الرشيد د امين الرشيد د پوځونو د مقابلې په خاطر خپل پوځونه د چا په مشرۍ وليږل؟

٦. طاهر پوشنجي په کومه نيټه د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کښيود؟

۷. طاهر پوشنجي د افغانستان په کوم ولايت کې زيږيدلی دی؟

۸. د پوشنج سيمه اوس په کوم نوم يادېږي؟

۹. د طاهريانو وروستۍ واکمن څوک و؟

۱۰. طاهر پوشنجي څومره واکمني وکړه؟

۱۱. د مامون الرشيد او امين الرشيد ترمينځ د اختلاف لامل څه و؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د طاهریانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمنۍ موده		
شمیره	د پاچا نوم	کال
۱	طاهر پوشنجی د حسین زوی	(۲۰۷-۲۰۷ هـ ق) (۲۰۱-۲۰۱ هـ ش) (۸۲۲-۸۲۲ ز)
۲	طلحه د طاهر زوی	(۲۱۳-۲۰۷ هـ ق) (۲۰۱-۲۰۷ هـ ش) (۸۲۲-۸۲۸ ز)
۳	عبدالله د طاهر زوی	(۲۳۰-۲۱۳هـ ق) (۲۲۳-۲۰۷ هـ ش) (۸۲۷-۸۴۴ ز)
۴	دویم طاهر د عبدالله زوی	(۲۴۸-۲۳۰هـ ق) (۲۴۱-۲۲۳ هـ ش) (۸۴۴-۸۶۲ ز)
۵	محمد د دویم طاهر زوی	(۲۵۹-۲۴۸هـ ق) (۲۵۱-۲۴۰ هـ ش) (۸۷۲-۸۶۱ ز)

۱،۱.جدول: پورتنۍ جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱،۱. ګراف: لاندینۍ ګراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د طاهري کورنۍ واکمنان

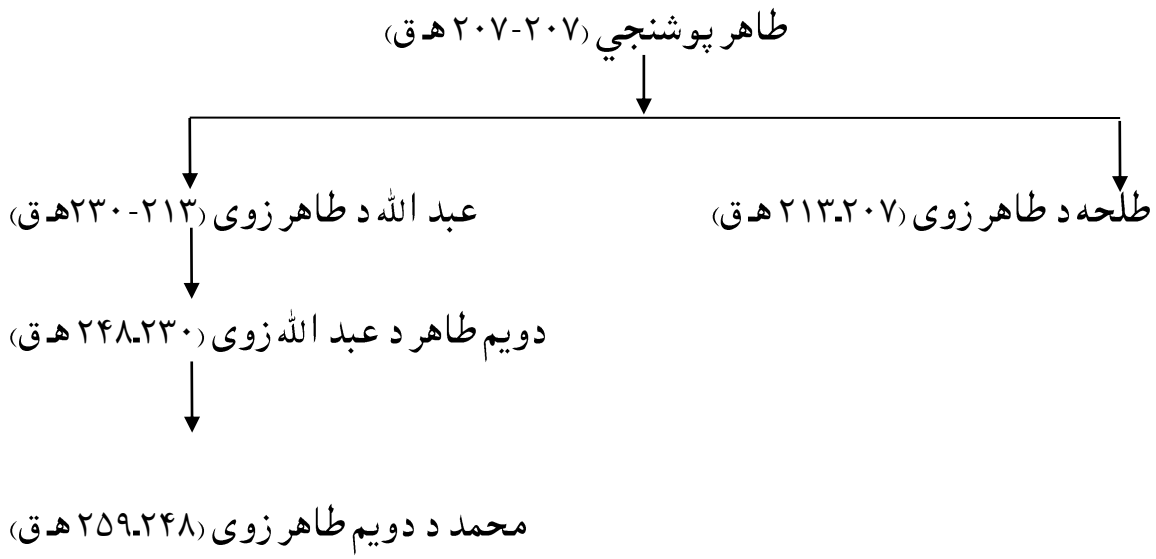

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويم څپرکی

د صفاريانو دولت

پيليزه

په افغانستان کې د طاهر پوشنجي په واسطه د مستقل دولت له تاسيس وروسته، د خپلواکو اسلامي دولتونو د جوړېدو لپاره زمينه برابره شوه. د طاهريانو د وروستي پاچا محمد(د دويم طاهر زوی) د واکمنۍ پر مهال چې نوموړی يو عياش او بې کفايته واکمن و، يعقوب ليث صفاري وتوانيد، چې د هغه واکمنۍ ته د پای ټکی کېږدي او په ۲۴٦هـ ق کال په سيستان کې د صفاريانو د دولت بنسټ کېږدي. د صفاريانو دولت وتوانيده چې د افغانستان په ډيرو سيمو کې د اسلام مقدس دين خپور کړي. کله چې يعقوب ليث واک تر لاسه کړ، دوه ستر دښمنان يې پر وړاندې موجود وو. يوه يې د خوارجو فرقه چې مشر يې يو بهرنۍ اعمار و، دويم يې صالح بن نصر و. يعقوب ليث له خوارجو سره د سولې لار ونيوه او د يوې لنډې مودې لپاره يې د هغوی له شر څخه ځان خلاص کړ، خو وروسته يې بيا هغه له مينځه يوړ. صالح د کندهار او کابل له پاچا رتبيل سره ټرون لاسليک کړ. يعقوب دوه ځله پر صالح حمله وکړه، چې دويم ځل يې صالح او د هغه مرستندوی رتبيل ته ماته ورکړه. رتبيل په دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړه کې مړ او صالح بندي شو. صالح څه موده وروسته په بندیخانه کې ومړ. یعقوب لیث صفاري وتوانید چې خپل مخالفین له مینځه یوسي او خپلی واکمنۍ ته پراختیا ورکړي.

په دې څپرکي کې د نهو تنو واکمنانو یعنی: دیعقوب لیث صفاري په واسطه افغانستان کې د صفاریانو دولت تاسیس او یعقوب لیث صفاري،عمر د لیث زوی، طاهر دمحمد زوی، لیث د علي زوی، ابو علي د محمد زوی، معدل د علي زوی، دویم عمر د عبدالله زوی، ابو جعفر د احمد زوی او خلف د احمد د زوی واکمنۍ او ددغې صفاري لړۍ د عصر کلتوري، ټولنیز وضیعت او د صفاریانو د سقوط لاملونه څېړل شوي دي.

۲,۱. د صفاري دولت مینځ ته راتګ

زرنج د صفاریانو او د سیستان د پلازمېنې په توګه د ډېرو ګټورو منابعو او کانونو لرونکې و، چې د هغه وخت له عجایبو څخه شمېرل کېدل. د دې ښار اوسېدونکو هوښیار وو او په ادب او علم کې یې شهرت درلود. خراسان د بصرې په نوم هم یادېده، ګرد چاړېر یې روانې اوبه وې، مسجد او بندیخانې په دې ښار کې هم موجودی وې. د زرنج ښار به د هلمند د اوبو په واسطه خړوبېده، دزرنج په یو منزل کې د طعام په نوم یو نهر جلا کیږي، چې د دې ښار ډېری کلیو ته اوبه ورکوي(۸: ٦٧٥).

د زرنج زوړ او پخوانی نوم درنګیانه دی، له درنګیانه څخه (یانه) لرې شوی ده او درنګ یې په زرنج اوښتی دی. د یونانیانو په اثارو کې زرنج د (درنګیانې) او (درنګان) په شکل استعمال شوی دی. کله چې له مینځنۍ اسیا څخه ساکان دې سیمې ته راغلي دي، هغه وخت د دې سیمې نوم (ساکستان) شوی دی. وروسته د سکستان پرځای به سګستان ویل کېده، عربانو هغه سجستان باله ځکه چې هغوی په خپله الفبا کې د (ګ) توری نه لري، نو (ګ) په (ج) بدل شوې، لکه ګوزګان یې په جوزجان بدل کړ، وروسته (ج) په (ی) بدل شو، او سجستان په سیستان باندې بدل شو. اوس هم دغه سیمه د سیستان په نوم یادیږي(١٦: ٨٢٧-٨٢٨).

اما محمد اعظم سیستانی پورتني نظر سره موافق نه دی. هغه لیکې:((به روزگاریکه ما از آن سخن میزنیم .سیستانیان از داستان مهاجرت سکاها به سرزمین شان درمحدوده قرن ٦ ق.م و مسمی شدن انجا به نام انها هیچگونه اطلاعی ندارند. می پندارند که سیستان اصلاً سیسوستان جایگاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مردان شجاع ودلاور بود، وکلمه (سیو) به معنی (مرد دلیر) در میان اصل سیستانیان استعمال میشد.))(۲۱:۱۰۲).

ځینې څېړونکي عقیده لري چې سیستان د اریانا له لرغونو او مشهورو ولایتونه څخه دی، لرغونی یوناني جغرافیه لیکونکی سترابون (STRABON) په خپلو لیکنو کې د درانجی DRANGIاو زرنجيZRINGI په نومونو یادکړی،خوځینی په دی اند دی،چې په اوستایي ژبه کې زریه،زرایو یا زرانگه،د سیند معنی ورکوي. په لرغوني فارسی کې دریا او پهلوی ژبه کې د زریا نومونه له همدې ریښې څخه مینځ ته راغلی،چې اوس د دریا په نوم استعمالیږي. په هر صورت لرغونی درنجیانه درنگیانه یا ذرنگا،د داریوش په کتیبه کې دسیستان دنوم په توګه کار ول شوې ده.

زرنگ په هغه وخت کې د تمدن مرکز و، چې په اسلامي دوره کې په زرنج تبدیل شو. ددغه ښار شاړې ځمکې دسیستان د نادعلي په قریه کې موجودې دي. نوموړی ښار د اسلامي لښکرو د لښکر کشۍ په وخت کې موجود و او له ډېر شهرت څخه برخمن و،چې د نړۍ پهلوان امیر کرور سوري له دې شعر : (د زرنج سوبه می د تورې په مخسور وکړه) څخه هم دا معلومیږی. د بلازري له لیکنې دا معلومیږي،چې له ۳۰ هـ ق وروسته عبدالرحمن بن ثمره زرنج ته راغی او ددې سیمې له ساتونکو سره یې سوله وکړه چې بیا سیستان ته راورسېد. د حضرت عثمان (رض) له مړینې وروسته د زرنج د امیر، امیر بن احمد پر ضد یې شورش وکړ او هغه یې بندي کړ. د حضرت علي (ک) په وخت کې د اسلامي لښکرو قوماندان بیا هم د دې سیمې له ساتونکو سره سوله وکړه؛ د بلازري له لیکنو دا هم څرګندیږي چې هغه مهال د رتبېلانو نفوذ په کابل، زابل ، زرنج او سیستان کې موجود و(۴۰:۹-۴۱).

د طاهریانو د واکمنۍ پر مهال (۲۰۷-۲۵۹ هـ ق) د عربستان او افغانستان دولتي اړیکې ښې وې، خو عام خلک راضي نه وو، ځکه حمزه سیستاني د طاهریانو پر ضد هم پاڅونونه وکړل. په دې جګړه کې د خوارجو اغېز هم موجود و،چې له کبله یې د حمزه سیستانی دغه غورځنګ له مینځه ولاړ، د سیستان د عیارانو ډلې ځانګړي تشکیلات درلودل؛ دوی یو مشر درلود، عیاران زړور او جنګیالي ځوانان وو، چې کله ناکله به یې د محلي امیر او کله نا کله به یې هم د هغوی د مخالفینو خوا ونیوله، د عیارانو مهمې ډلې په زرنج ،بست او قندهار کې مینځ ته راغلې. یعقوب لیث صفاري چې د عیارانو د ډلې مشر و، سیستان کې یې د یو مستقل دولت بنسټ کېښود (۴٦: ۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲,۲. د یعقوب لیث صفاري واکمنۍ (۲۶۵-۲۴۷هـ ق)

(۲۵۷-۲۳۹ هـ ش)

(۸۷۸-۸۶۰ ز)

یعقوب لیث صفاري د لیث زوی د المعدل لمسی او د حاتم ماهان کړوسی و. د قرنین په قریه کې، چې د زرنج د ښار په ٦ کیلومتریکې موقعیت لري زېږېدلی دی. دسیستان تاریخ نوموړی د فرید او جمشید له نسله ګڼي، نوموړی په ځوانۍ کې د زرنج ښار ته راغی او له تټارسره شاګرد شو، د ورځي به یې نیم درهم ورکاوه . نوموړی د ابو مسلم په څېر له ټیټې طبقی څخه و. یو وخت د عیارانو له غورزنګ سره یو ځای او ډېر ژر د عیارانو د مشر په توګه و ټاکل شو او لاس ته راغلی مال به یې په خپلو ملګرو مصرفاوه، عیاران هوښیار،زړور او وطن پرست ځوانان وو، چې د ټولو یرغلګرو پر ضد یې پاڅونونو کې ونډه درلوده (۵: ۲۰۰- ۲۰۱).

دې ډله کې د غړیتوب داوطلبان د ځانګړو شرایطو له مخې منل کېدل. هغوی به ژمنه کوله، خطبه به لوستل کېده ، بیا به یې ملا ورتړله او مالګه او اوبه به یې ورباندې څښلې. دوی په سخا، صفا او وفا کې شهرت درلود. په ځانګړي ډول لوی پرتوګونه یې اغوستل. عیارانو هغه مهال د ټولنیزو شرایطو له مخې سیاسي بڼه غوره کړه. د بهرنیانو د واکمنۍ پرضد، د ځمکوالو د زور په وړاندې او د دولت د فشار په مقابل کې په مبارزه بوخت شول. په زرګونو عیاران د خپلو مشرانو په لارښوونه په سیاسي او انقلابي مبارزه کې ګډ شول او د شتمنو د کاروانونو لوټلو یې هم ډډه نه کوله. په سیستان کې د لویدیځ افغانستان عیارانو کارونه تر نورو ټولو زیات نوم لري. تر هغو چې پخپله صفاري یعقوب لیث د صفاریانو د دولت بنسټ ایښودونکې او یو عیار و. همدغه عیاران وو چې سلګونو تنو به یې د مغلو په لښکرو د شپې له خوا حملې کولې، هغوی ته به یې ماته ورکوله او غنیمتونه به یې ورڅخه ترلاسه کول. کله چې چنګیز هرات ویجاړ کړ، د عیارانو یو شمیر غړي لکه فخر اهنګر، رشید چرجي، اصیل معدل او نورو له غور، غرجستان او مروې څخه تر څلورو کلونو پورې د هرات ویجاړ شوی ښار ته غلې دانې راوړې او پر بیوزلو یې ویشلې؛ د هیواد واکمنو به هم کله ناکهل له دوی څخه مرسته غوښته. په اتمه پیړۍ کې د سیستان د عیارانو نامتو مشران ابوالعریان او په نهمه پیړۍ کې له صفاریانو پرته، درهم بن نصر، حامد بن عمر، محمد بن هرمز او زنګالو او په لسمه ز پیړۍ کې احمد نیا،په یولسمه پیړۍ کې امیر جعفر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناصر، احمد بن طاهر، اسحق کاڑبن، شنګیان، لیث نوري، محمد منصور او نور وو. غزنوي دولت ددغې ډلی د له مینځه وړلو لپاره ډیره هڅه وکړه، خو بیخي یې له مینځه ونشو وړلی، ترڅو چې چنګیز راغی، ډیر ورانی یې وکړ ، خو بیا هم دا ډله په یوه کوچنۍ او یوه بله بڼه په افغانستان کې پاتی شوه. دوی په کابل کې د کاکه په نوم او په کندهار کې د ځوان په نوم تر شلمې پیړۍ پورې ژوند وکړ. د دوی مشران دوست د اذر زوی، د بهایي زوی پیرو، و بچه ادې، کاکه طلا،کاکه شکور،میرزا عبدالعزیز لنګر، زمین صوفي، صوفي غني او یو شمیر نور. په نولسمه او شلمه پیړۍ کې په کابل کې ددغې ډلې غړي وو. د کابل کاکه ګان په پاین چوک، شوربازار، مراد خانیو او چنداول کې جلاجلا ډلې او مشران درلودل؛ دوی چې په خپل مینځي جګړو کې ټپي یا مړه کېدل، حکومت ته یې خبر نه ورکاوه. د ځوانانو غړو به اوږدې پټه لرونکی لونګی تړلې، شمله به یې تر زنګونو پورې رسیدله. پنې به یې په پښو کولې او یوازې به په ټول ښار کې ګرځیده. که چیرې به په جګړه کې بریالی شو بیا به یې ورته مبارکي وویله او که له جګړې به وتښتیده بیا ځوان نه ګڼل کېده. ځوانانو به یو بل ته په خبرو کې شیربچه ویل، دوی به لامبو، چوب بازي، پهلواني او پیاده ګرځیدل زده کول، ځان سره به یې چاړه، پیش قبضه او تفنګچه ګرځول. دوی خرامان خرامان ګرځیدل، پاکی جامی به یې اغوستی، ربښتینی وو، په ژمنه کلک ولاړ و، وفادار او د غریبو لاس نیوونکي وو. د کار په کولو سره به یې ځان ته ډوډی پیدا کوله. نام و ننګ ته ډیر کلک ژمن وو. داسرارو ساتنه یې کوله، سخیان وو، خو د مخالفینو له وژلو یې مخ نه اړولو، له غریبو خلکو سره د بډایانو په پرتله ډیر نژدی او زړه سواندي وو. وروسته بیا په کابل کې کاکه ګي هم مبتذله او بی خونده شوه، بی تقوا خلکو هم د ځوان او کاکه نوم غوره کړ او له بلې خوا یې د امیرانو او مخورو په چوپړ لاس پورې کړ ترڅو د شلمې پیړۍ په پیل کې بیخي ورک شول (۲۷: ۱۰۰-۱۰۱).

د سیستان والي صالح بن نصر د بغداد د خلیفه واثق بالله پر ضد په ۲۳۲ هـ ق کال د پاڅون له کبله د بُست[1] په ښار حمله وکړه ،خو صالح ل یعقوب لیث صفاري څخه د مرستې غوښتنه وکړه، نوموړي صالح سره مرسته وکړه او د بست ښار یې د هغه له پاره ونیو ،دوه کاله (۲۳۶ـ۲۳۸ هـ ق) نور هم یعقوب لیث د خپلو ورونو عمرو ،علي او طاهر سره د صالح خدمت وکړ، صالح به تل په جګړو کې

---

(1) بُست د هلمند د سیند کښې غاړې ارغنداب او هلمند د رودنو د یو ځای کېدلو له محله یو څه ښکته د بست د تاریخي ښار کنډوالې پرتې دي ،یعنی په همدغه محل کې د بست زاړه ښار موقعیت درلود بست چې تاریخي نومونه یې بیوت BIUT یا بیجس BIJISد لرغونی تمدن د پخوانیو مرکزونو څخه یو مهم مرکز دی او له کومه ځایه چې له خاورینو ډبریو څخه یې شاوخوا کې معلومیږي په لرغونو زمانو کې د یادونې وړ ترقي درلوده (۴۱: ۱۲۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشغول و،د بغداد د نفوذ د مخنيوي په خاطر به له يو ځای څخه بل ځای ته تللو خو له دوو کالو وروسته د صالح او يعقوب ليث تر مينځ اختلاف پيدا شو. ددې اختلاف په پايله کې صالح له خراسان څخه وتښتېده، د صالح له تښتېدلو وروسته د سيستان خلکو او يعقوب ليث صفاري يو تن د درهم بن حسين په نوم خپل امير او يعقوب يې د عمومی سپه سالار په توګه وټاکه، درهم د يعقوب پواسطه واک ته ورسېد خو له يعقوب سره يې کينه درلوده او په پټه يې د يعقوب ليث د له مينځه وړلو لپاره به يې لارې لټولې . د نوموړي دغه توطيه رسوا شوه، يعقوب ليث د خپلو ملګرو په مرسته درهم ونيو او بندي يې کړ. د درهم پوځيانو يعقوب ته بيعت ورکړ. وروسته د سيستان خلکو يعقوب ليث صفاري خپـــــل پاچا وټاکه(۱۰:۴٦-۱۱).

کله چې يعقوب ليث صفاري په ۲۴۷هـ دمحرم په ۲۵ مه د دوشنبی پر ورځ د خپلو وسلوالو عيارانو په مرسته درهم او خوارج مات کړل ، دسيستان له خلکو يې بيعت واخيست او پاچا شو. صالح له رتبيل مرسته وغوښته ،خو يعقوب رتبيل وواژه او بست يې ونيو ،په دې جګړه کې شپږزره تنه ووژل شول، ديرش زره بنديان،ډېر پيلان او زيات غنيمتونه د يعقوب لاس ته ورغلل(۱۰ : ۱۳۰).

کوم وخت چې يعقوب ليث صفاري د طاهر د زوی(محمد) لښکرو ته ماتې ورکړه. هغه يې بندي او نيشاپور يې ونيو او د صفاريانو دولت يې تاسيس کړ؛ د بغداد خليفه مجبور شو، چې طبرستان، جوزجان، ری او فارس رسماً يعقوب ته وسپاري او هغه د پاچا په توګه وپيژني(۲۵: ۱۷۹).

يعقوب ليث صفاري دپاچا کېدو سره سم د خپلو مخالفنو صالح بن نصر او د خوارجو د ډلې مشر عمار د له مينځه وړلو لپاره لازمي کړنې پيل کړې. صالح چې د بست د ښار په شاوخوا سيمو کې پټ و د يو پوځ له جوړولو وروسته د يعقوب ليث د ماتی په موخه د بست د ښار په لوري يېحرکت وکړ، مګر نوموړي د يعقوب ليث سره په جګړه کې ماتی وخوړه، د رتبيل په دربار کې يې پناه واخېسته؛ رتبيل چې تر دې وخته د بودايي دين پيرو و، صالح سره يې مرسته وکړه؛ خو رتبيل د کندهار په سيمه کې په ۸٦۲ ز ومړ؛ صالح هم بندي او بيا په بندي خانه کې مړ شو.د خوارجو مشر عمار هم د يعقوب سره په جګړه کې ومړ او ملګري يې غرونو ته وتښتېدل (۴٦: ۱۰-۱۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یعقوب لیث صفاري خپلې واکمنۍ ته تر کابله پورې پراختیا ورکړه، سند او کرمان یې ونیول، په ۸٦۸ ز کال یې هرات او پوشنج چې د طاهریانو د اصلي ټاټوبی وه و تر خپل نفوذ لاندی هم راوستل، ۸٦۹ ز کال یې کرمان هم ونیو (۲: ۷۳).

یعقوب لیث صفاري د خپلو دښمنانو له مینځه وړلو وروسته د دولت د نفوذ د پراختیا په فکر کې شو،تصمیم یې ونیو،چې د طاهریانو د کورنۍ اخرنی پاچا محمد (ددویم طاهر زوی) چې یو ضعیف واکمن و او د هېواد له اداري عاجز و، له مینځه وباسي او په افغانستانکې سیاسي وحدت رامینځ ته کړي. یعقوب په خپله موخه کې بریالی شو. د طاهري دولت ټولې سیمې یې ونیولې او د طاهریانو واکمنۍ ته یې په ۲۵۹ هـ ق کال خاتمه ورکړه، وروسته یې د غزني، کابل، بلخ، بامیان ،تخارستان ،گردیز ،فارس او شیراز سیمې هم ونیولې، یعقوب تر کابله پورې د اسلام مقدس دین خپور کړ، په افغانستان او هند کې یې د اسلام مقدس دین د خپرولو له پاره زمینه برابره کړه ، خو عباسي دولت یعقوب د ځان له پاره د ختیځ له خوا یو تهدید ګاڼه او د صفاریانو له زیاتېدونکي نفوذ څخه په وېره کې و. دوی د طاهریانو د کورنۍ اخرنی پاچا محمد،خلیفه معتمد د افغانستان د امیر په توګه اعلان کړ،چې پرې د یعقوب لیث او عباسي خلافت تر مینځ اړیکې خرابې شوې . یعقوب د عباسي خلافت له روحاني مقام څخه ډډه وکړه ،وروسته په ۲٦۱ هـ ق کې د بغداد په لوري لښکر کشي وکړه په نظامي لحاظ یعقوب په عباسیانو پیاوړی و، خو د عباسیانو تبلیغ د یعقوب لیث په فوځیانو باندې بده اغېزه وکړه او ماتې یې وخوړه د یعقوب د ماتې له امله د بغداد لپاره خطر کم شو، خو یعقوب غوښتل چې عباسیانو ته غوڅه ماتې ورکړي ، مگر په ۲٦۵ هـ ق د نیشاپور د جندې په سیمه کې ناروغه او مړ شو(۴٦: ۱۱).

یعقوب لیث یو زړور، ځوانمرده ،عاقل ،د حوصلې خاوند اوثابت قدمه پاچا و، د لوړې روحیې درلودنکی و. د جګړې په فن کې یې ډېر مهارت درلوده؛ په ورځني ژوند کې یو مهربانه شخص و ، خپلو مادونانو، بې وزلو او غریبو خلکو سره یې نرم چلند کاوه، خو خانانو او شتمنو سره ډېر سخت و .د جګړې پر مهال به له عسکرو سره یوځای په خیمه کې اوسېده او ساده جامې یې اغوستې، یوازې دسفیرانو د هرکلی پرمهال یې شاهانه جامې اغوستې او مجلل محفل به یې جوړاوه. لنډه دا چې حکومت یې د هغه وخت دسلطنتي حکومتونو سره شباهت نه درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارتولد د يعقوب په اړه داسې نظر لري: ((د طبرستان فرمانروا حسن بن زيد، د يعقوب پولادي کرکتر دسندان په نوم يادوه، يعقوب له قانوني بيروکراسۍ څخه کرکه کوله، يوازې په خپل شمشېر متکي و... يعقوب د خپل لښکر د اړتياو د پـــوره کولو په خاطر اړ و چـــې ډيرى لښکر کشى وکړي....))(۲: ۷٦).

يعقوب ليث صفاري يو پوځي او سياسي شخص و، د عامه خلکو له ژوند څخه خبر و، نو ځکه يې له خلکو او بزګرې طبقې سره په زړه سوى چلند کاوه، يعقوب ليث صفاري له هغو خلکو مالیه نه ټولوله، چې له ۵۰۰ درهمو څخه يې لږ مال درلود؛ هغه له خپلو همکارانو سره مينه ښودله او خپله يې يو ساده ژوند غوره کړ، ساده کتاني جامې يې اغوستې او پرځمکه به کښيناسته او د توري په موټي به يې سر ايښوده او ويده کېده به؛ د هيواد د چارو په پرمخ بيولو کې يې پريکنده دريځ درلود او يو کلک سړى و، چې فورمالیته او تشريفاتي بيروکراسي يې نه خوښوله، خو د سلطنت د ساتنى لپاره يې دوه زره درباري ګارد چې د سرو او سپينو زرو ګرزونه يې لرل وساتل او په رسمي ورځو کې به د پاچا د دربار دوو خواوو ته تلل. يعقوب ليث له ساده ګى سره سره تر مړينې وروسته څلور ملیونه دیناره، پنځوس ملیونه درهمه، لس زره خره او پنځوس زره اوښان له ځان څخه په ميراث پريښودل (۲۷: ۱۰۲).

۲,۳. د عمرو واکمني (۲۸۷-۲٦۵هـ ق)

(۲۷۸-۲۵۷ هـ ش)

(۹۰۰-۸۷۸ ز)

د يعقوب د مړينې پر مهال ډده دوه ورونه (عمرو او علي) د هغه په خوا کې، حاضر وو. عمرو څه موده مخکې په قهر شوى او سيستان ته راغلى و، د ده په غياب کې د پوځ قومندانى علي بن ليث ته سپارل شوې وه، د يعقوب له مړينې وروسته دواړو ورونو عمرو او علي د ځاى ناستي دعوه کوله. د صفاري دولت مشرانو د مينځګړيتوب په اساس، علي څخه د سلطنت ګوته واخښته او عمرو ته يې ورکړه. عمرو د وخت د غوښتنې سره سم د بغداد خليفه ته د يو ليک په ذريعه خپل اطاعت څرګند کړ، په مقابل کې خليفه د کرمان، فارس، اصفهان، طبرستان، خراسان، سند، هند او ماورالنهر د حکومت فرمان د احمد بن ابى الاصبح پواسطه عمرو ته راولېږه، په دې شرط چې د کال ۲۰ ميلونه درهم به

(c) ketabton.com: The Digital Library

خليفه ته د خراج په توګه استوي، عمرو دا شرط هم ومانه او په ٢٦٦ هـ ق کال د رجب په ٢٧ مه د نيشاپور[1] د جند له سيمي څخه سيستان ته راغی(٢١: ٢٠٢- ٢٠٣).

عمرو د يعقوب ورور او د هغه ځای ناستی په توګه مجبور شو چې د هيواد په اداري سيستم کې بدلون راولي، د جګړې کړنلاره يې هم بدل کړ. عمرو وضعيت په دقيقه توګه څاره، په همدې خاطر يې هڅه کوله چې ډير مسائل د سولې له لارې حل کړي. د يعقوب ليث صفاري عسکرو عمرو د يعقوب ريښتينی ځای ناستې ګانه او هغه يې له يعقوب وروسته د خپل فرمانروا په توګه مانه... د عمرو ليث قدرت هم د يعقوب ليث په څېر د تورې په زور ټينګ و. له همدې امله عمرو ليث هم اړ و چې د خپلو پلانونو د تطبيق په خاطر پيسې ولري. عمرو دا پيسې نه يوازې د خلکو د مالونو ضبطولو له لارې ، بلکې ده د يو منظم اقتصادي او اداري کړنلارې په واسطه په خپله خزانه کې جمع کولې (٢: ٧٩).

په بغداد کې د معتمد پر ځای مؤفق واک په لاس کې واخېست، خو عمرو له مؤفق سره هم نښې اړيکې درلودې. عمرو چې کله له بغداد څخه خاطر جمع شو. بيا د هغو شورشونو دارامولو په فکر کې شو چې د صفاريانو دواکمنی په قلمرو کې مينځ ته راغلي وو. احمد خجستاني چې دطاهريانو په طرفداری‌يې د نيشاپور ښار نيولی و .د هغه د ايل کولو لپاره يې حرکت وکړ، په دې لښکر کشی کې له ده سره د عمرو زوی محمد هم و. او د عمرو ورور علي هم ورسره و، خجستاني د نيشاپور ښار ته د عمرو د لښکرو مخه ونيوله. څرنګه چې علي په پټه خجستاني ته خبر ورکړ، چې د هغه پلوی دی. خجستاني په دې خبر سره ډير زړور شو، د عمرو په عسکرو يې د شپی له خوا حمله وکړه. عمرو ماتې وخوړه او هرات ته په شاه شو. لومړی يې ماتې وخوړه، خو دوهم ځل پر احمد خجستانی بريالی شو او هغه يې وواژه .د فارس حکمرانان چې د احمد خجستاني په مقابل کې د عمروبن ليث له ماتې خبر شو ،هغوی هم د رفيع په مشری‌په ٢٦٧ هـ ق کال خپل استقلال اعلان کړ، خو هغوی هم ماتې وخوړه، عمرو خپل اعتمادي کسان په فارس او اصفهان کې مقرر کړل، پخپله سيستان ته راغی(٤٦: ١٣٠).

عباسي دولت نه غوښتل چې د دوی په ختيځ ګاونډ کې دې د صفاريانو مقتدر دولت موجود وي، نو يې د صفاري دولت په مقابل کې خپله پاليسي بدله کړه ،لومړی هغه امتيازات چې عمرو ته يې ورکول لغوه کړل. دويم داچې ددويم طاهر زوی محمد چې له دوی سره په دربار کې و، د عمرو پر ضد

---

[1] .البته دغه وخت عمرو په نيشاپور کې د يعقوب د خسولو په مراسمو کې مصروف ځکه يعقوب په نيشاپور کې وفات شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوباره د واکمنۍ لپاره خراسان ته راولیږه. نصر بن احمد ساماني یې په ماروالنهر کې د صفاریانو پر ضد ولمساوه،کرمان او فارس ته یې خپل اجنټان راولیږل، عمرو یې د کورنیو جنجالونو پواسطه ضعیفه کړ، عباسي خلیفه په دې هم بسنه ونکړه، له عمرو څخه یې غوښتنه وکړه ،چې خپل زوی خلیفه ته د ګروګان په شکل ورکړي، عمرو د خلیفه دا ناروا غوښتنه ونه منله . د هغه مقابلې ته یې تیاری ونیو، عمرو د خپل زوی محمد په مشرۍ ٦٥ زره عسکر د بغداد لورې ته ولیږل، عباسیانو هم (١٥٠) زره عسکر د دوی مقابلې ته راولیږل ،د عربي عسکرو مشري پخپله خلیفه کوله. کله چې محمد چې د خلیفه، له حرکت څخه خبر شو، بېرته سیستان ته راوګرزید ،مګر محمد بن عمرو په لار کې ناروغه او په ٢٧٤ هـ ق کال د جمادی الاول په ٢٩ نیټه د شاک سیمه کې چې د زرنج ښار ته ٢٣ فرسنګه واټن لري وفات شو. عمرو دوه کاله وروسته ٢٧٦ هـ ق فارس د خلیفه له حکمران څخه ونیو. عمرو، رفیع بن هرشمه ته یې چې د طاهر یانو طرفدار و ماتی ورکړه. که څه هم له ٢٧٨څخه تر٢٨٢ هـ ق کال پورې د رفیع او عمرو تر مینځ څو ځله جګړې وشوې چې بلاخره رفیع ووژل شو. په همدغه وخت اسماعیل بن احمد ساماني په ماورالنهر کې واک ته ورسېد. عباسي خلیفه غوښتل چې دا دواړه دولتونه یو د بل سره وجنګوي، خو اسماعیل ساماني سره یې ډېرې مادي مرستې وکړې،اسماعیل ساماني او عمرو تر مینځ د بلخ په شاوخوا کې جګړه ونښته، په دې جګړه کې د صفاري دولت فوځ تیت او پرک شو،عمرو په٢٨٧ هـ ق کې سامانیانو سره بندي شو، اسماعیل ساماني هغه د بغداد خلیفه ته ولیږه په ٢٨٩ هـ ق په بندیخانه کې وفات شــو (٤٦: ١٤٠).

ځینې مؤرخین په دې عقیده دي چې عمرو له لورې څخه په بندیخانه کې مړ شو، خو ځینې وایي چې عمرو د خلیفه د وزیر قاسم بن عبدالله له خوا د یو شخص پواسطه ووژل شو. عمرو د خپل ورور یعقوب لیث کړنلاره تعقیب کړه، هیڅکله یې ضعیف خلک نه ازارول. د ګردیزي په وینا عمرو د افغانستان امارت ښه اداره کړه او داسې سیاست یې غوره کړ، چې هیڅوک تري ناراضه نه و. د عمرو واک هم د یعقوب په څېر د توري په زور ټینګ و، په همدې خاطر عمرو چې د خپلو جګړیزو پلانونو د تطبیق لپاره پیسو ته اړتیا درلوده، نوموړی دغه پیسې د پانګه والو د مالونو د ضبطولو له لارې پوره کولې او د مالیاتو په راټولولو سره یې په خپله خزانه کې جمع کولې. ده په ٢٨٣ هـ ق کال څلور ملیونه درهمه د بغداد د خلیفه المتوکل دربار ته ولیږل(٢٢:٢٨١).

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمرو ځینې وخت بغداد ته سوغاتونه لیږل. خو عمرو لومړنی مسلمان پاچا و، چې خپل نوم یې په خطبه کې ذکر کړ. مخکې له دې په خطبه کې یوازې د خلیفه نوم یادیده. عمرو له طاهریانو په پرتله ډیر مستقل و. ابن خلکان وایي چې خراسان له ډیرې مودې پورې د عمرو په څېر هوښیار او زرنګ واکمن نه و لیدلی، خو ګردیزی وایي چې د عمرو د واکمنۍ پرمهال درې ډوله مصارف و، لومړی هغه مصارف چې په نظامي برخه کې به کېدل. دویم هغه پیسې چې دوی به له شخصي جایدادونو څخه برابرولې او د دربار په چارو کې به یې مصرف کېدل. دریم ډول مصارف دوی هغو خلکو ته ورکول چې هغوی به د دښمن مقابله کوله او له همدی برخې څخه خپلو استازو او لایقه اشخاصو ته انعامونه یې هم ورکول. ګردیزي عقیده لري چې عمرو د خلکو مالونه ضبطول چې هغوی ته کومه بهانه پیدا کړه(۸۰:۲-۸۱).

عمرو یو پوه سیاست مداره او زړور شخص و. د واک په لومړیو وختونو کې د روغې له لارې یې خپلې ستونزې د بغداد له خلافت سره حل کړې. د عسکري نظام د اصلاح لپاره یې ډېرې هڅې وکړې، د یعقوب لیث برخلاف له تجمل سره یې علاقه درلوده. په دربار کې به یې شاعران موجود وو، چې مشهور یې محمد بن وصیف سکزی چې د دارلانشا ریس و، د عمرو د ماتې او بندي کېدو سره د صفاریانو د قدرت او شوکت دوره پای ته ورسېده، له دې تاریخ وروسته ددوی سلطنت د نالایقو شهزاده ګانو اوخاینو خدمتګارانو د لاس بازیچه شوه ژر یې خپل ځای د سامانــیانو ځوان دولت ته پریـــــښود(۳۱: ۱۲).

۲,۴. د طاهر واکمني(۲۸۷-۲۹۶هـ ق)

(۲۷۸-۲۸۷ هـ ش)

(۹۰۰-۹۰۹ ز)

څه وخت چې عمرو بن لیث بندي شو، واکمني یې پای ته ورسېده ،نومورې زوی نه درلود ،چې دده پر ځای پاچا شوی وای .د صفاري دولت مشرانو دده لمسی د محمد زوی طاهر د امیر په توګه وټاکه. نوی امیر د بدلې د اخېستلو په غرض د بغداد په لوري حرکت وکړ، خو د خوزستان په سیمه کې یې ماتې وخوړه اوسیستان ته له رسیدو سره سم له یو ترک سره په جګړه کې بندي او بغداد ته یې لاس تړلی واستوه.، په دي ډول دصفاریانو ددریم امیر دوره هم پای ته ورسېده. د صفاري دولت زوال له

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدې(۹۱۰ز) نیټې څخه پیل شو. دده په وخت کې د سامانیانو مینځ ته راتګ ، د شهزاده ګانو تر مینځ دواک پر سر اختلاف او دبغداد دخلافت مداخلې ،دصفاریانو دواکمنۍ د زوال لاملونه شمېرل کېږی .هغه دولت چې دیعقوب لیث پواسطه یې بنسټ ایښودل شوی و دنیمې پیړۍ له دوام وروسته دزوال لوری ته سوق شو (۴٦:۱۰).

محمداعظم سیستاني د طاهر په اړه داسې نظرلري : د طاهر غیرعاقلانه سیاست چې د هېواد له اداري او سیاست سره یې ډېر واټن درلود. د صفاري دولت د سقوط زمینه برابره کړه....(۲۱:۲۲۰).

طاهر بن محمد یو عیاش او بې تدبیره شخص و؛ کله چې د پارس له خوا ډاډه شو، په سیستان کې یې په عیاشۍ پیل وکړ. د هیواد چارو، لښکر، مالیه او نورو ته یې شاه کړه او خپل ټول وخت یې په عیاشی تیراوه، د شتمنۍ ډیره برخه یې په همدغه لاره کې خرڅوله. په پای کې د هیواد ټولې چارې، په ځانګړي توګه مالیه له مینځه ولاړه، اقتصادي برخه کې له ستر تاوان سره مخامخ شو او خزانه بالکل تشه شوه (۳۱: ۲۳۳).

۲,۵. د لیث واکمني(۲۹۷-۲۹٦هـ ق)

(۲۸۸-۲۸۷ هـ ش)

(۹۱۰-۹۰۹ ز)

د عمرو لیث د لمسي او د محمد د زوی (طاهر) له بندي کېدو وروسته د لیث صفاري لمسی د علي زوی لیث واک ته ورسېد. ده ایران ته لښکرکشي وکړه او یاغي والیان یې تابع کړل، ده او عسکرو یې لا دمه نه وه جوړه کړي، بیا یې له بست او زمینداور څخه له اوه زره سیستاني سوارو سره دپارس په لوري حرکت وکړ،ډېر ژر یې کرمان، شیراز او بست ونیول. لومړی یې د سبکزی د ورور غالب د مخنیوی لپاره چې د زابلستان حاکم و، د خپل ورور معدل په مشری د هغه په لور لښکر واستاوه او یرغمل یې ونیو، معدل له هغه ځای څخه غزني ته لاړ او سنجک چې د غزني حاکم و، هغه یې وواژه. وروسته له هغه د معدل او سنجک د لښکرو ترمینځ نښته رامینځ ته شوه. لیث بن علي له سیستان څخه د خپل ورور مرستی ته لښکر واستاوه. خو لانجه د سولې له لارې حل شوه. په خپله سنجک شاید د کابل شاهانو له پاتې شونو څخه و. خو د هغه په اړه اوس هم کره معلومات نشته ، خو د غزني د یوې سیمې

(c) ketabton.com: The Digital Library

حاکم و. په هر حال کله چې لیث بن علي پر پارس حمله وکړه سبکزی ته تر ماتې ورکولو وروسته یې په شیراز خپله ولکه ټینګه کړه. (۳۱: ۲۳۵). سبکزي د لیث نه وېرېده نو د بغداد خلیفه دربار ته ورغی، خلیفه له لیث څخه وغوښتل چې فارس خلیفه ته پریږدي، خو لیث خپل عسکر د محمد بن زهیر سره د بغداد د خلافت د قوتونو مقابلې ته ولېږل، دده قوتونه کم و ماتی یې وخوړه او شا ته تګ یې وکړ. د محمد بن زهیر ماتی لیث بن علي ورخطا کړ او دې ته یې اړ کړ چې په سختو غرنیو لارو باندې شاه ته راوګرزي، دا شاته تګ چې په سختو غرنیو لارو باندی وشوه، لیث بن علي ته یې ډېر مالي او ځاني زیان ورپیښ کړ،په پایله کې د یوې وړې جګړې په جریان کې لیث بن علي هم بندي شو او بغداد ته واستول شو (۲۱: ۲۲۲-۲۲۳).

۲,٦. د ابوعلي محمد واکمني (۲۹۷-۲۹۷هـ ق)

(۲۸۸-۲۸۸ هـ ش)

(۹۱۰-۹۱۰ ز)

کله چې د لیث بن علي بن لیث د بندي کېدو خبر سیستان ته راورسید، ابو علي محمد بن علي بن لیث چې په زرنج کې اوسېده، د پاچاهۍ واک یې ترلاسه کړ او دده بل ورور معدل هم له فارس څخه راغی او له ده سره یوځای شو. د واکمنۍ په پیل کې خلکو له ده څخه ډېر امیدونه درلودل ،خو یو هم پوره نه شو،ځکه چې ابوعلي یو بیکاره شخص و، د هېوادارۍ لپاره جوړ نه و، د ده په واکمنۍ کې کورنۍ بې اتفاقي ډېره شوه، له څو میاشتو حکومت وروسته لیرې شواو پر ځای یې خپل ورور معدل واک ته ورسېد(۴٦:۱۵).

احمد اسماعیل سامانی غوښتل چې سیستان ته ولاړ شي. د فراه په سیمه کې خبر شو،چې د بست خلک د محمد بن علي لیث له ظلم څخه په تنګ شوي دي. له سیستان څخه یې د بست لوري ته حرکت وکړ، لږې ورځې وروسته سهار خاربار (دمارجي دښتې)ته ورسېده. خلک د ده د لښکرو په لیدلو سره خوښ شول. کله چې محمد بن علي خبر شو،امر یې وکړ چې د بست پُل وران کړي؛ اوبه ډېرې وې؛ خو د اسماعیل احمد سامانی لښکر وار د مخه بست ته داخل شوي وو،محمد بن علي دغه مهال له بست څخه بـــــولان ته وتښـتېد چې (٦-۷ کېلو متره دبست سره واټن لري) خو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسماعيل محمد ساماني يو شمېر عسکرو محمد په رخج (قندهار)کې ونيو،هغه يې له خپلو مالونو سره يو ځای چې له خلکو څخه يې په زور اخيستی وو، بست ته ېېرته بوتللو. احمداسماعيل ساماني دخپل پوځ سره يوځای د هيرمند سيند پر غاړه بست ته نږدې خپله قرارگاه جوړه کړه. د بست چارې يې يو نيک سړي حاتم بن عبدالله شاشي (چاچي)ته وسپارلې او فرمان يې صادر کړ چې له محمد بن علي سره چې د خلکو کوم مالونه دي هغه دې بيرته خپلو څښتانو ته توزيع کړئ. په دې ترتيب د محمد بن علي واکمني پای ته ورسېده او د هغه ورور معدل په زرنج کې مخکې واک تر لاسه کړی و (۲۱: ۲۲۵).

۲,۷. د معدل واکمني (۲۹۸-۲۹۷هـ ق)

(۲۸۹-۲۸۸ هـ ش)

(۹۱۱-۹۱۰ ز)

له علي بن محمد وروسته د هغه ورور معدل په زرنج کې واک ته ورسېد، خوکله چې محمد بن علي په بست کې د عسکرو له خوا و نيول شو، دې کار نوموړی حيران کړ، معدل له زرنج څخه دبست په لور د جګړې په غرض حرکت وکړ، د زرنج دښار په شمالي دروازه کې دساماني عسکرو سره چې حسين بن علي مروردی يې مشري کوله جګړه پيل کړه، ساماني پوځ د ښار خلک تر حملې لاندې ونيول (۱۲ د رجب ۲۹۸ هـ ق). لږه موده وروسته د حسين پوځ ښارته لار پيدا کړه او د ښار د اکار په نوم دروازه يې ونيوله . له دې بريالیتوب سره سم ۲۹۸ هـ ق کاله دشعبان په ۲ مه د سيمجور په نوم ساماني حکومت له خوا د سيستان د حکومت فرمان صادر شو. د ۲۹۸ هـ ق کال دشعبان په ۲۷ اوويشتمه د زرنج د ښار دفارس دروازه چې د دې ښار په جنوب غرب کې واقع وه د ساماني پوځ له خوا ونيول شوه. معدل له مخالفت څخه لاس واخېست، يو شمير مشرانو او علماو سره يو ځای يې حسين مروردي ته ورولېږل، وروسته پخپله هم د ۲۹۸ هـ ق کال د ذوالحجې په لومړۍ نيټه حسين مروردي ته ورغی او د ښار تسليمي يې ورکړه، په همدې وخت کې سيمجور خپلو عسکرو ته امر وکړ چې د ښار ټولې دروازې وباسي او ښارته داخل شي په دې ترتيب د ۲۹۸ هـ ق کال د ذوالحجې په دويمه يې د زرنج ښار په بشپړه توګه ونيوپه دې ترتيب ۵۲ کاله وروسته په سيستان کې د صفاريانو د کورنۍ نوم له خطبې څخه ولويد. احمد ساماني په خپله له بست څخه هرات ته ولاړ او معدل بن علي يې هم له ځان سره بوت(۲۱: ۲۲۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲,۸. د دویم عمرو واکمنې(۲۹۸-۲۹۸هـ ق)

(۲۹۰-۲۸۹ هـ ش)

(۹۱۲-۹۱۱ ز)

دویم عمرو چې د یعقوب زوی د محمد لمسی او د عمرو بن لیث کړوسی و. هغه وخت واک ته ورسېد چې احمد بن اسماعیل د صفاري دولت اصلي ټاټوبي د سیستان پلازمینه (زرنج) نیولې وه. صفاریانو نور د مقاومت توان نه درلود. سامانیانو تر ۳۱۱ هـ ق پورې په سیستان حکومت وکړ خو ابو جعفر احمد بن محمد په ۳۱۱ هـ ق کې بېرته سیستان له ساماني حاکم نصر بن احمد ساماني څخه ونیو (۴٦: ١٦).

۲,۹. د ابو جعفر احمد واکمنې(۳۵۲-۳۰۱هـ ق)

(۳۴۲-۲۹۲ هـ ش)

(۹۶۴-۹۱۴ ز)

ابوجعفر احمد د محمد زوی او د عبدالله لمسی، هغه وخت واک ته ورسید، چې سامانیانو د صفاریانو پلازمینه زرنج ونیو. صفازیانو دسیستان په لیرې پرتو سیمو کې د محلي امیرانو په څېر حکومت کولو او تر ډېر وخت پورې يې خپل حاکمیت ته دوام ورکړ. ابو جعفر یو سیاست مدار او باکفایته شخص و،د ده د حاکمیت پر مهال د یادونې وړ کورنۍ یا بهرنې جګړه نه ده پېښه شوې ،نوموړی یو علم پالونکې او د ادب مینه وال و. د ده په دربار کې شاعران اوسېدل، د واک په اخره کې دده په سلوک او خوی کې تغیر راغی ، په خپلو خلکو يې ظلمونه پیل کړل، په پای کې نوموړی د قوم د مشرانو له خوا ووژل شو (۴٦: ١٦).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲,۱۰. د خلف واکمني(۳۹۳-۳۵۲هـ ق)

(۳۸۳-۳۴۲ هـ ش)

(۱۰۰۵-۹۶۴ ز)

ابو جعفر احمد او د هغه زوی خلف د یعقوب لیث صفاري کورنۍ پورې اړه نلري، خو له دوی سره یې د خپلوي اړیکی درلودی. خلف د صفاریانو د کورنۍ وروستی او مشهور واکمن و. واک ته له رسېدو سره سم یې د خپلی واکمنۍ سیمې ته پراختیا ورکړه، هغه ډېرې سیمې چې د سامانیانو تر سلطنت لاندې وې بېرته له هغو څخه و نیولې، دکرمان ځینې سیمې یې هم ونیولې،څوځلي یې له سامانیانو او غزنویانو سره جګړې وکړې،خو د واک په اخرو وختونو کې یې عصبي تکلیف پیدا کړ او ډېرې وژنې یې وکړې، حتی خپل زوی طاهر یې هم وواژه. په سیستان کې یې په دسته جمعي ډول خپل مخالفین ووژل، د سیستان خلک دده له ظلم څخه تنګ شول او له سلطان محمود غزنوي څخه یې مرسته وغوښته، سلطان محمود غزنوي پر سیستان حمله وکړه په ۳۹۳ هـ ق کال یې سیستان ونیو،خلف یې بندي او له شپږوکالو بند وروسته وفات شو. په دې ترتیب د صفاریانو دولت په ټول سیستان کې ختم شو (۴٦: ۱۷).

۲,۱۱. د صفاریانو د عصر کلتوري او ټولنیز وضعیت

صفاریانو په افغانستان کې یو مرکزي حکومت جوړ او د افغانستان د پرمختګ لپاره یې زمینه برابره کړه. هېواد د صنعت او معارۍ په برخه کې ډېر پرمختګ وکړ. یعقوب او عمرو د خپلو واکمنیو پرمهال ډېره پاملرنه د عام المنفعه ځایونو جوړولو ته کوله، دوی پلونو،لاروپه تېره بیا د هلمند پر سیند باندی بندونو ته پاملرنه کوله چې ویالې به یې بیلولې، (یعقوب او عمرو) دواړو واکمنانو د واک پر مهال د اوس په څېر د وزارت مقام وجود نه درلود. پاچا د لښکر د مشرۍ سر بیره نورې مهمې دولتي چارې هم سرته رسولې چې د خلکو عریضو او نوروټولنیزو چارو ته یې توجه کوله. د جګړې پر مهال پاچا به د لښکر قوماندان و، خو د عمرو د واکمنۍ له سقوط وروسته دده د ځای ناستو د واکمنۍ پر مهال د دولت مهمې چاری وزیرانو سرته رسولې. صفاریانو منظم عسکر درلودل چې د دولت له خزانې به یې معاش ورکاوه . یعقوب لیث صفاري په دوو میاشتو کې د خپلو لښکرو رسم ګذشت کاته . دولت ځانګړي تشکیلات درلودل؛ عواید به یې د خزانه په نوم له لاس لاندې سیمو څخه راټولولو، چې د ابن خرداد په

(c) ketabton.com: The Digital Library

قول ۱۰۷۸۰۰۰۰۰ درهمه د ابن خلدون په قول ۸۲۰۰۰۰۰ درهمه دولتي عواید و. او ډېر لګښت د ویالو په کښلو، د بندونو په جوړولو او په لښکر کشیو کې کېدل، ځکه پاچاهانو یې ساده او بې تجمله ژوند کاوه؛ د صفاریانو د واکمنانو رسمي ژبه دري شوه. د دري او پښتو ژبې لومړي شاعران لکه د دري ژبې شاعر محمد وصیف، د پښتو ژبې شاعر ابوالهاشم ابن زید سرواني بستي چې د یعقوب لیث هم عصرو ژوند کاوه.

د زرنج ښار او سیستان د صفاریانو په دوره کې د لوړتیا لوړ پړاو او شوکت ته ورسید. زرنج ته د صفاریانو د پلازمینې په توګه د سوداګرو کاروانونه راتلل، په ځانګړې ډول هغه مالونه چې له بخارا او نیشاپور څخه هرات ته راوړل کېدل. له هغوی زیات شمیر مالونه یې زرنج ښار ته راوړل . اصطخري هرات د خراسان او سیستان دروازه ګڼله، ځکه د زرنج ښار د هرات په سهیل کې د دریو سوداګریزو لارو یعنې د هند، خراسان او فارس په سر کې پروت و. له همدی کبله دغه ښار په ډیر لږ وخت کې ډیر پرمختګ وکړ. اصلي ښار اوسپنیزې دروازی لرلې؛ د ښار ګرد چاپیره، د کسبګرو د اوسیدو ځای او د بزګرانو بڼونه جوړ شوي وو. زرنج ښار په داخل کې مختلفې ماڼۍ درلودې. ددې ښار دیوالونه او بنسټونه له خامو خښتو او ختټو څخه جوړ شوي وو. د طاهریانو او صفاریانو د وخت مؤرخ یعقوب په خپل کتاب، کتاب البلدان کې چې په ۲۷۸-۲۷۹ هـ کې یې لیکلی دی، د دې ښار پراخوالی او پلنوالی څلور فرسخه (۳۰ کیلو متر مربع) لیکلی دی. جامع مسجد او دوه پاخه حوضونه په داخل کې جوړ شوی وو، چې لومړي به اوبه حوضونو ته رسولې او بیا به ټول ښار کورونو ته ویشل کېدلې. د ښار د تنظیم په خاطر یعقوب لیث صفاري ځانګړې بودیجه منظوره کړی وه. د هغې بودیجې فهرست چې د ښاري چارو لپاره مصرفیدله په لاندې ډول وه:

۱. د پاچا د ربار مصارف دوه سوه زره درهمه.

۲. د دیوالونو او طاقونو د جوړولو لپاره دوه سوه زره درهمه.

۳. د کلاګانو د جوړولو په خاطر پنځوس زره درهمه.

۴. د بندیانو لپاره شل زره درهمه.

۵. د قرآن د حافظانو او اذان کوونکو لپاره شل زره درهمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦. د روژې په میاشت کې د جامع جومات د مصرف لپاره دیرش زره درهمه.

٧. په روژه کې د قاریانو، خادمانو او ساتونکو لپاره هر یو ته په میاشت کې شل درهمه او د ورځې دوه منه ډوډۍ ورکول کېده(٢٢: ٢٦٩-٢٧٠).

٢,١٢. د صفاریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

صفاریان له طاهریانو وروسته وتوانېدل . چې افغانستان کې یو مرکزي دولت تاسیس او د افغانستان په ډېرو سیمو کې د اسلام مقدس دین خپور کړي. د یعقوب لیث او عمرو د واکمنیو پر مهال صفاري، دولت ډېر پرمختګ وکړ، خو د سامانیانو په مقابل کې د عمرو ماتې او د هغه بندي کېدو د صفاریانو واکمني د سقوط لوري ته سوق کړه، چې له ده وروسته د دوی ځای ناستي ونه توانېدل چې د یعقوب لیث او عمرو لیث مقام او حیثیت ژوندی کړي. دا لاندې عوامل د صفاریانو د واک په سقوط کې ډېر مهم ګڼل کېږي:

- له یعقوب لیث او له وروستیو ځای ناستو په ځانګړي ډول له عمرو سره د بغداد د خلافت مخالفت .
- د سامانیانو ظهور او له هغوی څخه د بغداد د خلافت د چارواکو ملاتړ .
- د صفاري شهزاد ګانو ترمینځ د واک پر سر مخالفت .
- د بغداد د خلیفه پرضد د عمرو له خوا لښکر کشي او د هغه ماتې.
- پر سیستان د سلطان محمود غزنوي حمله چې د خلف له بندي کېدو سره د صفاریانو واکمنۍ ته یې د پای ټکی کښېود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز

د صفاریانو د واکمنۍ پر مهال افغانستان په ځانګړي ډول سیستان او د زرنج ښار ډیر پرمختګ وکړ، ځکه چې سیستان کې د صفاري دولت د بنسټ ایښودولو سره سم د سوداګرۍ لپاره زمینه برابره شوه. صفاري دولت د خپل نفوذ سیمه د بغداد تر پولو ورسوله. د دوی د نفوذ پراختیا د بغداد خلافت هم اندیښمن کړ او د صفاریانو د له مینځه وړلو لپاره یې هڅې پیل کړې او د صفاري پاچا عمرو لیث پرضد یې د ساماني پاچا خواجه احمد اسمعیل ساماني ملاتړ غوره کړ او هر ډول مالي مرستې یې ورسره کولې. کله چې ساماني پاچا خواجه احمد اسمعیل ساماني، عمرو بن لیث ته ماتې ورکړه، هغه یې بغداد ته واستوه. د بغداد خلافت تر هغه پورې خپل مخالفت ته ادامه ورکړه تر څو چې صفاري دولت سقوط وکړ. د صفاریانو د واکمنۍ په سقوط کې که څه هم د بغداد مخالفت اغیزه درلوده، خو د شهزادګانو خپل منځي مخالفت په دې برخه کې ډیر مهم و.

صفاریانو له ۲۴۶ - ۳۹۳ هـ ق کال پورې د افغانستان په ځینو سیمو واکمني وکړه، دوی په دې موده کې خپل اداري تشکیلات درلودل او د ځانګړي سیستم پواسطه یې مالیات راټولول. صفاریان وتوانیدل چې له طاهریانو وروسته یو خپلواک اسلامي دولت جوړ کړي، حتی د صفاریانو دویم پاچا عمرو د بغداد د خلیفه نوم له خطبې څخه لیرې کړ.

د سامانیانو له خوا د صفاریانو د پلازمینې زرنج تر نیولو وروسته، ابو جعفر احمد صفاري د صفاریانو واکمني ټینګه کړه، خو د هغه زوی خلف له سامانیانو څخه زرنج بیرته ونیو. خلف د سامانیانو او غزنویانو سره ډیرې جګړې وکړې او ډیرې سیمې یې ورڅخه ونیولې، خو نوموړی واکمن په اخرو وختونو کې په عصبي ناروغۍ اخته شو او ټول وژنه یې پیل کړه، بالاخره د سیستان خلکو له سلطان محمود غزنوي څخه د مرستې غوښتنه وکړه. سلطان محمود غزنوي په زرنج حمله وکړه، خلف یې بندي کړ. په دې ډول په ۳۹۳ هـ ق کال د صفاریانو واکمني پای ته ورسیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. د بغداد له خلافت سره د یعقوب لیث او عمرو مخالفت د صفاریانو د واکمنۍ په سقوط کوم اغیز درلود؟

۲. ایا د صفاري شهزاد ګانو خپل مینځني اختلاف د صفاریانو واکمني د سقوط لوري ته سوق کړه ؟

۳. د بغداد خلافت ولې د صفاریانو پر ضد د سامانیانو ملاتړ وکړ ؟

۴. ایا له اسمعیل ساماني سره د بغداد د خلافت مرستې ددې کورنۍ د واکمنۍ په سقوط کې څه اغیزه درلوده؟

۵. سلطان محمود غزنوي ولی پر سیستان حمله وکړ؟

٦. خلف د چا له خوا بندي شو؟

۷. د عمرو زوی محمد ولی د بغداد د خلافت د لښکرو په مقابل کې ماتې وخوړه؟

۸. عمرو د چا پواسطه بندي او ووژل شو؟

۹. یعقوب لیث صفاري د عیارانو سره څه اړیکی درلودې؟

۱۰. د یعقوب لیث له مړینې وروسته د علي او عمرو اختلاف څه ډول پای ته ورسید؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د صفاریانو دکورنۍ د واکمنانو د واکمنۍ موده		
شمیره	د پاچا نوم	کال
۱	يعقوب ليث صفاري	(۲۶۵-۲۴۷هـ ق) (۲۵۷-۲۳۹ هـ ش) (۸۷۸-۸۶۰ ز)
۲	عمرو د ليث زوی	(۲۸۷-۲۶۵هـ ق) (۲۷۸-۲۵۷ هـ ش) (۹۰۰-۸۷۸ ز)
۳	طاهر د محمد زوی او د عمرو لمسی	(۲۹۶-۲۸۷هـ ق) (۲۸۷-۲۷۸ هـ ش) (۹۰۹-۹۰۰ ز)
۴	ليث د علي زوی او د ليث لمسی	(۲۹۷-۲۹۶هـ ق) (۲۸۸-۲۸۷ هـ ش) (۹۱۰-۹۰۹ ز)
۵	ابوعلي محمد د علي زوی او د ليث لمسی	(۲۹۷-۲۹۷هـ ق) (۲۸۸-۲۸۸ هـ ش) (۹۱۰-۹۱۰ ز)
٦	معدل د علي زوی او د ليث لمسی	(۲۹۸-۲۹۷هـ ق) (۲۸۹-۲۸۸ هـ ش) (۹۱۱-۹۱۰ ز)
۷	دويم عمرو د يعقوب زوی د محمد لمسی او د عمرو کړوسی	(۲۹۸-۲۹۸هـ ق) (۲۹۰-۲۸۹ هـ ش) (۹۱۲-۹۱۱ ز)
۸	ابو جعفر د احمد زوی او د ابوعبدالله لمسی	(۳۵۲-۳۰۱هـ ق) (۳۴۲-۲۹۲ هـ ش)

(c) ketabton.com: The Digital Library

		(۹۱۴-۹۶۴ ز)
۹	خلف د احمد زوی او د محمد لمسی	(۳۵۲-۳۹۳هـ ق) (۳۴۲-۳۸۳ هـ ش) (۹۶۴-۱۰۰۵ ز)

۲,۱. جدول: پورتنی جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲,۱. گراف: لاندینۍ گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د صفاري کورنۍ واکمنان

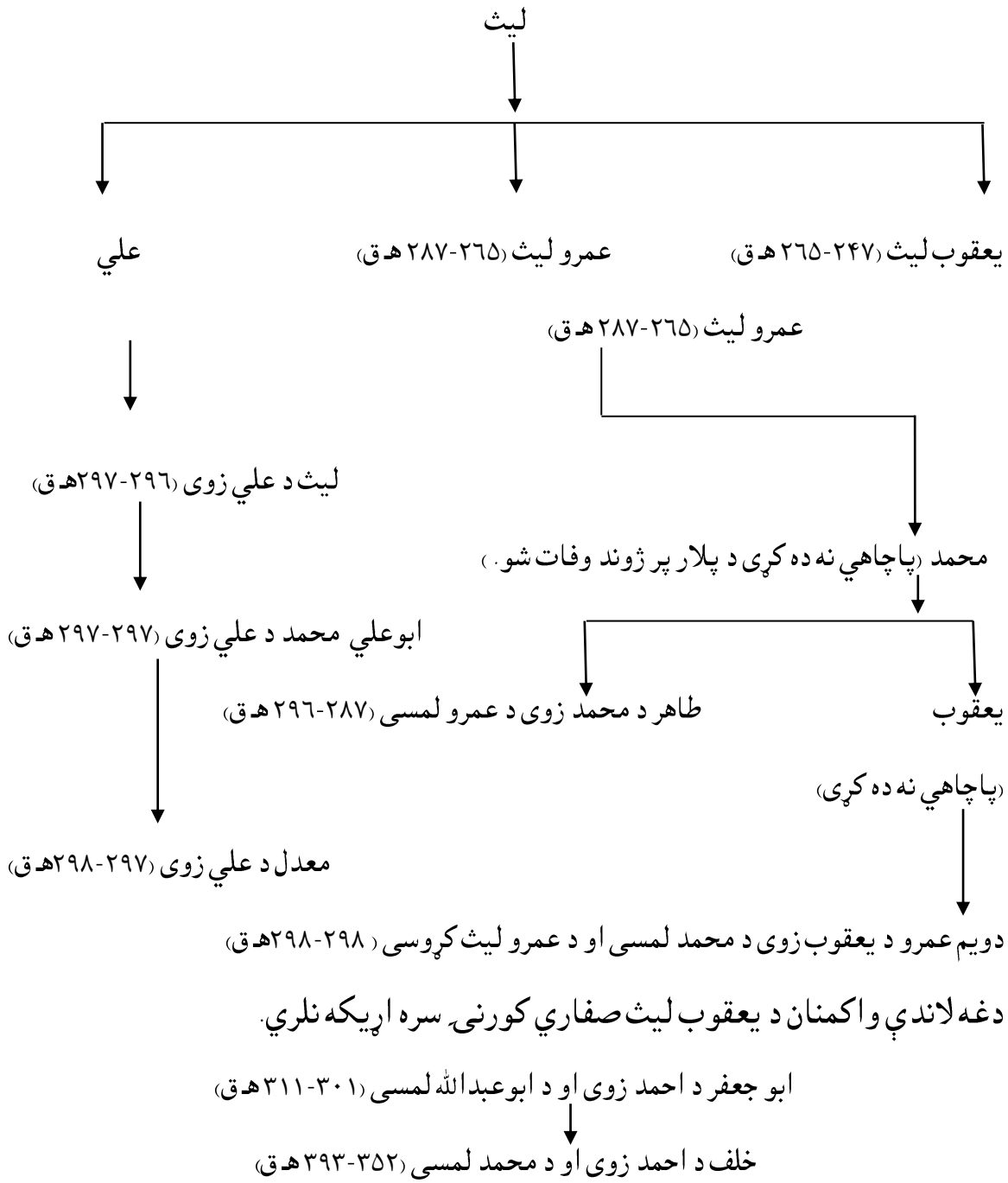

دغه لاندې واکمنان د یعقوب لیث صفاري کورنۍ سره اړیکه نلري.

ابو جعفر د احمد زوی او د ابوعبدالله لمسی (۳۰۱-۳۱۱ هـ ق)

خلف د احمد زوی او د محمد لمسی (۳۵۲-۳۹۳ هـ ق)

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېيم څپرکی

سامانيي دولت

پيليزه

سامان خدات چې اصلاً د افغانستان د بلخ حاکم و، د بغداد له حاکم سره يې د ښو اړيکو له امله خپل پخوانی زردشتي دين پريښود او مسلمان شو. د هغه زوی اسد څلور زامن (نوح، احمد، يحی او الياس) درلودل، چې د مامون الرشيد لخوا نوح د سمرقند، احمد د فرغانې، يحي د تاشکند (چاچ) او الياس د هرات د والي په توګه مقرر شول. کله چې خواجه احمد اسمعيل سامانيي، عمرو ته ماتې ورکړه. د سامانيي حکومت ساحه هم پراخه شوه.د سامانيانو واکمنی په مرکزي اسيا، افغانستان او د ايران په ځينو برخو کې خپل حاکميت ټينګ کړ. پخپله اسمعيل سامانيي د بغداد د خليفه له غوښ ملاتړ څخه برخمن و. د سامانيي دورې واکمنان د علم، فرهنګ او اسلامي تمدن په پرمختګ کې د پام وړ ونډه واخښته. ډيرې مدرسې يې جوړې او د دوی په دربار کې عالمان، اديبان او شاعران اوسيدل. د دوی د ډيرو واکمنانو وزيران عالمان او اديبان وو. خو ددې کورنی وروستي واکمنان د عمر په لحاظ کوچنی وو او د واک چاری د خودغرضه جنرالانو بکتوزن او فايق لاس ته ورغلی هغوی د دولت د پياوړتيا پرځای،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپل شخصي واک د زياتوالی لپاره په خپل مينځ کې جګړې کولې چې دې کار د سامانيانو واکمني ضعيفه کړه.

په دې څېړکي کې په بلخ کې د سامان خدات حاکميت، د ابونصر د اسمعيل ساماني زوی، ابونصر د احمد زوی، نوح د نصر زوی، ابوصالح منصورد نوح زوی، دويم نوح د منصور زوی، دويم منصور د دويم نوح زوی، دويم عبدالمالک د نوح د زوی واکمنی، د سامانيانو د عصر مدني، ټولنيز او فرهنګي حالت، د سامانيانو د سقوط لاملونو ته ځای ورکړل شوی او هر عنوان د اړتيا تر بريده توضيح شوی دی.

۳,۱. سامان خدات

سامانيان يوه اريايي کورنۍ وه او په بلخ کې اوسيدله. سامان خدات ددې کورنۍ مشر و. سامانيان هم د خپل نيکه سامان خدات په نوم يادېږي. کله چې د بلخ خلکو د سامان خدات پرضد شورش وکړ. سامات خدات د خراسان له حاکم اسد بن عبدالله څخه د مرستې غوښتنه وکړه. نوموړي د سامان خدات سره مرسته وکړه، شورش يې ارام او سامان خدات يې د بلخ د حاکم په توګه مقرر کړ. سامان خدات په خراسان کې د اموي دولت د حاکم اسد بن عبدالله له مرستې څخه ډير خوښ شو نو يې خپل پخوانی زردشتي دين پرېښود او د اسلام مقدس دين يې قبول او مسلمان شو. د خپل زوی نوم يې اسد کېښود.

د سامان خدات زوی اسد څلور زامن (نوح، احمد، يحی او الياس) درلودل. دوي د عباسيانو سره نښې اړيکې درلودې او له عباسيانو سره يې د شورشونو په اړامولو کې په ځانګړي ډول د رافع بن ليث په جګړه کې له مامون الرشيد سره ډيره مرسته وکړه. مامون الرشيد چې کله هرات ته متوجه شو، نو يې غسان بن عباد د خراسان د امير په توګه مقرر کړ او د اسد د زامنو سپارښتنه يې ورته هم وکړه، کله چې د حسين زوی طاهر له هغه وروسته د خراسان حاکم شو، هغوي يې په خپل حال پرېښودل. مامون الرشيد هم د اسد څلور واړه زامن په مهمو څوکيو (نوح د سمرقند د حاکم ، احمد د فرغانې حاکم، يحي د چاچ حاکم او الياس د هرات د حاکم) په توګه مقرر کړل(۴٦:۲۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عباسيانو ټولو خلفاو د دوي درناوی کاوه، د نوح بن اسد له مړينې وروسته د خراسان امير، طاهر پوشنجي د يو فرمان په ترڅ کې، د نوح بن اسد ټول قلمرو دده د وروڼو يحی او احمد ترمينځ وويشل شو، خو کله چې يحي وفات شو، د ماورالنهر ټول واک د احمد لاس ته ورغی.

احمد يو باانصافه حاکم و، چې د وروڼو په مينځ کې يې د عادل لقب ګټلی و. په خراسان کې يې نفوذ پيدا کړ، نوموړی هم به ۲۵۰ هجري قمري کال وفات شو. ده اووه زامن (نصر، اسمعيل، يعقوب، يحی، اسد، اسحق او احمد) درلودل. نصر چې تر ټولو مشر و، د پلار ځای ناستی شو او د واک چارې يې په لاس کې واخيستې. عباسي خليفه (المعتمد باالله) دټول ماورالنهر[1] دحکمرانۍ فرمان دنصرپه نوم صادر کړ.

نصر خپل ورور اسمعيل د بخارا د حاکم په توګه مقرر کړ او د ماورالنهر د خلکو د ژوند د ښه کېدو او امنيت د ټينګېدو لپاره يې ډيري هلې ځلې وکړې. د نصر دوره د صفاريانو د نهضت له پيل(۲۴٦هـق) سره برابره وه. طاهريانو په اريانا کې د وحدت او خپل نفوذ د ټينګوالي په موخه مخ په ماورالنهر لښکر ور واست. په دغه وخت کې په ټوله اريانا کې درې مرکزونه (په نيشاپورکې طاهريان، په زرنج کې صفاريان او سمرقند کې سامانيان) موجود وو. د اريايانو دری واړو دولتونو کوښښ کاوه چې د يو بل د نفوذ ساحه کمه او د خپلې واکمنۍ ساحه پراخه کړي. ښه به دا وه چې دوي د سولې له لاری په اريانا کې يووالی تامين کړی وای. خو د سولی له لاری دې کار امکان نه درلود، له همدې امله د صفاريانو او طاهريانو ترمينځ جګړه پيل شوه، چې په پايله کې د طاهريانودولت سقوط وکړ. وروسته بيا د صفاريانو او سامانيانو ترمينځ جګړې ونښتې، چې دا جګړې هم د افغانستان په زيان وې. ساماني لښکرو په ۲۹۸ هـ ق کال د ذوالحجی په مياشت کې د ابوالحسن سيمجور قهستانی او حسين بن علي مروردي چې د خراسان سپهه سالار و، د زرنج د ښار دروازې پرانيستې او د زرنج ښار يې ونيو. اسمعيل ساماني چې کله د بست او کندهار وضعيت ارام کړ، حسين مروزي (مروالرودي) ته د يوه ليک پواسطه دستور ورکړ چې محمد بن علي بن ليث صفاري دې سيمجور ته پريږدي او پخپله د معدل بن علي بن ليث سره هرات ته راشي. خو هغوی محمد بن علي بن ليث هم له ځان سره هرات ته بوته او له هغه ځای څخه يې بخارا ته واستول او د مياشتی به يې دری زره درهمه تنخواه ورکوله، مګر ډير وخت

---

[1] عربي مؤرخينو او واکمنانو د امو سيند هغې خواته سيمې د ماورالنهر په نوم ياد کړی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیر نه شو، چې د خلیفه د غوښتنې په اساس هغوی یې بغداد ته ولیږل او هلته د خلیفه لخوا بندیان شول. په همدغه وخت ساماني پاچا، سیستان د هغه د کاکا زوی منصور بن اسحاق سامانې ته ورکړ. منصور بن اسحاق ساماني د زرنج د خلکو سره د لیدنی پرمهال د ښو کارونو د عملي کولو زیاتې وعدې ورکړی خو وفا یې پرې ونکړه (۲۱: ۲۲۷).

۳,۲. د امیراسمعیل ساماني واکمني (279-295هـ ق)

(270-286 هـ ش)

(892-908 ز)

د ساماني دولت بنسټ ایښودونکي اسمعیل داحمد ساماني زوی د ۲۳۴ هجري قمري کال د ربیع الاخر په میاشت د فرغانې په ښار کې هغه وخت چې پلار یې هلته حاکم و، وزیږید. کله چې پلار یې مړ شو، دده ورور نصر هغه د بخارا حاکم مقرر کړ. په ۲۷۲ هجري قمري کال رافع[1] د هرثمه زوی له نصر څخه د مرستی غوښتنه وکړه. نصر، اسمعیل د څلورو زرو عسکرو سره د هغه مرستی ته واستاوه او رافع وکولای شو چې د عمرو لیث صفاري د لښکرو مشر ابوطلحه ته ماتې ورکړي (۲۵۳:۳۵-۲۵۴).

اسمعیل ساماني په ۲۷۹ هجري قمري کې د خپل مشر ورور ابونصر له مړیني وروسته د خوارزم او ماورالنهر پاچا شو. د ابونصر زوی یې په سمرقند کې حاکم وټاکه، پخپله بخارا ته راغی او بخارا یې د خپلې پلازمینې په توګه وټاکله. عباسي خلیفه معتمد د اسمعیل واکمني په رسمیت وپیژنده، هغه ولایتونه چې په ماورالنهر کې د نصر تر واک لاندې و د یو فرمان په ترڅ کې اسمعیل ساماني ته ورکړل او خلک یې د هغه اطاعت ته وهڅول؛ دویم ځلې بیا اسمعیل ساماني ته یې فرمان ورکړ چې تخارستان او جوزجان ولایتونه ونیسي (۲: ۲۰۶).

معتمد له صفاریانو څخه په ویره کې و، د ساماني واکمن اسمعیل ساماني سره یې د صفاریانو پرضد مرسته کوله، څرنګه چې د معتمد د توطیې، تحریک عمده لامل، د عمرو زیات ځواک او له دې امله چې ډیرې سیمې لکه سیستان، بست، رخج (کندهار)، هرات ، نیشاپور، مروه، کابل، بامیان، غزني

---

[1] رافع بن هرثمه د هرات د بادغیس اوسیدونکې دی. هغه تر خجستاني وروسته د خراسان حکومت ترلاسه کړ، او په هغه جګړه چې له عمرو لیث سره پیښه شوه ماتی وخوړه. (۳۵ : ۲۵۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

او بلخ د عمرو تر واک لاندې وې، خو عمرو د رافع له ماتې وروسته غوښتل چې خوارزم هم دده تر واک لاندې راشي.همدا لاملونه وو، چې د اسمعيل ساماني او صفاري پاچا عمرو ليث ترمينځ جګړه ونښته، چې په جګړه کې عمرو ليث ماتې وخوړه، اسمعيل ساماني لومړی هغه بندي او بيا يې د عمرو د غوښتنې او هيلې برخلاف بغداد ته واستلو، چې له دوو کاله بند وروسته په ۲۸۹ هجري قمري کال کې وفات شو (۴۶: ۲۲).

عباسي خليفه د خراسان د ځينو سيمو د حاکميت فرمان د اسمعيل ساماني په نوم صادر کړ. اسمعيل ساماني د طبرستان د محلي امير محمد بن زيد طبري او د شمال د ترکانو له مشر ايلک خان[1] سره جګړې وکړی، او په دې جګړو کې بريالې هم شو. د ساماني دولت د نفوذ ساحه پراخه شوه، کله چې اسمعيل ساماني له رافع څخه خوارزم وغوښت، هغه په ورين تندي د خوارزم حاکميت اسمعيل ته وسپاره او اسمعيل خپل استازی هلته واستاوه. په دې ترتيب د سامانيانو ريښتنی بنسټ ايښودونکی اسمعيل بن احمد ساماني واک ته ورسيد. په هغو محلي واکمنانو کې چې د بغداد د خليفه له اطاعت څخه يې غاړه غړولې وه، يو هم شاه اسمعيل ساماني و. اسمعيل ساماني چې د خراسان او ماورالنهر حکمران و. په ۲۷۹ هجري قمري کال کې يې کندهار، زابل او غزنی ونيول، بخارا يې د خپل دارالخلافت په توګه وټاکله او خپل ځان ته يې د پاچا لقب ورکړ. دې کورنۍ نژدې يوه پيړۍ پاچاهي وکړه (۳۶: ۶۰).

دده په وخت کې سامانيانو د صفاريانو د واک لاندې ډيري سيمې ونيولې، په خوارزم او ماورالنهر کې يې د بغداد د خلافت د موافقې او رضايت سره سم حاکمان مقرر کړل. د خراسان، ماورالنهر او خوارزم زياتې برخې د دوي په واکمنۍ کې شاملې شوی، پخپله اسمعيل ساماني يو عادل شخص و، په اداره او سياست کې يې پوره وړتيا درلوده. نصر ته د پنځه سوه زرو درهمو د نه ليږلو اصلي دليل دا ؤ

---

[1] ايلک خان د ترکانو له قبايلو څخه و، چې د فرغانې په جنوب کې اوسيدل، لکه د ترکانو د نورو قبايلو په شان د لسمې پيړۍ کې مسلمانان شوی وو. په لسمه پيړۍ کې دوی داسې يو حکومت جوړ کړ چې له فرغانی څخه يې د چين پولو پورې پراخوالی درلود. د قراختايانو چې ختيځ ترکان وو، پلازمينه يې کاشغرستان کې و او د ايلک خانيانو چې لويديځ ترکان و پلازمينه يې «اوزګند» وو چې د فرغانې په جنوب کې موقعيت لري. په هر حال د ايلک خانيانو پاچا بغرا خان ماورالنهر ته لښکر کشي وکړه او په ۹۹۰ ز کال يې د ساماني دولت پلازمينه بخارا يې ونيوله، خو د ايلک خان د ناروغی له امله هغه بيرته خپل هيواد ته ستون او هلته مړ شو، چې دويم نوح د هغه له ناروغۍ او مړينې وروسته بيرته بخارا ته راستون شو او پر تخت کښيناست(۲۷: ۱۱۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې امیر اسمعیل یو رعیت پال ، زړه سواندی او ځواکمن شخص و، نوموړی په دې راضي نه و، چې له ښار، کلیو اوباندو څخه راټوله کړې مالیه بلې سیمې ته ولیږي. که چیرې د هغه ملک مشرتابه دده د مشر ورورپه لاس کې هم وي. غوښتل یې چې دغه راټوله شوې مالیه د ښار په ودانۍ او نورو ودانیزوچارو ولګوي، نو ځکه د نصر استولي کسان له بخارا څخه تش لاس بیرته ولاړل. له دې امله د دواړو ورونو ترمینځ تاوتریخوالی رامینځ ته شو. خو ده بیا هم خپل ورور وروسته وباخښه او بیرته یې د حاکم په توګه مقرر کړ ترڅو وفات شو(۳۵:۲۵٦).

د اسمعیل سامانې د واکمنۍ پلازمینه بخارا د ډیرو عالمانو او پوهانو مرکز و، دده په دربار کې مشهور علما اوسېدل، ابوالفضل محمد بلعمي چې یو پیاوړی عالم و، دده په حکومت کې د وزارت دنده درلوده. دده د حکومت پر مهال ډیرې مدرسې جوړې شوې، درې ژبې ته یې زیاته پاملرنه وکړه. اسمعیل سامانې د سلطنتي واک سربیره اخلاقي نفوذ هم درلود. دده پرهیزګاري ، ځوانمردي او ښو اخلاقو د هغه محبوبیت لاپسی زیات او دده په واکمنۍ کې د معمارۍ صنعت هم ډیر پرمختګ کړی و. په بخارا کې یې داسې مانۍ جوړې کړې چې په ټول خراسان کې یې شهرت درلود چې لا تر اوسه هغه ودانۍ شتون لري. د کرنې په برخه کې یې هم د پام وړ اقدامات وکړل (٤٦: ۲۲).

امیر اسمعیل سامانې بخارا ته نږدې په یوه اباده کلي کې چې د ازماز په نوم یادیده او دده ډیره خوښیده، د ۲۹۵ هجري قمري کال د صفری په ۱۴ مه چې د سې شنبې شپه وه د ٦۱ کلنې په عمر وفات شو. هغه ځای چې د اسمعیل سامانې د مقبرې په نوم شهرت لري، د اسلامي دورې د معمارۍ په تاریخ کې له مهمو ودانیو څخه شمیرل کیږي. اوس هم په بخارا کې د سیلانیانو د توجه وړ ده. دغه مانۍ دده له مړینې وروسته جوړه شوه. په دې مقبره کې له اسلام د مخه، د مرکزي آسیا د معمارۍ سبک په ښه ډول څرګندیږي. معماري یې په سامانې دورې پوره اړه لري (۳۹: ۲٦۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳,۳. د ابونصر احمد واکمنې(۳۰۱-۲۹۵هـ ق)

(۲۹۲-۲۸٦ هـ ش)

(۹۱۴-۹۰۸ ز)

د امیر اسمعیل سامانې له مړینې وروسته د هغه د وصیت سره سم د هغه مشر زوی احمد د ابونصر د لقب په غوره کولو سره پاچا شو. نوی پاچا یو عصبانې او جګړه خوښوونکی شخص و. لومړی یې خپل تره اسحق د سمرقند له حکومت څخه لیرې او بندي کړ، د طبرستان امیر چې ډیر ثروت مند شوی و پرهغه یې حمله وکړه، د طبرستان امیر له خپل ثروت سره بغداد ته وتښتید. سامانې پاچا د هغه په عوض بل حاکم وټاکه.

ابونصر احمد په ۲۹۹ هجري قمري کال هرات ته راغی، ډیره موده یې هلته تیره کړه. یو ټولګی عسکر یې د صفاري پاچا ابوعلي سره د جګړې په غرض، چې هغه تر رخج او بست پورې یې نفوذ درلود سیستان ته یې واستاوه. د سیستان ښار ته نږدې د دواړو قوتونو ترمینځ سخته جګړه ونښته، په پایله کې ابوعلي ماتې وخوړه او بندي شو، سامانې پاچا ابونصر احمد خپل وراره د ابوعلي په عوض په سیستان کې د حاکم په توګه مقرر کړ. ابونصر احمد سامانې ډیر وخت په ښکار او حرمسرای کې تیراوه ، دده دې سلوک د سامانې دربار لوړ پوړي چارواکې خفه کړل او دده د وژلو پلان یې طرح کړ، د څو تنو غلامانوله لاسه چې لا وار د مخه تطمیع شوي وو، په ۳۰۱ هجري قمري کال کې ووژل شو(۴٦:۲۳).

په سجستان کې معدل بن علي بن لیث د یعقوب لیث او عمرو وراره مخالفت پیل کړ. نصر بن اسمعیل د معدل بن علي د رعیت کولو په خاطر لښکر ولیږه. معدل بن علي بن لیث په دې جګړه کې ماتې وخوړه او بندي شو. نصر د سجستان په ولایت کې د خپل تره زوی ابوصالح منصور بن اسحاق بن احمد سامانې د حاکم په توګه مقرر کړ، خو د سجستان خلکو د منصور پر ضد پاڅون وکړ او هغه یې بندي کړ او د یعقوب لیث له زوی عمرو سره یې بیعت وکړ، خو نصر د دویم ځل لپاره لښکر ولیږه، عمرو د یعقوب زوی یې کلابند کړ، خو هغه سوله وکړه او سجستان یې د نصر لښکرو ته وسپاره (۷: ۲۰۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳,۴ . د نصر واکمنې (۳۳۱-۳۰۱هـ ق)

(۳۲۲-۲۹۲ هـ ش)

(۹۱۴-۹۴۴ ز)

د ابونصر احمد بن اسمعیل سامانې له وژل کېدو وروسته د دربار مشرانو د هغه (۸) کلن زوی ابوالحسن نصر چې په امیر سعید هم مشهور و، د پاچا په توګه وټاکه. خو کوم وخت چې یې نصر له حرم څخه بیرون کړ، چې پر تخت کې کښینوي، خو هغه ډیر وړوکی یعنې اته کلن کوچنی و، ویره پرې غالبه شوه؛ ژړل یې او ویې ویل چې ما چیرته بیایی، غواړئ ما هم ووژنئ څرنګه چې زما پلار ووژل شو، له ما څخه لیرې شئ، خو مشرانو نوموړی پرتخت کښیناو (۷: ۲۰۸).

ابوعبدالله محمد بن احمد الجیهاني چې یو مشهور ادیب او نیک سړی و، دده د وزیر او نایب په صفت تعین کړ. ترڅو نوموړی د بلوغ عمر ته ورسیږی د حکومت چاری به دغه نایب سرته رسوي او له هغه سره به مرسته کوي. دده د حکومت په لومړیو وختونو کې دده وروڼو (یحي ، منصور، ابراهیم) او د نوموړی تره اسحق بن اسد یو شمیر شورشونه وکړل، چې ترټولو مهم شورش د هغه د کاکا اسحق بن اسد شورش و، ځکه هغه په سمرقند کې ډیر واک او قدرت درلود. په ۹۱۴ ز کال اسحق له دوو جګړو وروسته د نصر له خوا ونیول شو چې بیا په بندیخانه کې وفات شو. احمد د سهیل زوی او حسین علي هم دده پر ضد په هرات او سیستان کې شورشونه وکړل، خو دده پوه او باتدبیره وزیر ابوعبدالله بن احمد الجیهاني دغه ټول شورشونه ارام کړل. نصر یو عادل، پرهیزګاره او علم پالونکی شحص و، د عالمانو په پالنه کې یې ډیر کوښښ کاوه، رودکي او شهید بلخي دده د واکمنۍ د شاعرانو له جملې څخه وو، د کلیله او دمنه قصه دده ّپه وخت کې له عربي ژبې څخه دري ته وژباړل شوه، چې د هغې د نظم کولو له امله رودکي ته یې اتیا زره درهم د انعام په توګه ورکړل. د رودکي هغه قصیده (بوی جوی مولیان) چې د نصر سامانې لپاره یې ویلې وه اوس هم د ژبو پر سر ده. ختیځ مؤرخین د نصر ډیر ستاینه کوي او هغه له اسمعیل وروسته دویم پیاوړی پاچا ګڼي او دده واکمني د سامانې کورنۍ د عظمت آخیرنی دوره ګڼي (۴۶: ۲۴).

د نصر په واکمنۍ کې یوه مهمه پیښه په ری او ماورالنهر کې د اسماعیلیه فرقې پټ او ښکاره تبلیغاتو پیل و، چې خلک یې د مصر د فاطمي خلیفه تابعیت او پیروی ته رابلل. احمد نخشبی د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهضت لارښوونکې د خپل فعالیت او تبلیغ په پایله کې په خپله امیر نصر د احمد زوی اړ کړ ترڅو ۱۱۹ زره دیناره د مروردي د مړیني د دیت په نوم د مصر خلیفه فاطمي ته ولیږي. امیر نصر ساماني اسمعییلي فرقې ته په ګرزیدو سره، د ترک معتصبه غلامان او روحانیون او نور مسلمانان په قهر او دده پرضد راپورته شول. په ګارد کې د ترکانو په مرسته یې د امیر نصر ساماني د وژلو توطیه جوړه کړه. د امیر نصر ساماني زوی نوح له دې توطیې څخه خبر شو او پلار ته یې وړاندیز وکړ چې د توطیه کوونکو مشر خپل حضور ته راوغواړي او سر دې ترې غوڅ کړي، نصر د خپل زوی خبره ومنله ، یو محفل یې جوړ کړ او خپلو افسرانو ته یې امر وکړ چې د توطیه کوونکو رئیس سر دې دده مخې ته کیښودل شي. وروسته یې اعلان وکړ، چې د خپل زوی نوح په ګټه د خپل سلطنت څخه تیر او پاچاهي ده ته پریږدي. څرنګه چې نوح په اسمعیلیه طریقه باندي متهم نه و، د پوځ مشران د پاچا له دې غیر منتظره پریکړې څخه حیران شول او نوي امیر نوح بن نصر ته یې بیعت وکړ. خو نوح د نصر زوی چې کله واک ته ورسید لومړی کار یې دا و چې د اسمعیلیه فرقې مشر نخشبی یې دې ته اړ کړ چې د فقهي علماو سره بحث وکړي، چې په پایله کې د اسلامي فقهې عالمان پر نخشبي بریالې شول، لږه موده وروسته یې نخشبي په دې متهم کړچې له هغو پیسو څخه چې نصر بن احمد د مروردي د دیت په خاطر فاطمي خلیفه ته لیږلې وې څلویښت زره دیناره یې حیف میل کړی دی، په پایله کې نخشبي د مخالفینو له خوا له نیولو وروسته د بخارا په میدان کې پانسي کړ. په دې ډول د نصر بن احمد واکمني د هغه په استعفا سره پای ته ورسیده او پرځای یې دده زوی نوح پاچا شو (۲۲: ۲۹۰).

۳,۵. د نوح واکمني (۳۴۳-۳۳۱هـ ق)

(۳۳۴-۳۲۲ هـ ش)

(۹۵۶-۹۴۴ ز)

د نصر بن احمد له مړینې وروسته د هغه زوی نوح په ۳۳۱ هجري قمري کې واک ته ورسید. امیرالمؤمنین نوح بن نصر ته د خراسان د هغو سیمو فرمان ورکړ کومې چې دده د پلار په واک کې وې او دده واکمنۍ یې په رسمیت وپیژنده (۷: ۲۰۹). نوح، ددې لپاره چې د خلکوهغه احساسات او مخالفتونه چې دده د پلار (نصر) د واکمنۍ پرمهال د اسمعیلیه فرقې ته د ورګرځیدو په خاطر پیدا شوي وو، له مینځه یوسي. فقهي عالم ابوالفضل محمد بن احمد یې د خپل وزیر په توګه وټاکه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابوالفضل محمد بن احمد الحاکم که څه هم د فقهی یو لوی عالم و خو د هیواد په اداري او سیاست کې یې چندان مهارت نه درلود، په همدې علت دده په اداره کې ګډوډي مینځ ته راغله چې د نوح د دولت د ضعف سبب وګرځیده. د وزیر د مخالفینو مشر د سمرقند حاکم و، پر هغه باندې له کامیابیدو وروسته امیر هغه معاف کړ. نوح د ټولو مخالفینو سره له نرمۍ څخه کار واخیست. مگر ګټه یې ونه کړه. بوعلي چغاني بن محتاج د سامانیانو سپه سالار هم د نوح پر ضد پاڅون وکړ، د مروې او بخارا له نیولو وروسته یې د نوح کاکا ابراهیم سره یو ځای شو، او هغه یې د سامانیانو امیر وباله، دې کار د سامانیانود سقوط زمینه برابره کړه (٤٦: ٢٤-٢٥). د پوځ د مشرانو او د علم د دښمنانو یو ټولګی د نوح بن نصر په شاوخوا کې نفوذ پیدا کړ، له نوح څخه یې غوښتنه وکړه چې د نوموړي وزیر د کړنلاری له امله سیاسي وضعیت خراب دی، وزیر مونږ ته وسپاري، که نه مونږ به ستا له تره سره یو ځای شو. نوح بن نصر ، نوموړی عالم ظالمانو ته وسپاره، هغوی په ډیر ناوړه ډول وزیر وواژه، خو نوح بن نصر هم په ۳۴۳ هـ ق کې مړ شو (۷: ۲۰۹).

د نوح د حکومت دوره (۳۳۱-۳۴۳ **هـ ق**) کې د سامانې دولت د سقوط نښې په واضح ډول ښکاره شوې. د سقوط عمده لامل د نوح بن نصر د حکومت تګ لار و. نوح بن نصر د اسمعیلیه غورځنګ له غلي کېدو وروسته، ابوالفضل محمد بن احمد فقیه یې د خپل وزیر په توګه وټاکه. ابوالفضل محمد بن احمد خپل ډیر وخت په لمانځه او عبادت تیراوه او له حکومتي چارو سره یې دومره علاقه نه لرله. په دغه وخت کې سامانې دولت له سختواقتصادي او مالي ستونزو سره مخ شو. خو دا ستونزه هغه وخت زیاته شوه چې په ۳۴۳ هـ کال بغاوت کوونکو د سامانې دولت خزانه چور کړه. دولت ددې بحراني وضعیت د له مینځه وړولو لپاره امر وکړ چې خلک د راتلونکې کال مالیه مخکې له مخکې ورکړي، مگر حکومت بل کال د خلکو هغه مالیه حساب نه کړه او د خلکو پور یې ادا نه کړ. حکومت په دې کار دا ثابته کړه چې دوی د خلکو د پور د ورکولو توان نه لري. په دې ترتیب د نورو لاملونو په خوا کې مالي ستونزې د نوح بن نصر حکومت د سقوط سره مخ کړ. (۲۲: ۲۹۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳,٦. د عبدالملک واکمنې (۳۵۰-۳۴۳هـ ق)

(۳۴۰-۳۳۴ هـ ش)

(۹٦۳-۹۵٦ ز)

د نوح له مړينې (۳۴۳ هجري قمري) وروسته د هغه د پنځو زامنو هر يو عبدالملک، منصور، نصر، احمد او عبدالعزيز څخه عبدالملک پاچا شو. نوموړي، لومړی پخواني مامورين له دندو ګوښه او پرځای يې نوي مامورين مقرر کړل. ابومنصور احمد د عزيز زوی يې د وزير او بکر بن مالک يې سپه سالار او د خراسان د والي په توګه مقرر کړل، خو الپتګين يې د ټولو قواو سپه سالار وټاکه. عبدالملک له دغو تعيناتو وروسته د سامانيانو د واکمنۍ د پراختيا له پاره لښکر کشي پيل کړه، لومړی يې خراسان ته د ابوعلي محتاج د له مينځه وړلو لپاره لښکر راواستوه. بکر بن مالک ابوعلي محتاج ته ماتی ورکړه، بيا يې په اصفهان کې رکن الدوله ته مخه کړه، چې پر هغه هم بريالی شو، بکر بن مالک يو لايقه او پوه خو ډير کبرجن اداره چي و، چې پوځي چارواکو ورځخه کرکه کوله. عبدالملک ته يې شکايت وکړ، نوموړی دا ناراضي توب د خپلې پاچاهي له پاره خطر وګاڼه، دده پرځای يې الپتګين د خراسان د حاکم او سپه سالار وټاکه، چې وروسته نوموړی په افغانستان کې د غزنوي دولت بنسټ کيښود. خو عبدالملک په ۳۵۰ هـ ق کال د چوګان په لوبه کې له آس راولويد او مړشو(۴٦: ۲۵).

د عبدالملک له مړينې وروسته نوي شورشونه پيدا او خلکو پاڅونونه پيل کړل. ددې خبرې مهم لامل دا و چې د عبدالملک واک ته د رسيدو پرمهال د ترک د قوماندانانو زور او قوت ورځ تر بلې زياتيده، چې ټولې حکومتي چارې د هغوی لاس کې وې. په سياسي لحاظ په دغه وخت کې د الپتګين نقش ډير زيات و. ځکه هغه د حاجب کل دنده ترلاسه کړی وه او د ترکي ګارد د رئيس په توګه وټاکل شو، په دې خاطر چې د ترکانو نفوذ کم شي او عبدالملک، الپتګين له ځان څخه لرې کړي، هغه يې د خراسان د حاکم په توګه مقرر کړ. د هغه پر ځای د الپتګين پخوانۍ سردار د حاجب کل په توګه وټاکه. خو د عبدالملک له مړينې وروسته د هيواد د مشرانو ترمينځ اختلاف پيدا شو، ځکه الپتګين غوښتل چې د عبدالملک کوچنۍ زوی پاچا شي، خو د دربار مشرانو د هغه پر عوض د عبدالملک د ورور نوح بن نصر پلويان وو او هغه يې پاچا کړ(۲۲: ۲۹۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳,۷. د ابو صالح منصور واکمني (۳٦٦-۳۵۰هـ ق)

(۳۵٦-۳۴۰ هـ ش)

(۹٦۳-۹۷۹ ز)

کله چې عبدالملک له اوو کالو حکومت وروسته د چوګان د لوبې پرمهال له آس څخه ولویده، له لویدو سره سم مړ شو. د سامانې دربار مشران په دې فکر کې شول چې د عبدالملک له ورونو او زامنو څخه یو تن د هغه د ځای ناستی په توګه وټاکي. ابوعلي محمد بلعمي د عبدالملک وزیر، چې له الپتګین سره یې دوستي درلوده، ، او د هغه له مشورې پرته یې کوم کار نه کاوه، په همدې خاطر یې الپتګین ته یو لیک راولیږه او د ځای ناستې په اړه یې د هغه د نظر غوښتنه وکړه. الپتګین د هغه د ځای ناستې لپاره د عبدالملک زوی نصر خوښ کړ، خو مخکې له دې چې بخارا ته د الپتګین لیک ورسیږي، د سامانې دربار نورو سردارانو د عبدالملک ورور منصور د ځای ناستې په توګه ټاکلې و. له همدې ځایه د نصر او منصور د پلویانو ترمینځ د نظر اختلاف پیدا شو، دا اختلاف دومره زیات شو چې الپتګین د نیشاپور ښار پریښود او له خپلو عسکرو سره یې د سامانیانو د پلازمینې په لور حرکت وکړ(۴٦: ۲٦).

د امو د سیند په خوا کې د الپتګین د فوځونو او د بخارا د عسکرو ترمینځ جګړه ونښته، خو الپتګین د ماورالنهر په نیولو بریالی نه شو، د مجبوریت له مخې غزني ته راوګرځید، الپتګین د غزني ښار ونیو او هلته یې د غزنویانو د سلطنت بنسټ کیښود. خو په ۹٦۱ ز کې د عبدالملک ناڅاپي مړینې د هیواد وضعیت ډیر کړکیچن حالت سره مخ کړ او بې نظمي زیاته شوه، حتې په دې ګډوډۍ کې د پاچا قصر هم چور او وسوځول شو. که څه هم بلعمي د الپتګین د غوښتنې سره سم د عبدالملک ځوان زوی نصر واک ته ورساوه، خو د نصر حکومت له یوې ورځې زیات دوام ونه کړ، ځکه د سامانیانو سلطنتي کورنۍ او د ګارد مشرانو د ابو صالح منصور پلوي کوله. فایق چې د منصور د کوچنیوالی ملګری و، د هغه په پلوي یې پاڅون وکړ، چې ددې مخالفتونو په پایله کې منصور واک ته ورسید. الپتګین دوی ټول ترک کړل، خو بلعمي د منصور د حکومت طرفداري وکړه چې د مړینې تر ورځې پورې وزیر پاتې شو(۲: ۱۳٦).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منصور د واکمنۍ پرمهال د سیستان حاکم خلف د احمد زوی د حج د فریضې د ادا کولو په خاطر مکې معظمې ته تللی و. د بیرته راګرځیدو پرمهال د طاهر بن حسین له مخالفت سره مخامخ شو. ساماني منصور له خلف سره مرسته وکړه او هغه یې بیرته حکمرانې ته ورساو. لږه موده وروسته خلف پخپله د سامانیانو سره جګړه وکړه، منصور د هغه سره له یوې اوږدې جګړې وروسته په سوله راضي شو. منصور یو سوله خوښوونکې او امن غوښتونکې پاچا و. د نوموړي له مړینې وروسته د هغه زوی دویم نوح واک ته ورسید(٤٦: ٢٦).

د ابو منصور بن نوح واکمنی په ارامۍ سره تیره شوه، کومه مهمه پیښه په کې واقع نه شوه. خو دده د واکمنۍ پرمهال د حکومت د دربار مصرف د دولت له عوایدو څخه زیات شو. ده د عوایدو د زیاتوالی او چور چپاول په خاطر په نورو سیمو یو شمیر حملې وکړې. په پایله کې د کورنیو ځمکوالو (فیوډالانو) مخالفتونه زیات شول. هغوی د محلي ازادیو او خودمختارۍ غوښتونکي وو. د دولت عایدات د لښکرکشیو او د فیوډالانو د پاڅونونو له امله ډیر زیان ولید، د حکومت کمزوري ورځ تر بلې زیاتیده، چې قراخطایانو د حملې په مقابل کې ماتې وخوړه (٢٢: ٢٩٥).

٣,٨. د دویم نوح واکمني (٣٨٧-٣٦٦هـ ق)

(٣٧٧-٣٥٦ هـ ش)

(١٠٠٠-٩٧٩ ز)

د منصور له مړینې وروسته دده زوی دویم نوح چې لا ١٣ کلن و پاچا شو. نوموړی د عمر په لحاظ کوچنی او د دولتي چارو له اجرا څخه عاجز و. د ساماني دولت ټولې سیاسي او دولتي چارې د دریوو تنو (ابوالحسین عبدالله د احمد عتبی زوی ، حسام الدوله ابوالعباس تاش او ابوالحسن فایق) او د هغه د مور له خوا اداره کیدې. چې عتبی د وزارت دنده، ابوالعباس تاش د حاجب الحجاب (د دربار وزیر) او د خراسان امارت او فایق د بلخ د حکمران دنده اجرا کوله. د ساماني دولت وزیرانو او آمرینو ددې پرځای چې د هیواد د ابادۍ او د شورشونو د ارامولو په خاطر خپله انرژي مصرف کړي، شخصي مسایلو ته یې په دولتي مسایلو ترجیح ورکړه. د خپل شخصي واک د زیاتوالی په خاطر یو د بل د له مینځه وړلو لپاره هلی ځلی پیل کړې وې. په پایله کې د ساماني دولت بحراني وضعیت نور هم کړکیچن او شورشونه زیات شول. په ځانګړې ډول د تاش او سیمجور چې د خپل پلار له مړیني وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خراسان حکومت يې تر واک لاندی و، له ابوالحسين عبدالله عتبی سره يې دښمني درلوده، د بلخ له حاکم ابوالحسن فايق سره يوځای شو او د استقلال له پاره يې هڅې پيل کړې. نوح د سيمجور د له مينځه وړلو او خراسان کې د وضعيت د ارامولو له پاره يو پوځ راولیږه او له سبکتگين څخه (چې دا مهال يې ورسره ښې اړيکې درلودی) د مرستې غوښتنه وکړه. سبکتگين له خپل زوی سلطان محمود سره يو ځای د دويم نوح د مرستی لپاره ورغی. سيمجور ماتی وخوړه، سامانې پاچا دويم نوح سبکتگين ته د ناصرالدين او سلطان محمود ته د سيف الدوله لقبونه ورکړل، په خراسان او بلخ باندې يې ددوي حاکميت په رسميت وپيژانده(٤٦: ٢٧).

دويم نوح هڅه کوله چې د لويو نظامي ډلو له پوځي مشرانو، په ځانګړي ډول له ابوالحسن سيمجوري سره سوله وکړي. په همدې خاطر يې ابوالحسن سيمجوري ته اعزازي لقبونه ورکړل، کله چې ددوی حکومت ټينګ شو، د دويم نوح وزير ابوالحسين بن عبدالله بن احمد عتبی په دې فکر کې شو چې د حکومت بيروکراسي پياوړی کړي او پوځ تر خپل نفوذ لاندې راولي. دا کړنلاره ددې سبب شوه، چې يو قوي قوماندان ابوالحسن سيمجوري يې له دندې ليرې کړ. پر ځای يې تاش چې پخوا د عتبی د پلار غلام و، وټاکه. خو اصلي لامل دا و چې سيمجور دويم نوح ته مشوره ورکوله چې عتبی ځوان او د وزارت له چارو څخه عاجز دی نو پرځای يې جيهاني د وزير په توګه وټاکه، هغه وه چې سيمجور يې له دندې ګوښه کړ دې وضيعت د نوح واکمنی د ځواکمن کېدو پرځای کمزوری کړه(٢:١٤٠).

د دويم نوح د واکمنی په کمزورتيا کې د بغرا خان بن موسی د سلجوق لمسی مخالفت هم اغيزه درلوده، ځکه هغه د ابوعلي سره په پټه داسې ټرون لاس ليک کړ چې د سامانيانو قلمرو به په خپل مينځ کې تقسيم کړي. بغرا خان چې کله ماورالنهر ونيسي د امو درياب جنوبي ولايتونه به ابوعلي ته ورکوي. خو کله چې ٩٩٢ ز نوح بخارا پرېښوده، بغرا خان د بخارا ښار ته داخل شو او د سامانيانو له خزانی څخه ورته ډير غنيمتونه په لاس ورغلل. نوح په امل کې لښکر راغونډ کړ. عبدالله بن محمد بن عزيز يې له خوارزم څخه راوغوښت او د خپل وزير په توګه يې مقرر کړ. ابو علي هم له بغرا خان څخه جلا او له نوح سره يو ځای شو، خو له نوح څخه يې وغوښتل چې ده ته د ((ولي امير المؤمنين[1])) لقب

[1] ولي امیرالمونین: دا لقب د سامانیانو د کورنۍ خانګړی لقب و، چې علي هم ددې لقب غوښتنه وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورکړي چې دا لقب د سامانیانو د کورنۍ ځانګړی لقب و. نوح د ابوعلي دا غوښتنه ومنله، له دې وروسته دویم نوح بیرته د بخارا ښار ته راوګرځید (۲: ۱۵۴).

سیمجور او فایق څه موده وروسته بیا د دویم نوح پر ضد شورش وکړ، خو دا ځل یې هم د سلطان محمود غزنوي له خوا ماتې وخوړه، سمیجور د محمود غزنوي لخوا بندي او بیا په ۹۹۷ ز کال کې مړ شو، خو فایق د ایلک خان په دربار کې پناه واخیسته او ترکان یې پر بخارا حملې ته وهڅول. مګر سبکتګین هغه له خپله ځایه دې خواته پرینښود. او ایلک خان شاته وتنبول شول. دویم نوح په ۳۸۷ هجري قمري کې مړ او په همدې کال سبکتګین هم وفات شو (۴۶: ۲۷).

د دویم نوح واکمني د سامانیانو په دوره کې یوه بحراني دوره وه. د نوموړي ډیر وخت د شورشونو په ارامولو کې تیر شو. خو بیا هم د ده په دربار کې عالمان او ادیبان اوسیدل. د دري ژبې مشهور شاعر دقیقي دده درباري شاعر و.

۳,۹. د دویم منصور واکمني (۳۸۸-۳۸۷هـ ق)

(۳۷۸-۳۷۷ هـ ش)

(۱۰۰۰-۱۰۰۱ ز)

د دویم نوح له مړینې وروسته د هغه کوچنی زوی دویم منصور چې بلوغ ته لا نه و رسیدلې پاچا شو. ټولې دولتي چارې د فایق او بکتوزن له خوا اداره کېدلې. ابومنصور عزیز چې د امیر سبکتګین له ویرې تښتیدلې و، بیرته یې راوست. ابومنصور عزیز بخارا ته د راتګ پرمهال د ایلک خان سره مرسته کړې وه، خو کله چې ابومنصور د دوهم نوح زوی سمرقند ته ورسید، ابومنصور عزیز یې بندي کړ، فایق هم دغه مهال په سمرقند کې و. ایلک د ابومنصور عزیز د ازادۍ غوښتنه وکړه او د هغه د خلاصولو لپاره یې لښکر بخارا ته راولیږه. امیر منصور د دوهم نوح زوی چې د ایلک خان د لښکر د رالیږلو خبر واورید له بخارا څخه بیرون شو او امل ته ولاړ، خو کله چې فایق بخارا ته راورسید او پاچاهی وضعیت یې خراب ولید ډیر خفه شو او امیر منصور بن دوهم نوح سره یوځای شو، او هغه ته یې وویل چې امارت یې ولې خالي پرینښی دی، منصور بیرته بخارا ته راغی او د لښکرو دنده یې فایق ته پرینښوده (۷: ۲۱۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دویم نوح واکمني د دغو جاه طلبو جنرالانو او د سامانې دولت د نورو مشرانو د اختلاف په وجه له ستونزو سره مخ شوه. بکتوزن او فایق په اتفاق سره دواړه وتوانیدل چې دویم منصور ړوند او له واک څخه لیرې کړي. د هغه پرځای د هغه کوچنی زوی عبدالملک واک ته ورسوي. د دویم منصور د واکمنۍ په دوره کې ددې پرځای چې د سامانې دولت د وضعیت د بهبود لپاره کار وشي ، پر ځای یې نوموړی دولت د بحران خواته سوق کړ. خو د خود غرضو جنرالانو په واسطه دده ړندیدل او پرځای یې د کوچنی زوی پاچا کېدل ددې کورنۍ د سقوط زمینه برابره کړه (٤٦: ٢٨).

۳,۱۰. د دویم عبدالملک واکمني (۳۸۹-۳۸۸هـ ق)

(۳۷۹-۳۷۸ هـ ش)

(۱۰۰۲-۱۰۰۱ ز)

دویم عبدالملک د دویم منصور کوچنی زوی چې لا ماشوم و، واک ته ورسید. هغه هسې په نوم پاچا و او د دولت له اداري څخه عاجز او ویې نشوای کولای چې د سامانې دولت د پرځیدو مخه چې د واک غوښتونکو فیوډالانو، د نظامي خود غرضو جنرالانو او ترکي غلامانو د مخالفتونو پواسطه سیاسي وضعیت یې کړکیچن حالت سره مخ و، مخنیوی وکړي. د دولت چارې د بکتوزن او فایق پواسطه اداره کېدلې، دغو دواړو جنرالانو (بکتوزن او فایق) غوښتل چې د سامانې دولت اړیکې د غزنویانو له دولت سره خرابې او کمزورې کړي، په بدل کې یې د ایلک خان سره د سامانې دولت د پیاوړي کېدو کوښښ کاوه.

غزنوي پاچا سلطان محمود غزنوي چې لا په بلخ کې و، له یوې خوا د ددویم منصور په ړندیدو خپه و، او له بلې خوا د بکتوزن او فایق په دې هڅو باندې زیات اندیښمن شو چې هغوي د ایلک خان له دولت سره د سامانې دولت د اړیکو د پیاوړي کېدو کوښښ کاوه. په همدې سبب سلطان محمود غزنوي د سامانیانو د پلازمینې په لور لښکر کشي وکړه. بکتوزن او فایق ته یې په مروه کې ماتې ورکړه. بکتوزن او فایق بخارا ته وتښتیدل، سلطان محمود له دې بریالیتوب وروسته خپل ورور نصر د نیشاپور او خراسان د سپهسالار په توګه مقرر کړ او بیرته غزني ته راوګرزید. خو ایلک خان له خپل ټاټوبی کاشغر څخه حرکت وکړ، په ۳۸۹ هجري قمري کال یې بخارا ونیوله؛ دویم عبدالملک او د هغه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ غړي يې بنديان کړل. که څه هم د دويم عبدالملک ورور ابراهيم د لباس په بدلولو سره له بنديخانې څخه وتښتيده، خوارزم ته ولاړ او هلته يې يو لښکر برابر کړ او د سلطان محمود غزنوي له ورور نصر او ايلک خان سره يې جګړې وکړې خو مثبته پايله يې ترلاسه نه کړه، چې بيا په مروه کې نوموړی ووژل شو، چې د ابراهيم په وژلو سره د سامانې دولت لړۍ پای ته ورسيده او ددوي ځای غزنوي دولت ونيو(٤٦: ٢٩)

٣,١١. د سامانيانو د عصر مدني، ټولنيز او فرهنګي حالت

په ماورالنهر او د خراسان په شمال کې د تاريخي ودانيو اثار ليدل کيږی. چې له هغې جملې څخه يوه د بخارا د کهندز ودانۍ ده. دا ودانې د شپږو پاچاهانو د اوسيدو ځای و. پکې د خزانې د ساتلو او د بنديخانې خونې وې. دا ودانې يو ځل ويجاړه شوه. د اصطخری په قول دوه دروازی يې درلودې. اما د بخارا د مدينې ښار اوه دروازی درلودی... د بخارا د ښار شاوخوا سيمې باغونه وو. او ټولې سيمې يې شنې وې چې پاچاهې ودانې د هغو په مينځ کې ليدل کيږي؛ روانې ويالې يې درلودې، بازارونه يې تل له شوره ډک او پاک وو (٨: ٦٧٢).

کوم سامانې دولت چې د نصر بن احمد سامانې په لاس جوړ شوی و ، او تقريباً يوه پيړۍ يې دوام وکړ. په دې دوره کې اسلامي فرهنګ او تمدن په مينځنۍ اسيا، افغانستان اود ايران ځينې برخې چې د دوي په واکمنۍ کې شاملې وې ډير پرمختګ وکړ. په دې دوره کې کرنې ، اوبو لګولو، ځارويو روزنې، د وريښمو ټوکر اوبدلو او کاغذ[1] جوړولو ترقي وکړه. سره او سپين زر، قلعي، مس، سرب او نوشادر به د افغانستان او ماورالنهر په ځينو سيمو کې ايستل کېدل. د اسونو براق ، ځرمن او صابون جوړولو، پوست ګنډلو، د غالیو اوبدلو صنعت او سوداګرۍ پرمختګ وکړ. په دې برخه کې د درملو، ځارويو، کاغذ، پوستکو، لرګيو، وريښمو، غلې، غوړيو، کړديو، صابون، ميوې، سپينوزرو، اوسپنې او مسو

---

[1] د سمرقند کاغذ د نړۍ د تمدن په تاريخ کې ځانګړی مقام لري. د مسلمانانو له ويناو څخه معلوميږي چې د سمرقند خلکو د کاغذ جوړولو فن له چينايي بنديانو څخه ياد کړی، چې زياد بن صالح په ٧٥١ کې بنديان کړي وو. خو پروفيسور کربچيک Karabchek د تازه څيړنو پر بنسټ داسې حدس او کمان کوي، چې له زړو کاليو څخه د کاغذ جوړول په خپله د سمرقند د خلکو اختراع ده. ځکه له ٩٤٠ ز کال څخه مخکې چينايي کاغذ چې له زړو او فرسوده کاليو څخه جوړ شوی وي په بازارونو کې نه ليدل کېده . سر ايم اوريل شتين Sir.M. Aurelstein په خپلو څيړنو کې دا ثابته کړی چې چينايانو له زړو او فرسوده کاليو څخه کاغذ جوړ کړ او هغوي کاغذ په دويمه ميلادي پيړۍ کې اختراع کړی، چې په لسمه زيږديز پيړۍ کې د سمرقند د کاغذ د پاييروس او پوستکو چې پر هغوي ليکونه کېدلې ځای په اسلامي هيوادونو کې ونيو. (٢: ١١٠-١١١).

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوداګري په سمرقند کې دود شوه. د ماورالنهر او افغانستان ښارونه د علماو، شاعرانو او هنرمندانو د ټولیدو ځای و. ساماني دولت علم پالونکي وزیران لرل لکه: ابوالفضل محمد بن عبدالله بلعمي، رودکي، ابو علي محمد بن ابوالفضل بلعمي، د طبري د تاریخ ژباړونکي، ابوعبدالله محمد بن الجیهاني، ابوعلي بن ابو عبدالله جیهاني، ابو عبدالله احمدابن ابوعلي جیهاني، ابوالحسن عتبی او یو شمیر نورو علماو د علم او هنر په وده کې ژوره اغیزه درلوده(۲۷: ۱۱۱).

د سامانیانو د واکمنۍ دوره په آسیا کې د اسلامي فرهنګ او تمدن د پرمختګ دوره وه، د ساماني کورنۍ واکمنانو چې د سیاسي واک د ټینګښت لپاره جګړې کولې، د علم او کلتور د پرمختګ لپاره یې هم ډیرې هلې ځلې وکړې. د ساماني واکمنانو د واک پرمهال مروه، بلخ، نیشاپور او بخارا د زده کړې او پوهې په مرکزونو بدل شول. او ددوی په واکمنیو کې عالمانو د لومړی وزیر په توګه دنده اجرا کوله. ساماني پاچاهانو د عالمانو د پالنې په خوا کې خپل معلومات هم زیاتول او د خپلو اولادونو تربیې ته یې ځانګړی پاملرنه کوله. د ساماني پاچاهانو له خوا به شاعران، ادیبان او عالمانو تشویق کېدل. د ساماني پاچاهانو په دربار کې د عالمانو، شاعرانو او ادیبانو شمیر زیات وو(۴٦: ۳۱).

په ساماني دوره کې دري ژبې ښه وده وکړه، د نظم او نثر په برخه کې ښه اثار ولیکل شول. لکه د طبري تفسیر ، تاریخ طبري، کلیله او دمنه په دري ژبه وژباړل شول. عجایب البلدان چې د ابوالموئید بلخي اثر و، د منصوري منثوره شهنامه ، د سعودي منظومه شهنامه، د جوزجاني حدودالعالم او د الابنیه فی حقایق الادویه دهروي په همدې وخت کې تالیف شوي دي. یو شمیر شاعران لکه شهید بلخي، رودکي بخارایي، دقیقي بلخي ، رابعه بلخي او لسګونه نور شاعران په همدې دوره کې راڅرګند شول. په هغه اثارو کې چې نظر عربي لغاتو ته دري لغاتونه پکې ډیر دي عبارت دي له بلعمي تاریخ او حدود العالم ګڼل کیږي. ددې دورې فیلسوفانو لکه ابو زید بلخي، ابو سعید سجزی، ابوسلیمان منطقي، ابوجعفرخازم او ابو الوفا جوزجان؛ دیني عالمان لکه سلیمان سبتي، ابو حاتم سبتی، محمد بن الکتاب؛ او نامتو پوهان ابونصر فارابي او ابن سینا بلخي د سامانیانو د دورې پوهان وو. د سامانیانو په پلازمینه او نورو سیمو کې کتابتونونه موجود وو. اسماعیلیه طریقه هم ددوي په واکمني کې رواج شوه. ساماني دولت د لسو وزارتونو (دیوانونو) لرونکې و. د شخصي چارو او درباري چارو منظم دیوان ، د مستوفي دیوان، اوقاف، قضا،رسائل ، مشرط، برید، احتساب او د مشرف دیوانونه پکې راتلل چې د صدارت چارې ، د دربار وزارت، د مالیې چارې، عدلي چارې، شاهي تحریراتو او بهرنیو چارو دندې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاري امنیت ، مخابرات، احتساب، بلدیه، او استخباراتو دندې یې ترسره کولی. وزارت دیوان د صدارت حیثیت درلود. په خپله وزیر تر پاچا وروسته مقتدر شخص و. یوازی سپه سالار دده سره برابر ګڼل کیدای شو. د اشرافو دیوان به استخباراتي چارې هم سرته رسولې. برید دیوان د مخابراتو کار کاوه. لویانو په خپلو کورونو کې جاسوسان او مخبران لرل. د احتساب دیوان د ښاروالي، او سیمه ایزه پولیسو په شان و. د مشرط امیر لکه د پولیسو امر و. د دولت خزانې دوه برخې درلودې. یوه یې د عمومي دخل او خرچ لپاره او بله برخه یې د پس انداز یا سپما لپاره ځانګړې شوې وې. پاچا ددغو ټولو تشکیلاتو په سر کې قرار درلود، چې یوازې او یوازې د خدای په نزد مسؤل و. د افسرانو مقررول، لیرې کول او تقاعد د پاچا واک ګڼل کېده . روحانیون او مذهبي عالمان د دولت د درناوي وړ وو(۲۷: ۱۱۳).

ساماني دولت ددغه پراخ تشکیل سره سره په دې بریالی نه شو چې هیواد کې مرکزیت ټینګ وساتي، ځکه سیستان، نیشاپور ، هرات، بلخ ، جوزجان او خوارزم- ټولو تقریباً د خپلواکو امارتونو بڼه درلوده. ساماني دولت له دوو مخالفو ځواکونو سره مخامخ و، یو یې محرومه طبقه او بل یې ځواکمن فیوډالان وو. دولت د ځان ساتنې لپاره د دواړو پر وړاندی په عسکرو ډډه لګوله. بل پلو ساماني پوځ د ترک له اجیرانو او ازادو عسکرو څخه جوړ و. سپاره او پلي عسکر د لیندی او غشی لرونکي وو. کله به یې توره او سپر ځینې وخت به یې زغرې هم استعمالولی. پلي عسکر به مخکې او سپاره به ورپسی و. د منجنیق استعمال، د اړیکو لارې پریکول او کلابند کول- د دښمن د ماتې لارې وې. پرته له دې پاچا له مرئیانو څخه جوړ ګارد درلود. دولت خپلو عسکرو ته د پیسو پرځای ځمکې ورکولې. د ساماني دورې په پای کې ساماني پاچاهان د افسرانو د لاس د آلې په توګه استعمالیدل. د دولت عاید به په لاندې برخو کې لګول کېدل. د پاچا او دربار لګښتونه، د عسکرو او مامورینو معاشونه، د برجونو جوړول او ساتنه، د سیلابونو د ویجاړیو رغونه، د بندیانو لګښت، د ملا او مؤذن معاشونه، د پلونو جوړول، د ویالو کیندل. د مامورینو معاش به په شلو ورځو کې ورکول کېده ، چې بیست ګانی یې بلل. پاچا له وزیرانو څخه جوړ مشورتي مجلس درلود، خو د مجلس پریکړې د پاچا د ارادې مخنیوی نشو کولای، پاچا هیڅ قانون ته غاړه نه کیښوده، دربار له اشرافو، خدمتګارانو، شاعرانو، طبیبانو او بذله ګویانو څخه ډک و(۲۷:۱۱٦).

د سامانیانو مرکزي دولت ناچاره و چې د فیوډالانو د استقلال طلبانه تمایلاتو په مقابل کې مبارزه وکړي. د ساماني دولت ټولو واکمنانو د مرکزي حکومت د ټینګښت له پاره ډیرې هلې ځلې وکړی، مګر خپلې موخې ته ونه رسیدل. سامانیانو د فیوډالانو د پاڅونونو د مخنیوی په خاطر بانفوذه اشخاص د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلو سیمو د مسؤلینو په توګه وګومارل؛ خو دا سیاست هم ګټور تمام نه شو. د نصر د زوی نوح (۳۳۱-۳۴۳ هجري قمري) د حکومت په دوره کې د ساماني حکومت د سقوط نښانې ښکاره شوې. ځکه نوح بن نصر له خلکو څخه مالیات مخکې له مخکې د قرضی په بڼه اخیستل ، خو بیا یې هیڅکله د خلکو قرضه ورنکړه. بارتولد په دې عقیده دی ، چې د ساماني دولت د مالیاتو کلنۍ اندازه ۴۵۰ میلونه درهم وه، چې دا به ددوي په لاس کې وې او هغه خراج چې له ختیځو ولایتونو څخه اخیستل کېده ؛ د پاچا خزانی ته نه رسیده(۲۲: ۲۹۲).

که څه هم پورته د سامانیانو د دورې د دفترونو یادونه وشوه، خو دلته بیاهم د ځینو نومونه لیکو:

1. د وزارت دفتر: چې د هیواد ټولې سیاسي او اقتصادي چارې یې څارلی او په نورو ټولو دفترونو یې ریاست لاره.
2. د مستوفي دفتر: د حکومت مالي برخې یې تنظیمولی.
3. د امنیت دفتر: چې اوس مهال د کورنیو چارو وزارت ته ورته دی.
4. د شکایاتو اوریدو دفتر.
5. د خدماتو دفتر: چې د وزیرانو او نورو دولتي مامورینو کارونه یې سرته رسول.
6. د ځانګړې محکمی دفتر: ددې دفتر دنده د ځانګړو ځایونو څارنه وه.
7. د محتسب دفتر : دې اداره به شرعي چارې، جامې او د نورو څیزونو د پلورلو او پیریدلو څار کاوه.
8. د اوقافو دفتر: د جوماتونو او نورو وقف شویو ځایونو څار به یې کاوه او هغه به یې تر خپل واک لاندې ساتل.
9. د قضا دیوان: د خلکو د دعوو د حل او فصل کولو او نورو عرایضو پر وړاندې به یې هڅی ترسره کولې.

پورته دفترونه ټول شاهي سرای ته څېرمه په یوه ښکلې ودانۍ کې پراته وو، دغو ادارو په ولایاتو کې هم څانګې درلودې(۲۲: ۲۹۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳,۱۲. د سامانیانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

- هغو کوچنیو شهزاد ګانو ته واک سپارل چې د دولت له اداري څخه به عاجز ول.
- د لوړ رتبو چارواکو تر مینځ د واک د زیاتوالي په خاطر خپل مینځي اختلافات.
- د فایق او بکتوزن له خوا د دویم منصور ړندیدل او د غزنوي پاچاهانو مداخله.

د پورته او یو شمیر نورو لاملونو په پام کې نیولو سره د سامانیانو دولت چې د اسمعیل ساماني له خوا د هغې بنسټ ایښودل شوی و، د دویم عبدالملک د دویم منصور د زوی د واکمنۍ پرمهال چې نوموړی ډیر کوچنۍ و د دربار مشرانو لخوا د پلار پر ځای د پاچا په توګه وټاکل شو. نوموړی د دولتي چارو له اداري څخه عاجز او واک د خود غرضو جنرالانو لاس ته ورغی چې د واک په اخرو وختونو کې د ایلک خان د حملې په مقابل کې عبدالملک یې بندي شو. ددې په بندي کېدو سره د سامانیانو د واک لړی پای ته ورسید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

د سامانيانو واکمني د ماورالنهر په تاريخ کې ځانګړی ځای لري. تاجکستان اوس هم خپله د چلند وړ پيسې د سامان په نوم يادوي. دغه کورنۍ چې اصلاً له بلخ څخه وه، مامون الرشيد او طاهرپوشنجي د خپلې حکمرانۍ پرمهال د سامان خدات د زوی اسد څلور واړه زامن (نوح، احمد ، يحی او الياس) په ترتيب سره د فرغانی، سمرقند، چاچ (تاشکند) او هرات د حاکمانو په توګه وټاکل، په دې ترتيب بيا وروسته، له بلخ څخه ماورالنهر ته وليږديدل.

د احمداسمعيل ساماني پواسطه ددې کورنۍ د سلطنت بنسټ کيښودل شو. په لومړيو وختونو کې د بغداد خلافت د صفاريانو په مقابل کې ددوی ډيره پلوي کوله، خو وروسته د سامانيانو ترمينځ د اختلاف او د دربار د مشرانو له خوا د کوچنيو شهزادګانو لکه دويم منصور او دويم عبدالملک واک ته رسولو له امله، چې هغوی د هيواد له اداري څخه عاجز وو، د سامانيانو واکمني د سقوط لوری ته سوق کړه.

د سامانيانو د واکمنۍ دوره په آسيا کې د اسلامي فرهنګ او تمدن د پرمختګ دوره وه. سره ددې چې دوی د واکمنۍ د پراختيا لپاره جګړې کولې، د علم او کلتور لپاره يې هم ډيرې هلې ځلې کولې. د دوی د واکمنۍ پرمهال بلخ، نيشاپور او بخارا د زده کړو په مرکزونو بدل شول. بل پلو ته په سمرقند کې د څارويو، پوستکو، کاغذ، صابون او ميوی سوداګری پيل شوه. ماورالنهر او د افغانستان لرغوني ښارونه د عالمانو او شاعرانو د ټولېدو په ځايونو بدل شول. د ساماني واکمنانو په دربار کې به ستر عالمان اوسيدل. لکه : ابوالفضل محمد بن عبدالله بلعمي، رودکي، ابوعلي محمد، ابو عبدالله بن محمد بن الجيهاني، ابوالحسن عتبی او نور. په ساماني دوره کې دري ژبې ښه پرمختګ وکړ. د نظم او نثر په برخه کې ښه اثار لکه د طبري تفسير، تاريخ طبري، کليله او دمنه په دري ژبه وليکل شو.

ساماني دولت ډير پراخه تشکيلات درلودل. اداري چارې يې د ديوانونو په واسطه اداره کيدلې، خو بيا هم دوی ونشو کولی چې د فيوډالانو او ځان غوښتونکو جنرالانو د مخالفت مخه ونيسي. ځکه فايق او بکتوزن وتوانيدل چې دويم منصور ړوند او له واک څخه ليری کړي او پر ځای يې د هغه کوچنی زوی واک ته ورسوي. د دوی عواید د برجونو په جوړولو، د عسکرو په معاشونو ، د سيلابونو پواسطه د ويجاړ شويو بندونو په رغولو، د بنديانو په معيشت، د پلونو په جوړولو، د ويالو په کيندلو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو برخو کې مصرفیدل. پاچا له وزیرانو سره یو مشورتي مجلس درلود، خو د مجلس پریکړو د پاچا د ارادې مخنیوی نه شو کولی. پاچا هیڅ قانون ته مسؤل نه و. دربار به تل له اشرافو، خدمت ګارانو او بذله ګویانو څخه ډک و.

د سامانیانو واکمنۍ هغو وړو شهزادګانو ته واک سپارلو، چې د هیواد له اداري څخه به عاجز وو، د چارواکو ترمینځ اختلاف، د غزنوي دولت او ایلک خان مداخلو او یو شمیر نورو عواملو له امله سقوط وکړ. ځکه ایلک خان بخارا ونیوه؛ د عبدالملک کورنۍ غړي یې بندیان کړل خو د عبدالملک ورور ابراهیم د الیاس په وژلو سره له بندي خانې څخه وتښتید. خوارزم ته ولاړ، د لښکر له برابرولووروسته یې دسلطان محمود له ورور او ایلک خان سره جګړې وکړې، خو مثبته پایله یې ترلاسه نه کړه. بالاخره نوموړی په مروه کې مړ شو. د ابراهیم له مړینې سره سم د سامانیانو د دولت لړی پای ته ورسیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. آیا د عمرو په مقابل کې د بغداد خلافت د امیر اسمعیل سامانې سره مرسته کوله؟

۲. د سامانیانو په سقوط کې د کاشغر پاچا ایلک خان مخالفت څه اغیز درلود؟

۳. آیا د سامانې دولت په سقوط کې د فایق او بکتوزن مخالفت اغیزه درلوده؟

۴. د دویم عبدالملک کوچنیوالی ددی دولت په سقوط کې څه اغیزه درلوده؟

۵. له سامانې دولت سره د غزنوي دولت د اړیکو د ښه والی لامل څه و؟

٦. سامانیان څه ډول واک ته ورسیدل؟

۷. سامان خدات اصلاً د کوم هیواد اوسیدونکې و؟

۸. سامان خدات ولې خپل زردشتي دین په خپله خوښه پریښود؟

۹. اسمعیل سامانې په کوم کال د سامانې دولت بنسټ کیښود؟

۱۰. سامانیانو په فرهنګي برخه کې کوم مهم خدمتونه وکړل؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سامانیانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمنې موده		
شمیره	د پاچا نوم	کال
۱	امیر اسمعیل سامانی	(279-295هـ ق) (270-286 هـ ش) (892-908 ز)
۲	ابو نصر احمد د اسمعیل زوی	(۲۹۵-۳۰۱هـ ق) (۲۸٦-۲۹۲ هـ ش) (۹۰۸-۹۱۴ ز)
۳	نصر د احمد زوی	(۳۰۱-۳۳۱هـ ق) (۲۹۲-۳۲۲ هـ ش) (۹۱۴-۹۴۴ ز)
۴	نوح د نصر زوی	(۳۳۱-۳۴۳هـ ق) (۳۲۲-۳۳۴ هـ ش) (۹۴۴-۹۵٦ ز)
۵	عبدالملک د نوح زوی	(۳۴۳-۳۵۰هـ ق) (۳۳۴-۳۴۰ هـ ش) (۹۵٦-۹٦۳ ز)
٦	ابو صالح منصور د نوح زوی	(۳٦٦-۳۵۰هـ ق) (۳۴۰-۳۵٦ هـ ش) (۹٦۳-۹۷۹ ز)
۷	دوهم نوح د منصور زوی	(۳۸۷-۳٦٦هـ ق) (۳۵٦-۳۷۷ هـ ش) (۹۷۹-۱۰۰۰ ز)
۸	دوهم منصور د دوهم نوح زوی	(۳۸۸-۳۸۷هـ ق) (۳۷۸-۳۷۷ هـ ش) (۱۰۰۱-۱۰۰۰ ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹	دوهم عبدالملک د دوهم منصور زوی	(۳۸۸-۳۸۹هـ ق) (۳۷۸-۳۷۹ هـ ش) (۱۰۰۲-۱۰۰۱ ز)

۳,۱. جدول: پورتنۍ جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

1.3. گراف: لاندینۍ گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د سامانيانو کورنۍ واکمنان

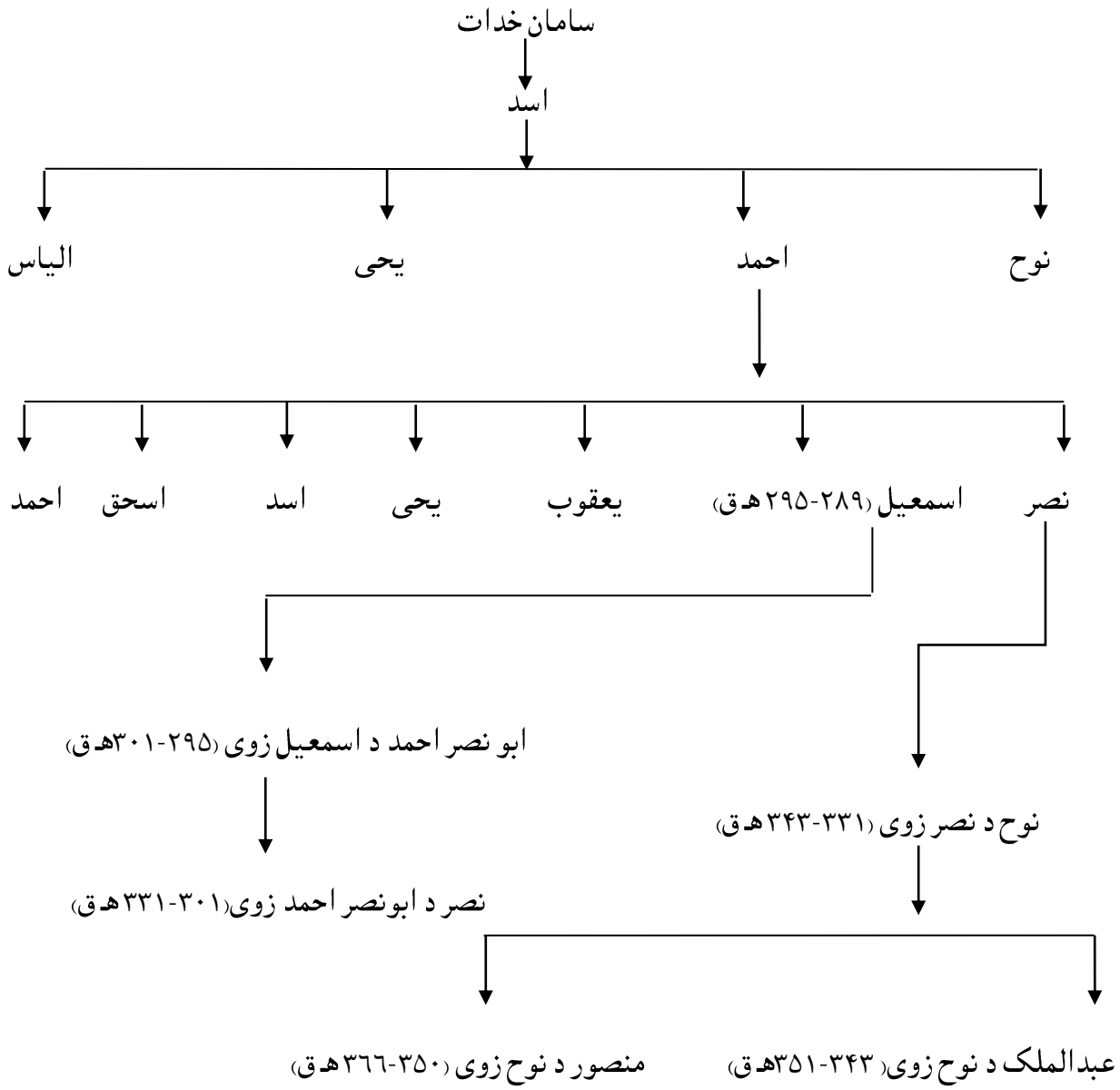

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم نوح د منصور زوی (۳٦٦-۳۸۷ هـ ق)

دوهم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷-۳۸۸ هـ ق)

دوهم عبدالملک د دوهم منصور زوی (۳۸۸- ۳۸۹ هـ ق)

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څپرکی

د غزنویانو دولت

پیلیزه

د غزنویانو مستقل اسلامي دولت وتوانیده چې په ټول افغانستان او د هند په ځینو برخو کې د اسلام مقدس دین خپور کړي، چې سرحدات یې هند او فارس ته رسېدل. دغه لویه امپراتوري د افغانستان د غزني له ښار څخه اداره کېده، چې د افغانستان په تاریخ کې ځانګړی ځای لري، ځکه غزنوي دولت د افغانانو پرمټ د هند په نیمه وچه کې د اسلام مقدس دین خپور کړ. په دغه څپرکي کې د غزني ښار د نوم د تسمیې وجه، د الپتګین له خوا د غزني د ښار نیول او د غزنوي دولت بنسټ ایښودل، د ابواسحق ابراهیم، بلکاتګین، پریتګین او سبکتګین واکمني، په هند کې د سلطان محمود غزنوي فتوحات، د غزنویانو د کورنۍ د ټولو واکمنانو د واکمنۍ دوره او د سقوط لاملونه یې توضیح شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې څپرکي کې د غزنویانو د عصر فرهنګي او ټولنیز وضعیت د دولسمې او پنځلسمې زیږدیزو پیړیو ترمینځ د افغانستان اوضاع ، خو د پوښتنو ترڅنګ کې د غزنویانو د کورنۍ د واکمنۍ د سقوط لاملونه تشریح شوي دي.

۴,۱. د غزنویانو د دولت مینځ ته راتګ

۴,۱,۱. غزني ښار

غزني ښار د تاریخ په اوږدوکې په مختلفو نومونو لکه غزني، ګزنیک ، غزنه (جزنه)، غزنین، غزنو، ګازاکه ، هوسی نا ، کنژک او ګنجک باندې یاد شوی دی. اوس د غزني پخوانی ښار د کابل- کندهار ترمینځ د یوې کنډوالې په بڼه پروت دی، خو لرغوني عظمت او برم یې اوس له څو خرابو پرته نور څه نه لري. د سلطان علاؤالدین جهان سوز په لاس له سوزولو مخکې یو آباد ښار و. هیوان تسنګ د غزني ښار هوسی نا بللی دی ، نوموړي لیکلي، چې دا ښار د یوې مستحکمې کلا په بڼه په یوه شنه او حاصلخیزه سیمه کې پروت دی . هیوان تسنګ لومړنی عالم دی چې هوسی نا (غزنی) یې د زابلستان پلازمینه وبلله (۴۲: ٦٨).

د غزني پخواني ښار په کلاسیکه بڼه جوړ او په یوه اوچته غونډۍ باندې پروت دی. یوه مظبوطه کلا او دیوال ورنه راچاړپیر شوی او د یوې جنګي کلا بڼه یې خپله کړې ده، ځکه د کلا په غاړو کې پاخه او کلک برجونه موجود وو، چې په دفاع کې ورڅخه ګټه اخیستل کېده . (۴۲: ۷۵).

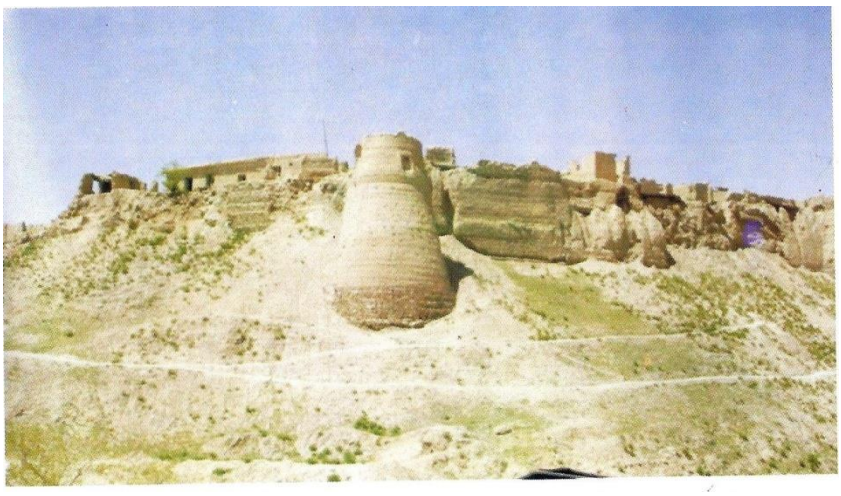

۴,۱. انځور: پورتنی انځور د غزني د پخواني ښار بڼه رابښيي. (۳: ۱۲۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غزني اوسنی ښار د غزني د ولایت مرکز دی، چې د کابل له ښاره ۱۳۵ کیلو متره واټن لري. د سمندر له سطحې په ۲۱۸۳ متره لوړوالي سره په یوه لوړه تپه باندې موقعیت لري او د سوق الجشي اهمیت لرونکی دی. د غزني ښار د سبکتګین په واکمنۍ کې هم پرمختګ وکړ، خو د سلطان محمود غزنوي په واکمنۍ کې له ځانګړي اداري، علمي، سوداګریز او اقتصادي اهمیت څخه برخمن شو، مګر د ګوړ تیمور لمسي له دې ښاره د یوې نظامي هډې په توګه ګټه اخیسته، خو د اورنګزیب په واکمنۍ کې نوموړی ښار بیا د پاملرنی وړ وګرزید. د انګریزانو د لومړي یرغل پرمهال یې ډیر زیان ولید، خو د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه په واکمنۍ کې د ۱۳۴۳ ل کال د نوي اساسي قانون له مخې په نوي تشکیلاتي ویش کې غزني د ولایت او د غزني ښار د هغه د مرکز په توګه وپیژندل شو. د غزني د نوي ښار بنسټ په ۱۳۳۷ ل کال کې کیښودل شو. ددې نوي ښار ودانیو او سړکونو د ۱۳۴۲ او ۱۳۴۷ ل کلونو ترمینځ یو څه پرمختګ وکړ.اوس دغزني ښار دپراختیا او پرمختګ په حال کې دی(۳: ۱۰-۱۱).

۴,۱,۲. د غزنوي دولت بنسټ ایښودونکی

کله چې د الپتګین اړیکې د ساماني دولت له مشرانو سره خرابې شوې او د دوي ترمینځ جګړه وشوه؛ له جګړې وروسته الپتګین غزني ته مخه کړه. د غزني ښار یې د هغه وخت له محلي حکمران ابوبکر لاویک[1] څخه ونیو. او په ۳۵۱ هجري قمري کې یې د غزني په ښار کې د غزنوي مستقل دولت بنسټ کیښود.

د غزنوي د واکمنۍ دوره په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولتونو په لړ کې هغه دوره ده چې پکې د اسلام مقدس دین ته د پام وړ خدمتونه سرته رسیدلي دي. د غزني ښار یې د اسلامي مدنیت مرکز ګرزولې و. همدا لامل و، چې په ۱۳۹۱ ل (۲۰۱۳ ز) کال د نړۍ د اسلامي هیوادونو له خوا د غزني ښار د نړۍ د اسلامي تمدن د مرکز په توګه وپیژندل شو. دا ویاړ هم د غزنوي دولت د هغو خدمتونو پر بنسټ د افغانستان په برخه شو چې غزنوي دولت په ختیځ کې د اسلام د مقدس دین په خپرېدو او د اسلامي عالمانو په تربیه کې سرته رسولې وه.

---

[1] ابوبکر لاویک چې د ساماني منصور له لوري د غزني حاکم په توګه ټاکل شوی و. (۳۲: ۲۷۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۲. د الپتګين واکمني (۳۵۲-۳۵۱هـ ق)

(۳۴۲-۳۴۱ هـ ش)

(۹٦۳-۹٦۲ ز)

الپتګين په ۲٦۷ هجري قمري کې زيږيدلی دی. د اسمعيل ساماني د زوی احمد په دربار کې غلام و (۳ :۱۷). نوموړی ډير ژر د شاهي ګارد غړی او په شاهي ګارد کې د افسر رتبې ته ورسيد. وروسته د حاجب الحجاب (دربار وزير) په دنده وګمارل شو. په ۹۵٦ ز کال د بلخ حاکم، په ۹۵۹ ز کال د ساماني پوځ د سپه سالار او د افغانستان د شمالي سيمو د والي په حيث مقرر شو. په ۹٦۰ ز کال په بخارا کې د عبدالملک له مړينې وروسته، الپتګين د عبدالملک ساماني وزير ابوعلي بلعمي ته په يوه ليک کې وليکل چې د عبدالملک زوی دې پاچا شي، مګر د دربار نورو مخورو د عبدالملک ورور منصور پاچا کړ. منصور د د الپتګين د ايل کولو په غرض پوځ راولېږه، خو الپتګين نوموړي پوځ ته د خُلم په دره کې ماتې ورکړه. له دې مخالفت وروسته الپتګين د غزني ښار د غزني له حاکم ابوبکر لاويک[1] څخه ونيو. په ۹٦۲ ز ۳۵۱ هجري قمري کې يې په غزني کې د غزنويانو د خپلواک دولت بنسټ کيښود. له سولې وروسته ساماني پاچا د خراسان د حکومت فرمان د الپتګين په نوم راولېږه.[2] الپتګين په ۳۵۲ هجري قمري کې ومړ او د هغه پرځای دده زوی ابواسحق پاچا شو (۲۷: ۱۱۷).

۴,۳. د ابواسحق ابراهيم واکمني (۳۵۵-۳۵۲هـ ق)

(۳۴۵-۳۴۲ هـ ش)

(۹٦٦-۹٦۳ ز)

ابواسحق ابراهيم يو کمزوری، عياش او بې کفايته شخص و، چې د پلار پرځای پاچا شو. ده د افغانانو غوښتنې نه شوای پوره کولی، عسکرو دده پرضد شورش وکړ. د ابوعلي لاويک زوی ابوبکر لاويک له دې وضعيت څخه ګټه واخېسته او د غزني په ښار يې حمله وکړه، د غزني د ښار له نيولو

---

[1] قاضي منهاج سراج جوزجاني د ابوبکر لاويک پرځای د انوک نوم ذکر کړی. (۷: ۲۲۶).

[2] الپتګين چې په غزني کې يو نوی سلطنت تشکيل کړ، خو د هغه دپاره د خپل سلطنت د پراختيا په مخ کې د کابل شاهانو سره زور وازمايې او جګړې څخه بله لاره نه و ، چې له کابل شاه سره د پيښور څخه تر کابله پوری پښتانه ملګري وو(۳۲:۲۷۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته ابواسحق ابراهيم بخارا ته ولاړ او له ساماني پاچا څخه يې د مرستې غوښتنه وکړه. ساماني پاچا ډير عسکر غزني ته راواستول. د غزني ښار د دويم ځل لپاره ابواسحق ابراهيم ونيو. ددې ښار تر نيولو وروسته ابواسحق ابراهيم د دويم ځل لپاره پاچا شو، مگر ډير ژر په ۳۵۵ هجري قمري د ذوالعقدی په ۲۵ مه مړ شو. دده پرځای د الپتگين غلام، جنرال بلکاتگين واک ته ورسيد(۳: ۱۸).

۴,۴. د بلکاتگين واکمني (۳۵۵-۳٦۵هـ ق)

(۳۵۵-۳۴۵ هـ ش)

(۹٦٦-۹۷۷ ز)

د الپتگين زوی ابواسحق وارث نه درلود. د دربار مشرانو او جنرالانو بلکاتگين، چې د الپتگين د ساتونکي گارد قوماندان و، د پاچا په توگه وټاکه. نوموړی يو عادل او پرهيزگاره شخص و. بلکاتگين په عسکرو ډير گران و، نوموړي پوره لس کاله پاچاهي وکړه، په ۳٦۵ هجري قمري کال د گرديز په کلابندی کې مړ شو(۴٦ : ۳۵).

۴,۵. د پريتگين واکمني (۳٦٦-۳٦۵هـ ق)

(۳۵٦-۳۵۵ هـ ش)

(۹۷۷-۹۷۸ ز)

د بلکاتگين له مړينې وروسته د غزنوي دربار مشرانو پريتگين، چې د الپتگين غلام او جنرال و، د پاچا په حيث وټاکه، خو نوموړي د عدالت او خدمت پرځای د ظلم او بې رحمی لاره غوره کړه. خلک دده له ظلم او ناوړه کړنلارې څخه په تنگ شول. ابوعلي لاويک د غزني مخکني حاکم له دې فرصت څخه گټه واخېسته، د کابل د پاچا کابل شاه له زوی سره يې يوځای پر غزني د حملې په نيت حرکت وکړ، مگر سبکتگين د لوگر د څرخ په سيمه کې د هغوي مخه ونيوله، په جگړه کې ابوعلي او د کابل شاه د پاچا زوی دواړه بنديان او ووژل شول. د غزني د دربار مشرانو پريتگين له واک څخه ليرې او پرځای يې سبکتگين د غزني پاچا کړ (۴٦ : ۳٦).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,٦. د سبکتګين واکمني (۳٦٦-۳۸۷هـ ق)

(۳۷٦-۳٥٦ هـ ش)

(۹۹۸-۹۷۸ ز)

سبکتګين په ۳۳۱ هجري قمري کال په ماورالنهر کې زيږديدلی دی. پلار يې جوق نومیده، چې د خپلې قبيلې مشر و. ددې قبيلې په خوا کې يوه ترکي قبيله اوسېده. نوموړې قبيلې د جوق پرقبيلې حمله وکړه. د جوق د قبيلې د سيمې نيولو سره سم سبکتګين چې لا ۱۲ کلن و د يادې قبيلې سره بندي شو. سبکتګين ځلور کاله په بند کې پاتې شو. بيا په يوه سوداګرباندې، چې نصر نومیده د مرئيي په توګه وپلورل شو. سبکتګين له نصر سره و چې د جګړې او توري استعمال يې زده کړ. خپل صاحب ورځخه ډير خوښ و، نوموړی يې د خپلو مرئيانو د رئيس په توګه وټاکه. له همدې سوداګر نصر سره و، چې د اسلام مقدس دين يې قبول کړ. (٤٦: ٣٦).

نصر، سبکتګين بخارا ته له ځانه سره بوته، کله چې الپتګين په سبکتګين کې د زړورتيا نښې وليدې، نوموړی يې واخېسته، په دې مهال الپتګين د ساماني عبدالملک حاجب الحجاب[1] و. څه وخت چې الپتګين د افغانستان د شمالي سيمو حاکم په حيث مقرر شو، سبکتګين هم ورسره و او د غزني د ښار په نيولو کې هم له الپتګين سره ملګری و (۷: ۲۲٦).

سبکتګين ډير ژر د الپتګين د دربار وزير او د هغه د معتمدو کسانو له جملې څخه وګڼل شو. د الپتګين له لور سره يې واده هم وکړ. د الپتګين د زوی ابو اسحق په واکمنۍ کې يې هم مهمه دنده درلوده. تر هغه وروسته د بلکاتګين او پريتګين په واکمنيو کې هم مهم شخص و او لوړه څوکۍ يې درلوده. سبکتګين د پريتګين د درباريانو له خوا د ٣٦٦ هجري قمري کال د شعبان په ۲۷ مه د جمعې په ورځ د پاچا په توګه وټاکل شو. له پاچا کېدو سره سم د غزنوي دولت دواکمنۍ د پراختيا په فکر کې شو، ترڅو په افغانستان کې د يو قوي دولت پواسطه ملي وحدت تامين او د هيواد د تجزيې او سقوط مخه ونيسي. لومړی يې بست ، قصدار (بلوچستان) او قلات جنوبي برخې ونيولې. په کابل کې د محلي دولت له مينځه وړلو وروسته د افغانستان ختيځ ته متوجه شو. د کابل هندوشاهي دولت چې د

---

[1] حاجب الحجاب د سبکتګين په واکمنۍ کې يو ځانګړی ارګان و چې د دربار چارې به يې سرته رسولې او د هغه مسؤل ته يې د حاجب الحجاب (د دربار وزير) هم ويل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

صفاریانو د واکمنۍ پرمهال یې کابل پرېښود او د ګندهارا په ختیځو سیمو (لغمان او ننګرهار) کې یې خپل موقعیت ټینګ کړ. له لغمان څخه د ګنګ دریاب پورې سیمه یې تر نفوذ لاندې وه. د اسلامي لښکر د پرمختګ په مخکې یو لوی خنډ و. د پنجاب راجه جیپال چې د برهمن له قوم څخه و، د سرهند له انبالې څخه نیولې تر پېښور پورې په اوږدوالی، له کشمیر څخه نیولې تر ملتان پورې په پلنوالې دده واکمني وه. یعني د افغانستان ختیځه برخه دده تر لاس لاندې وه، کله چې نوموړی راجا د سبکتګین له نیت او هڅو څخه خبر شو، یو لوی لښکر یې راټول او د خپلې پلازمینې (لاهور) څخه یې د افغانستان په لورې حرکت وکړ، سبکتګین هم له خپل فوځ سره د هغه مخې ته ورغی (٣٦: ٦٢).

امیر سبکتګین د سلطنت په دویم کال ختیځ لورې ته لښکر کشي وکړه، څوکلاګانې یې ونیولې، په ډیرو ځایونو کې یې جوماتونه جوړ کړل. له زیاتو بریالیتوبونو سره بیرته غزني ته راوګرزید. دغه وخت په هندوستان کې راجه جیپال حکومت کاوه. د جیپال د حکومت ساحه له لاهور څخه تر لمقان او له کشمیر څخه تر ملتانه پورې پراخوالی درلود؛هغه په دې خاطر چې په ویهند کې اوسېده، نو د مسلمانانو له لښکر سره مخامخ شو، کله چې جیپال د مسلمانانو له حرکت څخه خبر شو، ورخطا شو، قوي پوځ، فیلان او سواره یې د مسلمانانو مخې ته راولیږل. د لمقان (لغمان) په میدان کې جګړې ته یې تیارې ونیو. لمقان د کابل او پېښور ترمینځ موقعیت درلود. امیر سبکتګین هم له غزني څخه د جګړې لپاره د جګړې ډګر ته راورسید، دواړو لښکرو جګړه پیل کړه. له سبکتګین سره د هغه زوی سلطان محمود غزنوي هم په دې جګړه کې ملګری و.))(۴۹:۲۵).

د دواړو لښکرو ترمینځ درې ورځې جګړه روانه وه[1]. سلطان محمود چې دغه وخت د خپل پلار د لښکر مشر او سردار و، سره له دې چې ډیر ځوان او بې تجربې و، خو په دغه جګړه کې یې ډیره میړانه وښوده او په ډیرې چالاکۍ سره وجنګیده. په پای کې راجه جیپال ته د خپل لښکر کمزوري ښکاره شوه. د پنځوسوو (۵۰۰) پیلانو او روپیو په ورکولو یې سوله وکړه او خپل یو معتبر امیر یې د سبکتګین سره د ضمانت (یرغمل) په توګه پرېښود او څو تنه مسلمان امیران یې د هغو شیانو د ورکولو په خاطر

---

[1] په جګړه کې پښتنو قوم ته ډیر زیان ورسیده ځکه د کابل او پېښور ترمینځ پښتانه پراته وو. بل پلو د سبکتګین په لښکر کې هم پښتانه وو چې ددوي په بریالیتوب کې ډیره ونډه درلوده او ددوي کورونه وران شول خو له کابل څخه تر پېښوره پورې د پښتنو ونډې ته په تاریخ کې ډیره یادونه نه ده شوی، یوازې البیروني لیکلی چې له اباسیند څخه تر کابله پورې علاقو کې پښتانه قبایلو یادونه کوی او داسې وایي چې دا خلک ډیرسرکښ، سرتیری، زیړه او هندو مذهب دي.(۳۲: ۲۷۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د سولې د ټرون په وخت کې يې منلي وو له ځان سره لاهور ته بوتلل.خو کله چې راجه جيپال لاهور ته ورسيد، خپل ټرون يې مات او مسلمان اميران يې ونيول، غزني ته يې ځواب راولیږه تر هغه چې زمونږ هندو مشر خوشې نکړي، مونږ به هم مسلمان اميران خوشی نکړو. سبکتګين چې په دې جګړه کې له لغمان څخه تر سند سيند پورې سيمه نيولې وه، د جيپال ددې ځواب له خبرېدو سره سم د يو لوی پوځ سره د هند په لوری يې حرکت وکړ، راجه جيپال د هندي راجاګانو په مرسته د يو لوی لښکر سره له لاهور څخه د پيښور په لورې حرکت وکړ، په غالب ګومان د سند د سيند لويديځ ته د پيښور په شاوخواکې د هندوانو او مسلمانانو ترمينځ جګړه ونښته، په پايله کې هندوانو ماتې وخوړه او سبکتګين بريالی شو.له دې بريا وروسته د افغانستان ختيځه برخه د لاهور له رياست څخه آزاده شوه. د سند تر سيند پورې خطبه د سبکتګين په نوم جاري شوه. سبکتګين دوه سوه زره عسکر په پيښور کې پريښودل. د هغه ځای اوسيدونکي پښتانه چې د پيښور په شاوخوا کې اوسيدل په ډيرې کراری اوتسلې سره تابع او د هغه ځای پښتانه يې په خپل پوځ کې شامل کړل (٣٦: ٦٢- ٦٣).

د سبکتګين او جيپال ترمينځ لومړی جګړه په ٣٧٦ هجري قمري پيښه شوه او جيپال د هندو شاهي دولت پاچا د پنجاب د راجه ګانو په مرسته د غزني په لوری حرکت وکړ، د کابل د سيند په غاړه د لغمان په سيمه کې د دواړو لښکرو (مسلمانانو او هندوانو) ترمينځ جګړه ونښته. جګړه د سبکتګين په بريالیتوب او د جيپال په ماتې سره پای ته ورسيده. د سبکتګين قوتونو له لغمان څخه د سند د سيند تر سواحلو پورې سيمې، چې د افغانستان طبعيي حدود دی، ونيولې. د نيول شويو سيمو خلکو ته يې د اسلام د مقدس دين تبليغ کاوه، ډير مسجدونه يې جوړ کړل. دومره ډير غنيمتونه يې لاس ته راوړل، چې د غزنوي دولت او پوځ په پياوړتيا کې يې ډيره مرسته وکړه. د غزنوي دولت د واکمنۍ د پراختيا لپاره يو بل لامل دا و چې د سامانيانو واکمني د داخلي مخالفتونو په وجه د زوال لورې ته سوق شوه. سبکتګين له دې وضعيت څخه ښه ګټه واخيستله، له نوح ساماني سره د ابوعلي سيمجور او فايق مخالفت، نوح مجبور کړی و چې له سبکتګين څخه د مرستی غوښتنه وکړي. سبکتګين د خپل زوی محمود سره د نوح مرستې ته ورغی. د ساماني پاچا مخالفينو ته يې ماتې ورکړه او د ايلک خان له خطر څخه يې هم خلاص کړ. ساماني پاچا سبکتګين ته ددې خدمت په مقابل کې د ناصرالدين او سلطان محمود ته د سيف الدوله لقبونه ورکړل. سلطان محمود غزنوي ته يې د خراسان سپه سالاري هم ورکړه. سبکتګين ، محمود په نيشاپور کې پريښود، په خپله لومړۍ بلخ ته ولاړ، بيا يې غوښتل غزني

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته راشي ، د لارې په اوږدو کې د بامیانو او بلخ ترمینځ ، بلخ ته نږدې په ۳۸۷ هجري قمري کې وفات او غزني کې یې خښ کړ (۳۷:۴۶-۳۸).

قاضي منهاج سراج جوزجاني د امیر سبکتګین د شخصیت په اړه داسې نظر لري:((امیر سبکتګین مرد عاقل و شجاع و دیندار و نیکو عهد و صادق و بی طمع از زمان مردمان، و مشفق بر رعیت و منصف بود. و هر چه در امرا و ملوک از اوصاف حمیده بیاید، حق تعالی جمله او را کرامت کرده بود، و مدت ملک او بیست ویک سال بود، و عمر پنجاوشش سال بود، و وفات او به حدود بلخ بود...)) (۷: ۲۲۸).

سبکتګین په رعیت او عسکرو ګران و. هغوي سره یې په سختو او ستونزو کې تل برخه اخیسته. دده له نبې اداري څخه ټول خوښ وو. کله چې سبکتګین مړ شو نو د امیر عادل لقب یې وګاټه... سبکتګین په سختیو کې صابر او د کلکې ارادې خاوند او خیر رسوونکې شخص و. دده دوه زامن حسن او حسین په کوچنیتوب کې مړه شوي و او محمود، اسمعیل، نصر او یوسف ورځخه پاتې شول. سبکتګین په خپلو اولادونو ډیر شفقت درلود. د هغوي تعلیم ته یې ډیره پاملرنه کوله. کله چې یې واک ترلاسه کړ، خپل ورونه، مور او خویندې یې راوغوښتل او په خوشحالۍ کې یې شریک کړل (۳۷: ۵۸).

۴,۱. نقشه :لاندینۍ نقشه مونږ ته د الپتګین او سبکتګین د لښکر کشیو لوړې راښي. (۳۰:۴۴۹)

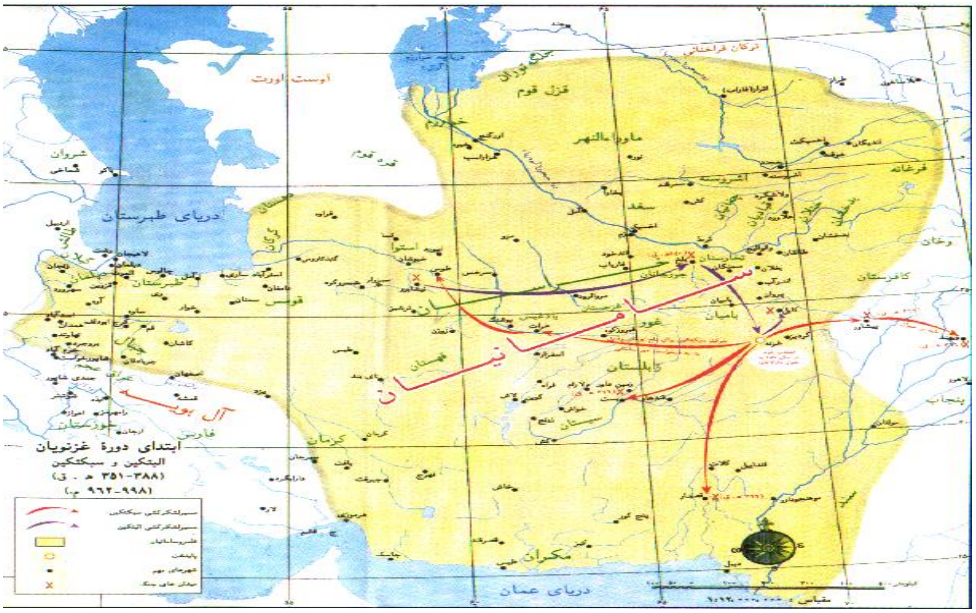

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۷. د سلطان محمود غزنوي واکمني (۳۸۸-۴۲۱هـ ق)

(۳۷۶-۴۰۹ هـ ش)

(۹۹۸-۱۰۳۱ ز)

سلطان محمود غزنوي د سبکتګين زوی د جوق لمسی او د قرايجکم کړوسی په ۳۶۱ هجري قمري د محرم په لسمه شپه زيږيدلی دی. مور يې د زابلستان د يو نجيب شخص[1] لور وه. څرنګه چې د ختيځو شهزادګانو سره ښايي سلطان محمود غزنوي هم د هغه وخت په مدرسو کې قرآن حفظ کړي او په شريعت او حديثو کې يې زده کړې وکړي. په سياسي برخه کې سبکتګين پخپله هغه ته د هيوادنيو چارو ترسره کول وروښودل او خپلې ښودنې يې د پندنامې په نوم يوه رساله کې راوړې دي. سلطان محمود غزنوي په اداري چارو کې هم پوره بلديت درلود. کله چې سبکتګين د بست جګړې ته ولاړ، اوه کلن محمود يې په خپل وکالت په غزني کې پريښود او ابوعلي کرماني د هغه وزير و. څو کاله وروسته هغه ته د زميندار د ولايت چارې وسپارلې. محمود په توره وهلو او نښه ويشتلو کې پوره مهارت درلود. دا تجربې يې له پلار سره په ګډو سفرونو او جګړو کې ترلاسه کړې وې، په ۳۷۶ هجري قمري په لغمان کې له جيپال سره او همدارنګه په ۳۸۴ هجري قمري له فايق او ابوعلي سيمجور سره په جګړه کې له خپل پلار سره يو ځای جنګيده. په وروستۍ جګړه کې ورته د سيف الدوله لقب ورکړ شو (۶۰:۳۷-۶۲).

سبکتګين شپږ زامن (محمود، اسمعيل، نصر، يوسف، حسن او حسين) درلودل. سبکتګين د مړينې پرمهال ، خپل کوچنی زوی اسمعيل چې د الپتګين لمسی و، د خپل ځای ناستې په توګه وټاکه. ځکه چې سبکتګين، الپتګين ته خاص احترام درلود. اسمعيل بلخ ته ولاړ او خپله پاچاهي يې اعلان کړه. عبدالحارث منصور بن نوح سامانې ته يې درناوی وکړ. هغه خزانه چې پلار يې په هلو ځلو راټوله کړې وه، عسکرو ته بخښش کړه. ده فکر کاوه که چيرې له سلطان محمود سره يې جګړه پيښه شي هغوی به د دې ننګه او ملاتړ وکړي (۳۷: ۶۵).

سبکتګين د اسمعيل د ځای ناستی له ټاکنې وروسته سلطان محمود غزنوي ته په دې مضمون يو ليک ليکي: اسمعيل مې د ځای ناستی په توګه وټاکه، چې ته ډير لوی کارونه په مخکې لرې، اميد دی چې ته به له دې مصلحت سره راضې يې. په غزني کې به ستا لپاره خطر نه وي. اسمعيل ستا له نږدې

---

[1] په همدې خاطر د سلطان محمود غزنوي د دربار شاعرانو هغه د محمود زابلي بللې دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرسته کوونکو څخه دی. ته له هغه څخه ډیر ځواکمن یې ... . خو محمود خپل پلار ته ددې لیک ځواب ورنکړ (۳۰: ۹۸).

سلطان محمود چې په نیشاپور کې و، اسمعیل ته یې خبر ورکړ، چې دی د پاچاهي مستحق دی. ابوالحسن حمولی یې له یو لیک سره یو ځای اسمعیل ته راولیږه. او دا یې هم ورته ویلي و، چې مشر ورور ته په درناوي، د محمود د حقوقو او د وروری د مینې په لرلو سره غزنی هغه ته وسپاري، د بلخ یا د خراسان ولایت به اسمعیل ته ورکړي. په لیک کې یې دا هم لیکلي و: که چیرې رښتیا هم اسمعیل عسکري لیاقت، تجربه او په کارونو کې کفایت لرلای، نو محمود به هیڅکله د پلار له وصیت څخه سرغړونه نه وې کړی. خو اسمعیل دا وړاندیز ونه مانه، د دغې پیښې له امله د جوزجان حکمران او عبدالحارث ډیره هڅه وکړه ترڅو چې دواړه ورونه سره پخلا شي او یو بل سره خبرې وکړي، خو اسمعیل ددغه مینځګړیو په هڅو شکمن شو او خبرو ته یې غوږ ونه نیوه. محمود اړ شو چې غزني ته روان شي او د تورې په زور خپل مقصد ترلاسه کړي. خو کله چې هرات ته راورسید بیا یې د سولې وړاندیز وکړ، اسمعیل بیا هم انکار وکړ (۳۷: ۲۶-۲۷).

اسمعیل د محمود له خوا د سولې وړاندیزونه د هغه د ضعف علامه ګڼله او د دربار د مشرانو د مشورو په اساس د محمود ټول وړاندیزونه رد او د جګړې تیاری یې ونیوه. سلطان محمود هم د جګړې لار غوره کړه. غزني ته نږدې د ۳۸۸ هجري قمري د ربیع الاول په میاشت کې د دواړو ورونو ترمینځ د پاچاهۍ پر سر جګړه ونښته. په پایله کې محمود بریالی شو او اسمعیل ماتې وخوړه او بندي شو. په دې ترتیب د اسمعیل د پاچاهۍ اوه میاشتی دوره پای ته ورسیده، او په بندیخانې کې مړ شو. سلطان محمود د واکمنۍ چارې په خپل لاس کې واخیستی (۳۷: ٦٥).

سلطان محمود د غزني د لویو پاچاهانو له جملې څخه دی. کله چې ده غزنی ونیو، اسمعیل تسلیم شو او د سبکتګین پرتخت کیناست. عالمان، سیاسي او نظامي مشران یې معاف کړل. دده د فرمان پربنسټ د سبکتګین قبر په ډیر ښه شان سره جوړ شو. د واکمنۍ په لومړي کال کې وتوانید د ټولو سیمو حاکمان تابع او د سبکتګین قلمرو تر خپل کنترول لاندې راولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۷,۱. د سلطان محمود غزنوي او ابوالحارث ساماني اړيکې

د سبکتګين د مړينې پرمهال، سلطان محمود غزنوي د سامانيانو د سپه سالار په توګه په نيشاپور کې اوسېده. محمود غزنوي غزني ته د راتګ پر مهال ساماني پاچا ابوالحارث د واکمنۍ له نيولو څخه خبر کړ. څه وخت چې محمود پر خپل ورور اسمعيل بريالی او د سبکتګين د قلمرو تر تصرف وروسته په خراسان کې د خپل قدرت په فکر شو، په داسې حال کې چې نوموړی کله غزني ته راتللو، ساماني پاچا ابوالحارث له فرصت څخه ګټه واخېسته، بکتوزن چې د سامانيانو دپوځ مشر و د خراسان د سپه سالارۍ او حاکم په توګه مقرر کړی و. سلطان محمود غزنوي د پورته خبر له خبرېدو، بيرته د پخواني مقام د لاس ته راوړلو په غرض د يو لښکر سره بلخ ته ولاړ او هلته ميشت شو. له بلخ څخه يې د ساماني امير څخه د خراسان د حکومت او سپه سالارۍ غوښتنه وکړه ، هغه ته يې ځان او سبکګين د خدمتونو يادونه وکړه. خو له ساماني امير څخه يې مثبت ځواب ترلاسه نه کړ. ساماني امير د خپل استازي پواسطه محمود ته د سلطنت د مبارکۍ په خوا کې د بلخ ، ترمز او هرات حکومت ده ته ورکړ. خو ده د خراسان له حکومت او سپه سالارۍ څخه يې ډډه وکړه. محمود بيا خپل استازی ابوالحسن حمولي د قيمتي سوغاتونو سره ساماني دربار ته وليږه او يادونه يې وکړه چې ساماني پاچا بايد دده د پلار خدمتونه هير نکړي او ويې وويل چې ما بايد دې ته اړ نکړې چې د سامانيانو مخالفت وکړم(۳۰:۱۰۷).

کله چې ابوالحسن حمولي بخارا ته ورسيد. ساماني امير هغه ته وزارت ورکړ، هغه د محمود دربار ته له راتګه ډډه وکړه. محمود له بلخ څخه نيشاپور ته حرکت وکړ ترڅو پخوانی مقام لاسته راوړي. بکتوزن محمود سره له جګړې ډډه وکړه، له نيشاپور څخه ووت او ساماني پاچا يې د سلطان محمود له حملې څخه خبر کړ. ابوالحارث د محمود د مقابلې په خاطر لښکر ترتيب او له پلازمينې څخه د خراسان په لورې روان شو. کله چې ابوالحارث سرخس ته ورسيد، بکتوزن او فايق چې د ساماني دولت مشران وو، له ابوالحارث څخه ناراضي و، ابوالحارث (دويم منصور د دويم نوح زوی) يې ړوند او پرځای يې عبدالملک واک ته ورساوه. په ۳۸۹ هجري قمري کې. د ابوالحارث (دويم منصور د دويم نوح زوی) له واکه د ليرې کېدو وروسته د هغه کوچنی زوی عبدالملک د بکتوزن او فايق پواسطه واک ته ورسيد. محمود د منصور ړنديدل بهانه کړل. بکتوزن او فايق ته يې ماتې ورکړه، خراسان يې ونيو. د هرات او بلخ حکومتونه يې په رسمي ډول محمود ته ورکړل. د عبدالملک له مړينې وروسته د سامانيانو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مینځه تګ نور په خراسان[1] کې د محمود له پاره کومه ستونزه نه وه. نصر یې د نیشاپور د حاکم او سپه سالار په توګه په نیشاپور کې پریښود. محمود په بلخ کې پاتې شو ترڅو وضعیت وڅاري او د بغداد خلافت ته یې د مذهبي او روحاني مقام په حیث خبر ورکړ. عباسي خلیفه القادر باالله محمود د فتح شویو سیمو د حکمران په توګه وپیژاند، د امین السلطنت او یمین الدوله لقبونه یې ورته ورکړل. په ۳۸۹ هجري قمري کې یې دده پاچاهي په رسمیت وپیژانده. سلطان محمود غزنوي په اسلامي دوره کې لومړنې پاچا و چې په ټول افغانستان کې یې محلي واکمنان تابع اویو قوي مستقل اسلامي دولت یې تشکیل کړ(۳۰:۱۰۹).

۴,۷,۲. د سیستان نیول

د سبکتګین د واکمنۍ پرمهال د صفاریانو واکمن خلف د احمد زوی د محمد لمسی له سبکتګین سره د اړتیا په اساس دوستانه اړیکې درلودې، خو دسبکتګین له مړینې وروسته وتوانیده چې د غزني دربار، له بحراني وضعیت څخه ګټه واخلي او د خپل زوی طاهر پواسطه پوشنج ونیسي. د طاهر د لښکر مشران سلطان محمود ته راغلل او هغه یې وهڅاوه چې پر سیستان حمله وکړي. سلطان محمود غزنوي په ۳۹۰ هجري قمري کال سیستان ته لښکر کشي وکړه. د غزني پوځونو؛ خلف چې په یوه محکمه قلعه کې اوسېده، کلابند کړ. دغې کلابندۍ ډیر دوام ونکړ، ځکه خلف پوهیده چې نوموړی د غزنوي پوځونو سره مقابله نشي کولی. د سولې وړاندیز یې وکړ. سلطان محمود د سولې وړاندیز ومانه، خو دده واکمني یې په سیستان کې پای ته ورسوله. سلطان محمود غزنوي خلف ته د اوسیدو د ځای د خوښولو اختیار ورکړ. خلف په جوزجان کې سکونت غوره کړ او څلور کاله په جوزجان کې واوسېده، خو وروسته یې د ایلک خان سره د یو خراب لیک د لیږلو له امله د محمود په دستور هغه (خلف) د ګردیز

---

[1] د خراسان نوم یې لومړی ځل واوریدو او په خپلو کتابونو او اثارو کې یاد کړل. لومړنۍ عربي لیکوال امام احمد بن یحی بن جابر بغدادي دی ، چې په بلازری سره شهرت لري. د دویمې هجري پیړۍ په ورستیو کې زیږدیدلې او په ۲۵۵ هجري کې خپل نامتو کتاب فتوح البلدان تالیف او اسلامي مؤرخینو لپاره یې درونډ ماخذ پریښې د خراسان کلمه استعمال کړې ده. خو د اسلام تر راتګ څخه وړاندې د افغانستان خاوره په دریو لویو برخو - شمالي (باختر) ، سویلي پراخه سیمه (نیمروز) او مینځني برخه (خراسان) ویشل شوی و. پر افغانستان د اسلامي لښکرو د راتګ پرمهال د باختر برخه له مینځه تللی وه او ځای یې خراسان نیولې و ، ځکه مونږ وینو کله چې د مسلمانانو لښکرو د فارس له هیواد څخه حتیځ لور ته راورسیدل او د هغه سمسورو سیمو تر فتحې وروسته یې د لومړي ځل لپاره د خراسان نوم واوریده او لاندینې ولایتونه او ښارونه یې د خراسان برخې وپیژندلې: د نیشاپور ولایت، هرات ولایت، تخارستان ولایت ، بلخ ولایت، ماورالنهر ولایت او د خوارزم ولایت.(۲۸ : ۶-۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلا ته ولیږه، چې په ۳۹۹ هجري قمري کې هلته مړ شو. د خلف له مړینې وروسته د صفاریانو حکومت سقوط وکړ او ددوي سیمې د سلطان محمود د قلمرو برخه وګرزیدې. بیرته غزني ته د راتګ پرمهال د اعتماد وړ قیچي حاجب یې د سیستان د حاکم په توګه وټاکه. محمود چې له سیستان څخه غزني ته ورسید، په سیستان کې شورش پیل شو. سلطان محمود دویم ځل سیستان ته لښکر کشي وکړه، شورش یې ارام کړ او خپل ورور نصر چې د نیشاپور حاکم و، د سیستان د حاکم په توګه مقرر کړ(۱۱۱: ۳۰-۱۱۲).

۴,۷,۳. د غور نیول

هغه ټولې غرنۍ سیمې چې د هرات ختیځ او جنوب حتیځ، د سیستان جنوب اود جوزجان جنوب ته پرتې وی د غور یا غورستان په نوم یادیدې. د دغو سیمو شاوخوا سیمې د اسلامي فاتحانو له خوا فتح شوي وو. مرکزي سیمې له دې امله چې ورتګ ورته ستونزمن و، ازادې پاتې وې. یوازې د مندیش حکمران ابن سوري د سبکتګین واکمني ومنله. خو د سبکتګین له مړینې وروسته یې بیرته خپله ازادي وساتله، او ټاکل شوي پیسې به یې نه ورکولې، خو سلطان محمود د غور د شاوخوا سیمو له خلکو څخه د سرسلامتۍ محصول اخیسته. په ۴۰۱ هجري قمري کال سلطان محمود په خپله د غور په خوا روان شو. د هرات د حاکم التون نتاش او د طوس د حاکم ارسلان جاذب لښکرې یې مخکې کړې. ددغه لښکر خبر غورته ورسید. د غور د غرونو خلکو د جګړې لپاره تیاری ونیو او التو نتاش ته یې ماتې ورکړه، خو سلطان محمود ډیر ژر مرستې ته ور ورسید. او غوریانو ته یې وروسته له څو جګړو ماتې ورکړه. په دې ترتیب سلطان محمود دغور پلازمینه اهنګران ونیوله. محمد ابن سوري کلاګانې پریښودې. غرونو ته وخوت او د سلطان محمود پر ضد یې جګړه پیل کړه. خو سلطان محمود د مهارت او جسارت د لرلو سره سره پر محمد ابن سوري بریالې نه شو. محمود له یوه ځانګړې تاکتیک څخه ګټه واخیسته (دوی د تیښتې په بهانه خپل ځایونه پریښودل، شاته ولاړل. غوریان چې ددوی ظاهري شاته تګ ولید، له خپلو سنګرونو څخه راووتل، د غزنوي لښکرو لټون یې وکړ. سلطان محمود ډیر ژر پرې راوګرزیده، په دې ډول یې د غوریانو تیت او پرک لښکر ته ماتې ورکړه. سلطان محمود مندیش د ابن سوري بل زوی ابوعلي ته وسپاره. ابن سوري او شیش یې بندیان غزني ته ولیږل. خو محمدابن سوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اسارت څخه مرګ بهتر وګانړه، هغه زهر چې د خپلې ګوتې له غمي لاندې يې ايښې وو، وخټل. په لاره کې د کدن[1] Kidan په سيمه کې مړ شو(۳۷: ۱۰۸).

سلطان محمود د غور د ختيځو برخو له نيولو وروسته په ۴۰۵ هجري قمري کې د غور جنوب خواته لښکر کشي وکړه. د څو کلاګانو له نيولو وروسته بيرته غزني ته راغی. سلطان محمود غزنوي په ۴۱۱ هجري قمري د غور د شمال غربي برخې د نيولو لپاره د هرات حاکم مسعود له هرات څخه حرکت وکړ، تر څو دتب سيمې ته ورسيد او د څو کلاګانو تر نيولو وروسته د تب حاکم تسليم شو او وعده يې ورکړه ټولې هغه کلاوې چې په غرستان کې يې نيولې وې هغه به بيرته سلطان ته ورکړي. مارابادMarabad چې د لارې په اوږدو کې موقعيت درلود. ددې سيمې حاکم هم د خراج په ليږلو سره د مسعود متابعت وکړ. په دې ترتيب ټول غور يې ونيولو (۳۷: ۱۱۰).

۴,۷,۴. د قصدار يا ننني بلوچستان نيول

د قصدار حکومت د ننني بلوچستان په شمال حتيځ کې د غزني له توابعو څخه شميرل کېده . په ۴۰۱ هجري قمري د قصدار حاکم د ايلک خان په لمسون غزني سره دښمني غوره کړه او د خراج له ورکولو څخه يې ډډه وکړه. سلطان محمود د ۴۰۲ هجري قمري په جمادي الاول کې قصدار ته لښکر کشي وکړه. قصدار يې کلابند کړ، د قصدار حاکم تسليم شو، د کلني خراج د ورکولو وعده يې وکړه. دا يې هم ومنله چې (۱۵) پيلان او ۱۵ ميلونه درهمه د جګړې تاوان به هم سلطان ته ورکړي. سلطان محمود د سولې شرايط ومنل ، باج يې پرې وټاکه او غزني ته راستون شو(۳۷:۱۱۱).

۴,۷,۵. د مکران نيول

د مکران سلطنت په لومړيو وختونو کې د بويه[2] کورنۍ تابع و. د اباسين سيند او د عمان خليج ترمينځ د سمندر پر غاړه، د کرمان او بلوچستان په يوه برخه کې پروت و. کله چې د ال بويه ځواک او

---

1 عتبی ۲۴۴ مخ. طبقات ناصري ۳۲۱مخ. (کدن) د غزني او بامیانو ترمينځ لاره کې و. د کدن دغه موقعيت د طبقات ناصري په (۳۲۴، ۳۴۳، ۴۳۱ او ۴۳۲ مخونو) تر يادونې او مقايسې وروسته ترلاسه شوی. د کدن موقعيت د غور شمال غرب ته موقعيت لري (۱۰۸:۳۷)

2 ابو شجاع بويه د ايران د بويه پاچاهانو نيکه و ، چې د قزوين څنګ ته د کياکاش اوسيدونکي و ، او ويل يې چې دې د ساماني سلطان بهرام ګور له نسب څخه دی. کله چې ماکان بن کاکي طبرستان ونيو ، ابوشجاع له خپلو دريو زامنو (علي، حسن او احمد) سره د هغه په حضور کې د ملازمت دنده ترلاسه کړه. په ۳۵۱ هجری کې ماکان د اسفار بن شيرويه له لاس

(c) ketabton.com: The Digital Library

واکمني پای ته ورسیده، د مکران[1] حکمران معدان لومړی د سبکتګین او بیا د محمود تابع و. کله چې سلطان محمود غزنوي په ۴۱۶ هجري قمري د سومنات ړنګولو پسې هند ته ولاړ، معدان مړ شو. له معدان څخه دوه زامن عیسی او ابوالمعسکر پاتې شول. د دواړو ترمینځ د واک پر سر جګړه ونښته، ابوالمعسکر[2] ماتې وخوړه، د سلطان محمود دربار ته یې پناه یوړه. محمود ابوالمعسکر په غیږ کې ونیو. عیسی د سلطان محمود له دې نیک چلند څخه وویریده، چې محمود به دده ورور ابوالمعسکر واک ته ورسوي. عیسی یو هیئت د نماینده ګانو په توګه سلطان ته ولیږه او له خپل ورور سره یې شخړه حل کړه. د سلطان محمود قهر کم شو او عیسی یې د مکران د حاکم په توګه په رسمیت وپیژانده. خو په ۴۲۰ هجري قمري کال کله چې محمود سلجوقیانو سره په جګړه بوخت و، عیسی دښمني پیل کړه او د مکران ازادي یې اعلان کړه. سلطان محمود تصمیم ونیو چې ابوالمعسکر د مکران پرتخت کښینوي، خو مخکې له دې کاره مړ شو (۳۷:۱۲۰).

۴,۷,۶. د ری، همدان او اصفهان نیول

فخر الدوله د ری د بویه کورنۍ حاکم په ۳۸۷ هجري قمري کې مړ شو. پر ځای یې د هغه ۹ کلن زوی مجدوالدوله پاچا شو، مور یې د خپل کوچني زوی نائب السلطنه شوه. کله چې مجدالدوله ځوان شو، غوښتل یې خپله مور لیرې کړي، خبره جګړې ته ورسیده. مجدوالدوله ماتې وخوړه او بندي شو. هغه د خپلې مور واکمني ومنله او له بند څخه آزاد شو. د مجدالدوله مور په ۴۱۹ هجري قمري کې مړه شوه. د حکومت چارې مجدوالدوله ته پاتې شوې. نومورې له سلطان محمود څخه د مرستې غوښتنه وکړه. سلطان محمود په ۴۲۰ هجري قمري کې اته زره سپاره عسکر د حاجب علي په مشرۍ هلته واستول. مجدالدوله له سلو تنو عسکرو سره د هغه مخې ته ورغې، چې په ډیرې اسانۍ سره د دښمن لاس ته ورغی. ځکه، کله چې د راغلو عسکرو او سلطان د احترام په خاطر له آس څخه ښکته شو، ډیر

ماتې وخوړه او خراسان ته وتښتیده. اسفار هم د مرداویج بن زیاد وواژه، په خپله د طبرستان حاکم شو. د بویه دریې واړه زامن دده خواته ورغلل. مرداویج د بویه مشر زوی علی ته د کرج (همدان ته نږدی پروت دی) حکومت ورکړ. دوه نور ورونه یې هم کرج ته ولاړل. د فتوحاتو په لړ کې علی فارس، حسن ری او احمد عراق ونیو. د مرداویج له مړینې وروسته علی خپلواکي اعلان کړه، اصفهان یې هم ونیوه او د واک ساحه یې پراخه شوه (۳۷: ۲۶۶-۲۶۷).

[1] د مکران پایتخت کز Kiz نومیده . د ننني تربت کلي ته نږدې پروت و (۳۷: ۱۱۹).

[2] ابوالمعسکر د مکران معدان زوی و ، چې د پلار له مړینې وروسته یې د خپل ورور عیسی سره د واک پر سر جګړه وکړه. به جګړه کې ابوالمعسکر ماتې وخوړه او د سلطان محمود په دربار کې یې پناه واخیسته. (۳۷:۱۲۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژر د غزني د عسکرو له خوا په خیمه کې نظر بند شو. حاجب علي خپل عسکر د ری د ښار دروازو د نیولو لپاره ولیږل. ددې بریالیتوب زیری یې سلطان محمود ته راولیږه (۳۷:۱۲۰).

سلطان محمود ډیر ژر له جرجانیه څخه د ری خواته روان شو. د ۴۲۰ هجري قمري د جمادي الاول په نهمه د دوشنبې ورځ ښار ته ننوت، زیات غنیمتونه لکه یو ملیون دینار نقدې پیسې ، نیم ملیون دیناره جواهر، ۶۰۰۰۰ جوړې جامې او د طلا او نقرې ډیر شمیر لوښي یې په لاس راوړل. وروسته له هغه مجدوالدوله یې خپل حضور ته راوغوښت، بیا یې هغه له خپل زوی ابو دولف سره د بندي په توګه هند ته ولیږه. سلطان محمود یو څه موده په ری کې پاتې شو. د ری د اداري لپاره یې وړ کسان وټاکل. د ری د شاوخوا سیمو حاکمان ورته تسلیم شول. یوازې ابراهیم بن مرزیان دیلمي مخالفت وکړ. سلطان محمود بیا په قزوین کې ابراهیم بن مرزیان دیلمي ته ماتې ورکړه، او نوی نیول شوی ولایت یې مسعود ته پرېښود؛ امر یې ورته وکړ چې د بویه د کورنۍ تر واک لاندې نورې سیمې هم باید ونیسي (۳۷: ۱۲۴-۱۲۵).

غزنوي لښکر د همدان او اصفهان د نیولو په نیت حرکت وکړ. لومړی یې په همدان یرغل وکړ. علاوالدین ابن کاکه ته یې ماتې ورکړه او همدان یې ونیو. بیا یې د اصفهان خواته حرکت وکړ. علاولدوله تستر (Tester) ته وتښتید. مسعود په ۴۲۱ هجري قمري کې اصفهان ونیو. خو کله چې د سلطان محمود د مړینې خبر ورته ورسید، مسعود، علاولدوله له خبرو وروسته بیرته د اصفهان د حاکم په توګه مقرر کړ، په دې شرط چې د کال شل زره دیناره خراج به ورکوي. په خپله ری ته ستون شو او له هغه ځایه نیشاپور ته راغی (۳۷: ۱۲۶).

۴,۷,۷. د فارس نیول

سامانیان په بخارا کې د سقوط په حال کې وو. په افغانستان کې سلطان محمود غزنوي د خپلواکۍ بیرغ پورته کړ. د سلطان محمود د قدرت او عظمت آوازې له خوارزم څخه تر هند پورې ورسیدې. د خراسان په لویدیځ کې وضعیت کړکیچن و. په ۳۱۶ هجري قمري کې د زیار د کورنۍ د واک بنسټ د زیار زوی اویز پواسطه کینښودل شو، چې په ری او اصفهان کې یې حکومت درلود. همدارنګه د بویه د کورنۍ د واک بنسټ په ۳۲۰ هجري قمري ابوالحسن علی د ابو شجاع بویه پواسطه کینښودل شو چې د فارس په سهیل او د عراق په ځینو برخو کې یې پاچاهي کوله. د بویه درې زامنو

(c) ketabton.com: The Digital Library

درې جلا جلا امارتونه جوړ کړل، چې په تاریخ کې د دریودیالمه په نوم یادیږي. چې د پارس دیالمه، د ری او همدان دیالمه، د عراق دیالمه، اهراز او کرمان کې به تل د دواړو کورنیو (بویه او زیار) ترمینځ جګړې وې. سلطان محمود غزنوي چې د هند زیاتې برخې نیولی وې، خوارزم یې هم نیولی و، د ترکستان په خانانو باندې هم بریالی شوی و، اوس په دې لټه کې ؤ چې لویدیځ طرف ته هم خپل نفوذ ته پراختیا ورکړي. لویدیځ لورې ته د لښکر کشۍ په پایله کې یې د ری ، اصفهان، همدان ، ګیلان، طبرستان، قزوین، ګرګان او مازندران ښارونه ونیول. او د افغانستان سرحدات یې عراق ته نږدې کړل. د بویه کورنۍ واکمني یې پای ته ورسوله (۴٦: ۴٦-۴۷).

۴,۷,۸. ختیځ لورې ته فتوحات

سلطان محمود غزنوي د افغانستان ستر ځواکمن واکمن و، چې په کلمَة الله یې راسخه عقیده لرله او غوښتل یې چې د خپل پلار په څېر د خپلو بریو لمن د اباسین پورې غاړې د هندوستان په پراخه ځمکو کې وغځوي. په همدې موخه یې پوځي سفرونه وکړل. محمود غزنوي چې کله واک ته ورسید، ډیر ژر په هند کې د فتوحاتو په فکر کې شو. دې هدف ته د رسیدو دپاره یې لومړی د یوه قوي سیاسي ځواک د جوړولو هڅه وکړه.

۴,۷,۸,۱. د ویهند جګړه

سبکتګین د ویهند[1] د هندوشاهي[2] کورنۍ پاچا د اننـد پال له زوی جیپال سره جګړه وکړه او د خپل سلطنت برید یې تر لغمان پورې ورساوه. محمود هم د خپل پلار لاره تعقیب کړه، کله چې د بغداد د خلیفه له خوا په ۳۸۹ هجري قمري کې د مستقل سلطان په توګه وپیژندل شو، پریکړه یې وکړه چې هند ته پوځي سفر وکړي .

---

[1] هغه وخت چې هندوشاهي دولت له کابل څخه وشړل شو ، ویهند یې دویم پایتخت و. البیروني لیکي : چې له پیښور څخه ۱۴ میله فاصله لري (۱۶: ۵۲۷).

[2] لسمه میلادي پیړۍ کې د هند د شهزادګانو یوه سلسله په داسې یوه سیمه چې له لغمان څخه تر سند او د جنوبي کشمیر له غرونو څخه د ملتان تر سیمې پورې پراخه وه. پلازمینه یې ویهند و. جیپال چې کله له بهیم څخه وروسته پاچا شو ، ډیر ژر یې د غزني حکمران سره شخړه پیل کړه. د غزني حکمران سبکتګین ، جیپال ته ماتې ورکړه. ټوله سیمه یې تر لغمانه پورې تر حکمراني لاندې راوستله (۳۷ : ۱۱۹-۱۲۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۳۹۱ هجري قمري کې د پنځلس زره سپرو عسکرو او يو شمير رضا کارانو سره يې له غزني څخه د هند لورې ته حرکت وکړ. پيښور ته نژدې يې پوځي قرارگاه جوړه کړه. جيپال د دولس زره سپرو، ديرش زره پلی او درې سوه پيلانو يو لښکر برابر کړ. د ۳۹۲ هجري قمري د محرم په اتمه د دوی ترمينځ جګړه ونښته. په جګړه کې هندوانو ماتې وخوړه. ډير غنيمتونه د مسلمانانو لاس ته ورغلل. جيپال له خپلو پنځلسو زامنو سره بندي شو. وروسته د سلطان محمود او جيپال ترمينځ د سولې تړون لاسليک شو. په تړون کې جيپال ژمنه وکړه چې ۲۵ زره ديناره او پنځوس پيلان به امير ته د جګړې تاوان ورکړي، نو ځکه يې هغه بيرته په خپل ځای مقرر کړ، خو د هغه زوی يې د دغه تاوان تر ورکولو پورې له ځان سره وساته. محمود د ويهند په لوري لاړ. د ۳۹۳ هجري قمري په پسرلي کې بيرته غزني ته راغی. جيپال پنجاب ته له رسيدو سره سم ځان وواژه، پرځای يې زوی اننډ پال پاچا شو (۳۷:۱۲۹).

۴,۷,۸,۲. د سند نيول

۳۹٦ هجري قمري کې سلطان محمود د ملتان د نيولو په نيت روان شو. د سند دسيند له کوزې برخې څخه پورې وتل له خطره ډک کار و. پريکړه يې وکړه چې د پيښور په سيمه کې له دغه سيند څخه پورې وځي. اننډپال ته يې خبر ورکړ چې د افغاني پوځ ممانعت ونکړي، خو اننډپال د ملتان د حکمران داود په ملاتړ پاڅېد او د سلطان د عسکرو د مخنيوي له پاره مخ په پيښور راغی. سلطان محمود، اننډ پال ته سخته ماته ورکړه او د چيناب تر سيند پورې يې وځغلاوه. اننډ پال د کشمير غرونو ته وتښتيده. خو سلطان محمود له دې وړاندې ورپسې ورنغې، د ملتان په لورې روان شو(۳۷ :۱۳۱).

کله چې سلطان محمود په ۳۹٦ هجري قمري کال په پنجاب او ملتان کې خپل فتوحات پيل کړل، نو د غازي لقب ورکړ شو. لومړی يې ملتان ونيو، خو د ملتان حاکم داود چې قرمطي مذهب يې درلود، خپل مذهب ته يې پريښود او ۷۵ طلايي درهم يې محمودته ورکړل. په ۳۹۸ هجري قمري کې اننډ پال د ګوالیار، قنوج، اجمير او يو شمير نور هندي راجا ګان له ځان سره ملګري کړل، د پيښور او د سلطان محمود لخوا د نيول شويو سيمو د بيرته نيولو په خاطر يې له خپلو سيمو څخه حرکت وکړ. ددوي ترمينځ د نګر يا لنګرکوټ په قلعه کې جګړه ونښته. لنګرکوټ قلعه د همالیا د غرونو په لمن کې يوه کلکه او مستحکمه کلا وه چې د هند پانګوالو او راجاګانو خپله پانګه (طلا) هلته ساتلې وه. خو سلطان محمود غزنوي نوموړي قلعه هم فتح کړه. سلطان محمود ډيره خزانه (اوه لکه ديناره، اوه سوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

منه زرين لوښي او ۲۲ منه خالصه طلا، دوه زره منه خامه نقره، شل منه مختلف جواهرات ....) د لنګرکوټ له قلعه څخه لاسته راوړل. دغه غنيمتونه په ۴۰۰ هجري قمري کې درې ورځې نندارې ته کيښودل شول (۴۶: ۴۲).

د ۴۰۵ هجري قمري په پسرلی کې سلطان محمود غزنوي غوښتل د ناردين قلعه چې حکمران تريلوچنيال پکې حکمراني کوله، له مينځه يوسي ځکه هغه په لاهور کې د هندوشاهي د سلسلې له نورو حکمرانانو سره په يوځای کېدو سره يو قوي قوت جوړ کړی و او هڅه يې کوله چې په لاهور کې د غزنويانو نفوذ له مينځه يوسي. د ناردين کلا په لوړې يې حرکت وکړ. کله چې تريلوچنيال د سلطان محمود له ورتګ څخه خبر شو، خپل زوی (بهيمپال) يې د کلا د دفاع لپاره وټاکه. سلطان محمود بهيمپال ته ماتې ورکړه او کلا يې فتح کړه. او ډير غنيمتونه د سلطان محمود په نصيب شول. د تريلوچنيال ځواک درې وړې شو. هغه د پنجاب ختيځ د سوالک Siwalik په غرونو کې له لاسه وتلو فوځونو په راټولولو شروع وکړه. يو ځل بيا يې پر محمود حمله وکړه، خو ماتې يې وخوړه. د سلطان محمود ددې برياخبر ډيرو لريو ځايو ته ورسيد، چې په پايله کې د شاوخوا راجاګانو سلطان ته د وفاداری لوړه وکړه. او د هغو سيمو ګڼ شمير خلکو د اسلام دين ومانه. سلطان محمود د دينې ښوونې لپاره هلته افغاني عالمان پريښودل او ډير جوماتونه يې جوړ کړل او په خپله د ۴۰۵ هجري قمري کال په اوړي کې بيرته غزني ته راستون شو (۳۷: ۱۳۷).

په ۴۰۹ هجري قمري کې محمود د کشمير د فتحې پريکړه وکړه. که څه هم هغه د جيهلم له سيند څخه تير شو د لوهرکوټ مشهور حصار چې هلته ډير هندوان جمع شوي وو، محمود دوه ځله حمله وکړه. کله چې د سلطان محمود لښکر له افغانستان څخه هند ته ورسيد. د قنوج او مترا (ماتوره[1]) په ښارونو کې، چې په هند کې د مدنيت مرکزونه وو او ډير معبدونه يې لرل، حمله وکړه. د لنګرکوټ چې د سلطان له مهمو فتحو څخه ګڼل کيږی، ځکه ددې ښار په يوه معبد کې پنځه زره بتان چې سترګو کې يې ياقوت ځای پرځای شوي وو، او نور قيمتي اجناس موجود و، هم محمود ته په لاس ورغلل. وروسته د مترا، قنوج او د ګنګا درياب په غاړه کې چې ډيرې کلاګانې او زرهاو بوتان موجود وو

---

[1] ماتوره: د هند له مشهورو فرهنګي ښارونو څخه وه، چې هلته ډير معبدونه موجود وه. نوموړي ښار سلطان محمود غزنوي په په ۴۰۸ هـ ق (۱۰۱۸ م) کال فتح کړ. سلطان محمود چې کله د ماتوره ښار فتح کړ، په دې ښار کې پنځه بتان موجود وو. دغه بتان له سرو زرو څخه جوړ او د يو بت په سترګو کې دوه ياقوت ځای پرځای شوی وو. (۴۶: ۴۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغوی د فتحې لپاره تیاري ونیوه. د قنوچ تر نیولو وروسته مظفر او منصوره یې هم ونیول. سلطان محمود ته په دې فتح کې پنځه پنځوس زره غلامان، ۳۵۰ پیلان او درې ملیونه درهم په لاس ورغلل. کله چې سلطان له دې وروسته غزني ته راورسید، په غزني کې یې د مشهور جماعت (عروس فلک) بنسټ کیښود. د عروس فلک مسجد په آسیا کې د معماری په لحاظ ساری نه درلود. سلطان محمود په ۴۱۲ هجري قمري د کالنجر د نیولو لپاره اقدام وکړ، په لاره کې یې د ګوالیار کلا ونیوله ، او د کالنجر کلا یې هم فتح کړه (۴۶: ۱۴۳).

۴,۷,۸,۳. د سومنات فتح (۴۱۶ هـ ق)

(۴۰۴ هـ ش)

(۱۰۲۶ ز)

سلطان محمود غزنوي د پرلپسې فتوحاتو په لړ کې د هند ډیری سیمې ونیولې او د هندوانو یو شمیر معبدونه یې وران او پرځای یې جوماتونه جوړ کړل. ټولو هندوانو به ویل چې سومنات زمونږ پر بتانو په غوسه شوی دی، که هغه خوښ وای، هیڅا به بتان نه وای تخریب کړای. کله چې سلطان محمود دا خبر واورید. د سومنات د ویجاړولو دپاره، ترڅو د هندوانو پورته ادعا رد کړي په ۴۱۶ هجري قمري د شعبان په ۲۳ مه د دوشنبې په ورځ له دیرش زره منظمو سپرو او ډیر شمیر داوطلبو مسلمانانو سره له غزني څخه روان شو، چې د همدې کال د رمضان په ۱۵ مه ملتان ته ورسید. هلته د وسایلو د چمتو کولو او بیدیا کې د لارې د څیړلو او تثبیتولو لپاره تم شو. سلطان هر عسکر ته د اوبو لپاره دوه اوښان ورکړل او شل زره نورو اوښانو باندې یې وسایل او شیان بار کړل.د ۴۱۶ هجري کال د شوال په دویمه یې له ملتان څخه حرکت وکړ. د سختو لارو له طې کولو وروسته د ۴۱۶ هجري قمري کال د ذیقعدې په ۱۴ مه د پنجشنبې ورځ سلطان محمود هغه ښار ته چې هلته سومنات[1] بت ؤ، ورسید. هغه د سمندر تر غاړې یوه کلکه کلا ولیده. د کلا برجونه د برهمنانو په لاس کې وو. هغوی مسلمانانو ته په سپکاوي سره وویل، چې سومنات به له تاسې څخه هغه بدله واخلي کوم چې تاسو یې سپکاوې کړی دی. خو کله چې د کلا مشر خپله ناتوانې ولیدله، یو ټاپو ته وتښتیده، ترڅو چې سلطان محمود بیرته راونه ګرزید هغه مشر هم سومنات ته رانغی (۳۷: ۱۳۷).

---

[1] د سومنات د بتانو خونه د کاتیاوار د ایالت د شبعې جزیرې په جنوب کې چې لویدیځ برخه کې موقعیت درلود. (۴۶: ۴۳) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطان محمود د سومنات کلا محاصره کړه. د کلا اوسیدونکو برهمنانو او د سومنات نورو پیروانو په کلکه دفاع کوله، خو د سلطان محمود پوځ د ۴۱٦ هجري قمري د ذیقعدې په۱۵ مه د جمعې په سهار پر کلا حمله وکړه، ماسپښین مسلمانانو د کلا برجونه ونیول او د اذان په کولو سره یې خپله کامیابي اعلان کړه. د کلا هندوان د کلا دننه معبدونو ته ننوتل، د بت پښو ته پریوتل او مرسته یې وغوښتله. دوباره یې په زیات جرئت او هیله بیا جګړه پیل کړه. د مسلمانانو پوځ ګډ وډ شو، مخکې له مابښام څخه هندوانو له دوی څخه هغه سنګرونه بیرته ونیول کوم چې نیولي یي وو. د شنبې ورځ د ذیقعدې په ١٦ مه مسلمانانو بیا د کلا استحکامات ونیول او هندوان یې په شا وتنبول. هندوان بیا ډلې ډلې معبد ته ننوتل او له سومنات څخه یې مرسته وغوښته. خو د هندوانو دغه عصبیت د مسلمانانو په جرئت هیڅ اغیزه ونکړه. مسلمانان د کلا په نیولو بریالي شول. په پایله کې پنځوس زره هندوان د سومنات په دفاع کې ووژل شول(۳۷: ۱۷۰).

جواهر لعل نهرو د سومنات په اړه داسې نظر لري : سومنات یو لوی معبد و، چې د پیړیو په اوږدو کې هلته ډیر سوغاتونه جمع شوي وو. کله چې محمود هغه ځای ته نږدې شو، په زرګونو خلکو دې معبد ته پناه یوړه، هیله یې درلوده چې معجزه به مینځ ته راشي. هغه خدای چې دوي د هغه عبادت کوي ، ددوي ساتنه او ملاتړ به وکړي... په پایله کې محمود معبد ونیوه. پنځوس زره کسان چې هلته د ساتنې په انتظار کې وو، ټول مړه شول...)) (۴۵: ۳۱۲-۳۱۳).

سلطان محمود له دې بریالیتوب وروسته د ۴۱۷ هجري قمري کال د صفری په لسمه بیرته غزني ته راغی.

۴,۷,۸,۴. د جټانو سره جګړه (۴۱۸ هـ ق)

(۴۰٦ هـ ش)

(۱۰۲۸ ز)

جټان چې سلطان محمود، له سومنات څخه د بیرته راتګ پرمهال کړولي وو. له ملتان څخه یې حرکت وکړ، پریکړه یې وکړه چې په سیند کې د جټانو مقابله وکړي. خپل لښکر یې په بیړیو او وسلو سمبال کړ، جټانو هم د جګړې له پاره ترتیبات نیولې وو، کورونه او مالونه یې یو لیرې ټاپو ته یوړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلور زره بيړۍ يې مجهزې کړې وې. خو د جټانو بيړۍ به چې کله د مسلمانانو له بيړيو سره ولګيدلې نو چپه او ډوبې به شوې. په پايله کې جټانو ماتې وخوړله. سلطان محمود په ۴۱۸ هجري قمري کال کې بيرته غزني ته راغی(۳۷ : ۱۷۷).

۴,۷,۹ . د سلطان محمود مړينه

سبکتګين له بلخ څخه د غزني پر لورې د سفر په لاره د ۳۸۷ هجري قمري کال په شعبان کې مړ شو. د هغه له وصيت سره سم اسمعيل پاچا شو، او اوه مياشتې يې پاچاهي وکړه. سلطان محمود له يوې جګړې وروسته چې د ۳۸۸ کال د ربع الاول په مياشت کې د دواړو ورونو اسمعيل او محمود ترمينځ واقع شوه، محمود بريالی او پاچا شو. سلطان محمود د ۳۳ کالو (۳۸۸-۴۲۱هجري قمري) واکمنی وروسته د ۴۲۱ هجري قمري کال د ربيع الثاني په ۲۳ مه نيټه وفات شو. سلطان محمود په ۴۱۸ هجري قمري کال په هند کې د جګړو له امله په ځانګړې ډول د اوړي په موسم کې د جګړو د سختيو او تکليف له کبله يې د بدن ځواک ورځ تر بلې کميده. په ۴۱۸ هجري قمري کال له جټانو سره د جګړې پرمهال د ملاريا مکروب يې وجود ته ورننوت چې دغه مزمنې ناروغی ورته د اسهال او سل (نرې رنځ) سب وګرځيد. نوموړی دوه کاله په دغې شديدې ناروغي باندې اخته و. سلطان محمود هڅه کوله چې دغه ناروغي له خلکو پټه وساتي. طبيبانو ورته د بشپړ استراحت سپارښتنه کوله ، خو بيا هم سلطان محمود ورځنی چارې ترسره کولې. د ورځې دوه ځله يې خلک خپل حضور ته منل. خپل کلنې سياحت ته يې د پخوا په شان دوام ورکړ. د امپراتوری دننه يې ګرځيدل راګرځيدل پرې نښودل. د ۴۲۰ کال ژمی يې په بلخ کې تير کړ، خو د بلخ آب او هوا دده پر وجود باندې ښه ونه لګيده. د ۴۲۱ هجري قمري په مينځ او د ۱۰۳۰ ز کال په اپريل کې غزني ته راورسيد. د ځای بدلون هم ګټه ونکړه. په غزني کې له يوې اونۍ وروسته د ۴۲۱ هجري قمري د ربيع الثاني په ۲۳ مه د پنجشنبې ورځ د سهار په ۹ بجو د ۵۹ کالو په عمر وفات شو. په هماغه ورځ يې د ماخستن د لمانځه پروخت په فيروز بن کې يې خښ کړ (۳۷: ۱۷۸-۱۷۹).

۴,۷,۱۰. د سلطان محمود شخصيت

سلطان محمود غزنوي د هغو پاچاهانو په جمله کې شامل دی چې د خپلو لوړو کارنامو له کبله نه يوازې په اسلامي تاريخ کې مشهور دی؛ بلکې د نړۍ په تاريخ کې هم ډير شهرت لري. د بغداد خليفه

(c) ketabton.com: The Digital Library

له خوا د سلطان په لقب ولمانځلی شو. دده مور د زابلستان د یو سردار لور او پښتنه وه. د پلار له لورې ترک ؤ. دا چې دی په افغانستان کې پیدا شوی او روزل شوی دی افغان دی. ولې پښتنو نوموړی د هغه د لوړو کارنامو له امله د خپل مشر او لیډر په توګه قبول کړ. په تخت باندې د سلطان محمود د کښیناستلو پرمهال د غزني حکومت لا ډیر پرمختګ نه و کړی، مګر ده د خپلې واکمنۍ قلمرو په یو عظیم سلطنت بدل کړ. دده په واکمنۍ کې بخارا، د فارس یوه لویه برخه او د هند ډیرې سیمې شاملې وې. پر هند باندې یې ۱۷ ځلی لښکر کشي کړیده. د سلطان محمود غزنوي د فوځونو اکثریت؛ پښتانه وو. دا خبره العتبي هم د هند د ناردین په جګړه کې تائید کړی وه. په دې جګړه کې ګڼ شمیر پښتانه دده سره ملګري وو (۲۸۱:۳۲-۲۸۲).

جواهر لعل نهرو د سلطان محمود د شخصیت په اړه داسې نظر لري : له سبکتګین وروسته د هغه زوی محمود پاچا شو. سلطان محمود یو ممتاز سردار، د سپرو عسکرو یو ښه لارښود، پر هند یې ډیر کلونه پرلپسې حملې وکړې؛ ډیر غنیمتونه او بندیان یې له ځانه سره یوړل، اولس ځله یې پر هند حمله وکړه، یوازې یو ځل یې ماتې وخوړه، نور په ټولو حملو کې بریالی و (۳۱۲:۴۵).

سلطان محمود یو مسلمان او د قرآن حافظ و. د هند هره سیمه یې چې نیولې هلته یې د اسلام مقدس دین خپور کړی دی. ټول غنیمتونه یې د خدای ج د دین په لاره کې لګول. هغه د خلکو شخصي شتمنۍ او کورونو سره کار نه درلود. نوموړی مینځنۍ قد او جلبوونکې څېره درلوده. سلطان محمود یو مهربانه سړی و، له ورونو سره یې نرم چلند کاوه، له مامورینواو صاحب منصبانو سره یې ښه سلوک کاوه، هغوی به له مړینې وروسته هم هغه په نیک نوم یادوه. خپل ژوند یې د اسلام د سپیڅلي دین له اصولو سره سم تیراوه. د چا مخالفت یې نه شو منلې، خپله تیروتنه یې منله ، د قانون احترام یې کاوه او هیچا ته یې د قانون خلاف کړنو ته اجازه نه ورکوله.

۴,۷,۱۱. د سلطان محمود دورې ته یوه کتنه

سلطان محمود غزنوي د مینځنیو پیړیو او مخکنیو امپراتورانو په څېر د یو مطلق العنانه پاچا په توګه د درې واړو قوو (اجرائیه، قضائیه او مقننه) په سر کې قرار درلود. ده په خپل ژوند کې دا ثابته کړه چې د سکندر مقدوني او ژول سزار په څېر د نړۍ له لویو فاتحانو څخه دی؛ او د اسلام په تاریخ کې د سترو او مقتدرو اسلامي پاچاهانو په لیکه کې ولاړ دی. ده په خپل ژوند کې یوه لویه امپراتوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشکیل کړه. د ده د امپراطوری سرحدات په لویدیځ کې د اصفهان، همدان او طبرستان پورې؛ په ختیځ کې د ګنګا تر سواحلو پورې او په شمال کې تر سیر دریا پورې رسیده، تاسیس کړه. سلطان محمود په خراسان کې د یو مقتدرې امپراطوری په جوړولو، تر ډیره وخته پورې د افغانستان په سیاسي، نظامي، او اقتصادي لحاظ د اسلامي هیوادونو مقتدر دولت ګڼل کېده . د اسلام مقدس دین یې په ټول افغانستان او هند کې خپور کړ (۴۶: ۴۷).

سلطان محمود هیڅکله په خپلو دندو کې بې عمله شخص نه و. نوموړی د دولتي چارو په سرته رسولو کې نه ستومانه کېده . له هرې اداري څخه یې څارنه کوله . کله به یې چې ظلم، جبر او بې عدالتي ولیدله، ډیر ژر به یې مجرم ته سزا ورکوله او مظلوم ته به یې د جبران چاره کوله. د امپراطوری په لږې سیمو کې په ګرځیدو راګرځیدو سره یې د حاکمانو په زړونو کې دده محبوبیت زیاتوه. له صاحب منصبانو او دولتي چارواکو یې دوامداره څارنه کوله. سلطان محمود د ټول پوځ قوماندان او سپه سالار و. پخپله یې په جګړو کې ګډون کاوه. بهرنی سیاست یې خپله شخصاً اداره کاوه. مهم مکتوبونه یې پخپله لیکل. لوړ رتبه مامورین یې خپله مقررول. له وزیرانو سره یې مشوره کوله. دده په دربار کې ډیر زیات شمیر قلموالو او شاعرانو حضور درلود. د سلطان محمود دولت یو قوي مرکزي دولت و.

سلطان محمود حکومت لاندې وزارتونه درلودل.

1. د دیوان وزارت (وزیر مالیه)
2. عرض دیوان (حربیه وزیر)
3. د رسالت دیوان (دارالتحریر وزیر)
4. د شغل دیوان (وزیر د اشرف الملوک یا استخبارات)
5. دیوان وکالت یا د دربار وزیر

په ولایتونو کې جلا اداري موجودې وې. (۳۷: ۱۸۴).

د سلطان محمود غزنوي په دربار کې د وخت مشهور شاعران او عالمان لکه عنصري بلخي، فرخي سیستاني، منوچهري ، فردوسي (د شهنامې لیکونکې)، ابوریحان البیروني، ابن سینا بلخي، احمد حسن میمندي ، العتبی او داسې نور موجود وو. ډیر اسلامي علما یې تربیه او د امپراطوری لیرې برخو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته يې واستول. چې د همدې خدمت پر بنسټ د اسلام مقدس دين هر ځآی ته ورسيده او په غزني کې لويه ديني مدرسه جوړه شوه، چې پکې اسلامي زده کړی کېدلې. د همدې ارزښتونو له مخې په ۲۰۱۳ ز کال کې د اسلامي نړۍ له خوا غزنی د اسلامي نړۍ هيوادونو د تمدن د مرکز په توګه وپيژندل شو.

جواهر لعل نهرو د سلطان محمود د واکمنۍ د دورې په اړه داسې نظر لري : محمود په ۱۰۳۰ ز کال کې مړ شو. دده د مړينې پرمهال ټول پنجاب او سند دده په قلمرو کې شامل و. په هند کې محمود د يو لوی اسلامي رهبر په توګه پيژندل شوی دی. ده د اسلام دنشراو پراختيا لپاره پرهند حملې کولې. ډير مسلمانان د هغه ستاينه کوي... (۴۵:۲۱۳).

همدارنګه مرحوم مير غلام محمد غبار د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ د دورې په اړه داسې نظر لري : ... هند ته د محمودلښکرو مذهبي اړخ درلود، نه د مال د ترلاسه کولو اړخ. هغه، غنيمتونه او مرئيان يې د مذهب له حکم سره سم منل او د غير مسلمانانو مذهبي ځايونه يې په جوماتونو اړول او يا يې له سره جوړول. محمود يو کلک مسلمان و او د الهي کلمة الله لوړيدا يې خپله ديني دنده بلله. په دغه لار کې د هغه جګړو ديني بڼه درلوده او که چيرې د مالي ګټو لپاره وای نو مسلمان شوی او تسليم شوي هندوان به يې يو هم ژوندی نه وای پريښی. مالي او ځاني مصؤنيت به يې نه و ورکړای. او يا به يې د بوتانو د ماتولو پرځای د هغه په پيروانو پلورلي وای. هغه به په دي قيمتي غنيمتونو او ځيزونو باندې تل جوماتونه او مدرسې جوړولې ...)) (۲۷:۱۲۱).

د سلطان محمود دوه تيروتنې د تاريخ په وړاندې د پاملرنې وړ دی. يودا چې په افغانستان کې ترکي سلجوقيانو ته يې د اوسيدو اجازه ورکړه ، ځکه همدې سلجوقيانو د ده له مړينې وروسته د مسعود سره مخالفت وکړ او د هغه د قوتونو تر ماتې وروسته سلجوقيانو خپل مستقل دولت تاسيس کړ. دويمه تيروتنه يې دا وه چې د مسعود پر ځای محمد د ځای ناستې په توګه وټاکه چې په لوی لاس يې پخپلې غزنوي کورنۍ کې بې اتفاقي پيدا کړه ، چې بيا مسعود په زور له محمد څخه واک ترلاسه کړ.(۴۶:۴۹).

د سلطان محمود د واکمنۍ دوره د افغانستان د اسلامي واکمنانو په لړ کې يوه ځلانده او له ويارې ډکه دوره ده چې په افغانستان کې يې يو لويه امپراتوري جوړه او د هند په نيمه وچه کې يې د اسلام

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقدس دين خپور کړ.او د هيواد دننه يې سياسي وحدت تامين او په خوا کې يې يو قوي مرکزي دولت تاسيس کړ.

۴,۲. نقشه : لاندينۍ نقشه د سلطان محمود غزنوي د لښکر کشيو لورې رابښي.(۳۰:۱۵۰)

۴,۸. د محمد واکمني (۴۲۱-۴۲۱هـ ق)

(۴۰۹-۴۰۹ هـ ش)

(۱۰۳۱-۱۰۳۱ ز)

سلطان محمود غزنوي اوه زامن مسعود، محمد، سليمان ، اسمعيل ، نصر ، ابراهيم او عبدالرشيد درلودل. دوه لومړني مسعود او محمد يې مشران زامن وو. مسعود چې تر محمد مشر و؛ زړور، مبارز او د مشرۍ صفتونه پکې موجود وو، خو محمد دا صفتونه نه درلودل. هغه عياش سړی و او د سياست په نسبت د شعر او ادب سره يې زياته علاقه درلوده (۴۶: ۴۹).

سلطان محمود په ۴۰۶ هجري قمري کې خپل زړور زوی مسعود د ځای ناستې په توګه وټاکه، چې نوموړی هغه مهال ۱۹ کلن و. اما د مسعود دښمنانو د شيطانت په وسيله سلطان محمود پر مسعود باندې بدګومانه کړ او سلطان محمود، د دښمنانو د توطيې او دسيسې پر بنسټ مسعود تل تهديداوه او بل زوی محمد يې د مسعود په مقابل کې تشويق او هڅاوه. سلطان محمود غزنوي خپل زړور زوی مسعود سره له کينې څخه ډک چلند کاوه، مسعود يې د تهديد په خاطر له هرات څخه ملتان ته وليږه. لږه موده وروسته يې بيرته هرات ته بدل کړ. ددې دواړو (پلار او زوی) ترمينځ د تاوتريخوالې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پايله دا شوه چې سلطان محمود غزنوي؛ مسعود د ځای ناستې له مقام څخه ليرې کړ. خو ددې موضوع له ښکاره کېدو څخه يې ډډه وکړه، ځکه هغه د مناسب وخت په انتظار کې و. خو ددربار مشرانو هم په ښکاره د سلطان ددې تصميم مخالفت نشو کولې؛ که چا مخالفت هم کاوه، سلطان محمود د هغوي نظرياتو ته کوم اهميت نه ورکاوه خو سلطان محمود د مړينې پر مهال د دولت مشرانو ته وويل: کوښښ وکړئ چې زما د زامنو تر مينځ بې اتفاقي پيدا نشي او مسعود د محمد سره جګړه ونکړي . د سلطان محمود له مړينې وروسته د غزنوي دربار مشران په دوه ډلوويشل شول؛ يوې ډلې د مسعود ملاتړ وکړ؛ بلې ډلې د سلطان د وصيت سره سم د محمد ملاتړ وکړ او محمد چې په دې مهال په جوزجان کې و، د پاچا په توګه يې اعلان کړ. علي د ارسلان زوی حاجب د پلازمينې د امنيت د ساتلو او ټولو حکومتي چارو څارنه کوله. محمد يې له جوزجان څخه غزني ته د يو ليک په واسطه راوغوښت. محمد چې د علي ليک ولوست؛ له خپلو مشاورينو سره يې يو ځای پريکړه وکړه چې د ځای ناستې په اړه د مسعود نظر ته انتظار وباسي؛ د هيواد ګټو ته وفادار درباريانو د محمد دا نظر تائيد کړ. خو فرصت طلبو عناصرو وويل : ((څه کوئ چې نقد په نسيه خرڅوئ. غزني، سيستان، کابل، زابل، هندوستان او هغه خزانه چې ته پوهيږی چې څومره ده له تاسره ده؛ هغه عسکر چې نړۍ يې د مقابلې توان نلري له لاسه ورکوې او د بل تر امر لاندې ژوند کوې))(۳۰: ۱۸۵).

محمد غزني ته راغی او په غزني کې يې تود هرکلی وشو. له درې ورځو غم او فاتحې اخيستلو وروسته پرتخت کښيناست؛ محمد د نرم طبعيت خاوند و؛ يو شمير درباريان چې مسعود يې د امپراطوری د اداري لپاره وړ ګاڼه، ويې هڅاوه چې غزني ته راشي او واک ترلاسه کړي. مسعود هم ځان د پاچاهی مستحق ګاڼه؛ د واک د ترلاسه کولو په خاطر له فارس څخه هرات او له هرات څخه بلخ او بيا غزني ته راغي. د مسعود پلويانو وار د مخه محمد بندي او ړوند کړې و. په دې ترتيب مسعود واک ته ورسيد او د محمد اوه مياشتنی واکمني ختمه شوه (۴۶:۵۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۹. د مسعود واکمنې (۴۲۱-۴۳۲هـ ق)

(۴۲۰-۴۰۹ هـ ش)

(۱۰۴۲-۱۰۳۱ ز)

مسعود چې کله واک ته ورسید ، خواجه احمد حسن میمندي یې له بندیخانې څخه خلاص کړ او د خپل وزیر په توګه یې وټاکه؛ ابو علي حسن بن محمد یې چې په حسنک مشهور و، بندي کړ او احمد ینالتګین یې ویهند ته ولیږه. هغه دواړه سرداران چې محمد یې بندي او ړوند کړی و، بندیان او پاڼسي کړل، چې دې کار ظاهري بڼه درلوده؛ ځکه چې مسعود پخپله امر کړی و چې محمد ړوند کړئ. مسعود یو کال د دربار د چارو په سنبالښت او د داخلي ستونزو په اوارولو کې تیر کړل. په ۴۲۲ هجري قمري کې د عیسی په نوم یو تن په مکران کې بغاوت وکړ؛ د مسعود عسکرو هغه شورش ارام او په ۴۲۳ هجري قمري کې ترکمنانو پر هرات حمله وکړه. هغوي ته یې هم ماتې ورکړه. په ۴۲۴ هجري قمري کې مسعود هند ته پوځي سفر وکړ . خو کله چې له هند څخه بیرته راوګرځید؛ د هیواد په داخل کې وضعیت ورځ تر بلې بحراني کېده؛ په ځانګړي ډول ترکمنانو به په طوس ، هرات او ترمذ حملې کولې. علي تګین هم له بخارا څخه د بلخ د نیولو تصمیم درلود. مسعود پخپله مقابلې ته ورغی او په سرخس کې یې قرار ګاه ونیوله. ترکمنانو په مروه کې ماتې وخوړه. علي تګین په خپله مړ شو، مسعود خاطر جمع شو (۴٦: ۵۱).

مسعود یو ځل مخکې له علي تګین څخه د واک لپاره د مرستې غوښتنه کړی وه، او تعهد یې کړی و چې د مرستې په بدل کې به د ختلان سیمه علي تګین ته ورکوي. خو کله چې مسعود د علي تګین له مرستې پرته واک ته ورسید نو د ختلان د سیمې له ورکړې یې انکار وکړ. خو علي تګین وار د مخه د جګړې تیاري نیولې وه. کله چې مسعود سرخس ته د جګړې لپاره ورسید، علي تګین مړ شو، مسعود د هغه له خطر څخه بې غمه شو. له بل پلوه د قدر خان سره یې د دوستۍ اړیکې په دې مقصد ټینګې کړې. چې د کاشغر له قدر خاني دولت سره اړیکې په دوستۍ بدلې شي ، په ۴۲۲ هجري قمري کې سلطان مسعود خپل دوه سفیران کاشغر ته ولیږل؛ دوې دواړو دنده درلوده چې د قدر خان دربار ته ورشي او د هغه لور مسعود ته او د هغه د زوی بغراتګین لور مودود لپاره وغواړي. بالاخره

(c) ketabton.com: The Digital Library

استازي بريالی شول. قدر خان خپله لور مسعود او د خپل زوی بغراتگين لور يې د هغه زوی مودود ته په نکاح ورکړې (۳۰: ۲۱۰).

بارتولد هم پورته مطلب تائيدوي او ليکي : مسعود يو هئيت د ابوالقاسم ابراهيم بن عبدالله حصيري او قاضي ابو طاهر عبدالله بن احمد ثياني په مشری کاشغر ته وليږه. دغه هئيت د کاشغر پاچا قدر خان ته د مسعود له پاچا کېدو خبر ورکړ. او د مسعود له خوا يې د دوستی ډاډ ورکړ او له قدر خان څخه يې غوښتنه وکړه چې خپله لور مسعود او د هغه د زوی بغرا خان لور د مسعود زوی مودود ته په نکاح ورکړي. مسعود د قدر خان د لور لپاره پنځوس زره ديناره او د بغرا خان د لور لپاره يې ديرش زره ديناره پيشنهاد کړل. د دوي وړاندیز د کاشغر د پاچا قدر خان او د هغه له مړينې وروسته د هغه د زوی بغرا خان له خوا ومنل شو. د مودود ميرمن په لار کې وفات شوه خو د مسعود ميرمن شاه خاتون په ۱۰۳۴ ز کال غزني ته راورسيده چې د مسعود له خوا يې تود هرکلی وشو (۲۱۸:۲-۲۱۹).

له قراختائيانو سره د کورنې پيوند او دوستی څخه د مسعود موخه دا وه ترڅو له شمال څخه خاطر جمع شي او دده دښمنان له قراخانيانو سره ملګری نه شي. په ۴۲۵ هجري قمري کال سلجوقيان د يبغو -طغرل او داود په مشری له ماورالنهر څخه د خراسان نيسايا (جوزجان) ته داخل شول. مسعود دوه تنه جنرالان د ترکمنانو د دفاع لپاره جوزجان ته واستول، خو سلجوقيانو د غزني پوځ ته ماتې ورکړه. مسعود مجبور شو چې د جوزجان ولايت ته نږدې سيمې سلجوقيانو ته پريږدي. په ختيځ کې د وضعيت د کنترول لپاره يې د سلطان محمود د وخت حاکم اربارق له هند څخه بلخ ته راوغوښت؛ ددې لپاره چې د هغه عسکر پاڅون ونکړي. لومړی يې د هغه احترام او وروسته يې په ۴۲۲ هجري قمري کال بندي او ثروت يې ورته لوټ کړ. احمد ينالتگين يې د پنجاب د حاکم په توګه وټاکه. احمد ينالتگين په ۴۲٦ هجري قمري کال د سلطان مسعود له اجازې پرته پر بنارس حمله وکړه او له ډيرو غنيمتونو سره لاهور ته راوګرزيد. مسعود د هغه دا عمل د ځان لپاره خطر وګاڼه او جنرال تلک يې د هندو قواو د قوماندان په توګه چې خپله هندو و، وټاکه، د احمد ينالتگين د ايل کولو په خاطر لاهور ته وليږه. احمد ينالتگين غوښتل چې مانسيرې (منصري) ته وتښتي؛ مګر د سند سيند کې ډوب شو. سلطان مسعود په ۴۲۸ هجري قمري کال هند ته سفر وکړ. د هانسي مشهوره کلا او بنارس بندر يې ونيول او له ډيرو غنيمتونو سره غزني ته راوګرځيد. خپل زوی مجدود يې د لاهور د حکمران په توګه مقرر کړ. مسعود په همدې کال ماورالنهر ته سفر وکړ، هغه ترکمنان چې د بلخ د نيولو نيت يې درلود

(c) ketabton.com: The Digital Library

بيرته شاته تگ ته مجبور کړل. په جوزجان کې علي کندوزي چې بغاوت يې کړی و، د خپلو ملګرو سره يې يو ځای پانسي کړ (۴۶: ۵۲).

۴,۳. نقشه : لاندينۍ نقشه د سلطان مسعود د لښکرکشيو لورې راښئي. (۳۰: ۱۵۱)

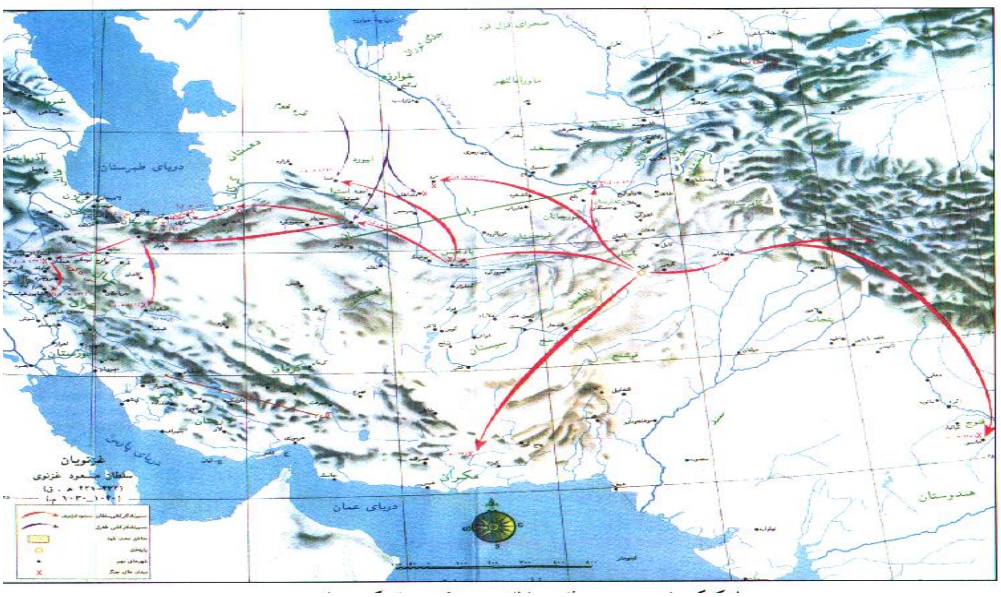

سلطان مسعود د واک په اخرو وختونو کې د ډيرو جګړو او ستونزو له امله عصباني شوی و. هغه مشران چې مسعود ته وفادار و، زاړه يا مړه شوي وو. په دربار کې بې باوري او ګډوډي د مسعود واکمنۍ د زوال کندي ته ورټيل وهله. مسعود د دندانقان په سيمه کې چې د سرخس او مروې په مينځ کې موقعيت لري سخته ماتې وخوړه. په ډير بد حالت غزني ته راورسيد. په همدې مهال (۴۳۱ هجري قمري) د ميکائيل سلجوقي زامنو (طغرل بيک او داود چغر بيک) نيشاپور، هرات او سيستان پورې سيمې ونيولې.

مسعود چې د هيواد په داخل کې وضعيت خراب وليد، خپل زوی مودود يې په غزني کې پريښود، پخپله يې هند ته په دې نيت سفر وکړ چې هلته به د يوه قوي پوځ له برابرولو وروسته افغانستان ته راشي؛ ترڅو له سلجوقيانو څخه نيول شوې سيمې بيرته ونيسي. د دربار مشرانو نوموړی هند ته له سفر څخه منع کاوه، خو مسعود ونه منله. په دې سفر کې يې خپل زوند ورور محمد او د هغه زامن له بنديخانې څخه ازاد او له ځانه سره يې هند ته بوتلل. کله چې مسعود د مارګلې سيمې ته، چې د سند درياب د اوسنۍ حسن ابدال ختيځ کې موقعيت لري ، ورسيد، په دې ځای کې هغو عسکرو چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسعود خزانی ته سترګی پټې کړې وې، دده پرضد شورش وکړ. دوي د لږ مقاومت وروسته د مسعود په طرفدارانو بریالی شول. د مسعود خزانه یې چور او نوموړی یې بندي کړ او د هغه ورور ړوند محمد یې پاچا کړ. په ۴۳۲ هجري قمري کال کې د محمد د پاچا کېدو سره سم یې مسعود وواژه. مسعود د توري او قلم خاوند و، د ادب سره یې هم مینه درلوده. د ده د واکمنی مشهور عالم ابوریحان البیروني و(۴٦:۵۳).

د مسعود قبر اوس د روضه په لار کې ښي طرف ته تقریباً د یو میل په واټن د بڼونو په مینځ کې موجود دی.د هغه پر سر یوه ګُنبده هم جوړه شوې، د مرمر له ډبرو څخه یو ښایسته صندق دده پر قبر جوړ شوی. خلک دا د مسعود مزار ګڼي چې د باغونو په مینځ کې پروت دی(۳: ۴۳)

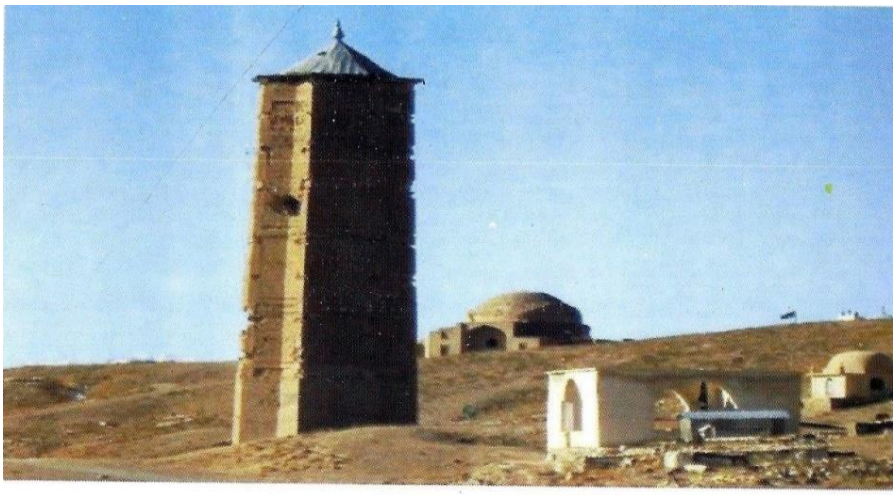

۴,۲. انځور: پورتنی انځور د سلطان مسعود تاریخي منار راښي. (۳:۱۲۱)

۴,۱۰. د مودود واکمني (۴۳۲-۴۴۱هـ ق)

(۴۲۰-۴۲۹ هـ ش)

(۱۰۴۲-۱۰۵۱ ز)

سلطان مسعود د واکمنی په آخر کې خپل مشر زوی مودود چې مخکې یې د ولیعهد په توګه ټاکلی و. په ۴۳۲ هجري قمري کې یې د خپل وزیر احمد بن محمد بن عبدالصمد سره په اتفاق یو لوی لښکر د سلجوقیانو سره د مقابلې په خاطر له غزني څخه حرکت وکړ ترڅو له سلجوقیانو سره مقابله وکړي. مگر د پلار له وژلو او د عسکرو د شورش د خبرېدو سره سم یې د سلجوقیانو له مقابلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه لاس واخيست او پريکړه يې وکړه چې ژر تر ژره د خپل پلار له قاتلانو څخه د خپل پلار بدل واخلي. خو دده پوه وزير ابونصر احمد بن محمد بن عبدالصمد، مودود ته وويل : ښه دا ده چې لومړی غزني ته ولاړ شو او غزني ونيسو. کله چې غزني مو ونيو، ټول عسکر ډير ژر زمونږ لاس ته راځي(۳۰:۲۷۷).

د وزير دا وړانديز د مودود خوښ شو، بيرته غزني ته راغې. په غزني کې د خلکو له خوا يې درومند استقبال وشو. د سلطان مسعود د فاتحې د مراسمو له پای ته رسيدو وروسته يې د سلطان مسعود د قاتلانو څخه بدلې اخيستلو لپاره عسکر راټول او مجهز کړل. محمد په پيښور کې د مودود د مقابلې لپاره تياری کاوه. د پسرلي په رارسيدو سره مودود له غزني څخه بهر شو، محمد خپل زوی يې د پيښور او ملتان د سپه سالار په توګه وټاکه ، پخپله يې له پيښور څخه د مودود د مقابلې لپاره حرکت وکړ. د اوسنې فتح آباد په سيمه کې دواړه لښکرې سره مخامخ شوې ، په لومړی جګړه کې يو هم بريالی نشو. مودود، عبدالرشيد د محمود زوی يې د ځان ملګری کړ ، بالاخره امير محمد ماتې وخوړه او د مودود په دستور د سلطان مسعود تابوت غزني ته راوړل شو او هغه ځای فتح آباد[1] په نوم ياد کړو (۳۰: ۲۷۹).

امير محمد مخکې مودود ته ليکلی و چې سلطان مسعود د ينالتګين زامنو؛ زما له رضايت پرته د خپل پلار د قتل په بدل کې وژلی دی. خو مودود په خپلې واکمنۍ کې دوه مهمې دندې درلودې، يوه د پلار د وينې بدله اخيستل او بله د سلجوقيانو سره مقابله. خپل تره امير محمد يې په ۴۳۲ د رجب په ۱۳ مه وواژه. همدارنګه د ينالتګين او د امير محمد زامن يې چې د خپل پلار قاتلين ګڼل ، ټول يې ووژل (۳: ۴۴).

مودود بيرته غزني ته راوګرزيد. په ۴۳۲ هجري قمري کال کې يې ځان پاچا اعلان کړ. د سلجوقيانو سره ددښمني پرځای يې د دوستۍ لار غوره کړه. د چغري بيک داود لور يې پخپله نکاح کړه. مګر د دوستۍ سربيره سلجوقيانو د غزنوي دولت په سيمو حمله وکړه او بلخ يې دوباره ونيوه او د سيستان پر يوه برخه يې هم تسلط پيدا کړ. په همدې علت غزنويانو هند کې خپلو نيول شويو سيمو ته پاملرنه وکړه. د سلجوقيانو د شورش سره سم د مودود ورور مجدود هم د خپل ورور پرضد په لاهور کې

---

[1] فتح آباد ښار ګوتې د سره رود ولسوالی مربوط دی چې د خير اباد څخه پورته موقعيت لري چې د خوګيانيو او سره رود ولسوالیو ترمينځ فاصل حد دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخالفت پیل کړ. دواړه ورونه جګړې ته تیار شول؛ خو مجدود په ناڅاپي ډول مړ شو، او د هغه عسکر هم د مودود ملګري شول. د غزنویانو واک دوباره په هند کې ټینګ شو. وروسته په ۴۳۵ هجري قمري یې عسکر د سلجوقیانو سره د جګړې په خاطر باختر ته واستول؛ مګر د غزني پوځ د سلجوقي پاچا الپ ارسلان سره په جګړه کې ماتې وخوړه. په همدې وخت کې سلجوقیانو پر بُست حمله وکړه. مودود د سلجوقیانو مقابلې ته د طغرل په نوم قوماندان واستوه، طغرل لومړی په بست بیا په هرات کې سلجوقیانو ته ماتې ورکړه. خو دوه کاله وروسته سلجوقیانو بیا پر بست حمله وکړه، غزنوي دولت دا ځل هم طغرل د سلجوقیانو مقابلې ته واستوه. خو طغرل د غزنوي دولت سره خیانت وکړ او د مودود پر ضد یې شورش وکړ. خو کومه مثبته پایله یې ترلاسه نکړه. له دې نیټې وروسته هغه په تاریخ کې د طغرل نمک حرام په نوم یاد شو. د سلجوقیانو ورځ تربلې د قدرت زیاتوالي ،مودوددې ته اړ کړ چې د ماورالنهر او اصفهان له امیرانو سره د سلجوقیانو پر ضد متحد شي. او د سلجوقیانو نفوذ په افغانستان کې ختم کړي. خو مخکې له دې چې هغه دا پلان عملي کړي. نوموړې په ۴۴۱ هجري قمري کال له نهه کالو واکمنۍ وروسته د ۳۹ کلنۍ په عمر وفات شو(٤٦: ٥٤).

۴,۱۱. د دویم مسعود واکمني (۴۴۱-۴۴۱هـ ق)

(۴۲۹-۴۲۹ هـ ش)

(۱۰۵۱-۱۰۵۱ ز)

د سلطان مودود له مړینې وروسته په ۴۴۱ هـ ق کې د هغه کوچنۍ زوی چې څلور کلن و د پاچا په توګه وټاکل شو؛ مګر د دربار مشرانو داسې پریکړه وکړه ترڅو دویم مسعود قانوني سن ته رسیږي د هغه کاکا علي د لومړي مسعود زوی به د هغه د نائب السلطنه په حیث دنده اجرا کوي. خو علي بن ربیع خادم؛ د مسعود په پاچا کېدو کې مهم نقش درلود. علي بن ربیع دا موخه درلوده چې دویم مسعود به تش په نوم پاچا او واک به له ده سره وي. خو له دې کوچني پاچا سره د دربار د وزیر (حاجب) باشتګین کوم چې د سلطان محمود غزنوي د وخت له آمرینو څخه و مخالفت پیدا شو. باشتګین او د ربیع ترمینځ مخالفت ورو ورو زیات شو. باشتګین غوښتل چې د مودود زوی علي واک ته ورسوي. په پایله کې باشتګین بریالی شو او د دویم مسعود شپږ ورځنې حکومت پای ته ورسید. او پر ځای یې د مسعود زوی علي د واک په ګدۍ کېښناست (٤٦: ٥٥).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۱۲. د علي واکمني (۴۴۱-۴۴۱هـ ق)

(۴۲۹-۴۲۹ هـ ش)

(۱۰۵۱-۱۰۵۱ ز)

د مودود زوی دویم مسعود له ګوښه کښدو وروسته چې کله علي په ۴۴۱ هـ ق کې واک ته ورسید. د بهاؤالدوله په لقب یې غوره کړ او د خپل ورور له کونډې سره چې د داود چغری بیک[1] لور وه، نکاح وکړه. د ده واکمنۍ هم ډیر دوام ونه کړ، ځکه علي بن ربیع د میرک وکیل چې په دربار کې یې نفوذ درلود د نورو غلامانو او د غزنوي دربار د امیرانو سره یو ځای د سلطنتي خزانې له چورولو وروسته د پیښور په لورې حرکت وکړ. بل پلو ته علي د لومړي مسعود زوی په تخت باندې له کښیناستلو وروسته خپل ورونه مردانشاه او ایزدشاه چې له غزني څخه لیرې و، غزني ته راوستل او د هغوی یې ډیر عزت یې وکړ. د سلطان محمود غزنوي زوی عبدالرشید هم واک ته د رسیدو لپاره کوښښونه پیل کړل، خو علي د لومړی مسعود زوی یې په مقابل کې په خلکو پیسې وویشلې او د خزانې له مالونو څخه یې د نفوذ خاوندانو ته تحفې ورکولې، مګر ګټه یې ونکړه (۳۰: ۳۰۲).

د دویم مسعود او د لومړي مسعود د زوی (علي) د واکمنیو پر مهال د سلجوقیانو نفوذ د غزنویانو په دربار کې زیات شو. په دې کار له غزنوي واکمنانو څخه د خلکو په تیره بیا غوریانو خوابده او سخت مخالفت یې پیل کړ.

۴,۱۳. د عبدالرشید واکمني (۴۴۱-۴۴۴هـ ق)

(۴۲۹-۴۳۲ هـ ش)

(۱۰۵۱-۱۰۵۴ ز)

عبدالرشید د سلطان محمود غزنوي زوی چې ګردیزي هغه د سلطان معظم عزالدوله وزین المله معزالدین دین الله په لقب باندې یاد کړی دی. پرته له ستونزو واک ته ورسید، نوموړی یو پوه او عاقل سړی و؛ خو زړ ور او جګړه خوښونکی شخص نه و او د ستونزو په مقابل کې ناتوانه سړی و، نوموړی مودود د بست د مندین په کلا کې بندي کړی و. خواجه میمندي د مودود وزیر چې د سلطان په امر

---

[1] په ځینو کتابونو کې د مودود ددې میرمنې د پلار نوم شاکر بیک ښودلی (۴۶: ۵۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

بُست ته تللی و، هلته د مودود له مړینې خبر شو هغه عبدالرشید د سلطان محمود زوی د پاچاهي له پاره وړ وګانړه نو له بندي خانې څخه يې آزاد او غزني ته يې راوست، کله چې علي بن سلطان مسعود له عبدالرشید سره د جګړې توان نه لیده ، وتښتیده او عبدالرشید واک ته ورسید. عبدالرشید هم د خپل پلار په څېر زړور نه و. چغري بیک داود سلجوقي چې د خراسان حاکم و، خپل زوی الپ ارسلان يې د تخارستان له لارې پر غزني باندې د حملې په خاطر راولیږه. الپ ارسلان د سیستان له لارې بست ته لښکر کشي وکړه. عبدالرشید د طغرل په مشرۍ د هغوي مخې ته لښکر واستوه. طغرل د خمار په دره کې (شاید د میدان ننني ولایت زړه خمار دره وي) د الپ ارسلان لښکر ته ماتې ورکړه. طغرل ډیر ژر بست ته ولاړ د داود سلجوقي لښکرو ته يې ماتې ورکړه؛ او د هغوی عسکر يې تعقیب کړل څو تر سیستان پورې ورسید (۳۰: ۳۰۴).

طغرل په دې بریالیتوب سره د غزني په دربار کې ډیر نفوذ پیدا کړ او د حاجب الحجاب (دربار وزیر) مقام ته ورسید. نوموړی دومره مغروره شو چې په سر کې يې د پاچاهي فکر پیدا شو. له سیستان څخه د راتګ پر مهال خراسان ته ولاړ نشو، غزني ته راوګرزید، کله چې د غزني پنځه فرسنګۍ ته راورسید، عبدالرشید ته يې پیغام راواستوه، چې عسکرو يې ورسره خراسان ته په تللو مخالفت وکړ- غواړي غزني ته راشي. عبدالرشید چې دا پیغام واوریده، له خپلو نږدې درباریانو سره يې مشوره وکړه. هغوی چې د طغرل په موخه پوهیدل، عبدالرشید يې د غزني په قلعه کې اوسیدو ته وهڅاوه. څو ورځې وروسته طغرل حاجب د غزني ښار ته داخل شو او حکومتي ماڼۍ کې ځای پر ځای شو. عبدالرشید د خپلو ملګرو سره په غزني کې د یو غرنۍ سیمې په یو قلا کې پټ شو. طغرل د هغه ملګرو ته د تهدید او طمع څخه ډک لیک ورولیږه او ورڅخه يې وغوښتل چې سلطان عبدالرشید هغوي ته تسلیم کړي. عبدالرشید او د هغه ملګرو پرته له تسلیمۍ بله چاره نه درلوده. دوي ټول تسلیم شول. خو طغرل، عبدالرشید له نهه تنو شهزاد ګانو سره یو ځای ووژه، او پخپله د پاچاهۍ پر تخت کیښناست(٤٦:٥٦).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۱۴. د طغرل واکمني (۴۴۴-۴۴۴هـ ق)

(۴۳۲-۴۳۲ هـ ش)

(۱۰۵۴-۱۰۵۴ ز)

د عبدالرشید له وژلو وروسته طغرل پر تخت کښیناست. تقریباً شپږ اونۍ یې پاچاهي وکړه. طغرل هغه کسان چې د اداري او پاچاهۍ کولو توان یې درلود له مینځه یوړل. طغرل د عبدالرشید د لیرې کولو او د غزنویانو د پر تخت کښیناستلو په اړه داسې وایي: ((کله چې زه عبدالرشید د الپ ارسلان مخې ته د جګړې له پاره استولم؛ له ماسره یې وعده وکړه او قول یې راکړ. خو د ځان ساتنې ویره پرده دومره غالبه شوه چې د بدن د هډوکو لړزه یې زما غوږونو ته راورسیده؛ زه پوه شوم چې له دومره بی زړه انسان څخه نه نشې کېدای د پاچاهۍ د چارو د سرته رسولو او اداري طمع وکړو.)) . د طغرل خبرې دومره واقعیت ته نږدې نه دي؛ خو د طغرل واکمني د غزني د درباریانو له کرکې سره مخ شوه، ځکه چې هغوی د پردیو واک نه شو زغملی. که څه هم طغرل له پاچا کېدو وروسته د سلطان مسعود لور سره نکاح وکړه، خو د سلطان مسعود لور او د دربار مشرانو له خرخیز څخه چې مخکې د غزنوي دربار لخوا د هند د ځینو سیمو د حکمران په توګه ټاکل شوی و. د طغرل په مقابل کې یې له هغه څخه مرسته وغوښته ، له طغرل څخه یې ګیله وکړه او خرخیز یې د انتقام لپاره وهڅاوه. د طغرل مخالفین د خرخیز په یو ځای کېدو سره قوي شوي و؛ د طغرل د له مینځه وړلو په فکر کې شول. په داسې حال کې چې طغرل لا پر تخت ناست و چې څو قوي مټو ځوانانو یو ناڅاپه پر طغرل حمله وکړه او هغه یې ټوټې ټوټې کړ. د هغه سر یې د لرګي پر سر وټومبه او ښار کې یې وګرځاوه (۳۰: ۳۰٦).

۴,۱۵. د فرخ زاد واکمني (۴۴۴-۴۵۱هـ ق)

(۴۳۹-۴۳۲ هـ ش)

(۱۰٦۱-۱۰۵۴ ز)

فرخ زاد د لومړي مسعود زوی او د سلطان محمود لمسی دی چې په ۴۴۴ هـ ق کال په تخت کښیناست. هغه د ښو اخلاقو خاوند او عادل شخص و، خو د غزنوي دولت متزلزل وضعیت هغه ضعیف کړ. دده ډیر کارونه دده وزیر خرخیز سرته رسول. داود سلجوقي پر غزني حمله وکړه؛ خو خرخیز هغه ته ماتې ورکړه ، له غزني څخه یې شاته وشړه، خو لا د خراسان ډیری برخې سلجوقیانو نیولې وې، فرخ زاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې حال کې واک ته ورسید چې د دولت وضعیت په کړکیچن حالت کې و، خو نوموړی وتوانید چې یو پوځ ترتیب او بست ته یې ولیږي. سلجوقیانو د غزني د لښکرو د مقابلې په خاطر کلسارغ چې د سلجوقي پوځ یو سپه سالار و، راولیږه. د جګړې په جریان کې د سلجوقیانو پوځ ماتې وخوړه او کلسارغ له غزنوي پوځ سره بندي شو، خو کله چې دغه بندیان غزني ته ورسیدل، فرخ زاد ټول خوشی کړل. ترڅو چې فرخ زاد ژوندی و ، سلجوقیانو پر بست باندې حملې ته زړه نښه نکړ. هند یې هم په نښه وجه اداره کړ. دریځلې په هند کې شورشونه وشول خو هلته د سپه سالارانو له خوا ارام شول. فرخ زاد په ۴۵۱ هـ ق د قولنج د ناروغۍ له امله مړ شو (۳: ۴۷-۴۸).

فرخ زاد د خپل اوه کلن سلطنت په موده کې د زابل پر خلکو باندې؛ درانده مالیات لیږې کړل. هغه مړي چې طغرل نمک حرام په سمڅو کې اچولي و راوویستل او خښ یې کړل(۴٦: ٥٦).

۴,۱٦. د ابراهیم واکمني (۴۵۱-۴۹۲هـ ق)

(۴۷۹-۴۳۹ هـ ش)

(۱۱۰۱-۱۰٦۱ ز)

څه وخت چې د سلطان ابراهیم ورور فرخ د قولنجو د ناروغي له امله وفات شو، ابراهیم د لومړي مسعود زوی او د سلطان محمود لمسی په ۴۵۱ هـ ق کې پر تخت کښیناست. ابراهیم یو عادل ، پوه او سیاسي شخص او د سبکتګین د کورنۍ له پوهو اشخاصو څخه ګڼل کېده . پر تخت باندې د کښیناستلو پرمهال د سلطان محمود غزنوي د وخت د حکمرانۍ ډیره برخه ددښمنانو لاس ته ورغلی وه؛ حتی بست ، بلخ او هرات د سلجوقیانو په لاس کې و. سلطان ابراهیم په دې پوهیده چې سلجوقیان قوي شوي دي؛ د جګړې په واسطه نشي کولی چې هغوي ایل او مهار کړي، د اړتیا له امله یې له سلجوقیانو سره د جګړې پر ځای د سولې لار غوره کړه. دواړو لوریو تعهد وکړ چې د یو بل حدودو ته به احترام کوي. د دوي اړیکی دومره دوستانه شوې، چې د الپ ارسلان زوی ملک شاه سلجوقي خپله لور د ابراهیم زوی مسعود ته په نکاح کړه. دا د سلجوقیانو او غزنویانو ترمینځ د امن دوره وه. ابراهیم له دې وضعې څخه ګټه واخښته، او د خپلو خلکو د ژوند د نښه کېدو له پاره یې کارونه سرته ورسول او هم یې په غزني کې جوماتونه او کلاګانې جوړې کړې. هند ته یې سفرونه وکړل، ډیرې سیمې یې ونیولې او غنیمتونه یې لاس ته راوړل (۴٦: ۵۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطان ابراهیم په ۴۲۴هـ ق کال کې زیږیدلې او په ۴۵۱ هـ ق کې په ۲۷ کلنې پاچا شو. تقریباً یو څلویښت کاله یې پاچاهي وکړه. نوموړې د ښو اخلاقو خاوند او د ښې اداري له امله په غزنوي پاچاهانو کې د پام وړ شهرت لري (۳۰: ۳۱۳).

سلطان ابراهیم د خپلې حکمرانۍ په دوران کې دوه مهمې دندې په مخکې درلودې، لومړۍ دنده یې دا وه چې د سلجوقیانو د نفوذ د زیاتېدو مخه ونیسي، چې لا د مخه یې له دې کورنۍ سره دښمني درلوده. دویمه دنده یې دا وه، چې په داخل کې د هغو ستونزو او کړکیچن حالت مخه ونیسي چې د سلطان محمود امپراتوري یې تجزیې ته نږدې کړې وه. ابراهیم د لومړۍ دندې لپاره د سلجوقیانو سره دوستي پیل کړه او د هغوی له خوا خاطر جمع شو. په داخل کې یې هم یو لړ اصلاحات عملي کړل، د حکومتي او ملکي چارو دقیقه څارنه یې کوله. سلطان ابراهیم شپږدیرش زامن او څلویښت لور ګانې درلودې او ساداتو ته یې ورکړې وې.

د سلطان محمود غزنوي لښکرو په غور حمله وکړه او غور یې فتح کړ، د ملک محمد سوري له نیولو وروسته د هغه زوی ابو علي یې د غور د حکمران په توګه پرېښود. خو د هغه وراره امیر عباس بن شیش ؛ ابوعلي دستګیر او بندي کړ، امیر عباس یو زړور او د سخت مزاج لرونکی شخص و، خلک ورځینې تنګ شول؛ د غور مخورو او مشرانو د غزني دربار ته یو لیک ولیږه او د امیر عباس په لېرې کولو کې یې تري مرسته وغوښته. سلطان ابراهیم د یو لوی لښکر سره د غور لورې ته روان شو، د غور عسکر هم له سلطان ابراهیم سره یو ځای شول. سلطان ابراهیم امیر عباس ونیوه او غزني ته یې راولیږه او د هغه د قلمرو واک یې امیر محمد غوري ته پرېښود، په دې ترتیب غور د دویم ځل لپاره د غزنویانو تر حاکمیت لاندې راغی.. په ۴۹۲ هـ ق کې وفات شو. د هغه له وفات وروسته د هغه زوی دریم مسعود پاچا شو(۳۰: ۳۱۷).

۴,۱۷. د درېیم مسعود واکمني (۴۹۲-۵۰۹ هـ ق)

(۴۹۵-۴۷۹ هـ ش)

(۱۱۰۱-۱۱۱۸ز)

ابراهیم شپږ دیرش زامن درلودل. د هغه له مړینې وروسته درېیم مسعود پاچا شو. درېیم مسعود ډیر ورونه درلودل؛ مګر دده په واکمنۍ کې کومه ستونزه پیدا نشوه. درېیم مسعود یو لایقه پاچا او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهې خاوند و. دده د واکمنۍ دوره آرامه وه؛ ځکه چې ده د سلطان سنجر له خور سره نکاح کړې وه او سلجوقیانو سره یې دوستي درلوده؛ د یو بل په سیمه یې تیرې نه کاوه. درېیم مسعود په داخل کې د مالیاتو قانون اصلاح او تطبیق کړ. دا چې نوموړی د سلجوقیانو له لورې خاطر جمع و، نو یې په هند کې فتوحاتو ته ادامه ورکړه. په هند کې د درېیم مسعود سپه سالارطغاتګین د غزنوي دولت د واکمنۍ د پراختیا په خاطر د ګنګا له سینده تیر او هغه سیمې چې سلطان محمود غزنوي نیولې وې بیا ځلي تر خپل کنترول لاندې راوستې (٤٦: ٥٧).

درېیم مسعود د مالیاتو په راټولولو کې زیاتوالی ونکړ او خلکو سره یې نرمۍ ځخه کار اخېسته. د قاضي منهاج سراج جوزجاني په حواله درېیم مسعود په ۴۵۲ هـ ق کال په غزني کې زیږېدلې دی. درېیم مسعود په چارو کې عادل او له غریبانو سره یې په مرسته کې هیڅ توپیر رانغې. ټول خلک تر ې راضي او خوښ وو. د هیواد خلکو خپل ژوند په ډیرې خوشحالۍ سره پرمخ وړ. هندوستان کې د غزنوي دولت تر ولکې لاندې سیمې په ښه توګه اداره کېدلې. نوموړی شهزاده په ۴۵۳ هـ ق کې په غزني کې زیږیدلی و او په ۵۰۹ هـ ق کال مړ شو. درېیم مسعود، منهاج سراج جوزجاني د هغه لقب علاوالدین، مستوفي عمادالدوله د علاوالدوله او د روضة الصفا لیکوال د جلال الدوله اود فرشته تاریخ کې د علاوالدوله په نومونو ضبط کړی دی. دده د عدالت یوه بیلګه دا ده چې په ۵۰۴ هـ ق په غزني کې ټول کرنیز حاصلات ملخانو له مینځه ویوړل او خلک له قحطۍ سره مخامخ شول، ده امر وکړ چې له دولتي ذخیرې ځخه غنم او خوراکي مواددې وایستل شي او په خلکو دې په ارزانه بیه وپلورل شي. بالاخره نوموړی په ۵۰۹ هـ ق کې مړ او د غزني د ښار ختیځ لور ته د منار ترځنګ خښ شو چې دا منار له ښار ځخه په لېرې واټن کې ولاړ دی. دا منار د همدې پاچا په وخت کې آباد شوی دی. دده لقب په هغه ځای کې د علاولدوله و الدین ابی سعد مسعود په نامه لیکل شوی (۱۴: ٦٨٥).

۴,۱۸. د ارسلان شاه واکمني (۵۱۱-۵۰۹هـ ق)

(۴۹۷-۴۹۵ هـ ش)

(۱۱۲۰-۱۱۱۸ز)

د درېیم مسعود له مړینې وروسته ارسلان د خپل پلار پر ځای پر تخت کښېناست. خو ارسلان شاه ددې پر ځای چې د خپل سلطنت د ټینګښت لپاره یې هڅې کړی وای، د کورنۍ پر بربادۍ او په له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مینځه وړلو یې لاس پورې کړ. ځکه نوموړی واکمن د سلطان سنجر خور ته په خواره سترګه وکتل، سلجوقیان یې پرغزني باندې حملې ته وهڅول، خپل ورونه یې بندیان کړل، ځینې یې بندیان، ځینې یې ړانده او ځینې یې ووژل. خو بهرام شاه په تیښته بریالی شو. خپل ماما سلطان سنجر سلجوقي ته یې پناه ویوړه. دا مهال سلطان سنجرسلجوقي د خپل ورور له خوا د خراسان په یوه برخه کې د حاکم په توګه دنده ترسره کوله، نوموړی د بهرام شاه پلوي وکړه، ارسلان شاه ته یې ولیکل: ((چې په خپله خوښه بهرام شاه ته واک وسپاري ، خو ارسلان شاه ونه منله)) (۱۴: ٦٨٦).

سلطان سنجر له خپلو عسکرو سره پر غزني یرغل وکړ او بهرام شاه یې واک ته ورساوه، لوموړي ځل د دوي ترمینځ په بست کې سخته جګړه ونښته چې د سلطان سنجر د پوځونو مشری د سجستان حاکم ابوالفضل نصر بن خلف کوله، ارسلان شاه په بست کې له سختې ماتې سره مخامخ او بیرته غزني ته ستون شو. ارسلان شاه چې په ویره کې و، د سنجر خور یې هغه ته واسطه کړه او دوه سوه زره دیناره یې هم هغه ته ولیږل. خو بهرام شاه سولې ته غاړه کیښښښوده او دومره هڅه یې وکړه چې بالاخره سنجر غزني ته د تلو پریکړه وکړه. کله چې سنجر د غزني دوه فرسنګې ته راورسید، ارسلان شاه له دیرش زرو عسکرو او یو سلو شپیته پیلانو سره د هغه مقابلې ته ووت. بالاخره په جګړه کې یې ماتې وخوړه او د هند په لوری وخوځیده، سنجر د سترې شاهنشاهي پلازمینه په خپل واک کې واخښته. په دې توګه د ارسلان شاه او بهرام شاه د بې اتفاقیو له امله د سلطان محمود غزنوي د سترې کورنۍ برم پای ته ورسید. سنجر په غزني کې تر څلویښتو ورځو وروسته بیرته خراسان ته ولاړ. ارسلان شاه بیا پر غزني حمله وکړه؛ بهرام شاه تر ماتې وروسته بامیانو ته وتښتیده سنجر چې له دې پیښې خبر شو، یو ځل بیا یې غزني د بهرام شاه لپاره ونیو؛ ارسلان شاه یې هم ونیو او بهرام شاه ته یې تسلیم کړ. بهرام شاه لومړی هغه ته ښښنه وکړه او بیا یې د ویرې له امله په ۵۱۲ هـ ق کې په پټه ووژه(٦٨٨:١٤-٦٨٩).

۴,۱۹. د بهرام شاه واکمني (۵۵۲-۵۱۱هـ ق)

(۵۳۸-۴۹۷ هـ ش)

(۱۱٦۰-۱۱۲۰ز)

بهرام شاه د درېیم مسعود زوی، د ابراهیم لمسی، د لومړی مسعود کړوسی او د سلطان محمود غزنوی کودی دی. د غزنوي کورنۍ لومړنۍ پاچا و چې د سلطان سنجر په مرسته واک ته ورسید. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزني دربار ته يې د سلجوقيانو د نفوذ لاره خلاصه کړه، ځکه بهرام شاه د جمعې د لمانځه په خطبه کې د خپل نوم سره د سلطان سنجر نوم هم یاد کړ او دا لومړی ځل و چې د غزنویانو د سلطنت پر منبر د خطبې پرمهال د سلجوقي پاچا سلطان سنجر نوم یاد شو. په تخت باندې د بهرام شاه کیښناستل د غزنویانو د کورنۍ د سقوط ورځ وه. بهرام شاه د کورنیو شورشونو له اړامولو وروسته دوه ځلي هند ته پوځي سفر وکړ، چې ددې پوځي سفرونو لامل په هند کې د ارسلان شاه سپه سالار محمد باهیلیم شورش او مخالفت ؤ. چې بهرام شاه دوه ځله هند ته پوځي سفر وکړ چې په دواړو سفرونو کې یې محمد باهلیم او د هغه زامنو ته په ملتان او لاهور کې په ۵۱۲ هـ ق کې ماتې ورکړه(۴۶: ۵۸).

د غزني دربار ته د سلجوقي ترکمنانو د راوستلو له امله د غور واکمنان په قهر شول، خو کله چې قطب الدین محمد غوري له سلطان علاوالدین غوري او سیف الدین غوري څخه خفه شو، د غزني دربار ته ولاړ. بهرام شاه په لومړیو وختونو کې د هغه ډیر احترام او درناوی وکړ او خپله خور یې ورته په نکاح کړه؛ خو وروسته ملک الجبال (قطب الدین محمد غوري) له ابراهیم څخه ځکه خواشینی شو چې سلجوقیانو ته یې په کورنیو چارو کې د لاس وهنې فرصت برابر کړ. کله چې ډیر خلک دده په شاوخوا راټول شول، ابراهیم د خپلو نژدې کسانو له خوا د قطب الدین غوري پرضد وهڅول شو، ابراهیم، قطب الدین محمد غوري د واک پر نیولو او خلکو ته د پیسو په ویشلو تورن کړ، او هغه یې وواژه. د قطب الدین محمد غوري دري واړه ورونه امیر بهاوالدین سام (د غور او بامیانو حاکم)، سیف الدین (د غور محلي حاکم) او علاوالدین جهانسوز چې کله د خپل ورور قطب الدین محمد غوري له مړینې خبر شول؛ د غزني په لوري یې حرکت وکړ. د غور د لښکرو له رسیدو سره سم بهرام شاه هند ته وتښتیده(۱۴: ۶۹۹).

سیف الدین د غزني له خلکو سره ډیر ښه چلند کاوه. کله چې د ژمې موسم راورسید، سیف الدین د غور عسکر غور ته ولیږل او پخپله د خپلو خدمتګارانو سره په غزني کې پاتې شو او د بهرام شاه په امنیتي کسانو او مامورینو یې باور وکړ. په دې وخت کې واورو لارې بندې کړې. غزنویانو بهرام شاه ته په یو لیک کې خبر ورکړ، چې سیف الدین غوري پرته له غوري عسکرو په غزني کې یوازې اوسیږي. بهرام شاه له وخت څخه ګټه واخیسته، په ډیرې چالاکۍ سره یې پرغزني برید وکړ، سلطان سیف الدین غوري اړ شو چې له مجدالدین موسوي او یو شمیر غوریانو سره؛ له ښاره ووځي او د غور پر لورې روان شي. د بهرام شاه سورو کسانو هغه وځاره او د سوراخ په سیمه کې یې ایسار کړ. سیف الدین غوري په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډیره میړانه او زړورتوب د غزني له سورو سره تر هغې وجنګیده تر څو یې چې غشي درلودل، کله چې د سلطان سیف الدین غشي خلاص شول، هغه یې له خپل وزیر مجدالدین موسوي سره یرغمل غزني ته راوست؛ بیا یې په دوو اوښانو سواره او په ډیره ناڅوانۍ سره یې د غزني د ښار په کوڅو کې وګرځول او خلکو پرې له بالاخانو څخه خاورې اچولې. بیا یې دواړه د پل یک په طاق کې وځړول او د سلطان سیف الدین سر یې سنجر ته واستاوه(۱۴: ۷۰۰).

کله چې غور ته د سیف الدین د وژلو خبر ورسید، سلطان بهاوالدین سام غوري د خپل ورور فاتحه وانښته. د بدلې د اخېستلو په خاطر یې له غور، ګرم سیر او غرجستان څخه یو لوی لښکر جوړ کړ، خو کله چې د ګیلان سیمې ته راورسید، د ډیرې غوسې او پریشانۍ له امله ناروغه او په همغه ځای کې وفات شو. له دې وروسته د هغه بل ورور علاوالدین د غزني په لورې حرکت وکړ. بهرام شاه له علاوالدین سره په زمینداور او تګین اباد (قندهار) کې له جګړو وروسته هند ته فرار وکړ. علاوالدین غزنی ونیو. نوموړی اوه ورځې او شپې د غزني ښار کې اور بل کړ او امر یې وکړ چې نارینه ووژنې اوښځې بندیانې کړې. امر یې وکړ چې له محمود، مسعود او ابراهیم د غزني د پاچاهانو له جسدونو پرته نور ټول شاهي جسدونه له قبرونو څخه راوباسي او ویې سوزوي. د ورونو مړي یې په تابوتونو کې ځای پرځای کړل او غور ته یې یوړل. په دې ترتیب علاولدین په جهانسوز شهرت پیدا کړ. د بست ښار یې هم ویجاړ کړ. د غزني ښار چې د تمدن مرکز و وران شو. څه موده وروسته علاؤالدین د سنجر په مقابل کې ماتې وخوړه او له هغه سره بندي شو. بهرام شاه د درېیم ځل لپاره له هند څخه راغی او د غزني واک یې په لاس کې واخېست، خو درېیم ځل واکمنۍ یې ډیر دوام ونکړ او ژر وفات شو(۴۶:٦۰).

بهرام شاه یو علم دوسته پاچا و، د هغه شعر او شاعري ډیره خوښیده چې د حکیم سنایي حدیقه او د بهرامشاهي کلیله - دمنه یې ښې بیلګې دي. حمدالله مستوفي د هغه لقب یمین الدوله یاد کړی. هغه منار چې دده د واکمنۍ پر مهال جوړ شوی اوس هم په غزني کې شته چې دا لاندې لقبونه یې پرې لیکلي دي:

السلطان الاعظم یمین الدوله او امین المله ابوالمظفر بهرامشاه. دا القاب بالکل د ستر شهنشاه سلطان محمود غزنوي القاب دي: خو هر چاته ځرګنده ده چې ددې دواړو واکمنو ترمینځ ځومره بې کچه توپیر و؛ یوازې القاب او کلمات د سرلوړۍ لامل نشي کیدای(۱۴: ٦۹٦).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۳. انځور: پورتنۍ انځور د بهرام شاه تاريخي منار رابنې. (۳:۱۲۱)

۴,۲۰ . د خسرو شاه واکمني (۵۵۷-۵۵۲هـ ق)

(۵۴۲-۵۳۸ هـ ش)

(۱۱۶۵-۱۱۶۰ز)

د بهرام شاه له مړينې وروسته د هغه مشر زوی يمن الدوله خسرو شاه پر تخت کښيناست. دده د واکمنۍ پرمهال د غزنويانو دولت ډير کمزوری شوی و؛ يوازې په غزني او د هندوستان په ځينو ښارونو کې دده واک چليده. سنجر چې له دوی سره مرسته کوله هغه د غزه ترکانو له خوا بندي شوی و. بل پلو ته غوريان هم ډير قوي شوی و. غزه ترکانو د سنجر له بندي کېدو وروسته غزني ته عسکر وليږل. خسرو شاه هند ته وتښتيد او لاهور يې د خپلې پلازمينې په توګه وټاکه. په دې ترتيب په افغانستان کې د غزنويانو واکمني پای ته ورسيده. غزه ترکانو دولس کاله په غزني کې واکمني وکړه، ترڅو سلطان غياث الدين غوري غزه ترکان له غزني څخه وشړل او معزالدين غوري يې په غزني کې پريښود. خسروشاه اوه کاله په لاهور کې حکومت وکړ بيا هلته وفات شو(۱۴: ۷۰۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۲۱. د خسرو ملک واکمني (۵۸۲-۵۵۷هـ ق)

(۵۶۷-۵۴۲ هـ ش)

(۱۱۹۰-۱۱۶۵ز)

د خسرو شاه له مړینې وروسته خسرو ملک په لاهور کې واک ته ورسید. لاهور وار د مخه د خسرو شاه پواسطه په ۵۵۲ هـ ق کال کې د غزنویانو د پلازمینې په توګه ټاکل شوی ؤ. خسرو ملک د غزنوي کورنۍ وروستی پاچا و؛ غوري واکمنانو یوازی د غزني پر حاکمیت قناعت ونه کړ، ځکه کله چې سلطان معزالدین غوري په غزني کې غزه ترکانو ته ماتې ورکړه، بیا به یې هر کال د خسرو ملک د واک سیمې تر لاسه کولې ، په هند کې د غزنویانو د نیول شویو سیمو د نیولو لپاره یې د هند په لوري حرکت وکړ، خسرو ملک ونه توانیده چې د غوریانو مقابله وکړي ، سلطان معزالدین په ۵۷۷ هـ ق کال تر لاهور پورې خپلې لښکرې واستولې. په ۵۸۲ هـ ق یې پر لاهور یرغل وکړ؛ خسرو ملک یې یرغمل فیروز کوه ته ولیږه، چې وروسته په بندیخانه کې وفات شو. د خسرو ملک د واک له پای ته رسیدو سره سم د غزنویانو واکمني پای ته ورسیده(۱۴: ۷۱۰-۷۱۱).

۴,۲۲. د غزنویانو د عصر فرهنګي او ټولنیزې هڅې

د غزنویانو د واکمنۍ پر مهال د افغاني دولت نفوذ د هند نیمې وچې ته ورسید. نو ټول افغانستان د خراسان په نامه یادېده. خراسان چې د لمر ختلو یا ختیځ معنی ورکوي. د عباسي خلیفه له خوا هم په رسمي توګه سلطان محمود غزنوي د خراسان د سلطان په توګه وپیژندل شو. خو ابی بکر احمد بن محمد الهمداني چې په ابن فقیه هم مشهور دی ، نومورې خراسان په څلورو برخو ویشلی او لاندې ولایتونه د هغه څلورو برخې ګڼي : نیشاپور ولایت (اوسنې خراسان)، هرات ولایت، مرو ولایت، خوارزم ولایت، تخارستان ولایت، بلخ ولایت ، ماورالنهر ولایت او د فرغانې ولایت، همدارنګه د کرمان او سیستان ولایت د ښارونو په ټاکلو کې تقریباً د بلاذري پیروي کوي، خو یو بل جغرافیه لیکونکی ابو القاسم عبیدالله بن عبدالله مشهور په ابن خرداد د خاص خراسان څلور برخې په دې توګه ښیې : د مرو شاجهان برخه، د بلخ او تخارستان برخه ، د هرات ، پوشنج، بادغیس او سجستان برخه، د ماورالنهر برخه ، نومورې د بست، رخج، کابل، زابلستان، هرات، بلخ، تخارستان(قطغن او بدخشان)، مرو او نیشاپور، خوارزم، بخارا، سغد، خجند او فرغانه ددې څلورو برخو اجزا ګڼي(۲۸: ۱۰-۱۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزنویانو د آسیا په زړه افغانستان کې یوه لویه امپراتوري تشکیل کړه چې په هغه کې ټول افغانستان ، فارس، د هندوستان ځینې سیمې او ماورالنهر شامل وو. د غزني ، بلخ ، لاهور او بست له ښارونو څخه یې د پلازمینې په توګه ګټه اخیسته. د غزنویانو دورې تقریباً دوه نیمې پیړۍ دوام وکړ. د غزنویانو په دوره کې په ځانګړې ډول د سلطان محمود غزنوي دوره د اسلامي مدنیت د ټینګښت او د دري ژبې د پرمختګ دوره وه. هند ته د سلطان محمود غزنوي پوځي سفرونو مذهبي بڼه درلوده. غزنویانو څو ځلې پر هند حملې وکړې؛ لومړی ځل د سبکتګین او جیپال ترمینځ جګړه وشوه؛ سبکتګین پر جیپال بریالی شو، خو هند یې فتح نه کړ؛ سلطان محمود چې یو کلک مسلمان و ، غوښتل یې د اسلام مقدس دین د هند په نیمه وچه کې هم خپور کړي. نوموړي اکثراً د مني په موسم کې د هند هیواد ته پوځي سفر کاوه. په دې جګړو کې ډیر ثروت هم دده لاس ته ورغې. له ده سره د جګړې په بندیانو کې ډیر شمیر پوه معماران او صنعتګران هم وو، چې د غزني د ښار په ودانولو کې یې تړې ګټه واخیسته. هند ته د غزنویانو ورتګ د افغانستان او هند ترمینځ د نویو اړیکو پیلامه وه چې د افغانستان او هند یو نوی مدنیت مینځ ته راغې او غزنی د تمدن په پلازمینه بدل شو. یو شمیر دینې عالمان افغانستان څخه هند ته ولاړل چې هندیانو سره یې په اسلامي زده کړو کې مرسته کوله. د غزنویانو امپراتوري د هند، فارس او ماورالنهر د نږدې کېدو سبب هم شوه او د دغه هیوادونو یو شمیر سیمې د پلازمینې غزنې څخه اداره کېدلې (٤٦: ٦٠).

سلطان محمود غزنوي غنیمتونه او غلامان د اسلام د مقدس دین د اصولو سره سم قبلول، په ټولو ځایونو کې یې بودایې معابد په مسجدونو بدلول او یا تخریبول. بتان یې ماتول او له هغو څخه لاس ته راغلي مالونه او غنیمت یې حلال ګڼل. په اقتصادي برخه کې یې د اوبو بندونه جوړ او کرنیزې ځمکې ابادې کړې چې د هغه ځټه بېلګه د غزني بند سلطان دی چې لا تر اوسه پورې موجود دی. کسبه کاری په ځانګړي ډول نساجی او فلز کاری ډیره وده وکړه. په ودانیو کې مرمرینې ډبرې استعمال شوې، د سبکتګین او سلطان محمود غزنوي قبرونه او د غزني منارونه او د مسعود قبر لاتر اوسه پاتې دي. غزنویانو په آسیا کې د دینې عالمانو او شاعرانو په تربیه کې ځانګړې ونډه درلوده، نظامي قدرت یې ډیر پیاوړی ؤ، په فتوحاتو کې ادیبانواو شاعرانو هم هڅه کوله، او پوځیان یې هڅول. د غزنویانو د دربار مهم او مشهور وزیران دا وو : ابوالعباس الفراینی، احمد بن حسن میمندي، حسن بن مهمد میکالي، ابونصر احمد بن عبدالصمد شیرازي، خواجه احمد مستوفي، عبدالرازق بن احمد او نور .

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشهور عالمان يې عبارت وو له : ابوريحان البيروني، ابن سينا بلخي، ابوالفتح بستي، ابومنصور موفق هروي، عبدالجبار العتبی، ابونصر مشکان، ابوالفضل بيهقي، عبدالحی گرديزي، ابو عبدالله جوزجاني، ابو نصر عتبی او نور . مهم شاعران يې عبارت وو له : فردوسي،فرخي، عنصري ، مسجدي، منو چهري، سنايي ، مسعود سعد سلمان، ناصر خسرو ، اسد طوسي او سيد حسن غزنوي. دا دوره د دري ژبې د رنسانس دوره ده. سلطان محمود غزنوي يو مدرسه د عروس فلک مسجد په خوا کې جوړه کړې وه، چې مجهز کتابتون يې درلود. د امپراطوری له ډيرو سيمو څخه يې عالمان راټول کړل ، دلته د اسلام فقه او په نورو اسلامي علومو کې عالمان تربيه او بيا هند او ماورالنهر ته استول کېدل. څو د اسلام مقدس دين په خپرولو کې اغيزمن فعاليت سرته ورسوي. د مدرسې استادانو ته دولت معاش ورکاوه. ددې مدرسې زده کوونکي يوازې له غزني څخه نه وو؛ بلکې د امپراطوری له مختلفو سيمو څخه به د زده کړې لپاره راتلل او د دولت لخوا اعاشه او اباطه کېدل، موزيم يې هم جوړ کړی و چې مختلف اثار ورکې ساتل کېدل؛ يو ښکلی مسجد يې د عروس فلک په نوم هم جوړ کړې و(٤٦: ٦٢).

کله چې غزنويانو خپل پايتخت لاهور ته انتقال کړ، هغه ښار هم د سياست او سوداگری له پلوه پرمختګ وکړ. د سلطان محمود په وخت کې يو شمير ديني عالمانو، متصوفينو، فيلسوفانو، روحانيونو ، شاعرانو او اشرافو له افغانستان څخه هند ته سفر وکړ او هلته يې د يو نوي تمدن بنسټ کيښود چې د هند او افغان د تمدن په نوم يادېږي. له متصوفينوڅخه مشهور يې علي بن عثمان همجوري او خواجه معين الدين چشتي وو، چې دې دواړو په هند کې ډير نفوذ پيدا کړ. اسلامي عالمانو د اسلام د مقدس دين په نشر کې ډيره ونډه واخېسته. د غزنويانو په دوره کې د هند، افغانستان او ماورالنهر ترمينځ ازادانه تګ راتګ د سوداگری لپاره زمينه برابره کړه او دغو سوداگريزو اړيکو د امپراتوري په مختلفو سيمو کې د اسلام د مقدس دين د تبليغاتو له پاره هم زمينه برابره کړه. هغه نظامي، دولتي سياسي تشکيلات چې سلطان محمود غزنوي وضع کړی وو د هغه د وروستيو ځای ناستو له خوا عملي کېدل، که چيرې کوم تغيير راغلی وي هغه ډير کم دی. د غزنويانو د واکمنی قلمرو ډير پراخه و. ددې امپراطوری اداري ډير مصرف ته اړتيا درلوده، د غزنوي دولت د عوايدو مهمې سرچينې عبارت وې له :

١. سلطنتي ملکيت

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. جګړه ییزه غنیمتونه چې یوازې د سومنات له بت څخه له شل میلیونو دینارو څخه یې ډیر غنیمتونه لاس ته راوړي وو.

۳. هغه سوغاتونه چې د محلي امیرانو له خوا به ورکول کېدل.

۴. خراج او مالیات چې د مختلفو سیمو له حاکمانو څخه اخېستل کېدل(٤٦: ٦٦).

۴,۲۳. د (۱۲ - ۱۵) زیږدیزې پیړۍ ترمینځ د افغانستان ټولنیز حالات

د غزنویانو واکمني د افغانستان په تاریخ کې له لسمې او دولسمې زیږدیزې پیړۍ سره برابره ده، په دې دوره کې مینځنیو پیړیو خپل پراوونه طې کول، کرنې او د اوبو لګولو چارو پرمختګ وکړ؛ د اوبو بندونه جوړ شول، چې بند سلطان اوس هم موجود دی. صنعت او کسبه کاري په تیره بیا نساجۍ او فلزکارۍ ډیر پرمختګ وکړ. په دې دوره کې لوړې ودانۍ او ځلی جوړ شول. د بلخ، کابل نیشاپور، هرات او مرو ښارونه د مینځنۍ آسیا په لویو سوداګریزو ښارونو بدل شول. یوازې غزني دوه سوه زره نفوس درلود. د وریښمو لویه لار چې ډیره برخه یې د غزنویانو د امپراطورۍ له سیمو څخه تیریدله، تل به لوی کاروانونه په دې لاره تیریدل، او د چین هیوادیې له مدیترانې سره تاړه. په دې لار کې ځای پر ځای کاروان سرایونه جوړ او د لارې امنیت ټینګ و. دغو کاروانونو له افغانستان، چین ، هند ، ترکستان، عراق ، مصر او شام څخه مالونه وړل راوړل. په دغو مالونو کې رختونه، عطر، مرئیان، څاروې ، درمل، فلزي سامانونه، وسلې، قیمتي ډبرې، مسي لوښي، کاغذ، وړۍ، پوستکي، څرمن، دانې ، ډیوې او غوړي شامل وو(۲۷ : ۱۲۹).

بادي او د اوبو ژرندې، د اوبو رایستلو څرخونه (ارهټونه)، اوربشې، غنم، وریجې، پنبه او د انګور تولید وده وکړه ، او له ممیزو، بادام او سرکې څخه شراب جوړیدل، د کرنې ترڅنګ غالۍ اوبدلو، رخت جوړولو ، له وړیو څخه د د ټغرونو او لیمڅیو جوړول، له فلزاتو څخه د وسلو جوړول او ختیګنو لوښو جوړولو ډیر پرمختګ کړی و. له سپینو زرو څخه به ګانې جوړیدې، د یو من غنمو بیه یو درهم وه. زرګري او پښې ګري ، ترکانې او د ودانیو جوړولو پرمختګ وکړ. دولت منظم اداري او نظامي تشکیلات درلودل ، قضایي ، مالي او د جاسوسۍ چارو ډیره پراختیا کړې وه. په ټولو ښارونو کې جوماتونه او مدرسې ودانې شوې . د غزني ښار په ټوله آسیا کې د دري ادب زانګو بلل کېده . فردوسي او ابوریحان

(c) ketabton.com: The Digital Library

البيروني زيات اثار وليکل. يو شمير شاعران لکه سنايي ، اسد، مسعود سعد، ابوالنصر او سيد حسن غوندې شاعران وروزل شول. د تيږو تورل، د مانيو گچ کاري ، کاشي تورل، انځوريز لرگي به استعماليدل. د غزني ځلی ، د بست طاق په دې دوره کې جوړ شوي دي. ښوونه او روزنه د عقيدې سره سم سرته رسيدله. په هر حال په افغانستان کې هم د غزنويانو دوره لکه د نورو اسلامي هيوادونو په شان ورځ تر بلې د فقهاؤ دريځ د کلکېدو او د ادبيانو، هنر، صنعت او د علومو د ودې دوره وه. خو فلسفه په ټپه ودريده(۲۷ : ۱۳٦).

د غزنوي دولت ملکي تشکيلات د دولت د ځواک د کلکوالې دوره وه. د هيواد د ملکي ادارې په سر کې د وزارت ديوان و، چې د صدارت او مالیې د وزارت دندې يې سرته رسولې. د د يوان مشر ته يې ديوان صاحب يا خواجه بزرگ ويلي. دويم ديوان رسايل و، چې د تحريراتو رسمي دندې په خوا کې يې د پاچا د بهرنې سياست چارې هم پرمخ بيولې. د رسايلو په ديوان کې د عربي، ترکي او هندي ژبو ژباړونکی مقرريدل. د رسايلو د ديوان صاحب به د تکړه منشيانو له ډلې څخه غوره کېدل او ځوان منشيان د شاگرد په توگه د معينيت په څانگه کې بې تنخوا په کار بوختيدل. درېيم مهم وزارت ((ديوان عرض)) و چې د جگړې د وزارت په توگه په نظامي چارو او د پوځ په برخه کې بوخت و. دغو دريو واړو وزارتونو د (صاحب بزرگ) يا د دربار وزير او د گارد قوماندان سره يو ځای د پاچا تر مشرتوب لاندې دوزيرانو مجلس جوړاوه. خو وروستی پريکړه د پاچا ارادې پورې اړه درلوده. ديوان وکالت : حسابي چارې سرته رسولې. قاضي القضات په مرکز کې د ولايتونو د قاضيانو په سرکې قرار درلود. د قاضي حکم پرته له ځنډ څخه د اجرا وړ و. مهمې بنديخانې په منديش (غور) ، گرديز، جوزجان، کشمير، ملتان او غزني کې په کلکو کلاو کې موجودې وې. چې سياسي او جنايې بنديان به ورکې ساتل کېدل، بنديانو ته ډول ډول سزاگانې ورکول کېدلې(۲۷: ۱۳۷).

د غزنويانو د پوځ شمير سل زره تنه وو چې څلويښت زره يې سپاره عسکر په غزني کې وو، پوځ لوې وسله تون درلود، اوه سوه پيلان چې څه يې بار وړونکي او څه جگړه ايزه وو. د غزني د دربار مصرف دومره زيات نه وو، خو د خوراکونو د چمتو کولو لپاره لويه اداره وه چې ((توليت سفر شاهي)) بلل کېده . پاچا به په لوړه چوتره باندې پرتخت ناست و، څو سوه مرئيانو چې د وشاخ خولی، د سپينوزرو خولی ، کمربندونه (ملاوستنی) او ځانگړې وسلی به يې درلودې شاوخوا به ولاړ وو. د چوترې پرمخ به شهزاد گان او سپهه سالاران وو، او نور مامورين به په ټاکلو ځايونو ناست وو. سلطنتي حاجب د (دربار

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسولین) به د دربار په دروازه کې ولاړ وو، او د مرئیانو څو زره کسیزه ګارد به د دربار له دروازې بهر ودریده. شهزاد ګان هم د تشریفاتو پابند وو او که سرغړونه به یې وکړه بیا به اوچته غږونه وربانديې کښدل. جګړې ته د روانیدو پر مهال به پاچا پوځ له یو لوړ ځای څخه معاینه کاوه. د بهرنیو سفیرانو لیدنې هم ډیره پرتمینه بڼه درلوده، د سفیرانو هئت ته به د غزني په ټولو لویو لارو کې ښه راغلاست ویل کښده . د پاچا لیک په پټه راغونښتل کښده . له ژباړې وروسته بیرته ورکول کښده . سفیرانو ته د راتګ په دریو لومړیو ورځو کې به شل زره درهم او یو شمیر قیمتي سوغاتونه ورکول کښدل. او د رخصتیدو په ورځ به تر دوو سوو زرو درهمو پورې نقدي او د سپینو زرو یو براق لرونکي آس ، قیمتي جامې ، یو څه مشک، عود او کافور سفیر ته ورکول کښدل(۲۷:۱۴۱).

سره له دې د غزني دولت خپلو عسکرو ته به نقدي پیسې ورکولې خو لویو افسرانو او زورمندانو ډیرې ځمکې درلودې. مرئیان به تر روزنې لاندې نیول کښدل . چې کله به آزاد شول د مامورینو په توګه هم منل کښدل. په غزنوي دولت کې نسب او هم د پوهې د معیار سره سم درناوې کښده . د غزنوي دولت عواید له سل میلونو درهمو څخه زیات وو چې جنسي او نقدي بڼه یې درلوده. د جګړو غنیمتونه او مصادره شوي شتمني د دولت په لګښتونو کې به مصرفیدله. لکه د ځینو غزنوي پاچاهانو د دربار لوړ لګښت، د حرمسرای لګښت، د شاهي کورنۍ لګښتونه، د پوځ لګښت او معاش ، د ملکي مامورینو معاشونه، د روحانیونو مستمري او معاشونه ، د شاعرانو مستمري معاشونه ، د لرې پرتو ولایتونو د والیانو معاشونه، چې په غزني کې به اوسیدل د میاشتې پنځه زره درهمه او په کال کې به یې دوه سوغاتونه اخښستل. د لارو جوړول او رغونه، د پلونو جوړول ، د جوماتونو ابادول، د حکومتي ودانیو او بنسټونو جوړول او نورو برخو کې به مصرفښدل(۲۷: ۱۴۲).

۴,۲۴. د غزنویانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

د غزنویانو واکمنۍ د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال ډیر پرمختګ وکړ او یو لوی اسلامي دولت یې تاسیس کړ. خو د هغه له واکمنۍ وروسته د هغه د ځای ناستو تر مینځ مخالفت، د سلجوقیانو مخالفت ، د غوریانو سره دښمني او د غزه ترکانو په مقابل کې ماتې د هغوی په سقوط کې مهمه ونډه درلوده، چې ورته په لاندې ډول اشاره شوې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د غزنویانو د سقوط ستر لالونه د سلجوقیانو مخالفت او د سلجوقیانو په مقابل کې د لومړي مسعود ماتی او د سلطان سنجر پواسطه د بهرام شاه واک ته رسیدل.
- له غوریانو سره مخالفت ، د بهرام شاه له خوا د قطب الدین غوري وژنه.
- د واک پر سر د شهزاده گانو ترمینځ مخالفت
- د سیف الدین غوري وژنه چې په غچ کې یې سلطان علاولدین جهان سوز د غزني ښار وسوزاوه.
- د بهرام شاه له خوا د غزني پرېښودل
- د غزه ترکانو په مقابل کې ماتې او لاهور ته د پلازمینې انتقالول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

د غزنويانو د واکمنۍ دوره د افغانستان په تاريخ کې ځانګړی ځای لري، ځکه د دوی د واکمني پر مهال به د هند او اوسنۍ ايران ډيرې سيمې د افغانستان د واکمنانو پواسطه اداره کېدلې. سلطان محمود غزنوي په هند کې د اسلام د مقدس دين په خپرېدو کې ستره ونډه درلوده او د نړۍ د لويو امپراطورانو څخه شميرل کېده. سلطان محمود غزنوي پخپله په دغو جګړو کې د اسلام د مقدس دين د خپرېدو لپاره ګډون کاوه او غازي هم ورته ويل کېده. سلطان محمود غزنوي د خپلې واکمنۍ پر مهال دغه لوی اسلامي دولت په ښه شان اداره کړ. د ده د واکمنۍ پر مهال د علومو زده کړی ترقي وکړه، او د ديني روزنې لپاره يې يوه مدرسه جوړه کړی وه چې تقريباً دری زره شاګردانو به ورکې درس وايه. سلطان محمود غزنوي د دولت د اداري لپاره ځانګړی تشکيلات جوړ او هر ديوان به جلا دنده سرته رسوله. د سلطان محمود غزنوي له خوا د سومنات د بت خانې فتح او ددې بت ماتول د اسلام په تاريخ کې يوه ستره بريا ده. سلطان محمود غزنوي يو لوی اسلامي دولت افغانانو او خپلو وارثينو ته په ميراث پرېښود. له ده وروسته د غزني دربار د دربار د مشرانو تر واک لاندی راغی. هغوی لومړی د سلطان محمود غزنوي له مړينې وروسته د مسعود او محمد ترمينځ د اختلاف له امله په دوه ډلو وويشل شول حتی د دربار ځينو مشرانو محمد نه پرېښود چې واک مسعود ته وسپاري او هغه يې جګړې ته لمسوه.

کله چې مسعود له محمدځخه واک په زور ونيوه ، نو هغه يې بندي کړ. وروسته پخپله سلطان مسعود د محمد او د هغه د زامنو او پلويانو پواسطه ووژل شو. مودود د خپل پلار د وژلو له امله اړ شو چې له سلجوقيانو سره جګړه پرېږدي او د خپل پلار د انتقام په خاطر له خپل کاکا سره د جګړې په خاطر تياری ونيسي. مودود لږه موده وروسته دننګرهار په فتح آباد کې محمد ته ماتې ورکړه او د خپل پلار قاتلين يې ووژل. د مودود له مړينې وروسته د دربار مشرانو د مودود څلور کلن زوی دويم مسعود د پاچا په توګه او د هغه کاکا علي يې د هغه د نايب په توګه وټاکه څو له هغه سره به مرسته وکړي. خو علي ډير ژر په دويم مسعود کودتاه وکړه او واک يې په خپل لاس کې واخېست، خو هغه هم د دربار مشرانو له واک څخه ليری او پر ځای يې د سلطان محمود غزنوي زوی عبدالرشيد واک ته ورساوه. د طغرل نمک حرام پواسطه د واک نيول چې د غزنوي له کورنۍ سره يې اړيکې نه درلودی، ډير ژر له واک څخه ليری شو او د هغه پرځای د محمود غزنوي لمسی د لومړی مسعود زوی فرخ زاد واک ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسید. دې پېښو د غزنویانو واکمنۍ لپاره د سقوط زمینه برابره کړه، خو په ځانګړي ډول د سنجر پواسطه د بهرام واک ته رسول او په خطبه کې د سلجوقي واکمن نوم اخېستل د غزنویانو واکمني د سقوط سره مخ کړه، خو کله چې غزنویانو د غزه ترکانو په مقابل کې ماتی وخوړه او خپله پلازمینه یې لاهور ته انتقال کړه ، نو د غزنویانو واکمني عملاً په افغانستان کې سقوط وکړ.

غزنویانو سل زره تنه پوځ درلود چې څلویښت زره یې په غزني کې وو. په غزني کې یو لوی وسله تون هم موجود وو. اوه سوه پیلان یې درلودل چې څه یې بار وړونکې او څه یې جګړه ایز وو. خپلو عسکرو ته یې نقدي پیسې ورکولی خو افسرانو یې ځمکې هم درلودلې.

سلطان محمود غزنوي غنیمتونه او غلامان د اسلام د مقدس دین د اصولو سره سم قبلول. په ټولو ځایونو کې یې بودایي معبدونه په مسجدونو بدلول. په اقتصادي برخه کې یې د اوبو بندونه جوړ او کرنیزې ځمکې یې ابادې کړې . کسبګرۍ هم په دې دوره کې وده وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

1. ولې د غزنویانو د کورنۍ بنسټ ایښودونکی الپتګین د سامانې پاچا په ټاکنه کې له اختلاف وروسته پر غزنې ښار حمله وکړه؟
2. د غوریانو او غزنویانو ترمینځ اختلاف د غزنویانو په سقوط کې څه اغیزه درلوده؟
3. د غزنوي شهزاد ګانو د خپل مینځي اختلاف پایلې څه وې؟
4. د بهرام شاه واک ته رسولو کې د سلطان سنجر مداخلې څه منفي اغیز درلود؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غزنویانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمنۍ موده		
شمیره	د پاچا نوم	کال
۱	الپتگین	(۳۵۲-۳۵۱هـ ق) (۳۴۲-۳۴۱ هـ ش) (۹۶۳-۹۶۲ ز)
۲	اسحق	(۳۵۵-۳۵۲هـ ق) (۳۴۵-۳۴۲ هـ ش) (۹۶۶-۹۶۳ ز)
۳	بلکاتگین	(۳۶۵-۳۵۵هـ ق) (۳۵۵-۳۴۵ هـ ش) (۹۷۷-۹۶۶ ز)
۴	پریتگین	(۳۶۶-۳۶۵هـ ق) (۳۵۶-۳۵۵ هـ ش) (۹۷۸-۹۷۷ ز)
۵	سبکتگین	(۳۸۷-۳۶۶هـ ق) (۳۷۶-۳۵۶ هـ ش) (۹۹۸-۹۷۸ ز)
٦	اسمعیل	۳۸۸-۳۸۷ هـ ق
۷	سلطان محمود	(۴۲۱-۳۸۸هـ ق) (۴۰۹-۳۷٦ هـ ش) (۱۰۳۱-۹۹۸ ز)
۸	محمد	(۴۲۱-۴۲۱هـ ق) (۴۰۹-۴۰۹ هـ ش) (۱۰۳۱-۱۰۳۱ ز)
۹	لومړی مسعود	(۴۳۲-۴۲۱هـ ق) (۴۲۰-۴۰۹ هـ ش) (۱۰۴۲-۱۰۳۱ ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰	مودود	(۴۴۱-۴۳۲هـ ق) (۴۲۹-۴۲۰ هـ ش) (۱۰۵۱-۱۰۴۲ ز)
۱۱	دويم مسعود	(۴۴۱-۴۴۱هـ ق) (۴۲۹-۴۲۹ هـ ش) (۱۰۵۱-۱۰۵۱ ز)
۱۲	علي	(۴۴۱-۴۴۱هـ ق) (۴۲۹-۴۲۹ هـ ش) (۱۰۵۱-۱۰۵۱ ز)
۱۳	عبدالرشيد	(۴۴۴-۴۴۱هـ ق) (۴۳۲-۴۲۹ هـ ش) (۱۰۵۴-۱۰۵۱ ز)
۱۴	طغرل	(۴۴۴-۴۴۴هـ ق) (۴۳۲-۴۳۲ هـ ش) (۱۰۵۴-۱۰۵۴ ز)
۱۵	فرخ زاد	(۴۵۱-۴۴۴هـ ق) (۴۳۹-۴۳۲ هـ ش) (۱۰۶۱-۱۰۵۴ ز)
۱۶	ابراهيم	(۴۹۲-۴۵۱هـ ق) (۴۷۹-۴۳۹ هـ ش) (۱۱۰۱-۱۰۶۱ ز)
۱۷	درپيم مسعود	(۵۰۹-۴۹۲هـ ق) (۴۹۵-۴۷۹ هـ ش) (۱۱۱۸-۱۱۰۱ز)
۱۸	ارسلان شاه	(۵۱۱-۵۰۹هـ ق) (۴۹۷-۴۹۵ هـ ش) (۱۱۲۰-۱۱۱۸ز)
۱۹	بهرام شاه	(۵۵۲-۵۱۱هـ ق) (۵۳۸-۴۹۷ هـ ش) (۱۱۶۰-۱۱۲۰ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰	خسرو شاه	(۵۵۷-۵۵۲هـ ق) (۵۴۲-۵۳۸ هـ ش) (۱۱۶۵-۱۱۶۰ز)
۲۱	خسرو ملک	(۵۸۲-۵۵۷هـ ق) (۵۶۷-۵۴۲ هـ ش) (۱۱۹۰-۱۱۶۵ز)

۴,۱. جدول: پورتنی جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۱. ګراف: لاندینۍ ګراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د غزنوي کورنۍ واکمنان

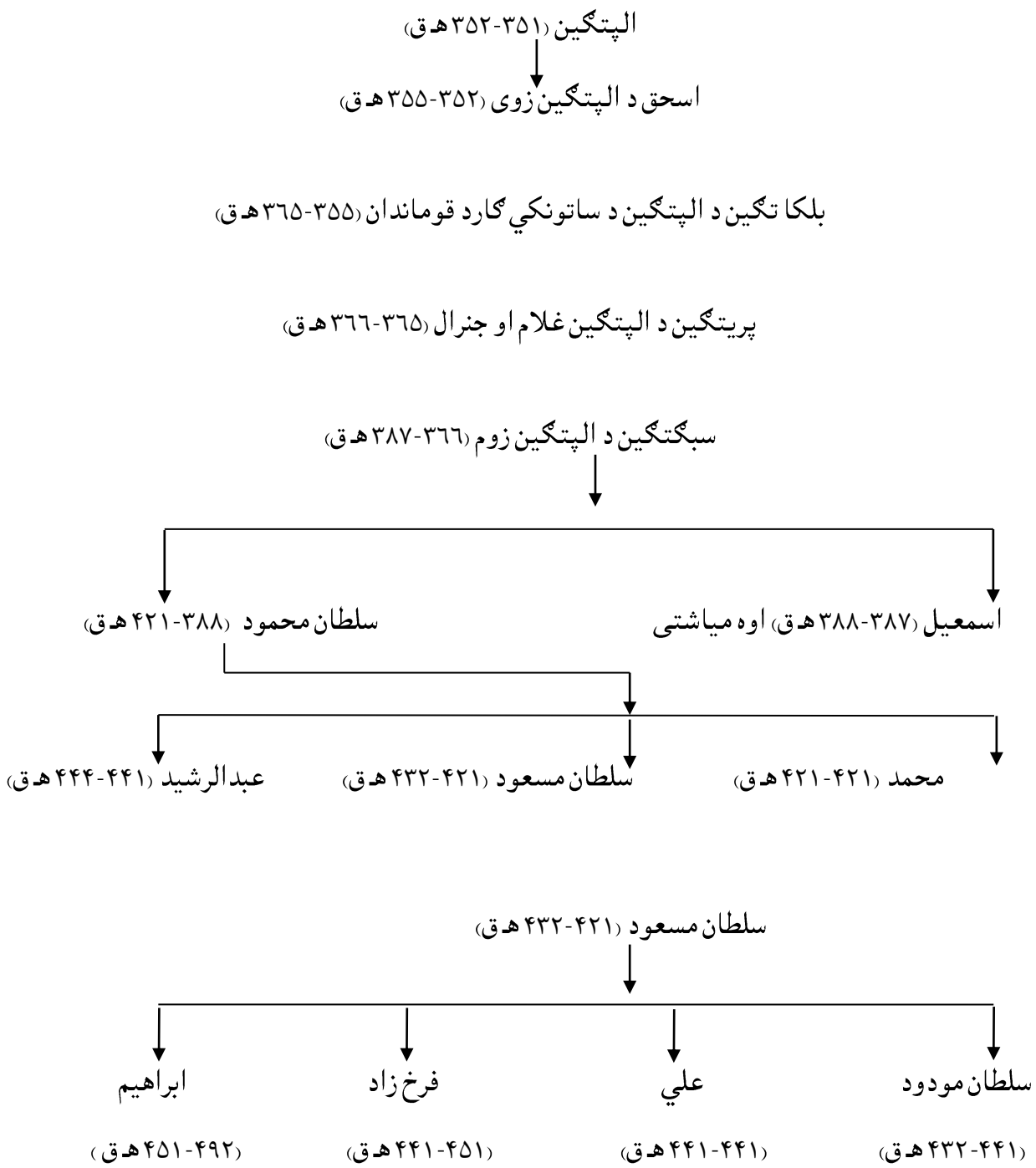

(c) ketabton.com: The Digital Library

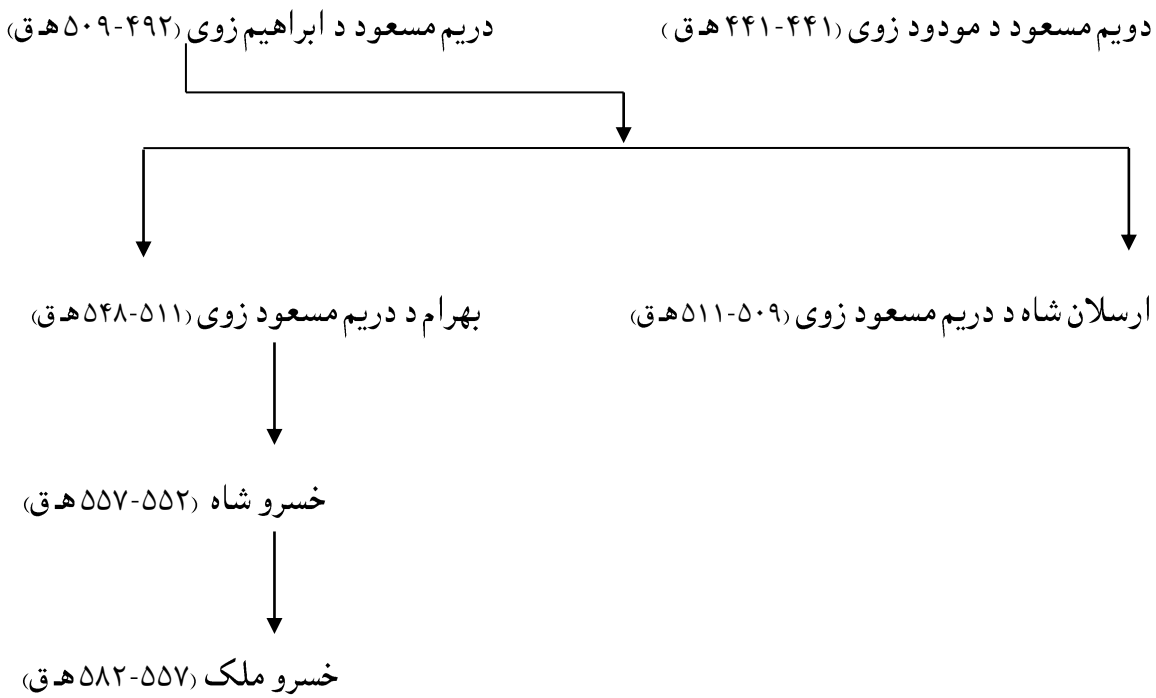

نوټ : طغرل نمک حرام د سلطان محمود غزنوي د کورنۍ سره اړیکه نه لري.

طغرل نمک حرام (۴۴۴-۴۴۴ هـ ق)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم څپرکی

د سلجوقیانو دولت

پیلیزه

سلجوقیان له ترکي قومونو څخه یو قوم دی چې کسب یې مالداري وه او تل به له یوه ځای څخه بل ځای ته د څړ ځای د موندنې په خاطر لیږدیدل. د سلجوق پلار دقاق یا توقاق تیمور نومیده. سلجوق په ماورالنهر کې د محلي امیرانو د واک لاندې ژوند کاوه. تر هغه پورې چې د سامانیانو واکمني د سیحون په شاوخوا سیمو کې ټینګه وه؛ سلجوقیانو د سامانیانو په خاوره باندې د تېرې جرئت نه شو کولای، خو کله چې د بې اتفاقی په وجه د سامانیانو واکمني کمزورې شوه؛ سلجوق له دې وضعیت څخه ګټه واخېسته، له جیحون څخه راتیر او په جند کې میشت شو. سلجوق په دغه وخت کې د اسلام مقدس دین قبول او مسلمان شو. سلجوق له هغو ترکانو سره جګړه کوله چې مسلمانان شوی نه وو. سلجوق ډیر شهرت وموند. د ماورالنهر محلي واکمنانو هم د خپلو دښمنانو د له مینځه وړلو له پاره له سلجوق څخه د مرستې غوښتنه کوله. کله چې سلجوق د جند په ښار کې مړ شو، دده د واکمنۍ ساحه دده د څلورو زامنو (یبغور ارسلان چې په اسرائیل مشهور و ، میکائیل، یونس او موسی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

له خوا اداره کېده . د سلجوق زوی اسرائیل د علي تگین سره د سلطان محمود غزنوي په مقابل کې مرسته وکړه. خو سلطان محمود غزنوي د آمو له سیند څخه تیر شو، علي تگین وتښتیده؛ او اسرائیل د سلطان محمود له خوا په ۴۱٦ هـ ق کال د کشمیر د کالنجر په کلا کې بندي شو. ددې قوم یو شمیر مشرانو له سلطان محمود غزنوي څخه په افغانستان کې د میشته کېدو غوښتنه وکړه، سلطان محمود غزنوي په افغانستان کې د سلجوقیانو څلورو زرو کورنیو ته په دې شرط چې وسلې به نه ساتي د میشته کېدو اجازه ورکړه. دا د سلطان محمود غزنوي یوه لویه تیروتنه وه چې سلجوق (ترکانو) ته یې د اریانا (افغانستان) دروازې پرانیستی چې بیا د همدې قوم مشرانو د سلطان محمود اولادې ته ستونزي پیدا کړی. په ۴۱۸ هـ ق کال سلجوقیانو په جوزجان (نیسایا) ولایت کې د خلکو د مالونو په لوټولو پیل وکړ. خلکو غزنوي سلطان محمود ته شکایت وکړ، هغه یو پوځ ورولیږه، دوی ته یې سزا ورکړه. د مسعود د پاچاهۍ پرمهال سلجوقیانو به پر مروه، هرات، ترمذ او بلخ باندې تل حملې کولې او مسعود به دوی له خپلې خاورې څخه شړل، مگر د میکائیل زامنو داود چغري بیک او طغرل له ډیرو جگړو وروسته په یوې جگړې کې په ۴۲۹ هـ ق کال مسعود ته ماتې ورکړه. بلخ ، نیشاپور او مروه یې له مسعود څخه ونیول. او په نیشاپور[1] کې یې تاج پر سر کیښود او خپله پاچاهي یې اعلان کړه. د سلجوقیانو واکمني له یو شمیر هیوادونو سره ارتباط لري خو مونږ دلته یوازې پر هغې برخې بحث کوو کوم چې افغانستان پورې اړه لري.

۵,۱. د رکن الدین ابوطالب طغرل بیک واکمني (۴۵۵-۴۲۹هـ ق)

(۴۴۲-۴۱٦ هـ ش)

(۱۰۳۸-۱۰٦۴ز)

کله چې د میکائیل زوی، طغرل بیک د دندانقان په جگړه کې سلطان مسعود ته په ۴۲۹ هـ ق کې ماتې ورکړه؛ په همدې کال (۴۲۹ هـ ق) کې یې د پاچاهي تاج په سر کړ او پاچاهي یې په نیشاپور کې اعلان کړه. طغرل بیک خپل ورور یبغور د لویدیځ افغانستان یعنی پوشنج، هرات او سیستان د حاکم په توگه وټاکه او په ۴۳۲ هـ ق کال نوموړی تر بست (هلمند) پورې پرمخ ولاړ. دده ورور داود چغري بیک له مروې او سرخس څخه نیولې تر بلخ او شبرغان پورې سیمې ونیولې، د بلخ په

[1] نیشاپور او مروه هغه وخت د افغانستان (خراسان) د خاورې جز و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علي آباد کې يې د سلطان مسعود لښکرو ته ماتې ورکړه او د خپل نفوذ ساحه يې په سويل کې تر سيستان او شمال کې تر بلخ او تخارستان پورې وغځوله. له سلطان مسعود وروسته سلطان مودودله غزني څخه خپل وزير عبدالرزاق د احمد ميمندي زوی سيستان ته د جګړې له پاره واستوه، خو بريالی نشو، په مقابل کې تخارستان، بلخ، ترمذ، قبادیان او وخش يې ترې ونيول(۱۰: ۱٦۸-۱٦۹).

طغرل بيک د سلجوقيانو لومړی پاچا و. نوموړی يو زړور، د ټينګ عزم او د جګړې په هنر پوه شخص و. په نيشاپور کې د پاچاهۍ له اعلان وروسته د اصفهان ، بغداد او نورو سيمو په نيولو بريالی شو. د اصفهان له نيولو وروسته يې هغه ځای (اصفهان) د خپلې پلازمينې په توګه وټاکه او د بغداد د خليفه لور يې په نکاح کړه. د طغرل بيک په واسطه د بغداد له نيولو وروسته عباسي خليفه په ۱۰۵۵ هـ ق خپل واک له لاسه ورکړ او د سلجوقيانو تر مستقيم تسلط لاندې و. اما د مذهبي لارښود په توګه سلجوقيانو دده احترام کاوه. د طغرل وزير عبدالملک خراسانی د سلجوقيانو د واکمنۍ د نفوذ په پراختيا کې مهمه ونډه درلوده. نوموړی د دربار د دري او عربي برخې منشي هم و او له لويو عالمانو او لويانو څخه ګڼل کيږي. د سلجوقي دولت ډير کارونه به دده په تدبير او سياست اداره کېدل. په ۴۵۵ هـ ق طغرل بيک مړ او پر ځای يې زوی الپ ارسلان پاچا شو(۴٦: ٦۸).

طغرل سلجوقي د خپل مهال يو ځواکمن پاچا و؛ د ايران سياسي يووالی تر ساسانيانو وروسته د همدې په لاس ټينګ شو. هغه ديلمی واکمنو ته ماتې ورکړه او بغداد يې هم ونيوه، بيا يې شام ونيو او د ګرجستان له عيسويانو سره يې جګړې وکړې او په ۱۰٦۳ ز کې مړ شو (۲۷: ۱۴۳).

د طغرل بيک اداره په دوو برخو ويشل شوی وه، چې يو يې درګاه[1] او بل يې ديوان و. درګاه د سلطان په حرم پورې ارتباط درلود، د هغې مالي او اقتصادي چارې ځانګړې وکيل اداره کولې، چې ددې اداړې په سر کې به يو مشهور شخص مقرريده چې د وزير او لويو امرينو په حساب کې راته، د درګاه بلې برخې د ملکي، نظامي، مذهبي اشخاصو، پوهانو او نورو د هرکلی برخه وه. وزيرانو به مستقيماً له سلطان سره خپلې ستونزی شريکولې او ورتلل يې آزاد وو. خو د ملک شاه په وخت کې وکيل د لوړو ملکي او نظامي افسرانو او سلطان ترمينځ د تګ راتګ مسؤل و. وروسته ((امير بار)) چې نظامي افسر به وه د وکيل ځای ونيو. له دې پرته يو بل منصب حاجب کبير هم موجود و، چې وروسته

[1] دغه ارګان د طغرل بيک په حرم پورې ارتباط درلود. ددې ارګان مالي او اقتصادي چارې ځانګړی کس اداره کولی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له وزیر څخه د هیواد مهم شخص ګڼل کېده . د طغرل بیک په وخت کې یو بل تن د نګهبان ریس په نوم و، چې پنځوس لرګین کوتک لرونکی کسان یې په اختیار کې درلودل. د هغوی دنده دا وه چې خلک به یې په غاړه کې وهل او بندیخانې کې به یې اچول. د اداري بله برخه دیوانونو جوړوله، د هر دیوان په سر کې وزیر قرار درلود. سلجوقي وزیرانو نظامي دندې هم درلودې. وزیر به مالي چاري څارلې، د مصرف او عایداتو ډول یې د مستوفیت په واسطه معلوموه. د پوځ حقوق یې کنترلول. ((دیوان اعلی)) چې په سر کې وزیر قرار درلود، په څلورو برخو (دیوان رسایل، دیوان استیفا، دیوان اشراف الممالک او عرض دیوان) ویشل شوی و. وروسته نور دیوانونه لکه دیوان خالص یا خالصه چې له سلطنتي ملکیتونو څخه څارنه کوله؛ دیوان مصادره هم تاسیس شو. ځینی اداري تشکیلات هم په پلازمینه کې موجود وو. له طغرل بیک وروسته د هغه ځای ناستو هم له همدغو تشکیلاتو څخه ګټه اخېسته (۴: ۹۶).

۵,۲. د الپ ارسلان واکمني (۴۶۵-۴۵۵هـ ق)

(۴۵۲-۴۴۲ هـ ش)

(۱۰۷۴-۱۰۶۴ز)

د طغرل بیک له مړینې وروسته د هغه وراره د داود چغري بیک زوی الپ ارسلان واک ته ورسید. الپ ارسلان د روم امپراطورۍ لښکرو ته په ترکیه کې ماتې ورکړه. ارمنستان او ترکیه کې د روم امپراطور رومانوس دیو جانوس ته ماتې ورکړه او د نوموړې دیوجانوس لور یې خپل زوی ملک شاه ته واده کړه. او عبدالملک یې مړ کړ او د خراسان یو نامتو عالم خواجه نظام الملک طوسي یې چې شافعي مذهب او با تدبیره سړی و، د خپل وزیر په توګه وټاکه. الپ ارسلان د طوسي په مرسته په هیواد کې نظم ټینګ کړ(۲۷:۱۴۴).

الپ ارسلان په افغانستان کې خپلو حملو ته دوام ورکړ. تخار، بلخ او ترمذ یې ونیول، که څه هم د غزني له پاچا ابراهیم سره یې سَبې اړیکې درلودې. د الپ ارسلان له مشهورو وزیرانو څخه یو هم ابوعلي حسن بن علي بن اسحق چې د نظام الملک طوسي خراساني لقب یې درلود، ده د الپ ارسلان د واکمنۍ پرمهال د سلجوقي دولت په پرمختګ کې ستره ونډه درلوده. الپ ارسلان په ۱۰۶۴ ز کال په ماورالنهر کې د ختل (ترمذ) ته لښکر کشی وکړه او هغه یې تر خپل کنترول لاندې راوست. کله چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزنوي دولت د بلخ او ترمذ کنترول له لاسه ورکړ، دا دواړه ولایتونه هم د سلجوقیانو لاس ته ورغلل. د دواړو ولایتونو خلکو شورشونه کول، خو الپ ارسلان له ډیرو ستونزمنو جګړو وروسته دغه شورشونه ارام کړل. الپ ارسلان په ډیر شجاعت او زړورتیا سره، پر هغو کلاګانو چې د غرونو په لوړو برخو کې جوړې شوی وې، حملې وکړې. یو کال وروسته یې په ۱۰٦۵ ز کال له خوارزمه څخه په جند (Jand) او ساوران (Sawran) حمله وکړه، د هغه ځای حاکم له جګړې پرته دې سلجوقي واکمن ته ځان تسلیم کړ. الپ ارسلان نوموړی حاکم چې په داوطلبانه توګه تسلیم شوی و، په خپل حال پریښود. هغه د پخوا په څېر خپل حاکمیت ته دوام ورکړه. الپ ارسلان د طمغاچ خان ابراهیم د واکمنۍ په سیمه حمله وکړه. ابراهیم خان د بغداد د خلافت دربار ته له الپ ارسلان څخه شکایت وکړ. خو د خلافت دربار له دوی سره مرسته ونشوه کولی. دویم ځل په ۱۰۷۳ ز کال الپ ارسلان د یو لوی لښکر سره چې (۲۰۰۰۰۰) دوه سوه زرو ته یې شمیر رسیده پر ماورالنهر حمله وکړه، خو دا ځل لښکر کشي د الپ ارسلان د مړینې له امله له ناکامۍ سره مخ شوه، ځکه الپ ارسلان د یو کلا د اوسیدونکی د خنجر د ضربې له امله مړشو. د الپ ارسلان له وژل کېدو وروسته دهغه زوی ملک شاه پاچاشو (۲۵٦:۲-۲۵۷).

۵,۳. د ملک شاه واکمني (۴۸۵-۴٦۵هـ ق)

(۴۷۲-۴۵۲ هـ ش)

(۱۰۹۴-۱۰۷۴ز)

د الپ ارسلان له مړینې وروسته د هغه له شپږو زامنو څخه ملک شاه چې په لیاقت او جرئت کې تر نورو ښه و او د پلار له خوا د ځای ناستي په توګه ټاکل شوی و؛ د جلال الدوله معزالدین ابوالفتح حسن ملک شاه په نوم پاچا شو. ملک شاه د غزني د پاچا ابراهیم له زوی سره دوستانه اړیکې درلودې، زابلستان او کابل یې تر لاهور پورې غزنوي دولت ته پریښودل. په دغه وخت کې د ملک شاه ورور تکش په بلخ کې یاغي شو، ملک شاه هغه په ترمذ کې ونیو او ړوند یې کړ (۱۱ :۸۲۹).

ملک شاه هم د پلار د وخت پوه وزیر نظام الدین خراساني طوسي د خپل وزیر په توګه وټاکه؛ د دې وزیر تدبیرونو د دولت د واک په ټینګښت کې ډیره اغیزه درلوده. د ملک شاه د واکمنۍ پرمهال یو شمیر شورشونه په ځینو سیمو کې پیدا شوی وو؛ خو دده د پوه وزیر طوسي په لاس ارام شول او په کوچنۍ اسیا (ترکیه) کې یې خپل نفوذ ټینګ کړ. د خپلې واکمنۍ سیمې ته یې د مرکزي آسیا له

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاشغر څخه تر مدیترانې بحیرې پورې پراختیا ورکړه. دده په واکمنۍ کې بیت المقدس او سوریه شامل شول. خو کله چې ملک شاه سمرقند ته ورسید د سمرقند حاکم د سولې لاره خپله کړه، ملک شاه هم د سولې لاره ورسره ومنله. دواړو لوریو د مینځګړتوب لپاره نظام الملک ته مراجعه وکړه، ملک شاه له شمس المک سره له روغی وروسته بیرته خراسان ته راغی (۲: ۲۵۷).

دویم ځل ملک شاه په ۱۰۸۹ ز کال کې بخارا فتح او سمرقند یې کلابند کړ؛ په سمرقند کې ملک له سخت مقاومت سره مخامخ شو، د سمرقند حاکم ټولو امنیتي مسؤلینو ته امر ورکړ چې له ښار څخه کلکه ساتنه وکړي، خو د سمرقند له امرینو څخه د یو امر زوی له ملک شاه سره بندي و، ملک شاه د هغه پلار تهدید کړ چې زوی دې وژنم، نوموړي له همدې امله له برج څخه ښه دفاع ونه کړه. د ملک شاه پوځ ته یې اجازه ورکړه چې هغه برج ونیسي، په دې ترتیب د ملک شاه پوځونو سمرقند ونیو. د سمرقند حاکم چې په یوه کور کې پټ شوی و، هغه یې پیدا کړ او رسې په غاړه یې ملک شاه ته راوست. ملک شاه امر وکړ چې هغه اصفهان ته واستوي. ملک شاه له سمرقند څخه اوزګند ته ولاړ، د ملک شاه په غوښتنه د کاشغر خان (حاکم) دده حضور ته راغی او په داوطلبانه ډول ملک شاه ته تسلیم شو. د کاشغر حاکم امر وکړ چې خطبه د ملک شاه په نوم ووایي او هم سیکه دده په نوم ضرب کړي. ملک شاه خراسان ته راغی او سمرقند کې یې خپل نائب پریښود. په دې ترتیب سمرقند او کاشغر ددوی په واکمنۍ کې شامل شول (۲:۲٦۱).

د سلجوقیانو د قلمرو پراختیا ددې سبب شوه چې په هره سیمه کې یو مشر د حاکم په توګه وټاکل شي. د هر حاکم قدرت به په تدریجي توګه زیاتیده، چې وروسته د ملک شاه سلجوقي د ځای ناستو د واکمنۍ پرمهال له سلجوقي دولت څخه جلا شول او جلا جلا سلجوقي دولتونه یې مینځ ته راوړل. لکه د کرمان سلجوقیانو حکومت، د شام (سوریه) د سلجوقیانو حکومت، د عراق د سلجوقیانو حکومت، د کردستان او د ترکي د سلجوقیانو د حکومت په نوم هر یوه خپل استقلال اعلان کړ. په دې توګه د کرمان د سلجوقیانو حکومت غزه ترکانو، د شام (سوریه) د سلجوقیانو حکومت ، د عراق او کردستان د سلجوقیانو حکومت خوارزم شاهانو له مینځه یوړل مګر د ترکې د سلجوقیانو حکومت تر ۱۴ مې زیږدیزې پیړۍ پورې دوام وکړ چې د عثمانیانو پواسطه له مینځه ولاړ.. ملک شاه په ۴۸۵ هـ ق کال کې ومړ چې له مړینې وروسته یې زوی برکیارق واک ته ورسید (۴٦: ۷۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک شاه سلجوقي دري ادب پياوړی کړ او ددينې علماو ملاتړ يې وکړ. دده وزير نظام الملک د نظاميه په نوم ګڼ شمير مدرسې په بلخ، مروه، نيشاپور، پوشنګ، هرات، بغداد، اصفهان، بصره، امل او موصل کې جوړې کړې، چې شافعي مذهب پکې تدريس کېده . عمر خيام د همدې پاچا په امر تاريخ جلالي کتاب ليکلی دی. ملک شاه سره له دې لکه د الپ ارسلان په څېر بيسواد و، خو ده لکه د غزنوي پاچاهانو په څېر د ادب پالنه وکړه او خپل واک يې ټينګ کړ. خو دده د ځای ناستو لکه محمود، برکبارق، ملک شاه ثاني او محمد د واکمنيو پرمهال د سلجوقيانو اداره ډيره ضعيفه شو (۲۷:۱۴۴).

۵,۴. د برکبارق واکمني (۴۹۸-۴۸۵هـ ق)

(۴۸۵-۴۷۲ هـ ش)

(۱۰۹۴-۱۱۰۷ز)

د ملک شاه له مړينې وروسته يې زوی برکبارق پاچا شو. نوموړې پاچا دولس کاله پاچاهي وکړه چې يوولس کاله يې له پاچاهي غوښتونکو سره په جګړو او نښتو تيره کړه او د هيواد د ابادۍ له پاره يې وخت پيدا نکړ؛ يوازې يو کال يې په ارامۍ سره پاچاهي وکړه. نوموړې په ۴۹۰ هـ ق کې خپل ورور سلطان سنجر په افغانستان کې د نيول شويو سيمو د حاکم په توګه مقرر کړ. دده له مړينې وروسته دده ورور ابوشجاع محمد پاچا شو.(٤٦: ۷۰).

د برکبارق د واکمنۍ پرمهال په سمرقند کې دده لخوا سليمان تګين، محمود تګين او هارون تګين يو پر بل پسې د واک چارې په لاس کې واخېستی، چې د دوی اصل معلوم نه و. سليمان تګين د داود کوچ زوی، محمود تګين د ضمغاج خان ابراهيم لمسی و. د برکبارق په واکمنۍ کې قدرخان جبرئيل د بغراخان محمد لمسی، نه يوازی د ماورالنهر ډيرې برخې ونيولې او په ۱۱۰۲ ز کال يې د سلجوقيانو په قلمرو حملې پيل کړې او ترمذ يې ونيو، مګر د سلطان سنجر سره يې په جګړه کې ماتې وخوړه او ووژل شو، چې دغه جګړه د جند نښار ته نږدې وه. سلطان احمد سنجر د سليمان تګين زوی احمد تګين، چې د قدر خان د حملې پرمهال فرار کړی و ، بيرته خراسان ته راوغوښت. محمد تګين د ارسلان خان لقب پر ځان کېښود او تر ۱۱۳۰ ز کال پورې د ماورالنهر حاکم و (۲: ٢٦٤-٢٦٥).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵,۵. د ابوشجاع محمد واکمني (۵۱۱-۴۹۸هـ ق)

(۴۹۷-۴۸۵ هـ ش)

(۱۱۱۹-۱۱۰۷ز)

له برکبارق وروسته د هغه ورور ابوشجاع محمد د غیاث الدین ابوشجاع محمد په نوم پاچا شو. دده په واکمنۍ کې ډیره ګډوډي وه، خو نوموړي وضعیت ارام کړ. دده د واکمنۍ له مهمو پیښو څخه د صلیبي جګړو پیل و چې د مسلمانانو او عیسویانو ترمینځ پیل شوې. سلطان سنجر د نوموړي د واکمنۍ پر مهال د افغانستان په نیول شویو سیمو کې د پاچاهۍ اعلان وکړ. د محمد ځای ناستو هم ونشوای کولی چې له سنجر څخه د افغانستان نیول شوي سیمې بیرته واخلي (۴۶: ۷۱).

د ابو شجاع محمد واکمنۍ پرمهال د ماورالنهر چارې د سنجر پواسطه څارل کېدلې. د قدر خان له ماتې وروسته د هغه ځای حاکم محمد تګین د ارسلان خان په لقب وټاکل شو. کله چې ارسلان خان له ساغر بیک سره د قراختایانو سره اړیکې درلودې جګړه پیل کړه، سلطان سنجر د ارسلان خان پلوي وکړه او د دواړو ترمینځ یې سره روغه وکړه. په ۱۱۰۹ ز کال ساغر بیک دویم ځل بغاوت وکړ. سنجر د خپل ټاکل شوی سلطان ارسلان خان پلویتوب وکړ. ارسلان خان د سنجر په مرسته یاغیان او شورشیان تابع کړل، وروسته له دې ارسلان خان شل کاله حکومت وکړ. ارسلان خان د بخارا بالاحصار ترمیم او د ښار دیوالونه یې بیا له سره جوړ کړل. په ۱۱۲۱ ز کې یې جامع جومات هم جوړ کړ(۲:۲٦٦).

۵,٦. د سلطان محمود سلجوقي واکمني (۵۱۳-۵۱۱هـ ق)

(۴۹۸-۴۹۷ هـ ش)

(۱۱۲۰-۱۱۱۹ز)

د ابوشجاع محمد له مړینې وروسته د هغه زوی سلطان محمود پا چا شو. سلطان محمود پر تخت باندې له کښناستلو وروسته لومړی د خپل کاکا سنجر سره چې د افغانستان په نیول شویو سیمو کې یې لا د مخه د سلطنت اعلان کړې و، جګړه وکړه. په پایله کې سلجوقي دولت په دوو برخو وویشل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ختيځه برخه کې سلطان سنجر او په لويديځه برخه کې سلطان محمود سلطنت کولو. له دې وروسته په افغانستان کې د سلطان سنجر واکمني پيل شوه (٤٦: ٧١).

په دغه وخت کې افغانستان پر څلورو برخو ويشل شوی و، شمالي ولايتونه له تخارستانه تر مروې پورې مستقيماً په سنجري او سلجوقي دربار پورې اړه درلوده. د غور، بامیانو او گوزگانانو سيمې د هرات تر شاو خوا پورې د غوريانو تر لاس لاندې وې. زابل ولايت له هلمند څخه تر غزني، کابل، ننگرهار، پيښور او لاهور پورې د سلطان محمود غزنوي کورنۍ په واکمنۍ کې و. سيستان، زمينداوره تر زرنج، فراه پورې د سيستان په ملکانو پورې اړه درلوده، چې دغو ملکانو د سلجوقيانو، غوريانو او غزنويانو سره نښې اړيکې درلودې، چې د صفاريانو او د سيستان د ملکانو له پاته شونو (بقاياو) څخه وو(١١:٨٣٠).

٥,٧. د سلطان احمد سنجر واکمني (په افغانستان کې د سلجوقيانو واکمني) (٥٥٢-٥١١هـ ق)

(٥٣٧-٤٩٦ هـ ش)

(١١٥٩-١١١٨ز)

سلطان سنجر د ملک شاه زوی د سلجوقيانو د کورنۍ د مشهورو پاچاهانو له جملې څخه دی. دده له پاچا کېدو سره سم د غزنوي دولت تجزيه او د غوريانو واکمني نوی د پراختيا او ټوکېدو په حال کې وه. سنجر لومړی ماورالنهر ته لښکر کشي وکړه. ماورالنهر ته له لښکر کشۍ وروسته يې له بهرام شاه سره مرسته وکړه. هغه يې په غزني کې واک ته ورساوه. تر لاهور پورې سيمې يې بهرام شاه ته پريښودې (١١: ٨٢٩).

په تير کې مو هم ويلی وو چې بهرام شاه په خطبه کې له خپل نوم سره د سلطان سنجر نوم هم اضافه کړ. سلطان سنجر لومړنی سلجوقي پاچا و چې يوازې يې په خطبه کې د نوم په يادولو بسنه وکړه. سلطان سنجر مروه خپلې پلازمينې په توګه وټاکله. سلطان سنجر په جګړه کې سلطان علاؤالدين حسين جهان سوز ته ماتې ورکړه او بندي يې کړ. لږه موده وروسته يې علاؤالدين بيرته آزاد او د غور د محلي حاکم په توګه يې وټاکه. په غور او غزني باندې له بري وروسته سلطان سنجر له دريو دښمنانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره مخ شو. لومړی د خوارزم پاچا اتسز، دویم د قراخطایانو دولت او دریم د غزه ترکانو له مخالفت سره مخ شو(۴٦:۷۱).

اتسز خوارزم شاه په ۵۳۰ هـ ق کال د سنجر پر ضد شورش وکړ او جرجانیه ته نږدې د هزار آسپ کلا ته یې پناه یوړه. سنجر په دغه کلا حمله وکړه، اتستز خوارزمشاه فرار وکړ. سلطان سنجر د خوارزم حکومت ونیو، اتسز د بدلې اخښتلو لپاره د قراخطایانو له دولت څخه د مرستې غوښتنه وکړه. قراخطایانو چې په ۵۱۹ هـ ق په کاشغر کې مستقل دولت تشکیل کړې و، تل یې هڅه کوله چې په مناسب وخت کې پر مسلمانانو حمله وکړي. اتسز له نوموړی پاچا څخه غوښتنه وکړه چې د سلطان د واکمنۍ په سیمو حمله وکړي. قراخطایانو په ۵۳۱ هـ ق پر ماورالنهر حمله وکړه او د سمرقند په ۳٦ کیلو متری کې د دواړو قواوو ترمینځ جګړه ونښته . سلطان سنجر په دې جګړه کې ماتې وخوړه، تقریباً ۳۰ زره عسکر یې ووژل شول. سلطان سنجر سلجوقي ترمذ ته راوتښتید. ګوره خان قراخطایي سمرقند او بخارا ونیول او چور یې کړل او اتسز خوارزم شاه یې د باج په ورکولو سره په خوارزم کې پریښود. له دې وروسته ماورالنهر د قراخطایانو تر نفوذ لاندې راغی او د سلجوقیانو له نفوذ څخه خلاص شو، تر څو چې سلطان محمد خوارزم شاه واک ته ورسید او د قراخطایانو نفوذ ته یې د پای ټکې کیښود. اتسز د سنجر له ماتې او خفګان څخه ګټه واخښته په ۵۴۲ هـ ق کې یې په مروه او نیشاپور حمله وکړه په لومړی وخت کې اتستز مروه او نیشاپور ونیول خو وروسته یې ماتې وخوړه. مګر د سلطان سنجر سیاسي او نظامي وضعیت د ګوره خان (قراخطایانو) سره په جګړه کې له ماتې وروسته ډیر خراب و. په همدغه وخت کې غزه[1] ترکانو هم د سنجر پر ضد شورش وکړ . سنجر د غزه ترکانو مقابلې ته تیار شو. د دوی ترمینځ پرلپسې جګړې وشوې. په پایله کې سنجر په ۵۴۸ هـ ق ماتې وخوړه او د خپلې میرمنې سره د غزه ترکانو له خوا بندي شو. څلور کاله په بند کې پاتې شو. د مروې ښار غزه ترکانو ونیو او چور یې کړ. د سنجر میرمن په بندیخانه کې مړه شوه. خو سنجر له بندیخانې څخه فرار وکړ. لږه موده وروسته هغه هم مړ شو. د سلطان سنجر له مړینې سره سم په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني پای ته ورسیده. خو دوو دولتونو (غوریانو او خوارزمشاهیانو) د غزه ترکانو د چور مخه ونیوله (۴٦: ۷۲).

---

[1] غزه ترکان د خوارزم په شاوخوا سیمو کې اوسیدل. دوی مسلمانان ول خو دا قبیله د قراخطایانو له خوا چې بودایي دین یې درلود زوریدل. د سلطان سنجر په اجازه غزه ترکان په بلخ کې میشت شول چې کال به یې ۲۴ زره پسونه سنجر ته ورکول. په تدریج سره قدرت زیات شو چې د باج له ورکولو څخه انکار وکړ. سلطان سنجر د دوي د رعیت کولو په خاطر له دوي سره جګړه وکړه خو په جګړه کې سلطان سنجر ماتې وخوړه (۴۶. ۷۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵,۸. د سلجوقیانو د دولت سقوط او د خوارزمشاهانو پیاوړې کېدل

د سلجوقیانو دولت هغه وخت له سقوط سره مخ شو چې د دوی واکمنۍ په څو محلي حکومتونو وویشل شوه، هر محلي حکومت به د خپل نفوذ د پراختیا له پاره هڅې کولې. په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني هغه وخت پای ته ورسیده چې سلطان احمد سنجر د غزه ترکانو سره په جګړه کې ماتې وخوړه او له غزه ترکانو سره نوموړی بندي شو. که څه هم سلطان احمد سنجر له بندیخانې څخه وتښتید، مګر ډیر ژر وفات شو. د نوموړي له مړینې وروسته په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني پای ته ورسیده، خو افغانستان کې د غوریانو نفوذ د پراختیا په حال کې و؛ چې د غزه ترکانو واک ته یې په غزني کې د پای ټکې کیښود. په خوارزم کې د خوارزمشاهانو واکمني ورځ تر بلې پیاوړې کېده ، ترڅو چې یې په ماورالنهر کې یو پیاوړی دولت تاسیس کړ. ددې کورنۍ د پاچاهانو په لړ کې سلطان علاؤالدین محمد خوارزم شاه وتوانید چې یوه لویه امپراتوري تاسیس او تر هند پورې خپل نفوذ ته پراختیا ورکړي. خو د خوارزم شاهانو نفوذ د سلطان علاؤالدین محمد خوارزمي او چنګیز خان ترمینځ د اختلاف او جګړې په پایله کې ضعیفه او له مینځه ولاړ. په دې ډول په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني هم د قراختایانو د دولت (ګوره خان) سره په جګړه کې له ماتې وروسته د سلطان سنجر سیاسي او نظامي وضعیت ډیر ضعیفه شو او د اتسز د حملې لپاره هم زمینه برابره شوه چې لومړی مروه او نیشاپور ونیسي ، خو وروسته اتسز ماتې وخوړه. دې مخالفت د سلطان سنجر پرضد د غزه ترکانو د شورش لپاره زمینه برابره او غزه ترکان وتوانیدل چې سلطان سنجر ته ماتې ورکړي. د سلطان سنجر له ماتې او بندیتوب سره سم د سلجوقیانو واکمني په افغانستان کې پای ته ورسیده (۲۷: ۱۴۴).

۵,۹. د سلجوقي دولت کلتوري او ټولنیزې کړنې

کله چې سلجوقیان واک ته ورسیدل، ماورالنهر او خراسان یې ترخپل تسلط لاندې راوستل، وروسته یې خپل نفوذ ته د فارس تر لویدیځې څنډې، سیستان او عراق پورې پراختیا ورکړه. سلجوقیان په څړ ځایونو کې د رمې له څرولو څخه پاچاهۍ ته ورسیدل، له همدې کبله سلجوقي واکمنانو په جګړه کې مهارت درلود. دوی د واک د پراختیا سره ډیره مینه درلوده. د سلجوقي پاچاهانو له خوا په لومړیو وختونو کې په اقتصادي، سیاسي او فرهنګي برخه کې کومه هڅه نه ده شوی. خو کله چې دوی په نیول شویو سیمو کې د هغو ځایونو له فرهنګ او تمدن سره آشنا شول، دوی د هغه ځآی د خلکو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرهنګ تر اغیز لاندې راغلل؛ خو بیا هم د سامانیانو او غزنویانو په څېر یې فرهنګي او ټولنیزو هڅو ته ډیره پاملرنه ونکړه. خو له دې سره هم په لښکر کشیو مصروف وو. د پوه او با تدبیره وزیرانو لکه عبدالملک او نظام الملک په هڅو یو شمیر کارونه په علمي او فرهنګي برخه کې سرته ورسیدل، او نظام الملک طوسي په اداري او سیاسي برخه کې ډیرې هلې ځلې وکړې، لکه د ملک شاه سلجوقي د وزیر خواجه نظام ملک په هڅه په بلخ، مروه، نیشاپور، پوشنګ، هرات ، بغداد، اصفهان او بصره کې یو شمیر مدرسې د نظامیه په نوم جوړې شوې. عمر خیام تاریخ جلالي ولیکه، سره له دې چې ملک شاه د الپ ارسلان او سلطان احمد سنجر په څېر بیسواده وو. د سلجوقیانو د واکمنۍ پرمهال دربار ساده بڼه درلوده، تجمل او دولتي تشکیل کم شو. دیوان برید (د مخابراتو وزارت) له مینځه ولاړ. د جاسوسۍ دستګاه خپل اهمیت له لاسه ورکړ. مجازات یې زیات کړل. په سلجوقي دولت کې د نظامي خدمت په مقابل کې د ځمکو ورکړې رواج درلود، او د پیسو په عوض به یې ځمکې ورکولې. کوم ښارونه چې د سلجوقي واکمنانو ترحملې لاندې راغلل هغو ډیر زیان ولید. سلجوقیانو په فرهنګي برخه کې له غزنویانو څخه پیروي کوله. په سوداګرۍ کې یې هم لږ پرمختګ وکړ (۴:۹۱).

سلجوقیانو په بشپړ ډول د یوه قبیلوي ملکیت غوښتونکی وو. دولت یوازې د پاچا مال نه، بلکې د پاچا د ټولې کورنۍ مال یې باله، نو ځکه هر سلجوقي شهزاده چې به په هر ځای کې و، هلته به یې په خپل نوم خطبه جاري کوله. له همدې امله د سلجوقیانو لویه شاهنشاهي په ټوله مینځنۍ اسیا، کوچنۍ او مرکزي اسیا کې په څو څو حکومتونو وویشل شوه. سلجوقیانو غوښتل چې مینځنۍ اسیا د پخوانیو پاچاهانو په څېر په مطلق العنانه ډول اداره کړي، خو د روحانیونو او اشرافو له مخالفت سره به مخامخ کېدل. د ځمکه والو جګړې او تجزیه طلبي د سلجوقیانو د دورې یوه ډیره څرګنده نښه ده. د بیلګې په توګه په کوچنۍ اسیا کې د سلجوقیانو دولت په لسو کوچنیو حکومتونو ویشل شوی وه. د ځمکې قیمت ټیټ شو او د ځمکه والو په اقتصاد باندې یې ډیره بده اغیزه وکړه. د دوی په اقتصادي سیستم کې د لږ ځمکومالکانو اقتصاد ډیر خراب او حاکمه طبقې نور هم په رعیت ظلم زیات کړ(۲۷:۱۴۵).

سره له دې چې سلجوقیانو یوه لویه امپراتوري له افغانستان څخه تر عراقه پورې تشکیل کړه، ولې عباسي خلافت ته د روحاني مقام د درناوې په خاطر؛ په ټوله امپراطورۍ کې د عباسي خلیفه نوم په خطبه کې اخېستل کېده. کله چې به خلیفه خپل ځای ناستی ټاکه، سلجوقي پاچا به هغه ته هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعیت کاوه. همدارنگه که چیرې به سلجوقي پاچا خپل ځای ناستې ټاکه د هغه د اعتبار لپاره به د بغداد د خلیفه تائید اخېستل کېده (۴:۹۳).

که څه هم د سلجوقیانو د واکمنۍ پرمهال افغانستان په څلورو برخو ویشل شوی و، شمالي ولایتونه له تخارستان څخه تر مروې د سنجر او سلجوقي دولت پورې اړه درلوده. د غور، بامیانو او ګوزګانانو سیمې د هرات تر شاوخوا پورې د غوریانو ترلاس لاندې وې. زابل ولایت له هلمنده تر غزني، کابل، ننګرهار، پیښور او لاهور پورې د سلطان محمود کورنۍ پورې. د سیستان ولایت له بست او زمینداور، زرنج، تر فراه پورې د سیستان په ملکانو پورې اړه درلوده، دغو ملکانو له سلجوقیانو ، غوریانو او غزنویانو سره هم اړیکې ساتلې، خو د غزه ترکانو سره د سلطان احمد سنجر جګړه کې د سنجر له ماتې سره سم په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني پای ته ورسیده (۱۰: ۱۷۰).

هغه ترکمنان چې اوس هم په افغانستان کې په ترکمني ژبه خبرې کوي د هیواد د شمال په سرحدي سیمو کې میشت دي. ددي قوم یو شمیر یې اوس هم کوچیان دي . د حیواناتو په ځانګړې ډول د پسونو او آسونو په روزنه بوخت دي. یو شمیر یې په کرنیزو چارو او یو تعداد یې په ښارونو کې ژوند کوي، او په صنعت او سوداګري بوخت دي. د ترکمن قوم ډیره لویه قبیله د تیکي (Tekes) قبیله ده چې د هرات په حوزه کې اوسیږي. بله مهمه قبیله ساراک (Sarak) نومیږي چې د میمنې د ښار په ۹۵ کیلو متری کې سرحد ته نږدې اوسیږي. د ترکمن قوم دریمه لویه قبیله یرسریز (Erseris) نومیږي چې د هیواد په شمال کې په تیت او پرک ډول اوسیږي (۱۵ :۲٦۳).

د سلجوقیانو د واکمنۍ پر مهال د پاچا دربار ته د دولتي مامورینو او د ظالم له زور او جبر څخه د شکایت او د عدالت غوښتنې لپاره ورتګ اسانه وه. هر چا کولې شو چې د پاچا دربار ته ورشي او پاچا سره خبرې وکړي. سلجوقي پاچا طغرل په اونۍ کې د یکشنبې او چهار شنبې د خلکو د شکایتونو د اوریدو او څېړلو دپاره ځانګړې کړی وې. سلجوقي پاچاهانو د عدالت د ټینګیدو په خاطر په ولایتونو او مرکز کې قاضیان ټاکلې وو او د هغوی په چارو کې یې مداخله نه کوله. قاضي د حکم په صادرولو کې آزاد و. د هغه حکم بیا کتنې ته اړتیا نه درلوده، خو کله چې غلط یا د غرض څخه ډک حکم صادر کړ، هغه به یې له دندې ګوښه کاوه. مدعي کولې شو چې لوړو ذیصلاح مقامونو ته شکایت وکړي. دوی د ملکي مامورینو برابره تنخوا درلوده. د خپلې واکمنۍ څخه د دفاع او د اخلي شورشونو د ارامولو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاطر سلجوقیانو نظامي قوې ته اړتیا درلوده. لومړیو وختونو کې د دوی قوتونه منظم نه وو. کله چې دوی لویه امپراتوري تشکیل کړه دایمي او منظمو عسکرو ته اړتیا پیدا شوه. له غلامانو څخه یې خپل پوځ جوړ کړ. په هره اندازه چې قلمرو او د واکمنۍ ساحه پراخیده، په هماغه اندازه یې د پوځ شمیر هم زیاتوه. ددې پوځ مهمه برخه د سورو برخه وه، چې دا برخه هم د غلامانو او ازادو خلکو څخه جوړه او له شخصې سلطان سره یې اړیکې درلودې. هغه سلجوقي امران او حاکمان چې په ولایتونو کې مقرریدل، هغوی هم ځانته عسکر درلودل. د لښکر کشي پرمهال یې مرکزي حکومت ته له ولایتونو څخه عسکر رالیږل. د دوی په جګړه کې سپر، شمشیر، تبر زین او نیزې څخه استفاده کوله (۴: ۹۴-۹۵).

۵,۱۰. د سلجوقیانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

د سلجوقیانو د امپراطورۍ سقوط اصلاً له هماغه د لومړي ملک شاه له مړینې وروسته مخ په ځوړ شوه، چې سلجوقي شهزاده ګانو هر یوه په هر ځای کې خپل حکومتونه جوړ کړل، د بیلګې په توګه په ۱۰۴۱ ز کال په کرمان کې، په ۱۰۹۴ ز کال په شام کې، په ۱۱۱۷ ز کال په عراق او کردستان کې، په ۱۰۷۷ ز کال ترکیه (کوچنۍ آسیا) کې خپلواک سلجوقي دولتونه اعلان کړل. سلطان سنجر خپله خور بهرام شاه ته په نکاح ورکړه او هغه یې په غزني کې واک ته ورساو. سنجر، علاوالدین جهانسوز او اتسز خوارزمشاه ته په ۱۱۴۰ ز کې ماتې ورکړه، خو اتسز د کاشغر قراخطایي دولت د سنجر پر ضد ولمساوه. ددغه لمسون په پایله کې د قراخطایي دولت او سنجر ترمینځ په ۱۱۵۲ ز کال د جیحون په غاړه جګړه ونښته. په جګړه کې سلطان سنجر ماتې وخوړه. یو کال وروسته د غزه ترکانو سره په جګړه کې بندي شو. څلور کاله په بند کې پاتې شو، په دغو څلورو کلونو کې غزه ترکانو د افغانستان په شمالي ولایتونو کې ډیر ورانی وکړې. ډیر شمیر فاضل خلک یې له مینځه یوړل. غزه ترکانو پر غزني یرغل وکړ او د غزنویانو لړی پاتې کسان یې له مینځه یوړل. سنجر له څلور کالو بند څخه وروسته له بندیخانې څخه وتښتید او مروې ته ورسید. خو له ۴۰ کالو پاچاهي وروسته په ۱۱۵۷ ز کال وفات شو. د سنجر له مړیني وروسته سلجوقي دولت سقوط وکړ او د دوی د واکمنۍ سیمې د افغانستان غوري دولت ونیولې. (۲۷: ۱۴۴-۱۴۵).

- په کوچنیو دولتونو باندې د سلجوقیانو د دولت ویشل کېدل.
- د کاشغر له قراختایانو سره په جګړه کې د سنجر ماتې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- له غزه ترکانو سره په جګړه کې د سلطان سنجر ماتې او بندي کېدل.
- د خوارزمشاه اتسز مخالفت او سلطان سنجر پر ضد د قراختايي دولت لمسون او د سلجوقيانو پر ضد د هغوی پوځي عمليات.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

سلجوقيان د سلطان محمود غزنوي په اجازه په افغانستان کې ميشت شول؛ خو وروسته يې د سلطان محمود له ځای ناستو سره مخالفت پيدا شو. سلطان مسعود او مودود ته يې ډيرې ستونزې پيدا کړې. طغرل بيک و توانيده چې په نيشاپور کې تاج پر سر او خپله پاچاهي اعلان کړي. يو شمير هيوادونه يې تر خپل کنترول لاندې راوستل او پراخه سلجوقي واکمني يې رامينځ ته کړه. سلجوقيانو چې له رمو څرولو څخه پاچاهي ته ورسيدل، په جګړه کې يې پوره مهارت درلود. دوی لومړی د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال د جوزجان د خلکو پر کورونو چور او تالان پيل کړ. د خلکو له شکايت وروسته سلطان محمود غزنوي هغوی ارام کړل، خو سلطان مسعود د سلجوقيانو په مقابل کې ماتی وخوړه او دې ته اړ شو ترڅو هند ته سفر وکړي او له هغه ځايه يو لښکر برابر او د سلجوقيانو سره مقابله وکړي، خو هغه په لاره کې ووژل شو. مودود هم د پلار يعنی لومړی مسعود د مړينې له امله د سلجوقيانو سره جګړه پريښوده. سلجوقيانو د افغانستان ډيرې برخې ونيولې چې په پايله کې بهرام شاه د سلطان احمد سنجر پواسطه واک ته ورسيد او د سنجر نوم يې په خطبه کې واخېسته. سلجوقيان ورځ تر بلې پياوړی کېدل چې ټول ايران او عربستان يې هم ونيول. خو خليفه ته يې ځانګړی احترام درلود او د هغه نوم به يې خطبه کې يادوه. بالاخره د سلجوقيانو واکمني ډيره پراخه شوه او يو شمير محلي حکومتونو لکه د کرد سلجوقي دولت، د ترکيې سلجوقي دولت، د افغانستان سلجوقي دولت، د کرمان سلجوقي دولت، د شام سلجوقي دولت، د عراق سلجوقي دولت او د کردستان سلجوقي دولتونه مينځ ته راغلل. چې دې کار د سلجوقيانو د سقوط زمينه برابره کړه. دغه واړه دولتونه د خوارزم شاهيانو او غوريانو په واسطه له مينځه ولاړل. خو په ترکيه کې يې ډير وخت دوام وکړ ترڅو عثمانيانو د هغوی واکمني سقوط کړه.

سلجوقيانو ساده دربار درلود. که د دوی يو شمير پاچاهان بيسواده هم وو، خو د علم او فرهنګ سره يې علاقه درلوده. هغوی د نويو سيمو د نيولو پرمهال د نوي فرهنګ او تمدن سره مخ کېدل او تر اغېز لاندې يې راتلل. که څه هم د دوی ډير وخت په جګړو کې تېر شو، خو د دوی د با تدبيره وزيرانو لکه عبدالملک او نظام الملک په هڅو سره يو شمير فرهنګي کارونه سرته ورسيدل، په ځانګړې ډول د ملک شاه سلجوقي د وزير نظام الملک په هڅه په بلخ، مروه، نيشاپور ، پوشنج، هرات، بغداد، اصفهان او بصره کې يوشمېر مدرسی د نظاميه په نوم جوړې شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلجوقیانو واکمني د لومړی ملک شاه له واکمنۍ وروسته مخ په ځوړ شو. د سلجوقي شهزاده گانو پواسطه محلي دولتونه جوړ شول او هر یو په خپل نوم خطبه جاري کړه. د غزه ترکانو په مقابل کې د سلطان احمد سنجر له بندي کېدو او مړینې وروسته په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني هم پای ته ورسېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

1. د سلجوقيانو خپل مينځي ناخوالو
2. د سلجوقيانو د واکمنۍ په سقوط کې څه اغيزه درلوده؟
3. له غزه ترکانو سره د سلطان سنجر جګړه په افغانستان کې د سلجوقي دولت د سقوط سبب وګرزيد؟
4. سلجوقيان د کوم افغاني واکمن په اجازه افغانستان کې ميشت شول؟
5. سلجوقيانو اصلاً د کوم ځای اوسيدونکي دي؟
6. په کوچنيو دولتونو باندې د سلجوقيانو واکمنۍ د ويش لاملونه څه و؟
7. سلطان احمد سنجر د چا زوی دی؟
8. طغرل بيک څه ډول واک ته ورسيد؟
9. د سلجوقيانو بنسټ د کوم سلجوقي پاچا پواسطه کيښودل شو؟
10. سلطان احمد سنجر د چا له خوا بندي شو؟
11. د سلجوقيانو د واکمنۍ سقوط د کوم سلجوقي پاچا په واکمنۍ پيل شوه؟
12. د سلجوقيانو د واکمنۍ پرمهال د هيواد اقتصادي او سياسي وضيعت څه ډول و؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلجوقیانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمنې موده		
شمیره	د پاچا نوم	کال
۱	رکن الدین ابوطالب طغرل بیک	(۴۵۵-۴۲۹هـ ق) (۴۴۲-۴۱۶ هـ ش) (۱۰۶۴-۱۰۳۸ز)
۲	الپ ارسلان	(۴۶۵-۴۵۵هـ ق) (۴۵۲-۴۴۲ هـ ش) (۱۰۷۴-۱۰۶۴ز)
۳	ملک شاه	(۴۸۵-۴۶۵هـ ق) (۴۷۲-۴۵۲ هـ ش) (۱۰۹۴-۱۰۷۴ز)
۴	برکبارق	(۴۹۸-۴۸۵هـ ق) (۴۸۵-۴۷۲ هـ ش) (۱۱۰۷-۱۰۹۴ز)
۵	ابوشجاع محمد	(۵۱۱-۴۹۸هـ ق) (۴۹۷-۴۸۵ هـ ش) (۱۱۱۹-۱۱۰۷ز)
٦	سلطان محمود	(۵۱۳-۵۱۱هـ ق) (۴۹۸-۴۹۷ هـ ش) (۱۱۲۰-۱۱۱۹ز)
۷	سلطان احمد سنجر	(۵۵۲-۵۱۱هـ ق) (۵۳۷-۴۹٦ هـ ش) (۱۱۵۹-۱۱۱۸ز)

۵,۱. جدول: پورتنۍ جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵,۱. گراف: لاندینی. گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

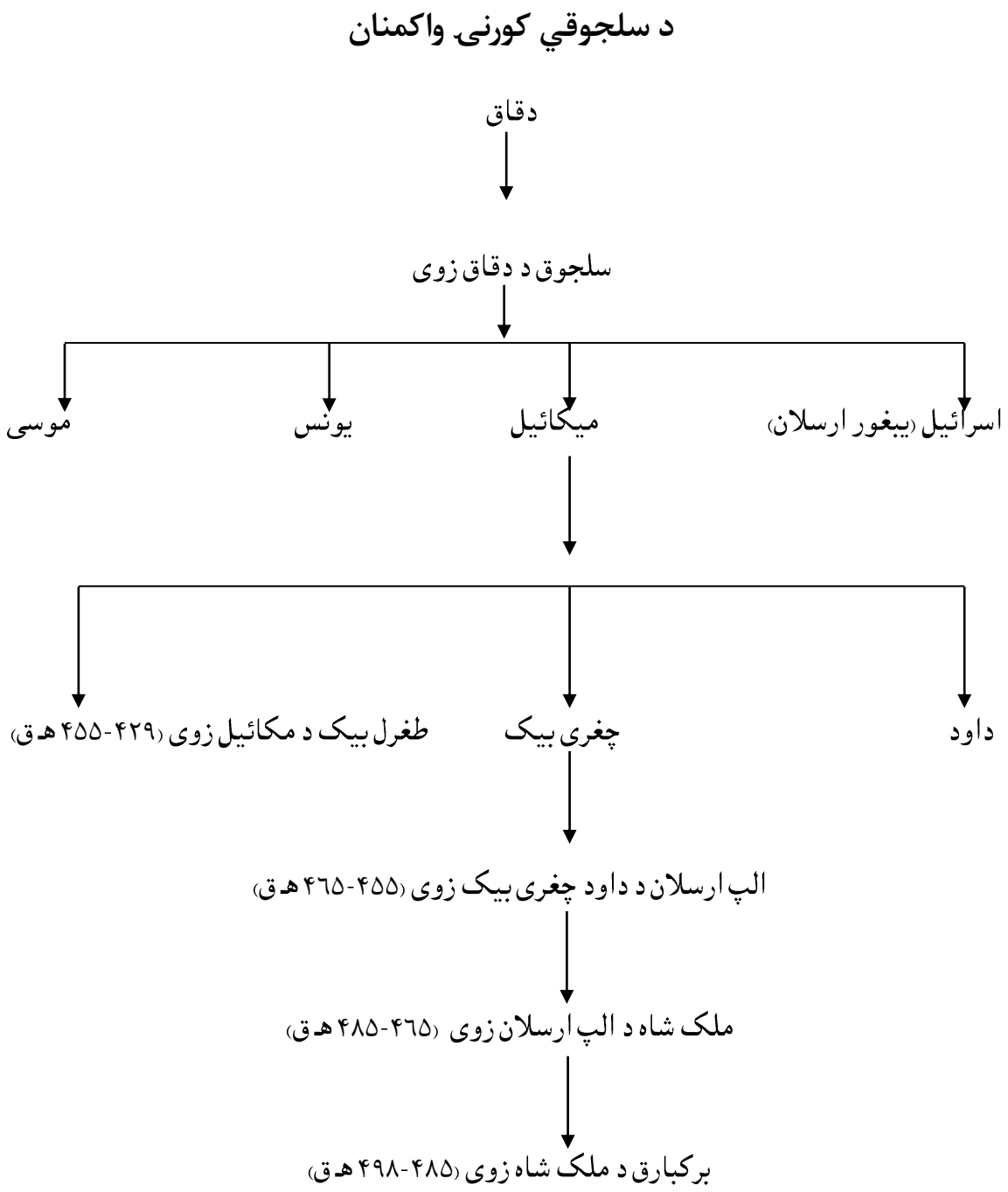

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابوشجاع محمد د برکبارق زوی (۴۹۸-۵۱۱ هـ ق)

↓

سلطان محمود د ابو شجاع محمد زوی (۵۱۱-۵۱۳ هـ ق)

↓

سلطان احمد سنجر (۵۵۲-۵۱۱ هـ ق) په افغانستان کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږم څپرکی

د غوریانو دولت

پیلیزه

د غوریانو واکمني د افغانستان په تاریخ کې ځانګړی ځای لري، له غزنویانو وروسته غوریانو په افغانستان کې یوه لویه امپراتوري جوړه کړه. په هند کې یې هم د غزنویانو سیمې تر خپل تسلط لاندې راوستلې، چې تر ډیر وخته پورې په هند کې د افغانانو واکمني دوام وکړ. د غور سیمه د خپل فزیکي جوړښت له امله د تیري کوونکو لپاره ستونزې پیدا کړې. تیري کوونکي نه توانیدل چې د غور سیمه په اسانۍ ونیسي. په غور کې د غرونو د موجودیت له امله دغه سیمه د غور او واکمنان یې د غوریانو په نوم یادیږي. غوریان نسلاً پښتانه دي، دوی زیاتره په غرونو کې اوسیدل. د کاکاخیل په وینا د پښتو کلیمه له پشتې څخه اخېستل شوی ده نو ځکه دري ژبو به د دوي د اوسیدو ځای د پشته په نوم یادوله او دوی ته پشتانه ویل کېده. لرغونی غور د هرات، فراه، زمینداور او غرجستان په مینځ کې موقعیت درلود. عربي جغرافیه لیکونکی ابن هوقل چې په څلورمه هجری پیړۍ کې اوسېده د غور په اړه داسې لیکي : غور کافرستان است و سبب آنکه در نوشته های اسلامی از آن یاد میشود این است که گروه مسلمان دارد. کوهای آباد و چشمه ها و باغ ها و رود ها دارد. وادي که غور احاطه کرده اند از هرات تا فراه تا زمینداور ، تا جوزجان و از آن جا تا هرات سراسر بلاد غور است... (۱۸: ۱۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونی غور کې څلور قبیلې اوسیدې چې عبارت وې له سوري (پښتانه)، تایمني، جمشیدي او فیروز کوهي څخه. د غور حکمرانان ټول د سوري (پښتنو) له قوم سره تړاو لري، ځکه چې سوریان ټول پښتانه او ژبه یې یې پښتو وه، او دري ژبو دوی د پشته نشین یا پشتوان په نوم یاد کړي دي. مخکې هم ذکر شول چې د پښتو کلیمه هم د پشته نشین څخه مینځ ته راغلی ده. ارمنیان ټول پښتانه د اوغان په نوم یادوي او دغه د اوغان کلیمه اوس هم په افغانستان کې استعمالیږي. د نورو قومونو ځینې خلک اوس هم پښتانه د اوغان (اوغو) په نوم یادوي. عبدالحی حبیبي لیکي : غور یو غرنی سیمه ده چې زمونږ د هیواد په زړه کې موقعیت لري. د تاریخ له نقطه نظره ډیر اهمیت لري. د غور غرونه شمال ته د بابا له غرونو او بامیانو سره وصل دي. سهیل ته له اروزګان، تیری د هراوت او له موجوده زمینداور سره وصل دي په ختیځ کې یې اجیرستان (وجیرستان) او غزنی واقع دي او لویدیځ کې یې فراه او اسفنزار ، بادغیس او هرات موقعیت لري (۹: ۱۳۵).

٦,١. د غوري دولت مینځ ته راتګ

د سوري (غوریانو) د واکمنۍ لومړنی پاچا شنسب بن خرنک و چې د سوري کورنۍ ټول پاچاهان دده له نسله ګڼل کیږي. مشهور پاچاهان یې بسطام، شماخ او ماهویه سوري وو، چې د غوري ملکانو یا سوري حاکمانو په نوم یادیدل. د زور آباد ښار چې د هرات او بادغیس ترمینځ موقعیت لري، د غوریانو پلازمینه وه. او ماهویه سوري، افغانستان ته د اسلام د رارسیدو پرمهال د مروې حاکم و. یوې بلې کورنۍ په غور کې حاکمیت کاوه چې پلازمینه یې فیروز کوه وه. دغه حاکمان هم د شنسب له اولادې څخه وو، چې د امیر فولاد زوی امیر کرور په ۱۳۰ هـ ق کې د نړۍ د پهلوان لقب درلود چې فردوسې په شهنامه کې د هغه یادونه هم کړی ده. له امیر کرور وروسته د هغه زوی ناصر پر بست او زمینداور باندې حکمراني کوله. د هارون الرشید د خلافت پرمهال ددې کورنۍ یو بل واکمن بنجي نهاران شنسبي په نوم حکومت کولو، هارون الرشید دده حکومت په رسمیت وپیژندلو. د شنسب کورنۍ د طاهریانو، صفاریانو او سامانیانو تر واکمنۍ پورې خپل استقلال وساته. خو کله چې سلطان محمود غزنوي په ۴۰۱ هـ ق کال د غور پر حکومت حمله وکړه، د غور محلي حاکم محمد سوري تسلیم شو. سلطان محمود غزنوي، محمد سوري له خپل کوچنی زوی شیش سره غزني ته ولیږه. خو محمد سوري غزني ته نږدې د ګیلان په سیمه کې زهر وخوړل هغه دا زهر په خپله ګوتمۍ کې ځای پرځای کړي وو، ده خپل ځان وواژه، خو د یرغملتیا سپکاوی یې ونه مانه. د پښتو ژبې وطني روایات چې د ((لرغوني

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتانه)) او تاریخ سوري په حواله په پټه خزانه کې راغلي پورتنۍ پیښه تائیدوي. د محمد سوري د مړینې کیسه د شیخ اسعد سوري په یوه پښتو قصیده کې هم راوړی ده.دا شاعرپه ۴۲۵ هـ ق د زمینداور په بغنی کې مړ دی. د ابوالله د ژبنی بلاغت او فصاحت له مخې ډیره پخه ده. د محمد د شخصیت مقام لوړوالې او زړورتوب ښیي. د اهنګرانو د جګړې او د محمود له خوا د محمد بندیتوب څرګندوي او دی د سوري کورنی ویاړ یې بولي، چې د خپلې کورنۍ د پت ساتلو په لاره کې یې ځان قربان کړی د شیخ اسعد بوالله د پښتو د لرغونی ادب له غوره اثارو څخه ده (۱۰: ۱۷۳ - ۱۷۴).

سلطان محمود پر محمد باندې له غلبې وروسته، د محمد سوري زوی ابوعلي د غور د حاکم په توګه وټاکه. ابوعلي د پلار د حاکمیت پر مهال هم د غزني له دربار سره اړیکې درلودې. نوموړی د غوري حاکمانو په لړ کې له نیک شهرت څخه برخمن و. ابوعلي له غزني دربار سره نیکې اړیکې درلودې؛ ده وخت پیدا کړ چې په خپل قلمرو کې ودانیزې چارې سرته ورسوي. دده پرضد دده وراره عباس د شیش زوی شورش وکړ. عباس، ابوعلي بندي کړ چې وروسته په بندیخانه کې ومړ او د شیش زوی عباس دده پرځای پرتخت کښیناست. د عباس پلار شیش د خپل ورور محمد سوري د حاکمیت پرمهال ارام ژوند درلود. د شیش زوی عباس هغه مهال چې سلطان مسعود د سلجوقیانو په مقابل کې ماتې وخوړه، نوموړی په دې فکر کې شو چې له غزني دربار سره اړیکې پرې کړي او خپلواکي واخلي. د محمد سوري له مړینې وروسته ې د شیش زوی عباس په خپلو خلکو ډیر ظلمونه وکړل. جوزجاني د عباس په اړه داسې نظر لري: سره له دې چې هغه یو ظالم شخص و، خو د نجوم په علم ډیر پوهیده او ددې علم په پرمختګ کې یې ډیر زیارونه وګالل. په غور کې یې د هنرمندانو او استادانو لپاره ښکلي ودانۍ جوړې کړی. د مندیش په سیمه کې یوه ودانۍ دده نیکه بسطام جوړه کړې و، خو دده د حاکمیت پر مهال ویجاړه شوې وه. خو عباس بیرته بیا له سره هغه ورغوله... (۱: ۲۲-۲۳).

عباس د شیش زوی د خپل نیکه محمد سوري په څېر د غزنویانو له تسلط سره مخالفت درلود. محمد د سلطان محمود غزنوي پواسطه بندي او مړ شو، خو د شیش زوی عباس د غزني د پاچا سلطان ابراهیم پواسطه له نیولو وروسته ووژل شو. له عباس وروسته د هغه دوو زامنو امیر محمد او قطب الدین حسن د غزنویانو تر حمایت لاندې په غور کې خپل حاکمیت ته ادامه ورکړه. ځکه د سلطان ابراهیم (غزنوي پاچا) پواسطه د عباس له وژلو وروسته د هغه زوی امیر محمد د غور د حاکم په توګه وټاکل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دده د حاکمیت پرمهال په غور کې ډیرې ودانۍ جوړې شوې، د اړتیا وړ توکو بیه ټیټه شوه او له عالمانو سره یې ښه سلوک کاوه. له ده وروسته دده ورور قطب الدین حسن د غور د حاکم په توګه وټاکل شو. دده د حاکمیت پرمهال شورشونه ډیر شول. خو کله چې د وجیرستان د ایالت د تګاب قلعه اوسیدونکو شورش وکړ، دی پخپله د هغو خلکو د ارامولو لپاره هلته ولاړ، د جګړې په جریان کې یې یو غشی په سترګه ولګید او مړ شو. دده عسکرو په زړورتیا سره جګړه وکړه او هغه ښکلې کلا یې ورانه او شورش کوونکي یې ووژل. دغو شورشونو دوه لاملونه درلودل.

۱. په ۴۹۲ هـ کال د لومړی مسعود زوی سلطان ابراهیم له مړینې وروسته د کورنیو بې اتفاقیو له امله د غور اداري خپل توان له لاسه ورکړ.

۲. هغه ډلې چې په غور کې د غزنویانو تر حاکمیت لاندې اداري سره مخالف وو، له وخت څخه یې ګټه واخېسته او شورشونه یې پیل کړل ، ترڅو په غور کې مستقل حکومت تاسیس کړي او غزني ته د وفادارو حاکمانو حاکمیت ته د پای ټکی کیږدي. په غور باندې د غزنویانو سلطې تقریباً یوه پیړۍ دوام وکړ، خو غزنویان ونه توانیدل چې غور د خپل قلمرو ضمیمه کړي. د غور ځینې امیران یې تابع او خراج ورکولو ته اړ کړل. په ۴۴۱ هـ ق کال د سلطان محمود د زوی عبدالرشید له مړینې وروسته د غزنوي حکومت واک ضعیفه ، غور او ځینې نورې سیمې د دوې له واکمنۍ څخه ازادې شوی. غور ډیر وخت د سلجوقیانو او غزنویانو ترمینځ د حایل نقش لوباوه، خو غوریان بیا هم په نسبي ډول د بهرام شاه تر واکمنۍ (۵۱۱-۵۴۸ هـ ق) پورې د غزنویانو تر نفوذ لاندې وو (۱: ۲۵-۲۶).

د قطب الدین حسن له مړینې وروسته د هغه زوی امیر عزولدین حسین د غور د حاکم په توګه وټاکل شو. غوریانو د ده د حاکمیت په وخت کې هم د استقلال لپاره مبارزه کوله. عزالدین حسین د قطب الدین حسن زوی د غزني د پاچا مسعود د ابراهیم د زوی له خوا د غور د حاکم په توګه وټاکه. عزالدین حسین د غزنوي اوسلجوقي پاچاهانو سره ښې اړیکې درلودې. او سلطان سنجر ته یې سوغاتونه لیږل، خو غوریانو د استقلال لپاره مبارزه کوله، ځکه د عزالدین حسین له وژنې وروسته د هغه زوی سیف الدین غوري د هغه پرځای پرتخت کښیناست. سیف الدین غوري د خپل پلار د واکمنۍ سیمې د خپلو شپږو ورونو ترمینځ وویشلې. فخرالدین او قطب الدین محمد غوري چې مورګانې یې په نسبي لحاظ ضعیفه او کنیزې وې، دوي چې د عمر په لحاظ مشران وو د پلار د ځای ناستۍ څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دواړه بې برخې شول. قطب الدين محمد غوري د غور د يو ولايت ورسا د حاکم په توګه وټاکه. قطب الدين محمد غوري د هرات او غزني ترمينځ د يوې کلا په جوړولو پيل وکړ. دده ورونو د نوموړی دا اقدام د استقلال طلبۍ او برتری يوه بيلګه وګڼله، نورو ورونو دده سره مخالفت وکړ. له همدې امله قطب الدين محمد غوري غزني ته راغی او د بهرام شاه په دربار کې يې پناه واخېسته. په غزني کې د قطب الدين محمد غوري پناه اخېستل هم لامل دا وه چې ده غوښتل د بهرام شاه په مرسته په خپلو ورونو بريالی شي او د غور امارت ته ورسيږي. بهرام شاه هم د يو داسې فرصت په لټه کې و، ترڅو د غزنويانو تسلط چې دده د واکمنۍ پرمهال ضعيفه حتی قطع شوی و، بيرته ټينګ کړي. بهرام شاه له قطب الدين محمد سره ښه چلند وکړ او هغه ته يې خپله لور په نکاح ورکړه. قطب الدين محمد غوري ظاهراً د پناه اخېستونکی په توګه د غزني دربار ته تللی و، خو په پټه يې د غزني د دربار سياسي، اقتصادي ټولنيز وضعيت ارزوه او ډيرو درباريانو هم بهرام شاه ته غلط معلومات ورکول. په پايله کې بهرام شاه پر قطب الدين محمد شکمن شو له بندي کېدو وروسته يې هغه وواژه (۱: ۳۰).

سيف الدين غوري چې ځان ته يې سلطان خطاب کاوه او د غور د اميرانو لقب يې د سلطان درجې ته لوړ کړ. تر ډيره حده يې د يو مستقل دولت په توګه حکومت کاوه. د سيف الدين له وژلو وروسته علاولدين جهانسوز د سنجر له خوا لومړی بندي او بيا د غور د حاکم په توګه وټاکل شو نوموړي په غور کې يې د مستقل دولت بنسټ کيښود.

٦,٢. د غزنوي او غوري دولتونو ترمينځ اړيکې

له سلطان محمود غزنوي څخه مخکې د هغه پلار سبکتګين څو ځله په غور يرغلونه کړی دی. سلطان محمود غزنوي هم درې ځله غور ته خپل عسکر واستول. په لومړي برید کې يې د غور سيمه ايزه واکمن محمد سوري بندي او غزني ته راولېږه چې نوموړی د ګيلان په سيمه کې مړ شو. دغه پيښه د غوريانو او غزنويانو ترمينځ د دښمني لومړی لامل ګنل کيږي. د سلطان مسعود په واکمنۍ کې په غور برید وشو. په دې برید کې د غور د لښکرو مشر د مسعود له خوا ووژل شو. په دې سبب د دوي ترمينځ دښمني ورځ تر بلې زياتيده، خو کله چې د بهرام شاه د واکمنۍ پرمهال ملک الجبال قطب الدين محمد غوري د حسين زوی له خپلو ورونو څخه د خفګان يا د بهرام شاه د بلنې او يا د کوم بل لامل له مخې له فيروزکوه څخه ولاړ او غزني کې د بهرام شاه دربار کې پناه واخېسته، بهرام شاه لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دده ډير عزت او درناوی وکړ، خو وروسته پرهغه شکمن شو. ځينو درباريانو هم بهرام شاه ته د قطب الدين محمد غوري په اړه له غرضه ډکې مشورې ورکولې. بالاخره بهرم شاه نوموړی بندي او د زهرو پواسطه په دې گناه وواژه چې له خلکو سره ډيره مينه لري، خلکو ته بخششونه ورکوي او د خلکو په زړونو کې ځای لري. له وژنې وروسته يې د هغه مړی په غزني کې خښ کړ. دې پيښې سره د غزنويانو او غوريانو ترمينځ دښمني نوره هم زياته شوه (٦: ٢١٤-٢١٥).

سيف الدين سوري د خپل ورور د مړينې له خبرېدو سره سم په غزني باندې د برید تيارې ونيو. سيف الدين ډير ژر غزنی له بهرام شاه څخه ونيو. نوموړی له غور څخه راغلي عسکر کوم چې له ده سره په غزني کې اوسيدل، د ژمی د موسم له رارسيدو سره سم بيرته غور ته وليږل، پخپله له خپل وزير سيد مجدالدين موسوي او يو لږ شمير عسکرو سره په غزني کې پاتی شو. سيف الدين غوري د غزني په خلکو اعتماد وکړ. په ژمي کې د واورې د وريدو له امله د غور او غزني ترمينځ لارې بندې شوې. له دې امله د سيف الدين سوري مرستې ته څوک نه شوای را رسيدلې. د غزني خلکو سمدستي بهرام شاه ته خبر ورکړ او غزني ته يې راوغوښت. د غزني لوړ پوړو چارواکو سيف الدين او د هغه پوه وزير او ورسره عسکر ژوندي ونيول او بهرام شاه ته يې وسپارل. بهرام شاه دوی دواړه (سيف الدين او د هغه وزير سيد مجدالدين موسوي) په اوښانو سپاره کړل د غزني په ښار کې يې وگرځول چې خلکو به د کورونو له بامونو څخه پر دوی خاورې اچولې. وروسته يې دواړه ووژل. خو د سيف الدين سر يې له تنی څخه غوڅ او سلطان سنجر ته واستوه. نوموړو پيښې د غوريانو او غزنويانو ترمينځ دښمني لا زياته کړه. بهاوالدين سام د حسين زوی د خپل ورور د مړينې له خبرېدو سره سم د غزني په لوری حرکت وکړ، خو په لاره کې د ډير خفگان له امله مړ شو. د بهاوالدين سام د مړينې خبر هم په غور کې خپور شو. سلطان علاوالدين غوري، پرته له دې چې له نورو ورونو سره مشوره وکړي د غزني په لورې حرکت وکړ او تر يو لږ جگړو وروسته يې بهرام شاه ته ماتې ورکړه. اوه شپې او ورځې يې د غزني ښار ته اور واچوه. د غزني او بست ښکلي ښارونه يې وران کړل. د خپلو ورونو سيف الدين او قطب الدين محمد غوري مړي يې غور ته وليږدول.(٦:٢١٦).

علاوالدين جهانسوز د غزني له نيولو وروسته بست او نورې سيمې ونيولې او د خپل نفوذ د پراختيا په فکر کې و. سلطان سنجر هم د غزنويانو او غوريانو له اختلاف څخه ډيره گټه واخېسته، هڅه يې کوله چې د علاوالدين جهانسوز د نفوذ د پراختيا مخه ونيسي. د سلطان علاوالدين او سلطان سنجر ترمينځ

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړه ونښته؛ په جګړه کې سلطان علاوالدین غوري ماتې وخوړه او له سلطان سنجر سره بندي شو. سلجوقي پاچا سنجر په یوه وخت کې له غوریانو او غزه ترکانو سره دښمني نه شوه کولې. نو ځکه سلطان علاوالدین خوشې او د غور د حاکم په توګه یې وټاکه. په دې ترتیب غوریانو په افغانستان کې د غزنویانو واکمنۍ ته د پای ټکې کښیود.

٦,٣. د غوریانو امپراتوري

غوریانو د غزنویانو د امپراتوري له جوړیدو مخکې په غور کې واکمني کوله، چې د دې واکمنۍ په سر کې د خرنګ زوی ملک شنسب په ٣٦ هـ ق کال د غور محلې واکمن و. چې له حضرت علي (ک) هم مهاله و او ماهویه سوري د مروې حاکم و. امیر بنجي د نهاران زوی په ١٧٠ هـ ق کې د شنسب د کورنۍ د مهمو او لویو پاچاهانو له جملې څخه دی، چې د غور ملکان او ددې کورنۍ ډیر پاچاهان دده له نسله دي. هارون الرشید هم دده واکمني په رسمیت پیژندلې وه، دده له کورنۍ څخه ډیرو حاکمان خپل حکومت ته ادامه ورکوله ترڅو سلطان محمود غزنوي په ۴۰۱ هـ ق کال امیر محمد سوري ته ماتې ورکړه. وروستۍ حاکمان هم له دې کورنۍ څخه د غزنویانو له خوا مقرریدل (۲۹: ۲۷-۲۸).

په غزني کې شهاب الدین غوري د واک له ټینګښت وروسته هند ته پوځي سفرونه وکړل د غزنویانو د دولت ټولې سیمې یې د هغوې د پلازمینې لاهور په ګډون ونیولې او خپلو فتوحاتو ته یې په هند کې ادامه ورکړه؛ په دې ډول له غزنویانو وروسته غوریانو یوه لویه امپراطورۍ جوړه کړه. په دې دوره کې د غزنوي دولت په څېر علم، شعر او ادب ته ځانګړی پاملرنه وشوه. وروسته به د غوریانو امپراتوري په جلا عنوانونو کې د امکان تر بریده توضیح شي. د غوریانو واکمني (٥٤٣-٦١٢ هـ ق) غوري واکمنانو د نوو سیمو په نیولو او خپل پخوانۍ قلمرو په ساتنه کې په خپل قوم (پښتنو) باندې ډیره اتکا کوله دوی د امپراتوري ټولې سیمې د خپلو افسرانو تر مینځ وویشلې. د علم او ادب په برخه کې یې د غزنویانو کړنلاره پلې کوله. د غوریانو د واکمنۍ پرمهال تاریخي جوړ شوي ځایونه او څلې تر اوسه په خپله بڼه باقي پاتې دي، خو ډیرې ودانۍ او کلکې کلاګانې د چنګیز خان د ناروا یرغل په پایله کې له مینځه ولاړې، خو بیا هم دوی وکولی شول چې د هند هیواد یې د څو سوو کالو لپاره نور هم د افغاني اسلامي دولتونو د تابعیت له پاره اماده کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦,۴. د سلطان علاوالدين جهانسوز واکمنې (٥٥٦-٥۴۴هـ ق)

(۵۴۰-۵۲۸ هـ ش)

(١١۶٢-١١۵٠ز)

سلطان علاوالدين جهانسوز په غور کې د اجيرستان حاکم و، کله چې د خپل ورور له مړينې خبر شو. نوموړی له غور او غرجستان څخه لښکر برابر او د غزني په لورې يې حرکت وکړ. په مقابل کې بهرام شاه د غزني د لښکرو سره يو ځای د گرمسير او تگين اباد له لارې زميندار ته ورسيد. علاوالدين جهانسوز چې د خپلو ورونو (قطب الدين محمد غوري او سيف الدين غوري) د بدلې اخښستلو لپاره راغلې و د دواړو لورو ترمينځ تگين اباد ته نږدې جگړه ونښته. بهرام شاه په دې جگړه کې ماتې وخوړه. علاوالدين جهانسوز يو ځل بيا غزني ته نږدې بهرام شاه ته ماتې ورکړه او د غزني پايتخت يې ونيو، د غزني ښار ته يې اوه شپې او ورځې اور واچوه، او له خاورو سره يې برابر کړ. بيا يې بست او زميندار له نيولو وروسته وران کړل. له همدې امله ورته جهانسوز وايې (٢٩:٣۴).

سلطان علاولدين تخارستان د غور دولت پورې ونښلاوه؛ خپل مشر ورور ملک فخرالدين يې د هغه د حاکم په توگه وټاکه؛ بيا يې د سلطان احمد سنجر سلجوقي سره په جگړه کې ماتې وخوړه، سلطان علاولدين جهانسوز له سنجر سره بندي شو، خو سنجر د غزه ترکانو له ويرې چې د دواړو خواو سره دښمني نشوای کولې، سلطان علاولدين جهانسوز يې ازاد او د غور د حاکم په توگه يې وټاکه. سنجر هم د غزه ترکانو پواسطه له مينځه ولاړ. سلطان علاولدين جهانسوز په غور کې خپل مخالفين له مينځه يوړل او فيروز کوه ته راورسيد. د فيروز کوه خلکو دده په غياب کې ناصرالدين حسين محمد له مدين څخه راوغوښت او په فيروز کوه کې يې پر تخت کيښناوه. خو کله چې دوی د سلطان علاولدين جهانسوز له راتگ څخه خبر شول، ناصر الدين يې وواژه او علاوالدين ته تسليم شول. سلطان علاولدين جهانسوز بامیان، تخارستان، تولک، هرات ځينې سيمې ، غرجستان او مرغاب ترخپل کنترول لاندې راوستل. سلطان علاولدين جهانسوز د غور په سنگه سيمه کې وفات شو (٢٩ : ۴٢).

سلطان علاوالدين په دې هڅه کې و، چې افغانستان کې د غزنويانو په څېر د شاهنشاهي دوره يو ځل بيا را ژوندی کړي، خو غزه ترکانو سلجوقي پاچا سنجر ته ماتې ورکړ او د غزني ښار يې ونيو، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدې مهال (٥٥٦ هـ ق) سلطان علاولدين هم مړ شو. دده ارمان دده په ژوند کې پوره نه شوه(٤٦:٨٧).

٦,٤,١. د جهانسوز لقب

سلطان علاوالدين حسين ته د جهانسوز لقب او خطاب د غزني ښار تر نيولو او سوزولو وروسته ورکړ شوی دی. معلومه نه ده چې دغه لقب په ربښتينې ډول د کومو کسانو او يا د کوم کس له خوا په لومړي ځل ورکړ شوی دی . ټول مؤرخين دغه لقب د نوموړی له نامه سره جوخت ليکي او د سلطان علاوالدين حسين له نوم سره د جهانسوز د لقب د ټرون لامل د غزني د ښار د سوځيدو پيښه ګڼي. دغه لقب د وخت په تيريدو سره ډير شهرت موندلې دی او دومره خور شوی چې ګڼ شمير ليکوالان يواځې د جهانسوز په ليکنه بسنه کړې او لوستونکي هم د جهانسوز په لوستلو او اوريدلو سره له ورايه علاوالدين حسين ته يې پام را اوړي (٦:٢١٣).

که چيرې څوک د جهانسوز د لقب په اړه د دواړو قوتونو (غزنويانو او غوريانو) ترمينځ د ظلم او زور زياتې پرتله او قضاوت وکړي ؛ په هيڅ ډول نه توانيږي چې يو پلو ته رايه ورکړي او خامخا په دوو کې پاتې راځي. که دوی چيرې د وينو تويولو او وژنو لاملونه په پام کې ونيسي حتمي خبره ده چې ددې پيښو ټولو محرکينو ته به بد ووايي او يا دواړه خواوې به ملامتې وګڼي او ددې ټولو پيښو تحريکات او له دښمنۍ ډک کړه وړه او پرلپسی بريدونه لومړی د غزنويانو له خوا ترسره شوي دي، خو په وژنو او وينو تويولو کې دواړو خواو ګډون درلود. بيا د غزني د ښار او د هيواد د نورو ښکليو ماڼيو سوځيدل د غوريانو له خوا ترسره کيږي. ددې دواړو خواو ترمينځ پريکړه ستونزمنه ده په همدې اندازه د جهانسوز د لقب د نسبت ثبوت يوه ستونزمنه پريکړه ده. ځکه تاريخي اشخاصو ته د داسې القابو په ورکولو کې خاماخا د دښمنۍ تعصبات دخيل وي (٦:٢١٩).

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦,٥. د سيف الدين محمد واكمني (٥٥٨-٥٥٦هـ ق)

(٥٤٢-٥٤٠ هـ ش)

(١١٦٤-١١٦٢ز)

د سلطان علاولدين له مړينې وروسته د هغه زوی سلطان سيف الدين په فيروز کوه کې پرتخت کښيناست. سلطان غياث الدين او معزالدين محمد د سلطان بهاوالدين سام زامن وو چې د خپل کاکا سلطان علاوالدين جهانسوز له خوا بنديان شوي وو ، هغه دواړه يې له بند څخه آزاد او د خپلو سلاکارانو په توګه يې وټاکل . غياث الدين د خپل کاکا له زوی سيف الدين غوري سره په فيروز کوه کې پاتې شو، معزالدين له خپل کاکا فخرالدين[1] سره په باميانو کې دنده اجرا کوله. سيف الدين د غزه ترکانو د مقابلې په خاطر هرات ته ولاړ، خو نوموړی د جګړې په ميدان کې د سپه سالار ابوالعباس شيش پواسطه ووژل شو (٢٩: ٤٥).

ابوالعباس شيش د خپل ورور د وژنې کينه په زړه کې ساتلی وه. د شيش د کورنۍ مشر امير شيش د بهرام زوی او امير بنجي نهاران ترمينځ د غور د امارت پر سر کړکيچ رامينځ ته شو. کله چې د غور اوسيدونکي د دوی دواړو په کړکيچ خبر شول؛ د دواړو خواوو پلويانو پريکړه وکړه چې دوی دواړه دې د خلافت مقام ته ورشي او هلته چې هر چا سره د امير ژمنه وشوه او بيرغ يې په لاس ورکړ هماغه به امير وي. خليفه د غور امارت بنجي نياران (نهاران) ته وسپاره او شيش ته يې د غور د لښکرو د پهلواني (مشرتوب يا سپه سالاري) ورکړه. د شنسباني واکمن بنجي نياران ته د خليفه هارن الرشيد له خوا د قسيم امير المومنين مبارک لقب ورکړ شو. کله چې دوی دواړه غور ته راورسيدل، هماغه پريکړې ته وفادار پاتې شول. د شيش د کورنۍ نور پهلوانان يا سپه سالاران ابوالعباس شيش او سليمان شيش وو. د شيشانو مشر شيش د بهرام زوی به د غور له امير بنجي نهاران سره سيالي کوله.ځينې مؤرخينو هغه د امير شيش په نوم ياد کړی دی. درميش (ورميش) چې د شيش د ابوالعباس او سليمان شيش ورورو، د علاوالدين جهانسوز د واک پرمهال د هغه سپه سالار هم و. د علاوالدين جهانسوز له مړينې وروسته د

---

[1] ملک فخرالدين مسعود تر ټولو ورونو مشر او د غور د کاسی په سيمه کې امير و. سلطان علاولدين جهانسوز د غزني له فتحې وروسته تخارستان هم د ځان تابع کړ، چې خپل مشر ورور ملک فخرالدين يې د باميانو حکمران وټاکه. ملک فخرالدين د شغنان، درواز، بلور ، وخش او بدخشان ونيول. نوموړی د راغ په جګړه کې د خپلو وريرونو پواسطه بندي او بيرته باميانو ته واستول شو او هلته د ٥٥٠ هـ ق کې وفات شو (١١ : ٨٣٧).

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه زوی سیف الدین غوري واک ته ورسید، څه موده وروسته په یوې غونډې کې سیف الدین په لاس کې دوه داسې بندونه ولیدل او دا دواړه یې وپیژندل چې د ملک ناصر الدین حسین بن محمد مادیني په چور او تالان کې دده (سلطان سیف الدین) له خزانې څخه وړي و. د سیف الدین قهر، غضب، میړانه او سلطنتي جذبه راوپاریده او ورمیش ته یې وویل، ورشه د نښې له ځایه زما غشي راوړه. ورمیش چې د غشي لوري ته روان شو او ده ته یې شاه شوه، سلطان سیف الدین غشي په لیندۍ کې کیښود او لیندۍ یې خپلو غوږونو پورې راښکله او ورمیش یې داسې وویشت چې غشۍ یې له سینې بهر راووت او ځای پرځای مړ شو (٦:٢٢٦).

دا مهال چې د سنجر د دولت وخت پای ته رسیدلې و او غزه ترکان د خراسان شاوخوا سیمو ته رسیدلي وو، سلطان سیف الدین د هغوی د مخنیوی په خاطر هرات ته ورسید. غزانوته یې د جنګ په میدان کې د مقابلې اعلان وکړ، کله چې دواړه لوري سره مخامخ شول د سیف الدین سپه سالار ابوالعباس شیش چې د غور مشهور پهلوان او د شیشانو د کورنۍ غړی و او د وژل شوی ورمیش ورور و. د سلطان سیف الدین شا ته یې ځان ورساو او سلطان یې په بغل کې وواهه، کله چې سلطان له آس څخه راولوید، نو سپه سالار شیش ورته وویل : نارینه د شا له خوا ګوزار نه کوي لکه تا چې زما ورور وواژه. (٦:٢٢٧).

ددې پیښې له رامینځته کېدو سره د غوریانو لښکر ماتې وخوړه او ابوالعباس شیش بیرته غور ته ستون او له غیاث الدین سره یو ځای شو. غیاث الدین یې د پاچا په توګه وټاکه، خو کله چې غیاث الدین قوي شو د خپل کاکا د زوی د وژلو له امله یې له ابوالعباس شیش سره کینه درلوده. دواړو ورونو (غیاث الدین او معزالدین) پریکړه وکړه او یو تن ته یې دنده وسپارله او لارښونه یې ورته وکړه چې کله ابوالعباس شیش دربار ته راغی، نو سلطان معزالدین به خپلې خولې ته لاس وروړي، ټاکلې کس به د ابوالعباس شیش سر په توره وهي. همداسې یې وکړل، ابوالعباس شیش ووژل شو؛ د غیاث الدین واکمنی لا پیاوړې شوه (٦: ٢٢٨).

د سیف الدین جسد لا د جګړې په میدان کې و چې غزه ترکان راورسیدل، نوموړی لا ژوندۍ و. هغوی چې دده د پاچاهۍ جامې او د ملا پټۍ ولیده، وپوهیدل چې همدا پاچا دی، هڅه یې وکړه چې جامې او د ملا پټۍ تري خلاص کړي ، خو دا چې پټۍ ډیره کلکه وه او ژر نه خلاصیده په چاړه یې پرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړه، کله چې يې د ملا پټۍ په چاړه پرې کوله د سلطان په خيټه کې يې ټپ جوړ کړ، چې بيا د هماغه ټپ له امله په ۵۵۸ هـ ق کال وفات شو. په هغه ځای کې اوس تاريخي ابده وجود لري چې د شاه مشهد په نوم يادېږي، او د سلطان غياث الدين غوري د واکمنۍ پر مهال جوړه شوی ده، د مشهد د شاه معنی داده چې دا ځای د سلطان سيف الدين د شهادت ځای دی. دغه تاريخي ابده د مرغاب د سيند پرغاړه د جوند ولسوالۍ له مرکز څخه لرې ښکته موقعيت لري (۲۹: ۴۶).

سلطان سيف الدين يو ښکلی ځوان، متواضع، رعيت پال پاچا و، کوم ښارونه چې دده د پلار علاوالدين جهان سوز د واکمنۍ پرمهال سوزيدلې او ويجاړ شوی وو، ده بيرته د هغوی په ودانولو کې فعاله ونډه واخېسته، دده د واک موده کمه وه هغه هم په جګړو کې تيره شوه.

۶,۶. د سلطان غياث الدين واکمني (۵۹۹-۵۵۸هـ ق)

(۵۸۳-۵۴۲ هـ ش)

(۱۲۰۵-۱۱۶۴ز)

سلطان غياث الدين د بهأوالدين سام زوی، چې د خپل کاکا سلطان علاولدين جهانسوز لخوا د خپل ورور معزالدين سره بندي شوی و، دواړه د علاولدين جهان سوز د زوی سيف الدين له خوا ازاد شول او د خپل کاکا له زوی سيف الدين سره په فيروز کوه کې د مشاور په توګه دنده اجرا کوله. سلطان غياث الدين د غزانو سره د جګړې پرمهال له سلطان سيف الدين سره يو ځای و. کله چې سلطان سيف الدين د خپل سپه سالار ابوالعباس شيش له خوا ووژل شو، د غور عسکر د پاچا له مړينې سره سم بيرته غور ته راغلل. ابوالعباس شيش ، غياث الدين ته بيعت وکړ، نوموړی په ۵۵۸ هـ ق کال د غور د پاچا په توګه وټاکل شو. ابوالعباس شيش د سلطان غياث الدين د واکمنۍ پرمهال هم خپلې خپلسری ته دوام ورکړ، خو سلطان غياث الدين دده زور او خپلسري نه شوه زغملی او هم يې د خپل کاکا د زوی سيف الدين د وژلو له امله ورسره کينه درلوده. نو يې ابوالعباس شيش يې وواژه. دده له وژلو سره د شيشانو نظامي قوت پای ته ورسيد (۲۹: ۴۵).

سلطان غياث الدين د ابوالعباس شيش پرځای خپل ورور معزالدين (چې په شهاب الدين غوري هم مشهور دی) د سپه سالار په توګه وټاکه او فيروز کوه ته نږدې د استيه په کلا کې يې ميشت کړ. په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه مهال د سلطان غیاث الدین کاکا ملک فخر الدین [1] چې د بامیانو حکمران و. د د عزالدین حسین له اوو زامنو څخه یوازې ملک فخرالدین پاتې و. ده خپل ځان د غور د پاچاهي وارث ګاڼه. د بلخ له حکمران علاوالدین قماج سنجري او د هرات د حکمران تاج الدین یلدوز څخه یې د مرستې غوښتنه وکړه. ملک فخرالدین د هرات، بلخ او بامیانو د لښکرو سره په فیروز کوه حمله وکړه. د ((راغ زر)) په سیمه کې د دواړو لورو ترمینځ جګړه ونښته، د غور قواوو لومړی د ملک تاج الدین یلدوز او د هرات قوتونه کلابند او ملک تاج الدین یلدوز یې وواژه. د هرات قوتونه تیت او پرک شول. وروسته یې د بلخ قواووته هم ماتې ورکړه او د هغوی مشر علاوالدین قماج سر یې له تنې څخه غوڅ او ملک فخر الدین ته یې واستوه. ملک فخر الدین یې هم کلابند کړ. سلطان غیاث الدین او معزالدین خپل کاکا ونیوه، خو په احترامانه ډول یې بیرته بامیانو ته واستوه. سلطان غیاث الدین بیا د زمینداور او ګرمسیر له نیولو وروسته قادسیه، کالیون، فیوار، سیفرود، غرجستان، تالقان او ګرزیوان هم د غور د حکومت ضمیمه کړل(۲۹: ٤٦).

سلطان غیاث الدین خپل ورور معزالدین (شهاب الدین) له ګرمسیر، تګین اباد او سیستان څخه د غزني او کابل په لوري ولیږه. شهاب الدین غوري په ٥٦٩ هـ ق له غزه ترکانو (غزانو) څخه غزنی ونیو. په هرات کې د سنجر له کورنۍ څخه بهاوالدین طغرل د هرات حاکم د سلطان غیاث الدین د لښکر له رسیدو څخه مخکې هرات پریښود، خوارزم ته ولاړ. د غیاث الدین پوځ په ۵۷۱ هـ ق کال د هرات له

---

[1] ملک فخر الدین مسعود له ټولو ورونو مشر و ، چې د غور په کاسې کې امیر شو. سلطان علاولدین جهانسوز د غزني له نیولو وروسته، تخارستان هم تابع کړ. خپل مشر ورور ملک فخرالدین مسعود یې د بامیانو د حاکم په توګه وټاکه. ملک فخرالدین، تخارستان، شغنان او بدخشان یې تر دروازه پورې د خپل حاکمیت لاندې راوستل. ملک فخر الدین د خپلو وریرونو (سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین) سره د راغ زر په جګړه کې ماتې وخوړه، خو هغو بیرته د بامیانو د حاکم په توګه مقرر کړ. کله چې نومورې د غور له لښکرو سره یوځای د سلطان شاه خوارزمشاه سره مقابله وکړه د سلطان لقب ورکړ شو. د ملک فخرالدین له مړینې وروسته ملک شمس الدین د بامیانو پاچا و. له ملک شمس الدین وروسته د هغه زوی بهاوالدین سام د بامیانو پرتخت کښیناست (۵۸۷ هـ ق). د نومورې د دربار مشهور عالمان امام فخرالدین رازي، شیخ جلالدین ورساد، د فصح العلجم مولانا سراج الدین وو. له ده وروسته دده زوی جلال الدین علي د بامیانو پرتخت کښیناست، خپل ورور علاولدین یې د غزني د حاکم په توګه وټاکه. کله چې غزه ترکانو د کرمان له لارې پرغزني حمله وکړه، جلال الدین له بامیانو څخه د خپل ورور د مرستې په خاطر غزني ته راغې. دده په غیاب کې دده کاکا علاولدین د شمس الدین زوی د بامیانو حکومت ونیو. جلال الدین د غزني له تصفیې وروسته بیرته بامیانو ته ولاړ، خپل کاکا یې د هغه له وزیر سره یوځای وواژه. تاج الدین یلدوز دریم ځل پر غزني حمله وکړه؛ علاولدین ته یې ماتې ورکړه او کلابند یې کړ. جلال الدین د خپل ورور مرستې ته راغې. دواړه ورونه د تاج الدین یلدوز له خوا ونیول شول، خو ډیر ژر یې دواړه بامیانو ته واستول، دوی دواړو تر ۶۱۲ هـ ق پورې په بامیانو کې خپل حاکمیت ته ادامه ورکړ (۲۹: ۵۰-۵۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیولو وروسته په ۵۷۳ هـ ق کال پوشنج هم ونیو. د سیستان حاکم هم د غوریانو حاکمیت ومانه. د افغانستان شمالي سیمې لکه تالقان، اندخوي، میمنه، فاریاب، پنجده، مروه او خلم یې هم ونیول. د ایل ارسلان زوی جلال الدین محمد د قراخطاییانو په مرسته د افغانستان په شمالي سیمو کې مزاحمت کاوه. سلطان غیاث الدین د غزني لښکر د معزالدین(شهاب الدین) غوري په مشری د بامیانو لښکر د ملک شمس الدین په مشری او د سیستان لښکر د ملک تاج الدین حرب ترمشری لاندې د مرو شاوخوا سیمو ته واستول. د ایل ارسلان خوارزمشاه زوی جلال الدین محمد ته یې ماتې ورکړه او خراسان یې ورځخه ونیو او په ۵۹۶ هـ ق کې تر نیشاپور پورې مخکې ولاړ. نوموړی سیمې یې ملک ضیاالدین سیستاني ته وسپارلې. مروه یې هم ونیوله او ملک ناصر الدین محمد خرنک یې د هغه ځای حکمران وټاکه. د سرخس ولایت یې د ملک فخرالدین زوی تاج الدین زنګي ته وسپاره.(۲۹:۴۷).

شهاب الدین غوري د هیواد په شمال لویدیځ کې له بریالیتوب وروسته هند ته متوجه شو، د هیواد ختیځو ولایتونو د چارو له تنظیم وروسته په ۵۷۲ هـ ق کال یې ملتان فتح کړ. په ۵۷۴ هـ ق کې یې پر ګجرات حمله وکړه، خو د غور عسکرو ډیر تلفات ولیدل بیرته غزني ته راغلل. یو کال وروسته په ۵۷۵ هـ ق کال شهاب الدین غوري لومړی پیښور د غزني له پاتی شونو څخه ونیو. په ۵۷۷ هـ ق یعنې دوه کاله وروسته د غزنویانو پلازمینه لاهور یې هم ونیو او د غزنویانو اخرنی پاچا خسرو ملک یې بندي کړ. لاهور یې ترخپل تسلط لاندې راوست. د هند په مرکزي سیمو کې راجپوتانو حکومت کاوه. راجپوتانو د ډیرو پیسو د لرلو ترڅنګ په جګړه کې پوره مهارت درلود او جنګیالي خلک وو. افغاني قوتونه د کرنال په سیمه کې د پرتوراج سره، چې په زړه ورتوب او پهلوانۍ کې یې شهرت درلود او د نوي د ډهلي او اجمیر واکمن شوی و، مخامخ شو. دواړو خواوو په ډیر شهامت سره جګړه کوله، راجپوتانو د افغاني قوماندان او لښکر ترمینځ لاره پرې کړه. د غور د لښکرو مشر ټپي شو او شاه ته تګ یې غوره کړ. په ۵۸۷ هـ ق کال بیرته غور ته راغی. شهاب الدین غوري په غور کې بیرته خپل قوتونه په وسلو سمبال کړل. د بدلې اخېستلو لپاره بیرته هماغه میدان ته ورغی. د دویم ځل لپاره د غور او راجپوت قوتونو ترمینځ جګړه ونښته د غور مشر او افغاني پوځ په ډیر شهامت جګړه کوله، دوی که څه هم له خپل هیواد څخه ډیر لرې جنګیدل، خو روحیه یې ډیره پیاوړی وه. پرتوراج هم د ټولو قومونو له رئیسانو څخه د مرستې غوښتنه کړی وه. د پرتوراج د پوځ شمیر دری سوه زرو ته رسیده او دری سوه فیلان یې درلودل. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوریانو په مقابل کې یې ماتې وخوړه. پرتوراج او ورور یې ووژل شول. د غور عسکرو ډیر غنیمتونه په لاس راوړل. د پرتوراج له مړینې وروسته افغاني قواو ډیر ژر هانسي، سامانه، اجمیر او نور ولایتونه ونیول. دافغاني پوځ مشر په نیول شویو سیمو کې دیني مدرسې او جماعتونه جوړ کړل. شهاب الدین غوري نیول شوي سیمې خپل سپه سالار قطب الدین ایبک ته وسپارلې او خپله غور ته راغی. قطب الدین ایبک یو کال وروسته ډهلی هم فتح کړ، د لاهور پرځای یې ډهلی د افغاني امپراطوری پلازمینه وټاکله. قطب الدین ایبک په ۵۹۰ هـ ق کال بنارس، ګوالیار، بهار او بنګال فتح او کالنجر قلعه یې په ۵۹۹ هـ ق کې ونیوله (۴۶:۸۱).

سلطان غیاث الدین په هیواد کې مرکزي حکومت ټینګ کړ. د مرکزي اسیا ټولې سیمې له هند څخه تر عراق، له چین څخه تر جیحون او هرمز دریاب پورې سیمې ترخپل بیرغ لاندې راوستې، چې د غور له فیروز کوه څخه به اداره کیدې. نوموړی په افغانستان (خراسان) کې یوازینی شاهنشاه ګڼل کېده . د بغداد خلیفه ناصرالدین (۵۷۵-۶۲۲ هـ ق) هم خپل سفیران ابن ربیع او قاضي مجدالدین قدوه ابن الخطیب د غور د فیروز کوه دربار ته راولیږل او د غوریانو امپراطوری یې په رسمیت وپیژنده. د افغانستان پاچا هم مولانا سراج الدین محمد جوزجاني د سفیر په توګه بغداد ته ولیږه. د افغانستان او بغداد ترمینځ سیاسي اړیکې ټینګې شوې. سلطان غیاث الدین یو علم پالونکې او عادل شخص و؛ دده په دربار کې ډیر عالمان اوسیدل. نوموړی د ۶۳ کالو په عمر د ۵۹۹ هـ ق د جمادي الاول په ۲۷ مه ، ۱۲۰۲ ز کال په هرات کې مړ او د هرات د جامع مسجد په خوا کې خاورو ته وسپارل شو. دده د دربار مشهور عالمان قاضي وحیدالدین شافعي، صدرالدین کرامي نیشاپوري، قاضي القضات معزالدین هروي او قاضي شهاب الدین وو. دوی به په میاشت کې یو ځل له پاچا سره لیدنه کوله او مهم وزیران یې شمس الملک، عبدالجبار ګیلاني، فخرالملک شرف الدین، عبدالملک ابوشاري، عین الملک سوریاني، ظهیر الملک سنجري او جلال الدین ابوشاري وو. سلطان غیاث الدین په اوړي کې له فیروز کوه او په ژمي کې له زمینداور څخه د پلازمینې په توګه استفاده کوله. دده له مهمو ودانیو څخه د هرات جامع مسجد چې لا تر اوسه موجود دی، د غور جام منار، د فیروز کوه ښارګوټی او د ډهلي قطب منار دي (۲۹: ۴۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦,٧. د شهاب الدين محمد غوري واکمني (٦٠٢-٥٩٩هـ ق)

(٥٨٦-٥٨٣ هـ ش)

(١٢٠٨-١٢٠٥ز)

شهاب الدين د بهأوالدين سام زوی او لقب يې شهاب الدين و. په ډيرو تاريخونو کې نوموړی د شهاب الدين او محمد غوري په نومونو هم ياد شوی دی. معزالدين د خپل ورور سلطان غياث الدين له مړينې وروسته په ۵۹۹ هـ ق کې پاچا شو. سلطان شهاب الدين د سلطان غياث الدين د واکمنۍ پرمهال د هغه د پوځ سپه سالار و. د پوځ قوماندہ دده په لاس کې وه. د سلطان غياث الدين د واک پرمهال د غور د امپراطورۍ پراختيا او فتوحات د معزالدين (شهاب الدين) پواسطه صورت موندلی دی. ده د خپل ورور (غياث الدين) سره ښې او دوستانه اړيکې درلودلې.

شهاب الدين د واکمنۍ پرمهال له دريو ځواکمنو دښمنانو (سلطان علاوالدين خوارزمشاه، د قراخطائيانو پاچا گوره خان چې بودايي دين يې درلود، د سمرقند مسلمان امير عثمان خان) سره مخامخ و. امير عثمان خان د غوريانو پرضد له هغوی سره متحد شوی و. سلطان شهاب الدين په ۱۲۰۵ ز کال خوارزم ته داخل شو، د خوارزم پلازمينه يې کلابنده کړه. گوره خان او عثمان خان افغاني پوځونه کلابند کړل. شهاب الدين (معزالدين) عثمان خان ته د پيسو په ورکولو سره ځان ازاد کړ، د غزني په لوړې راوخوځېده، خو شهاب الدين غوري ته دغه ماتې ډيرې ستونزې پيدا کړې. دده له افسرانو څخه يو تن ځان د ملتان امير اعلان کړ. د غزني حاکم تاج الدين يلدوز د ښار دروازې د شهاب الدين پرمخ وټرلې، خو شهاب الدين غوري ددې شورشونو په مقابل کې وارخطا نه شو، غزني او ملتان يې بيرته ونيول، قطب الدين ايبک هم دده مرستې ته راورسيد. شهاب الدين غوري ټول شورشونه ارام کړل. له لاهور څخه يې د غزني په لوړې حرکت وکړ، نيت يې درلود چې غزني ته له رسيدو وروسته ماورالنهر ته ولاړ شي، خو نوموړی د ٦٠٢ هـ ق کال د شعبان په درېيمه د غزني په لار کې د ملاحده لخوا د دمليک په منزل (د اوسنۍ پنجاب د جهليم په سيمه) کې په شهادت ورسيد. شاعر هم د شهادت نيټه داسې ليکلی:

شهادت ملک بحر و بر شهاب الدين

کز ابتدای جهان شاه چو نيا ميديک

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوم زغره شعبان بسال ششصد و دو

فتاده در راه غزنین به منزل دملیک

د سلطان شهاب الدین جنازه یې غزني ته راوړه. نوموړی یې د ګردیز او غزني ترمینځ د دهک په علاقه داری کې خښ کړ (۲۹: ۵۴).

شهاب الدین غوري د خپل ورور سلطان غیاث الدین په څېر یو پراخه امپراتوري افغانانو ته په میراث پرېښوده. اسلامي مؤرخین معزالدین (شهاب الدین) د غوریانو د سترو پاچاهانو له جملې څخه ګڼي. هند کې د راجپوتانو په موجودیت او له ډیرو ستونزو سره سره د هغه ځای ډیرې سیمې یې د قطب الدین ایبک په مرسته فتح کړې. په هند کې د ده د فتوحاتو موخه د اسلام د مقدس دین خپراوی او د خدای رضا وه. شهاب الدین غوري په خپلو فتوحاتو سره په هند کې د مسلمانانو ستر قوت جوړ کړ او په هند کې یې د یو قوي اسلامي دولت بنسټ کېښود. سلطان شهاب الدین غوري د لوړې ارادې، پوهې، همت او قوي ایمان خاوند و. د نړۍ د نیولو او فتوحاتو استعداد یې درلود. ده خپل ټول عمر د اسلام د مقدس دین په لار کې تیر کړ. سلطان شهاب الدین او سلطان غیاث الدین دواړه د سلطان بهاوالدین سام زامن او د ملک عزالدین حسین لمسیان وو. د دوی مور د ملک بدرلدین کیراني یا ګیلاني لور وه. نوموړی هم د غور شاهي کورنۍ ته منسوب وه. د سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین پلار بهأوالدین غزني ته د لښکر کشۍ پرمهال په ۵۴۴ هـ ق کال د غزني په لار کې وفات شو. علاوالدین جهانسوز دواړه (غیاث الدین او شهاب الدین) په وجیرستان (اوسنې اجرستان) کې بندیان کړل. او د واک پر مهال یې یوه لویه امپراتوري تاسیس کړه.

تر لاس لاندې سیمو کې د سلطان شهاب الدین حاکمان دا لاندې کسان وو: ملک ضیاالدین په غور کې، ملک تاج الدین زنګي په بامیانو کې، ملک حسام الدین کرماخ په ملتان کې، ملک قطب الدین ایبک په لاهور، ملک تاج الدین یلدوز په غزني او کرمان کې ، ملک ناصرالدین قباچه په سند کې، ملک فخر الدین په بامیانو کې، سلطان غیاث الدین محمود په فیروز کې، ملک تاج الدین حرب په سیستان کې، ملک تاج الدین په مکران کې، ملک شاه په وخش کې ؛ وزیران یې ضیاالملک درشي، مؤید الملک محمد بن عبدالله سنجري، شمس الدین ملک عبدالجبار ګیلاني وو. د شهاب الدین غوري ژمنۍ پلازمینه لاهور او د اوړي پلازمینه یې غزنی او خراسان وو. مهم قاضیان یې عبارت وو له :

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظام الدين ابوبكر، سيد شرف الدين ابوبكر، د فوځ قاضي شمس الدين بلخي و. د خواجه اسمعيل خزانه دار په قول د غزني په خزانه کې يو زرو پنځه سوه منه الماس موجود و (۲۹:۵۵).

د غوريانو په واکمنۍ کې د بهأوالدين سام زامنو (سلطان غياث الدين غوري او سلطان شهاب الدين غوري) واکمني چې تقريباً پنځوس کاله يې دوام وکړ د غوريانو د ترقۍ او پرمختګ دوره وه، ځکه دغه دواړه ورونه د ښه استعداد خاوندان وو؛ د رعيت پالنې، رهبرۍ او ښې اداري استعداد يې درلود. د غور سياسي او جغرافيوي موقعيت باندې ښه پوهيدل. دوی وکولی شول چې د خپل رعيت له مادي او معنوي واک څخه ګټه واخلي. د غور محلي حکومت يې په يوه لويه امپراطورۍ بدل کړ او دغه سيمه له خراسان څخه تر هند پورې په يو لوی نظامي او سياسي قدرت بدله شوه، دوی د هيواد په ابادۍ کې هم ستره ونډه واخيسته (۱: ۴۶).

سلطان معزالدين محمد غوري چې د شهاب الدين غوري په نوم يادېږي يولس ځله هندوستان ته پوځي سفرونه کړی. دوه ځله ماتې خوړلی او نهه ځله بريالی شوی. د هند د تاريخ مؤلف دولا فوز هم دده د فتوحاتو په باب وايي چې په هند کې دده د فتوحاتو اغيزې ژورې وې ، يو دايمي حکومت يې دلته (هند کې) تاسيس کړ. سلطان شهاب الدين غوري د پښتنو له برمه ډک امپراتوري جوړه کړه چې شمالي حدود يې د آمو تر سيند، غربي لور ته تر مروې، طوس او سرخس، جنوب خواته د هند تر سمندر او ختيځ ته يې د هندوستان تر ورستۍ ختيځې څنډې غځيدلې وه. سلطان شهاب الدين يو مسلمان او عادل پاچا و. معزالدين او شهاب الدين لقبونه په دې سبب ورته ورکړل شوی و. دده اصلي نوم محمد و، خو مور يې ورته زنګي ويل. ده خپل مرئيان زامن بللی وو. دده امپراتوري د اسلام د عدل او انصاف پر بنا ولاړه وه او ټول رعيت سره يې له توپيره پرته ښه سلوک کاوه. د منتخب التواريخ مؤلف بلدواني د سلطان شهاب الدين غوري نوم په لوړ ډول ذکر کړې او هغه يې د غور او خراسان د پاچا په توګه ياد کړی دی او ليکي : در زمان سلطان شهاب الدين غوري علما، فضلا و شاعران بسيار تربيت يافتند از آن جمله امام فخرالدين رازي (رح) که بنام سلطان غياث الدين کُتب تصنيف کرده و در لشکر معزالدين اقامت داشته و هر هفته وعظ مينمود... (۱۹: ۷۸-۷۹).

د سلطان شهاب الدين غوري له مړينې وروسته دده امپراتوري په هند ، افغانستان او ايران ترمينځ وويشل شوه. ده کوم وارث نه درلود. په دې اړوند له ده څخه يو درباري پوښتنه کړی وه، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځواب کې سلطان شهاب الدين غوري ورته وويل:((نور پاچاهان ښايي يو يا دوه زامن ولري، زه له زرو څخه زيات زامن لرم ... په دې ډول چې زما ترکي غلامان به زما له مړينې وروسته زما وارثان وي او زما نوم په خطبه کې يادوي....)). د سلطان شهاب الدين غوري له غلامانو څخه يو هم قطب الدين ايبک و (۱۹: ۸۱).

د سلطان شهاب الدين غوري له مړينې وروسته دده امپراتوري د هغه د ځای ناستو بې کفايتي د ګاونډيانو په ځانګړي ډول د خوارزمشاهانو لپاره د مداخلې زمينه برابره کړه، هند د غور له دولت څخه جلا شو. د افغانستان په داخل کې ملوک الطوايفي مينځ ته راغله. په فيروز کوه ، غزني، زابلستان، باميانو، تخارستان، سند او ملتان کې د غوريانو محلي حکومتونه مينځ ته راغلل. د غور شهزاد ګانو په باميانو، تخارستان او ناصر الدين قباچه په سند، تاج الدين يلدوز په غزني کې مستقل دولتونه اعلان کړل. د امپراطورۍ پلازمينه فيروزکوه ضعيفه شوه. د خوارزمشاهانو دولت پر فيروز کوه خپل بريدونه زيات کړل. د غور د دولت ډيرې سيمې يې ونيولې، سلطان محمد خوارزمشاه په چټکۍ سره د افغانستان ډيرې سيمې د خوارزمشاهانو د دولت ضميمه کړې (۴۶: ۸۴).

٦,٨. د غياث الدين محمود واکمني (٦٠٧-٦٠٢هـ ق)

(٥٩١-٥٨٦ هـ ش)

(١٢١٣-١٢٠٨ز)

غياث الدين محمود د خپل پلار سلطان غياث الدين د مړينې (۵۹۹ هـ ق) پر مهال په دې هيله و چې د خپل پلار په ځای پر تخت کښيني، مګر د خپل کاکا شهاب الدين مقام او موقعيت نوموړی محروم کړ. غياث الدين محمود د پلار له مړينې وروسته د بست، فراه او اسفنزار د حاکم په توګه وټاکل شو. نوموړی د خپل کاکا شهاب الدين غوري له پاچا کېدو سره موافق و، هيڅکله او هيڅ ډول مخالفت يې ونکړ. له شهاب الدين غوري سره د خوارزمشاهانو پرضد جګړه کې يې ګډون وکړ. خو غياث الدين محمود د شهاب الدين غوري په واکمنۍ کې وروسته له هغه واک ته د رسيدو په خاطر د باميانو له حاکم بهأوالدين سام سره ټرون لاسليک کړ چې د غزني او هند سيمې به بهأوالدين سام او د افغانستان لويديځې سيمې به له ده (غياث الدين محمود) سره وي. خو دا ټرون ددې شاهدي ورکوي چې غياث الدين محمود د پاچاهي غوښتونکو او دعوه کوونکو څخه و. ده پاچاهي ته رسېدل د بهاوالدين سام په

(c) ketabton.com: The Digital Library

موافقه کې لیدله. له دې تړون څخه دا څرګندیده چې نوموړی په سیاسي او نظامي لحاظ ډیر ضعیفه او د خپلو نیکونو برخلاف د امپراطورۍ تجزیې ته حاضر شو (۲۹: ۴۶).

غیاث الدین محمود د سلطان شهاب الدین غوري له مړینې وروسته له وخت څخه ګټه واخېسته، له بست څخه یې د فیروز کوه لور ته حرکت وکړ. د فیروز کوه له نیولو وروسته د خپل پلار (سلطان غیاث الدین) دربار ته ورغی. ده د هغه دربار لیاقت نه درلود، خو ده خپل ځان د سلطان غیاث الدین محمود په نوم یاد کړ. ده غوښتل چې د خپل پلار په څېر د خپل سلطنت ستنې ټینګې کړي. د فیروز کوه حاکم علاوالدین محمد له فیروز کوه څخه غرجستان ته ولاړ. سلطان غیاث الدین محمود هغه ونیو او د شیار په قلعه کې یې بندي کړ. د غور خلک هم له علاوالدین محمد څخه ناراضي وو، ځکه غیاث الدین محمود پر هغه باندې په اسانۍ سره بریالی شو. سلطان غیاث الدین محمود په فیروز کوه سربیره د غرجستان، تالقانو، ګرزوان، قادسیه او ګرمسیر سیمې هم ونیولې. د غزني حاکم تاج الدین یلدوز ته یې فرمان واستوه؛ تاج الدین یلدوز د هغه تابعیت قبول نکړ. په هند کې قطب الدین ایبک هم دده فرمان قبول نکړ. د سلطان غیاث الدین محمود د حکومت لا یو کال نه و تیر شوی، چې د علاوالدین محمد زوی ملک رکن الدین دده پرضد شورش وکړ. خو غیاث الدین محمود هغه ته ماتې ورکړه. رکن الدین غزني ته ولاړ. دویم ځل ګرمسیر ته راغی، خو هلته د غیاث الدین محمود د پلویانو له خوا ونیول شو. په ۶۰۷ هـ ق د غیاث الدین محمود له مړینې وروسته رکن الدین هم د ترکي عسکرو له خوا ووژل شو. د سلطان علاوالدین جهانسوز زوی علاولدین اتسز د سلطان محمد خوارزمشاه په ملاتړ د غیاث الدین محمود په قلمرو حمله وکړه. غیاث الدین محمود دفاع وکړه، خو کله چې هرات له عزالدین حسین فرمل څخه خوارزمشاه ونیو، هرات د غوریانو له واکمنۍ څخه جلا شو. پر بلخ، تالقان او ترمذ باندې هم د غیاث الدین محمود حاکمیت ډیر دوام ونکړ، ځکه دغه پورته سیمې هم سلطان محمد خوارزمشاه ونیولې. د غیاث الدین محمود واکمني د فیروز کوه په شاوخوا سیمو پورې محدوده شوه. په اداره کې د پلار د وخت له مامورینو څخه یې ګټه واخېسته او عبدالجبار ګیلاني یې د وزیر په توګه وګومارله (۲۹: ۷۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦,٨,١. له سلطان محمد خوارزمشاه سره د غیاث الدین محمود اړیکې

د دوی دواړو ترمینځ اړیکې ښې وې. سلطان محمد خوارزمشاه د هرات له نیولو وروسته په ٦٠٣ هـ ق کال خپل استازی د غیاث الدین محمود دربار ته واستوه. غیاث الدین محمود خپل استازی د سوغاتونو سره د سلطان محمد خوارزمشاه دربار ته واستوه او د هرات په نیولو کې یې هیڅ مخالفت ونه ښوده. غیاث الدین محمود دا ومنله چې په خطبه کې به د هغه نوم یادوي. له همدې امله سلطان محمد خوارزمشاه په فیروز کوه حمله ونکړه. غیاث الدین محمود د تالقانو په نیولو هم د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کې کوم غبرګون ونه ښوده. دده دغه شاته تګ د نوموړي په نابودۍ تمام شو. سلطان علاوالدین محمد په ماورالنهر کې په جګړه بوخت و. د هغه ورور علي شاه د اصفهان حاکم له خپل ورور سره مخالف و. د غیاث الدین محمود په دربار کې یې پناه واخیسته. غیاث الدین محمود د علي شاه تود هرکلی وکړ. سلطان علاولدین محمد خوارزم شاه، غیاث الدین محمود ته د هغه د کاکا شهاب الدین محمد ترون راولیږه، چې دوی به یو د بل دښمن ته پناه نه ورکوي. غیاث الدین محمود د لیک له رارسیدو سره سم علي شاه بندي کړ. د علي شاه پلویانو ونه شو کولی چې هغه له زندان څخه آزاد کړي. په ٦٠٧ هـ ق کال د غره له لارې د غیاث الدین محمود دربار ته ورغلل او هغه یې وواژه. چې دا حمله پر غوریانو کاري حمله وه چې غیاث الدین محمود یې وواژه. له دې وروسته دده کورنۍ هرات ته وکوچیده. د نوموړي جسد یې له هغه ځای څخه له ځان سره هرات ته یوړ او په ګذرګاه کې خښ شو(١: ٧٩).

٦,٩. د بهأوالدین سام واکمني (٦٠٧-٦٠٧هـ ق)

(٥٩١-٥٩١ هـ ش)

(١٢١٣-١٢١٣ز)

کله چې غیاث الدین محمود په غور کې په ٦٠٧ هـ ق کال ووژل شو، د هغه کوچنۍ زوی بهاولدین چې څوارلس کلن و پر تخت کښیناست. دده د واکمنۍ پر مهال د غور سیاسي وضعیت ډیر خراب و. نوموړی له هرې خوا څخه د ګوابښ او خطر سره مخ و. بهاولدین سام ډیر کوچنی و، څه یې نه شو کولی چې وضعیت ارام کړي، خو د غیاث الدین محمود میرمن چې د ملک تاج الدین شمراني لور وه، د یو فرمان په وسیله د غور مشرانو ته امر وکړ چې امنیت ټینګ او باغیان ونیسي او پرې نږدي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وتښتي؛ په تيره بيا هغه چا چې غياث الدين محمود هغه وژلی، ونيسي. د بهاوالدين سام د واکمنۍ يو کال تيرې شوی نه وې ، چې د علاوالدين حسين جهانسوز زوی، علاوالدين اتسز د غور د ترلاسه کولو لپاره له سلطان محمد خوارزمشاه څخه د مرستې غوښتنه وکړه. سلطان محمد خوارزمشاه د هرات ملک چې هغه ته يې د امير حجاب لقب ورکړی و، د برید لپاره د هغه سره ملګری کړ. په دغه وخت کې د غور يو شمير مشران له سلا او مشورې وروسته دې پايلې ته ورسيدل، چې د بهاولدين سام د پلار غياث الدين محمود قاتل علي شاه دې له بنده خوشی شي، تر څو د هغه په واسطه د خوارزم يو شمير عسکر د بهأوالدين سام پلوي وکړي او د خوارزم له هغو عسکرو سره چې د علاولدين اتسز سره ملګري دي وجنګيږي څو بري ترلاسه کړي. د علاوالدين اتسز سره په جګړه کې بهأوالدين سام ماتې وخوړه او علاولدين اتسز د فيروزکوه پرتخت کښيناست. د هرات ملک (والي) له لښکرو سره بيرته هرات ته ستون شو (٦: ٣١٥).

٦,١٠. د علاوالدين اتسز واکمني (٦١٠-٦٠٧هـ ق)

(٥٩٣-٥٩١ هـ ش)

(١٢١٥-١٢١٣ز)

د خوارزمشاهانو او غوريانو ترمينځ مبارزه کې خوارزمشاهان بريالی شول، د سلطان شهاب الدين له مړينې وروسته يې د غوريانو کورنۍ بې اتفاقۍ څخه ډيره ګټه واخښته. د دغو کورنيو بې اتفاقيو په پايله کې يې نه يوازې د غوريانو د قلمرو ډيرې برخې ونيولې، فيروز کوه يې هم ترخپل تسلط لاندې راوست. د غوريانو سقوط او د خوارزمشاهانو بري د هغه چا په واسطه صورت ومونډ چې پلار يې علاوالدين جهانسوز د استقلال او د غوري دولت د نفوذ د پراختيا لپاره ډيرې هڅې وکړی، خو د هغه زوی علاولدين اتسز چې د غياث الدين او شهاب الدين په دربار کې يې تربيه ليدلې وه، حتی يو ځل سلطان شهاب الدين غوري ناروغه شوی و، غوښتل چې علاولدين اتسز پرخپل ځای پرتخت کښينوي، مګر له رغېدو وروسته يې هغه بامیانو ته واستوه، چې د بهأوالدين سام سره اوسېده. خو نوموړی هم د شهاب الدين له وژلو وروسته د نورو شهزاده ګانو او امرينو په څېر د غور د تخت او تاج د ترلاسه کولو په خاطر هڅې پيل کړې او خپلې موخې ته درسيدو په خاطر يې سلطان محمد خوارزمشاه ته مخه کړه. په ٦٠٤ هـ ق کال يې په فيروز کوه حمله وکړه، خو ماتی يې وخوړه. اما نااُميده نه شو، په ٦٠٧ هـ ق

(c) ketabton.com: The Digital Library

کال يې دويم ځل د خوارزم شاه د عسکرو په مرسته په فيروز کوه حمله وکړه، د فيرزو کوه ښار يې ونيو؛ پرتخت کښيناست او متحدين يې خوارزم ته ولاړل. د غور اميرانو د علاولدين اتسز واکمني ومنله، خو د غزني والي تاج الدين يلدوز له ده سره مخالفت وکړ. د مخالفت د زياتېدو په پايله کې، غزني ته نږدې د گيلان د مرغ نوله په سيمه کې د علاولدين اتسز او د تاج الدين يلدوز د وزير او د پوځ د قومندان مويدالملک ترمينځ جګړه ونښته . په جګړه کې د تاج الدين يلدوز د پوځ قومندان مويدالملک ماتې وخوړه. دويم ځل د تاج الدين يلدوز د پوځ قومندان ملک نصير الدين حسين او علاوالدين اتسز ترمينځ د جرماس په سيمه کې جګړه ونښته، په دې جګړه کې علاوالدين اتسز سخت ټپي شو، د جګړې له ډګر څخه ووت، وروسته د سنګه په سيمه کې مړ شو. فيروزکوه د تاج الدين يلدوز لښکرو ونيو او د سلطان علاولدين اتسز څلور کلنه واکمني پای ته ورسيدله (۱:۸۲).

٦,١١. د علاوالدين محمد شجاع واکمني (٦١٢-٦١٠هـ ق)

(٥٩٥-٥٩٣ هـ ش)

(١٢١٧-١٢١٥ز)

علاوالدين محمد شجاع د سلطان غياث الدين د کاکا ابوعلي زوی او د سلطان غيأث الدين زوم و. په ۵۹۷ هـ ق کال د سلطان غياث الدين له خوا د ضيأوالدين په لقب سره د نيشاپور د حاکم په توګه مقرر شو. د سلطان غياث الدين له مړينې وروسته د سلطان شهاب الدين له خوا د فيروز کوه د حاکم په توګه مقرر شو. کله چې سلطان شهاب الدين په قتل ورسيد، د هغه ځای ناستی (سلطان غياث الدين محمود)، علاولدين محمد شجاع د غرستان د ايثار په قلعه کې بندي کړ. تر هغې په همدې قلعه کې بندي و، ترڅو د علاوالدين جهان سوز زوی علاوالدين اتسز واک ته ورسيد، بيا د هغه پواسطه ازاد شو. خو ډير ژر بيرته د هغه له خوا د زوی د قتل په ګناه د غرستان د بلدوان په قلعه کې بندي شو. مګر کله چې د غزني والي تاج الدين يلدوز[1] د قوتونو قومندان ملک ناصرلدين حسين د علاوالدين اتسز له

---

[1] تاج الدين يلدوز د سلطان شهاب الدين له غلامانو څخه و ، چې د سلطان شهاب الدين غوري په دربار کې تربيه شوی و. د تاج الدين يلدوز ښه نظامي او سياسي استعداد په وجه هغه ته د کرمان او سنقران چې په سوق الجهشي لحاظ يې اهميت درلود د اقطاع (جاګير) په توګه بخښش ورکړ. د شهاب الدين د قتل پر مهال په خپله اقطاع کې اوسېده؛ ددې په سر کې هم د سلطنت هوا چليده. له کرمان څخه د خپلې خزانې سره غزني ته راغی او د شهاب الدين وزير مويدالملک باندې د فشار له امله د شهاب الدين خزانه په لاس ورغله. او د شهاب الدين ترکي عسکر ددې ملګري وو. د غياث الدين محمود فرمان يې قبول نه کړ. د غياث الدين محمود پرځای د بغداد د خلافت الناصر الدين الله نوم په خطبه کې ذکر کړ. خو خپل نوم يې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

وژلو وروسته فیروز کوه ونیو نو علاوالدین محمد شجاع یې غزني ته واستوه. د غزني والي تاج الدین یلدوز د علاوالدین محمد شجاع تود هرکلی وکړ او د سلطان لقب یې ورکړه؛ بیرته یې فیروز کوه ته واستوه. علاوالدین محمد شجاع په فیروز کوه کې په خپل نوم خطبه جاري او سکه یې هم په خپل نوم ووهله. د یو مستقل دولت په حیث د دولت چارې پرمخ بیولې. خو یو کال وروسته یې د فیروز کوه ښار د سلطان محمد خوارزمشاه مخورو کسانو ته وسپاره او سلطان محمد خوارزمشاه هغه خوارزم ته واستاوه. سلطان محمد خوارزمشاه په نیشاپور کې له ده څخه پریکړه لیک اخیستی و چې هیڅکله به د هغه په مخ کې نشي ودریدلې. لنډه دا چې د فیروز کوه ښار یې د هغه باوري کسانو ته وسپاره، علاوالدین محمد شجاع یې خوارزم ته واستاوه، چې څه موده وروسته هلته مړ هم شو. د خپل وصیت سره په بسطام کې د شیخ بسطامي تر څنګه کې خاورو ته وسپارل شو. په دې ترتیب په غور او فیروز کوه کې د غوریانو مقتدرې او شاهنشاهي واکمنۍ لړې پای ته ورسیده او د خوارزمشاهانو لاس ته ورغله (۱: ۸۳).

٦,١٢. د غوریانو د واکمنۍ پر مهال د افغانستان ټولنیز او کلتوري وضعیت

د غوریانو واکمني له ۵۴۴- ٦١٢ هـ ق پورې دوام وکړ. د غوریانو واکمنانو د خپل قلمرو د ساتنې په موخه په قومي او قبیلوي قواو اتکا کوله. د غوریانو دولت که څه هم یو متمرکز دولت و، خو بیا هم د دوي د دربار بانفوذه افسرانو او لوړ پوړو چارواکو او د قبیلو مشرانو ته یې ځمکه ورکوله. غوریانو په نظامي، سیاسي، ادبي او ټولنیزه برخه کې د غزنویانو کړنلاره تعقیب کړه. افغانانو تقریباً څلور پیړۍ بیا پرهند حکومت وکړ، پر بنګال، مالوه، ګجرات، دکن او نورو سیمو باندې یې حکومت کولو. ځینې افغانان په هند کې میشت شول، او یو شمیر یې بیرته افغانستان ته راغلل. هغه افغانان چې په هند کې میشت شوې، د اسلامي تمدن، ادب، فن او تهذیب په خپرېدو کې یې ستره ونډه درلوده.

خطبه کې ذکر نه کړ. د بهاوالدین سام زامنو د لنډ مودې لپاره په ۶۰۲ هـ ق کې غزني ونیو، خو په ۶۰۳ هـ ق کال تاج الدین یلدوز بیرته غزني ونیو. چې له ۶۰۳ هـ ق څخه تر ۶۱۲ هـ ق کال پورې په غزني باندې مسلط و. کله چې سلطان محمد خوارزمشاه د غوریانو ټول قلمرو ونیوله تاج الدین یلدوز څخه وغوښتل چې د سلطان محمد خوارزمشاه نوم په خطبه کې ذکر کړي. تاج الدین یلدوز د قتلغ تګین چې د نوموړې نایب د سلطان محمد خوارزم شاه نوم په خطبه کې یاد کړ. خو سلطان محمد خوارزم شاه ډیر ژر غزني ته داخل شو. تاج الدین یلدوز د سنګ سوراخ له لارې لاهور ته ورسید. د شهاب الدین د لاهور حاکم ناصر الدین قباچه سره جګړه، د لاهور ځینې سیمې ونیولې. په ډهلي باندې د تسلط قصد وکړ، خو د ډهلي د حاکم شمس الدین له خوا په قتل ورسید. په دې ترتیب له هندوستان پرته نورې ټولې سیمې د خوارزمشاهانو لاس ته ورغلې(۱ : ۹۱-۹۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام مقدس دين د هند ټولنه په خوځښت راوسته او د ترقۍ لوري ته يې سوق کړه. د هند په شمالې برخو کې د اسلام مقدس دين ستر بدلون راوست. د غوريانو د واکمنۍ پرمهال پښتو او دري ادبياتو ته ځانګړي پاملرنه وشوه. په دغه دوره کې د پښتو او دري ژبو دغو شاعرانو ژوند کاوه چې عبارت دي له : اسمعيل سړبنې، ملکيار غرشين[1]، تايمني[2]، قطب الدين بختيار، خرشبون، ښکارندوي، شيخ اسعد سوري[3]، شيخ متي، ابوالحسن احمد سمرقندي چې په عروضي سمرقندي هم مشهور دی، قاضي منهاج سراج جوزجاني مؤرخ او ليکوال (طبقات ناصري ليکوال)، ابونصر بدرالدين محمود چې په ابونصر فراهي هم مشهور دی، امام فخرالدين رازي، محمود عوفي (لباب آلالباب) او نور.

غوريانو د غزنويانو له دولتي تشکيلاتو څخه ګټه واخېسته، يوازې په نظامي برخه کې يې يو څه توپير درلود. د لښکر مشران د هيواد حقيقي مالکان بلل کېدل. ډيرې دولتي چارې به د نظامي افسرانو پواسطه اداره کېدلې. غوريان په کور دننه او بهر جګړو کې بوخت وو، ددوي يوه وسله مخچنوزي[4] (فلاخن) په نوم يادېده، چې غوريانو به کاروله. بيهقي په دې اړه ليکي : پر غور د هرات له لارې د ستر محمود زوی سلطان مسعود غزنوي د برید پرمهال د غور وګړي په غره کې د ملخانو په څېر را پيدا شول، ټولو سورو (آس لرونکو) او پليو لارې ونيولې، چغی او سوري يې جوړې کړې او په مخچنوزه (فلاخن) باندې يې کاڼی ويشتل (٦: ٣٣٦).

---

[1] د پښتو ژبی شاعر ملکيار غرشين د ستر ولي الله غرشين زوی دی. ملکيار غرشين تر ۵۷۱ هـ ق کال (پر ملتان د سلطان شهاب الدين د لومړی برید تر وخته) پورې ژوندی و. د زيږيدو نيټه يې تقريباً ۵۰۰ هـ ق کال ښودل شوې ده. نومورې په ډهلي کې مړ شوی او د ابابکر طوسي ترځنګ خاورو ته سپارل شوی دی (۶: ۳۴۶).

[2] تايمني د پښتو هغه قوم دی چې د سياه بند په غرونو او د غور په شاوخوا سيمو کې اوسيږي. تايمني يو شاعر و چې د سلطان غياث الدين په مدحه کې يې يو اوږد شعر ويلی خو مونږ يې يو څو بيته دلته ليکو.

نن ږغږيږم په صفت د سلطان
چې دې بادار غازي ملک د جهان
د فيروز کوه او غور رڼا له ده ده
هم د تيرو تورو بريښنا له ده ده. (۶: ۳۴۶).

[3] د غوريانو په دربار کې يو پښتون شاعر شيخ اسعد سوري د محمد سوري د ماتې په اړه چې د سلطان محمود غزنوي په مقابل کې يې وخوړه يو اوږد شعر (قصيده) ليکلی خو مونږ يې دلته د مطلع بيت راوړو:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوی هرګل چې خاندې په بهار (۶: ۳۴۶).

[4] مخچنوزه (فلاخُن) يو ډول وسله ده چې له ټوټې (تيکی) څخه جوړيږي، دواړه خواوې يې نری او مينځ يې پلن وي. په مينځ کې ورته کاڼی (وړوکی ډبره) ايښودل کيږي له ډيرو تاويدو وروسته پرې وار (ګوزار) کيږي. چې ما په خپله دا وسله (مچنوزغه) له کوچيانو سره ليدلی ده او کوچيان د پسونو د رمو په څرولو کې ګټه اخلي. مؤلف.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غوريانو دويمه وسله د (کاروه) په نامه يادیده. نوموړې وسله داسې جوړیده او استعمالیده چې دوی به د یو خوسکي په څرمن کې ډیر مالوچ یا بوس اچول او له هغوی څخه یې ډډی جوړاوه. د جګړې پرمهال هر چا به خپله ډډی په خپل مخکې د قطار په شکل دراوه، چې د دښمن د غیشو په وړاندې د یوه دیوال په توګه تړې کار اخیسته. دغې وسلې ته یې کاروه ویلی. د غور پاچاهانو په توره او نیزه کې پوره مهارت درلود چې سلطان محمد سام په نیزه وهلو کې ډیر شهرت درلود (٦:٣٤١).

د غور عسکرو له نورو وسلو هم لکه ذره او کاروه چې دفاعیي وسلې وې کار اخیسته؛ خو تعرضي وسلې یې عبارت وې له : غیشي، کمان، تیغ، نیزه، توره، ګرز، تبر زین، خنجر او مخچنوزه او منجنیق وي. دغه پورته وسلې په غور کې جوړیدلې. غور د نجیبه فلزاتو له پلوه بډایه سیمه وه په غور کې سکې هم چاپېدلې (۲۹: ۱۴۰).

په لنډه توګه ویلې شو چې غوریان د آزادۍ د احساس په لرلو او د ښو طبعیي موانعو پر مټ خپل استقلال ترډیره وخته پورې وساته، خو سلطان محمود غزنوي په ۴۰۱ هـ ق کال پر دوی باندې بریالی شو او غور یې تر خپل حاکمیت لاندې راوست. د غور محلي حاکمانو تر ډیره پورې غزنویانو ته مالیه ورکوله. په دغه موده کې د غور محلي حاکمانو د استقلال لپاره مبارزه کوله، خو بریالی نشول. د غزنویانو د ضعف او د غزه ترکانو پواسطه د سلطان سنجر د سلطې له ختمیدو سره سم د غوریانو د فعالیت لپاره زمینه برابره شوه. د قدرت د خلا څخه یې ګټه واخیسته او په افغانستان او هند کې یې خپلو فتوحاتو ته ادامه ورکړه. په ۵۵۲ هـ ق د سلطان علاوالدین جهانسوز د هڅو په پایله کې یې خپل استقلال بیا لاس ته راوړ. غوریان په ډیره کمه موده کې د سیمې په یوه پیاوړی دولت بدل شول. د غوریانو امپراتوري د سلطان غیاث الدین غوري (۵۵۸-۵۹۹ هـ ق) او سلطان شهاب الدین غوري (٦٠٢-۵۹۹ هـ ق) د واکمنیو پرمهال په سیاسي او نظامي لحاظ د قدرت لوړ پړاو ته ورسیده. د بغداد خلیفه پر بغداد باندې د خوارزمشاه د حملې په مقابل کې د غوریانو دولت یو مناسب بدیل ځواک ګاڼه. د غور واکمنانو په ځانګړې ډول سلطان غیاث الدین غوري او د هغه ورور سلطان شهاب الدین غوري په دین پالنې او عدالت باندې مشهور دي. دغو دواړو ورونو ټولو مذهبونو ته اسانتیا برابره کړې وه. د کفارو پرضد او د علمي پرمختګ لپاره یې تل هڅه کوله. د سلطان شهاب الدین له مړینې (٦٠٢هـ ق) وروسته د پیاوړي ارادې لرونکی او هوښیار واکمن د نه شتون له امله د غوریانو امپراطوری تجزیه او له مینځه ولاړه. د دوی نیول شوي سیمې د خوارزمشاهانو لاس ته ورغلې. په هند کې د دوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمې د دوی د هغه ځای د محلي حاکمانو تر سلطې لاندې راغلې او ځانونه یې مستقل حاکمان ګڼل، چې دوی په هند کې د مسلمانانو حکومتونه ټینګ کړل. دغو محلي حاکمانو ښې لاس ته راوړنې درلودې. خو د غوریانو امپراتوري د خوارزم شاهانو د مداخلې او کورنۍ اختلافونو پواسطه سقوط شوه.

٦,١٣. د غوریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

- کله چې غوریان چې واک ته ورسیدل، مخکې له دې چې د حکومت ستنې ټینګې کړي، جګړو او فتوحاتو ته یې ادامه ورکړه. په دغو اوږدو جګړو کې د دوی ډیره انساني نیرو مصروف شوه، خو مطلقه حکومت فردي لیاقت ډیر اړین کړ. همدا علت و چې د شهاب الدین له مړینې وروسته یې د غوریانو دولت د سقوط لورې ته سوق کړ.
- د غوریانو دولت له لومړیو وختونو څخه په فدرالي بڼه اداره کېده . محلي حکومتونو ډیره آزادي درلوده. کله چې مرکزي حکومت ضعیفه شوه، د محلي حاکمانو په سر کې د سلطنت روحیه پیدا شوه. په پایله کې کورنۍ جګړې پیل او د سلطان شهاب الدین له مړینې وروسته لاپسې زیاتې شوې.
- د سلطنت د مدعیانو زیاتوالی یو بل لامل و، چې هر یو د بریالیتوب او واک ته د رسیدو په موخه د پردیو مرستې ته لاس اوږد کړی و؛ وروسته خوارزمشاه ته په باج ورکولو او د هغه سلطې منلو ته اړ شول. همدا لامل و چې خوارزمشاهان د غوریانو د سیمو د نیولو پر مهال له ستونزو سره مخ نشول.
- د غوریانو عسکر له څو ملیتونو څخه تشکیل شوي وو. چې دا کار د مرکزي حکومت د پیاوړتیا پر مهال کومه ستونزه نه وه. خو د غوري حکومت د ضعف پرمهال په خپله دغو عسکرو ګډوډۍ ته لمن وهله. یو شمیر عسکرو د یو شهزاده په ملاتړ د بل امیر پرضد پاڅون کاوه او له بلې ډلې سره جنګیدل، چې د امپراطورۍ د سقوط لامل وګرزیدل (۱: ۱۱۴).
- عباسي خلفاو هم د غوریانو او خوارزمشاهانو ترمینځ جګړه تازه ساتله او د شهاب الدین له مړینې وروسته د هغه د ځای ناستو د بې کفایتۍ له امله خوارزمشاهانو ته د حملو زمینه برابره شوه؛ هندوستان هم له افغانستان څخه جلا شو، د غوریانو دولت له مینځه ولاړ او خوارزمشاهانو د افغانستان ډیرې سیمې ونیولې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز

غوریانو په افغانستان کې له غزنویانو وروسته یوه لویه امپراتوري جوړه کړه. دوی چې له ډیرې پخوا زمانې څخه د غور په شاوخوا سیمو او مروه کې د سوري کورنۍ په نامه واکمني کوله. کله چې د شهزاده بهرام شاه له خوا لومړی قطب الدین محمد غوري او وروسته سیف الدین غوري ووژل شول نو د غوریانو او غزنویانو ترمینځ اختلاف زیات شو. علاوالدین جهان سوز د غزني ښار وسوزاوه. له سلطان احمد سنجر سره له لږ بند وروسته په غور کې حاکم شو. له ده وروسته سلطان غیاث الدین او شهاب الدین غوري په افغانستان کې یوه لویه امپراتوري تاسیس کړه . د غزنویانو د واکمنۍ سیمې یې ټولې ونیوې او هند کې یې خپلو فتوحاتو ته ادامه ورکړه.

سلطان علاوالدین جهان سوز د تخار، بامیان، تولک، هرات او یو شمیر نورو سیمو له نیولو وروسته د غوریانو واکمنۍ ته پراختیا ورکړه. خو سلطان شهاب الدین غوري په هند کې د غزنویانو پلازمینه لاهور ونیو. په ملتان، لاهور او د افغانستان په داخل غور، بامیانو ، غزني او کرمان کې یې خپل حاکمان مقرر کړل. سلطان شهاب الدین غوري چې اصلي نوم یې معزالدین محمد غوري دی خو په تاریخ کې د شهاب الدین غوري په نوم شهرت لري یو مسلمان او عادل پاچا و. دده امپراتوری په عدل باندې ولاړه وه. له ټول رعیت سره یې پرته له توپیره ښه سلوک کاوه. دده له مړینې وروسته دده امپراتوري په ایران، افغانستان او هند کې په جلا جلا حکومتونو باندې وویشل شوه. ځکه چې ده کوم وارث نه درلود. ده به ویل چې ټول غلامان زما زامن دي او زما له مړینې وروسته به هغوی ټول زما وارثان وي. خو دده له مړینې وروسته د غوریانو امپراتوری د سقوط لوری ته سوق شوه. په ځانګړي ډول د غیاث الدین محمود له وژل کېدو وروسته د هغه څوارلس کلن زوی، بهاوالدین پر تخت کښناست. دده د واکمنۍ پر مهال د غور سیاسي وضعیت ډیر خراب شو، ځکه نومورې له هرې خوا د ګوانس سره مخامخ شو. او ده نشو کولی چې وضعیت ارام کړي.

په ٦٠٤ هـ ق کال سلطان محمد خوارزم شاه په فیروز کوه حمله وکړه خو ماتې یې وخوړه. دویم ځل یې په ٦٠٧ هـ ق کال په فیروز کوه حمله وکړه او د فیروز کوه ښار یې ونیو. د غوریانو واکمني له ٥٤٤- ٦١٢ هـ ق پورې یې دوام وکړ. دوی د خپل قلمرو د ساتنې لپاره په خپل قومي قوتونو باندې اتکاء کوله. د غوریانو دولت که څه هم یو متمرکز دولت و. خو بیا هم د دوی د دربار بانفوذو افسرانو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوړ پوړو چارواکو او د قبیلو مشرانو ته به یې ځمکې ورکولې. غوریانو په نظامي، سیاسي، ادبي او ټولنیزه برخه کې د غزنویانو کړنلاره تعقیب کړه. او هم په هند کې یې پر بنګال، مالوه، ګجرات، دکن او نورو سیمو باندې حکومت وکړو، چې ځینې افغانان بیا په هند کې میشت او ځینې بیرته افغانستان ته راغلل. غوریانو هم د اسلامي تمدن ، ادب، فن او تهذیب په خپرېدو کې ستر ونډه درلوده.

د غوریانود واکمنۍ پر مهال پښتو او دري ادب ته ځانګړی پاملرنه وشوه. د پښتو او دري ژبو شاعرانو لکه اسمعمیل سړبني، ملکیا غرشین، تایمني، قطب الدین بختیار، خرشبون، ښکارندوی، شیخ اسعد سوري او نورو ژوند کاوه. غوریانو د غزنویانو له دولتي تشکیلاتو څخه ګټه اخېسته. یوازې په نظامي برخه کې یې یو څه توپېر درلود. د پوځ مشران د هیواد اصلي مالکان ګڼل کېدل. ډیرې دولتي چاری به د نظامي افسرانو پواسطه اداره کېدلې. د جګړې پرمهال یې له مختلفو وسلو څخه کار اخېسته. په لنډه توګه ویلی شو چې غوریانو د ازادی احساس په لرلو سره او د ښو طبعي موانعو پرمټ یې خپل استقلال تر ډېره وخته پورې وساته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

1. د خوارزمشاهانو حملې د غوریانو د سقوط لامل شو؟
2. تر سلطان شهاب الدین وروسته د هغه د ځای ناستو بې کفایتي د غوریانو د سقوط لامل شو؟
3. د غزني ښار د کوم غوري واکمن له خوا وسوزیده؟
4. د غوریانو مستقل دولت د کوم شخص پواسطه تاسیس شوه؟
5. په هند کې د غوریانو فتوحات د اسلام د مقدس دین په نشر کې څه اغیزه درلوده؟
6. غزه ترکانو له کوم غزنوي واکمن څخه د غزني ښار ونیو؟
7. له غزه ترکانو څخه د غزني ښار چا ونیو؟
8. د غوریانو په جګړه کې د کومو وسلو څخه ګټه اخیستل کېده ؟
9. د غوریانو آخیرنې واکمن څوک و؟
10. د غوریانو کوم سلطان زامن نه درلودل؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غوري واکمنانو لنډه پیژندنه		
شمیره	د پاچا نوم	کال
۱	سلطان علاوالدین جهانسوز	(۵۵۶-۵۴۴هـ ق) (۵۴۰-۵۲۸ هـ ش) (۱۱۶۲-۱۱۵۰ز)
۲	سیف الدین محمد	(۵۵۸-۵۵۶هـ ق) (۵۴۲-۵۴۰ هـ ش) (۱۱۶۴-۱۱۶۲ز)
۳	سلطان غیاث الدین	(۵۹۹-۵۵۸هـ ق) (۵۸۳-۵۴۲ هـ ش) (۱۲۰۵-۱۱۶۴ز)
۴	معزالدین (شهاب الدین)	(۶۰۲-۵۹۹هـ ق) (۵۸۶-۵۸۳ هـ ش) (۱۲۰۸-۱۲۰۵ز)
۵	غیاث الدین محمود	(۶۰۷-۶۰۲هـ ق) (۵۹۱-۵۸۶ هـ ش) (۱۲۱۳-۱۲۰۸ز)
٦	بهأوالدین سام	(۶۰۷-۶۰۷هـ ق) (۵۹۱-۵۹۱ هـ ش) (۱۲۱۳-۱۲۱۳ز)
۷	علاوالدین اتسز	(۶۱۰-۶۰۷هـ ق) (۵۹۳-۵۹۱ هـ ش) (۱۲۱۵-۱۲۱۳ز)
۸	علاوالدین محمد شجاع	(۶۱۲-۶۱۰هـ ق) (۵۹۵-۵۹۳ هـ ش) (۱۲۱۷-۱۲۱۵ز)

٦,۱. جدول: پورتنۍ جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦,١. گراف: لاندینۍ گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

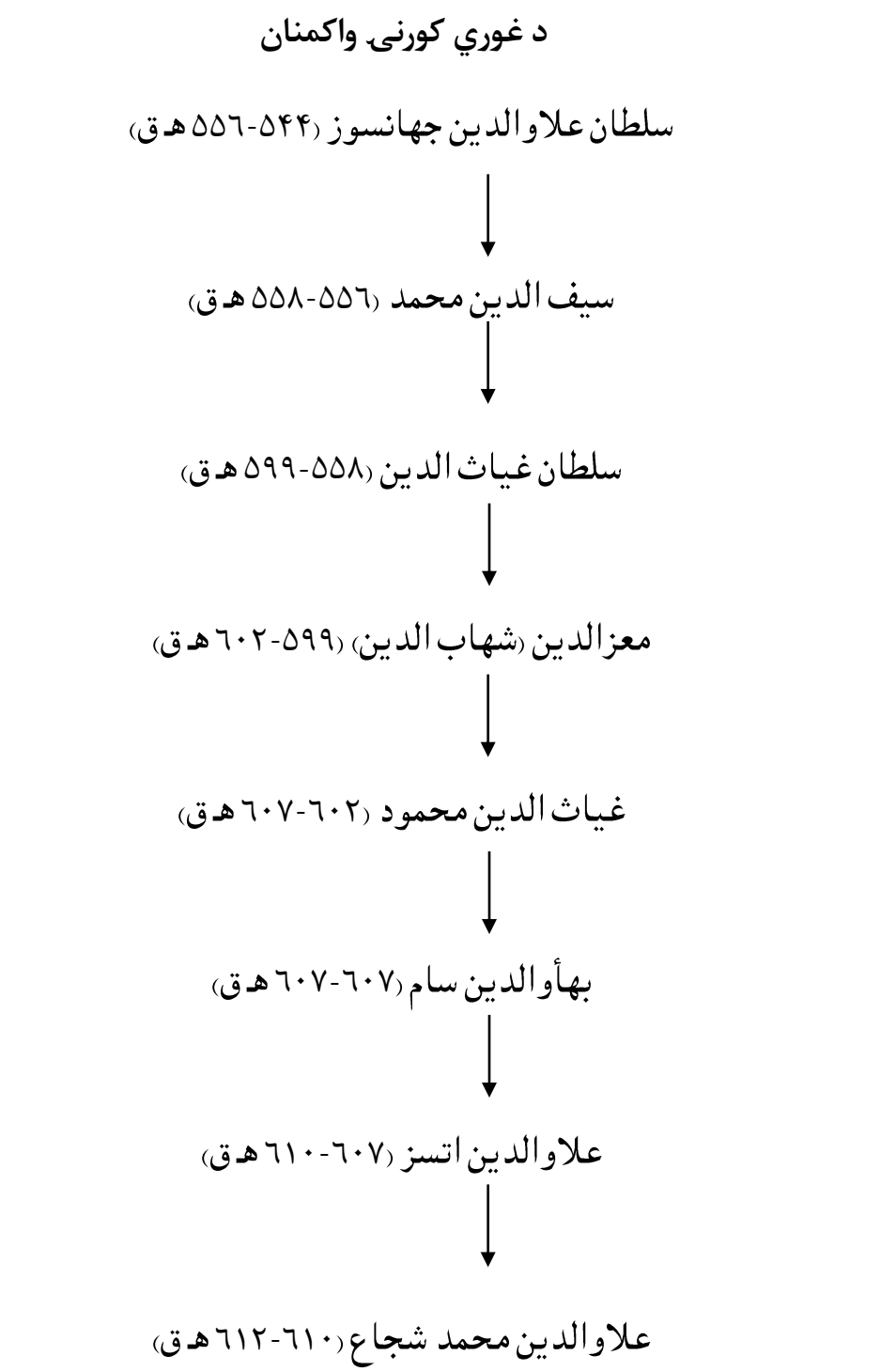

(c) ketabton.com: The Digital Library

اووم څپرکی

خوارزم شاهانو دولت

پیلیزه

خوارزم یو زرغون او ودان ولایت و چې د آمو له سیند څخه اوبه کښده . نژدې د اتیا فرسخو په اوږدوالې سره یې د کرنې ځمکی او ښکلي ماڼۍ درلودې. پلازمینه یې گرگانج (جرجانیه) نومیده. له ډیرې پخوا زمانې څخه یې د افغانستان او ماورالنهر له ښارونو سره اقتصادي، سیاسي او فرهنگي اړیکې درلودې. خوارزمي ژبه نورو آریایي ژبو ته نږدې ژبه وه، چې په وروستیو کیندنو کې یې نښې لاس ته راغلې دي. البیروني دا ژبه په اثار الباقیه کې یوه خپلواکه ژبه ګڼلې ده. د خوارزم ملکانو ته یې خوارزم شاهان ویلې. په ۳۲ هـ ق کال احنف بن قیس خوارزم ته ورسید، خو ویې نه شو نیولی. مهلب په ۸۲ هـ ق کال د حجاج له خوا د خراسان په نیولو مامور شو او له خوارزمیانو سره وجنګیده، خو بریالی نه شو. قتیبه په ۸٦ هـ ق کال خوارزم فتح کړ. د البیروني له قوله د خوارزمشاهانو لومړی بنسټ اینبودونکې کیخسرو و، مګر د اسلام له پیله خوارزم د حکومت له پلوه په دوه برخو وویشل شو. د شمالي برخې پلازمینه ګرګانج (جرجانیه) ښار و چې د عربانو له خوا اداره کښده او د سویلي برخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلازمینه یې د ((کات)) ښار و چې د خوارزمشاهانو له خوا اداره کېده . تر څو د خوارزمشاهانو مستقل دولت جوړ او په ټول خوارزم باندې مسلط شو (۱۰: ۱۸٦).

۷,۱. د خوارزم شاهانو فتوحات

د غوریانو د واکمنۍ د سقوط پرمهال، سلطان علاوالدین محمد خوارزمشاه په دې بهانه چې دده وراره هندو خان، د غور د ملکانو په دربار کې پناه اخېستې، د غوریانو په قلمرو حمله وکړه؛ له یو لړ جګړو او کشمکشونو وروسته په ٦۱۲ هـ ق کال یې د غور دولت له مینځه یوړ. علاوالدین محمد خوارزم شاه په ٦۱۲ هـ ق کال د هرات او بلخ تر نیولو وروسته غزني ته لښکر کشي وکړه. کله چې نوموړی غزنی ونیوه؛ تاج الدین یلدوز هند ته ولاړ. په دې ترتیب تر سند پورې د افغانستان ټولې سیمې سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه ونیولې او جلال الدین منکبرني یې د افغانستان د حکمران په توګه وټاکه. د چنګیز خان تر یرغل پورې دغه سیمې د خوارزم شاهانو تر واک لاندې وې(۱۱:۸۴۳).

سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه یو ځواکمن پاچا و، چې د چنګیز له یرغل مخکې په ډیرې چټکۍ سره د غوریانو دولت په افغانستان کې، د ترکانو دولت په سمرقند او د قراختایانو ځواکمن دولت په کاشغر کې یې له مینځه یوړل. په دې توګه یې یوه لویه امپراتوري جوړه کړه، چې د سیحون له سیند څخه نیولی تر سند پورې، له عراق څخه نیولی تر اورال او عربو سمندرګی پورې پراخه وه. ده غوښتل چې بغداد کې اسلامي دولت له مینځه یوسي او پخپله د اسلامي دولتونو په سر کې راشي. د خوارزم شاه دغه هوډ د افغانستان په نیولو او د غور د خزانو له لاسته راوړلو وروسته نور هم کلک شو، ځکه چې د غور د پاچاهۍ له دفترونو څخه د بغداد د خلافت لیکونه په لاس ورغلل، چې په هغو کې عباسي خلیفه ناصرالدین الله د افغانستان د غوري دولت او قراختایانو له دولت سره یو نظامي ټرون ته هڅولي او د خوارزم شاه پرضد یې لمسولي وو. دا ځکه چې بغداد د خوارزمیانو له ورځ په ورځ زیاتېدونکي ځواک څخه په ویره کې و (۲۷: ۱۵۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۲. د خوارزم شاهانو د دولت مینځ ته راتګ

د خوارزم شمالي برخه چې ګرګانج (جرجانیه) یې پلازمینه وه، د عربي امیرانو له خوا اداره کېده ، سویلي برخه چې پلازمینه یې د کات ښار و، د خوارزم[1] شاهانو له خوا اداره کېده . خوارزم د آمو دریاب کینې او ښي اړخ ته پروت دی؛ نوموړی سیمه د موقعیت په اساس ډیر سیاسي او نظامي اهمیت لري. یو شمیر مؤرخین خوارزمیان ترکان ګڼي. په عمومي توګه په خوارزم شاه د خوارزم حاکم او حکمران ته ویل کېده. په تاریخ کې د خوارزم شاهانو له دریو کورنیو څخه بحث شوی دی، چې د دوی د دوو مخکینو کورنیو حاکمان، محلي حاکمان وو، ډیر د بحث وړ نه دي، ځکه دوی یوازې په خوارزم او د هغه په شاوخوا سیمو کې حکمراني کوله؛ دوی به د پیاوړو ګاونډیو قدرتونو ته خراج ورکاوه او د هغوی تابع وو او د هغوی پواسطه له مینځه ولاړل. نو ځکه دوی ډیر د بحث وړ نه دي. خو د اسلام د مقدس دین له نشر وروسته د خوارزم دولت په دوو برخو وویشل شو، یوه یې شمالي برخه و چې پلازمینه یې ګرګانج و او د عربي حاکمانو له خوا اداره کېده او دویمه یې جنوبي برخه وه چې پلازمینه یې د کات ښار و چې د غیر عربي حاکمانو (خوارزم شاهانو) پواسطه اداره کېده؛ له دې سره سم د خوارزم شاهانو دولت مینځ ته راغی چې د دوی لومړنی مؤسس ابوسعید احمد د محمد زوی و (۴۶: ۹۰).

۷,۳. د خوارزم شاهانو د لومړی کورنی واکمنان

۷,۳,۱. د ابوسعید احمد واکمني (۳۶۴-۳۴۰هـ ق)

(۳۵۴-۳۳۰ هـ ش)

(۹۷۵-۹۵۱ز)

ابوسعید احمد د محمد زوی له ۳۴۰ هـ ق کال څخه تر ۳۶۴ هـ ق کال پورې حکومت وکړ، له ده وروسته یې زوی ابوعبدالله پاچا شو.

---

[1] د خوارزم شاه نوم د خوارزم د پاچا یا د خوارزم د فرمانروا په مفهوم د خوارزم ملکانو او حکمرانانو ته استعمال شوی دی. خوارزم د اوسنی خیوه سیمه ده چې د ازبکستان او ترکمنستان د جمهوریتونو ترمینځ ویشل شوی ده (۲۳: ۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۳,۲. د ابو عبدالله واکمنې (۳۶۴-۳۸۵هـ ق)

(۳۷۵-۳۵۴ هـ ش)

(۹۹۶-۹۷۵ز)

ابو عبدالله خوارزم شاه د نوح له امر پرته د ابوعلي پر لښکرو حمله وکړه؛ ابوعلي يې بندي کړ. نوح د ابوعبدالله په دې عمل په قهر شو او د ابوعبدالله پلازمينې کات ته يې لښکری وليږلې. د کات ښار يې ونيو؛ ابوعبدالله يې بندي کړ او د هغه ټولې سيمې يې ونيولې. د کات حکومت يې د جرجانيه حاکم مامون ته انتقال کړ او هغه ته يې د خوارزم شاه لقب ورکړ.

۷,۳,۳. د مامون واکمنې (۳۸۷-۳۸۵هـ ق)

(۳۷۷-۳۷۵ هـ ش)

(۹۹۸-۹۹۶ز)

کله چې مامون د نوح پواسطه د خوارزم د حاکم يا خوارزم شاه په توګه وټاکل شو نو د خوارزم شاه لقب يې خپلې کورنۍ ته واړوه. دريم مامون د محمد زوی چې کورنۍ يې د ده په مامونې نامه يادېږي د سامانيانو له خوا د خوارزم والي و، دې له ابوعبدالله خوارزم شاه سره وجنګيده او بريالی شو، د خوارزم شاه لقب يې په ۳۸۵ هـ ق خپلې کورنۍ ته واړوه. دده يوه لور د سلطان محمود غزنوي ماندينه وه. په ۳۸۷ هـ ق کې مړ شو. له ده وروسته يې زوی ابوالحسن علي پرتخت کښيناست (۱۱: ۳۴۷).

۷,۳,۴. د ابوالحسن علي واکمنې (۳۹۰-۳۸۷هـ ق)

(۳۸۰-۳۷۷ هـ ش)

(۱۰۰۱-۹۹۸ز)

د ساماني دولت، له ضعيفه کېدو وروسته دوی د ترکستان د خانانو او محلي حاکمانو تابع شول. کله چې سلطان محمود غزنوي ماورالنهر ته راغی، د هغه سره يې دوستي وکړه او د سلطان محمود خور يې په نکاح کړه (۲۳: ۱۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۳,۵. د ابوالعباس واکمنې (۳۹۰-۴۰۷هـ ق)

(۳۸۰-۳۹۷ هـ ش)

(۱۰۰۱-۱۰۱۸ز)

له ابوالحسن وروسته د مامون زوی د محمد لمسی او د ابوالحسن ورور ابوالعباس د خوارزم پاچا شو، یا د جرجانیه د والي په توګه وټاکل شو. نوموړی یو محلي حاکم و؛ د سلطان محمود غزنوي سره يې ښې اړیکې درلودې. په ۴۰۷ هـ ق کال ابوالعباس په کورنۍ اړودړو کې ووژل شو او پرځای يې ابوالحارث د ابوالحسن علي زوی پاچا شو. ابوالعباس یو علم پالونکی سړی و، چې د هغه مهال د نړۍ ډیر نامتو عالمان لکه ابن سینا بلخي او ابو ریحان البیروني، ابو سهیلي او ابوالخیر د هغه په دربار کې وو، چې د همدی په نوم يې علمي کتابونه لیکل، د بیلګې په توګه امام ابو منصور نعلبي ((الطوایف و الظوایف)) د همدی په نوم ولیکه، ابو العباس هم لکه د خپل ورور ابوالحسن په شان د سلطان محمود غزنوي خور په نکاح کړی وه (۲۷:۱۵۷).

۷,۳,٦. د ابوالحارث محمد واکمنې (۴۰۸-۴۰۷هـ ق)

(۳۹۷-۳۹۸ هـ ش)

(۱۰۱۸-۱۰۱۹ز)

کله چې ابوالحارث د ابوالعباس پر ځای د خوارزم د حاکم په توګه وټاکل شو، سلطان محمود غزنوي د ابوالعباس د بدلې اخېستلو او د خپلې خور د ساتنې په بهانه، خوارزم ته لښکر کشي وکړه. د هزار آسپ په سیمه کې يې د خوارزم لښکرو ته ماتې ورکړه. په ۴۰۸ هـ ق کال جرجانیه ته داخل شو او د مامون (ابوالحارث محمد) د کورنۍ غړي يې بندیان کړل او التون نتاش يې چې د سلطان محمود حاجب (دربار وزیر) و د خوارزم د حاکم په توګه وټاکه او د خوارزم شاه لقب يې ورکړ. په دې ترتیب د خوارزم شاهانو د لومړۍ کورنۍ د پاچاهي دوره پای ته ورسیده (۱۰:۲۳).

د خوارزم شاهانو لومړنۍ کورنۍ یعنی مامونیان څخه لاندې کسانو واکمنې وکړه

۱. ابوسعید احمد بن محمد (۳۴۰-۳٦۴هـ ق)

(۳۳۰-۳۵۴ هـ ش)

(۹۵۱-۹۷۵ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

٢. ابو عبدالله محمد د ابوسعيد احمد زوی (٣٨٥-٣٦٤هـ ق)
(٣٧٥-٣٥٤ هـ ش)
(٩٩٦-٩٧٥ز)

٣. مامون د محمد زوی (٣٨٧-٣٨٥هـ ق)
(٣٧٧-٣٧٥ هـ ش)
(٩٩٨-٩٩٦ز)

٤. ابوالحسن علي د مامون زوی (٣٩٠-٣٨٧هـ ق)
(٣٨٠-٣٧٧ هـ ش)
(١٠٠١-٩٩٨ز)

٥. ابوالعباس مامون د مامون زوی (٤٠٧-٣٩٠هـ ق)
(٣٩٧-٣٨٠ هـ ش)
(١٠١٨-١٠٠١ز)

٦. ابوالحارث محمد د علي زوی او د مامون لمسی (٤٠٧-٤٠٨هـ ق)
(٣٩٨-٣٩٧ هـ ش)
(١٠١٩-١٠١٨ز)

ددې کورنۍ اخرنۍ واکمن ابوالحارث و (٤٦: ٩٠).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۴. د خوارزم شاهانو دویمه کورنۍ

۷,۴,۱. د التون نتاش واکمني (۴۲۳-۴۰۸هـ ق)

(۴۱۳-۳۹۸ هـ ش)

(۱۰۳۵-۱۰۱۹ز)

کله چې سلطان محمود غزنوي خوارزم ونیو، په ۴۰۸ هـ ق کې التون نتاش یې د خوارزم د حاکم په توګه وټاکه او د خوارزم شاه لقب یې ورکړ. د التون نتاش په مقرریدو سره د خوارزم شاهانو د دویمې کورنۍ واکمني پیل شوه. التون نتاش د عمر تر پایه (۴۲۳هـ ق) د خوارزم حاکم پاتې شو او د سلطان محمود غزنوي او د هغه د زوی سلطان مسعود تابع و. التون نتاش هم د خوارزم شاه په نوم یادیده، تر څو چې مړ شو او پر ځای یې زوی هارون د خوارزم شاهانو واکمن شو.

۷,۴,۲. د هارون واکمني (۴۲۵-۴۲۳هـ ق)

(۴۱۵-۴۱۳ هـ ش)

(۱۰۳۷-۱۰۳۵ز)

هارون هم د خپل پلار په څېر د غزنویانو تابع و او د واکمنۍ د پراختیا دپاره یې هیڅ ونکړل یوازې پخپله پلازمینه کې د چارو په سمون بوخت و. هارون په ۴۲۵ هـ ق کې مړ شو. دده له مړینې وروسته یې ورور اسمعیل خندان د التون نتاش زوی پاچا شو.

۷,۴,۳. د اسمعیل خندان واکمني (۴۲۹-۴۲۵هـ ق)

(۴۱۸-۴۱۵ هـ ش)

(۱۰۴۰-۱۰۳۷ز)

اسمعیل خندان هم د خوارزم په پلازمینه کې خپل حاکمیت ته دوام ورکړ، خو دده په وخت کې هم دوی استقلال ته ونه رسیدل، بلکه د سلجوقیانو له واکمنانو سره مخ شول. دده پرځای شاه ملک واک ته ورسید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۴,۴. د شاه ملک واکمني (۴۲۹-۴۳۴هـ ق)

(۴۱۸-۴۲۲هـ ش)

(۱۰۴۰-۱۰۴۴ز)

د شاه ملک د حاکمیت پرمهال نوموړې کورنۍ خپل حاکمیت د سلجوقیانو په مقابل کې له لاسه ورکړ او د طغرل بیک پواسطه خوارزم ونیول شو له دې وروسته خوارزم د سلجوقیانو د واکمنۍ پورې وټړل شو.

د خوارزم شاهانو د دویمې کورنۍ د واکمنانو د واک موده په لاندې ډول ده.

۱. التون تاش (۴۲۳-۴۰۸هـ ق)
(۴۱۳-۳۹۸ هـ ش)
(۱۰۳۵-۱۰۱۹ز)

۲. هارون د التون تاش زوی (۴۲۵-۴۲۳هـ ق)
(۴۱۵-۴۱۳ هـ ش)
(۱۰۳۷-۱۰۳۵ز)

۳. اسمعیل خندان د التون تاش زوی (۴۲۹-۴۲۵هـ ق)
(۴۱۸-۴۱۵ هـ ش)
(۱۰۴۰-۱۰۳۷ز)

۴. شاه ملک (۴۳۴-۴۲۹هـ ق)
(۴۲۲-۴۱۸هـ ش)
(۱۰۴۴-۱۰۴۰ز) (۴٦:۹۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۵. د خوارزم شاهانو درېیمه کورنۍ

۷,۵,۱. د انوشتګین واکمني (۴۹۰-۴۷۰هـ ق)

(۴۷۶-۴۵۶ هـ ش)

(۱۰۹۸-۱۰۷۸ز)

انوشتګین د بلکاتګین له خوا اخېستل شوی غلام و. په لومړیو وختونو کې دده دنده د جامو او رختونو وینځل او ساتنه وه. ده له مختلفو سیمو څخه عواید راټولول. د ملک شاه سلجوقي له خواد خوارزم شاه په لقب د خوارزم د حاکم په توګه وټاکل شو. نوموړی د خوارزم شاهانو د درېیمې کورنۍ بنسټ ایښودونکی ګڼل کیږي. تر ۴۹۰ هـ ق کال پورې د خوارزم حاکم و خو په ۴۹۰ هـ ق کال کې مړ شو. دده له مړینې وروسته د هغه زوی قطب الدین محمد د خوارزم د حاکم په توګه وټاکل شو(۴۶:۹۱).

۷,۵,۲. د قطب الدین محمد واکمني (۵۲۲-۴۹۰هـ ق)

(۵۰۷-۴۷۶ هـ ش)

(۱۱۲۹-۱۰۹۸ز)

قطب الدین محمد د خپل پلار انوشتګین غرجه له مړینې وروسته د خراسان د حاکم له خوا د خوارزم د حاکم په توګه وټاکل شو. نوموړی د ملک شاه د زوی سلطان سنجر له خوا په ۴۹۰ هـ ق په دنده وګمارل شو. قطب الدین محمد د خوارزم شاهانو د درېیمې کورنۍ اصلي بنسټ ایښودونکی بلل کیږي. ځکه چې ده ته ډیر صلاحیتونه ورکړ شوی ول خو د عمر تر اخره پورې د سلطان سنجر تابع و او په کال کې به یې یو ځل خپل زوی اتسز د سلطان سنجر دربار ته لېږه. د نوموړي له مړینې وروسته د هغه زوی علاوالدوله اتسز واک ته ورسید (۲۳: ۱۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۵,۳. د اتسز واکمني (۵۵۱-۵۲۲هـ ق)

(۵۳۵-۵۰۷ هـ ش)

(۱۱۲۹-۱۱۵۸ز)

اتسز هم د سلطان سنجر له خوا د خوارزم د حاکم په توګه وټاکل شو او د خوارزم شاه لقب يې تر لاسه کړ. ده په سر کې لوړ خيالونه درلودل، استقلال يې اعلان کړ، په ۵۳۳ هـ ق يې په خپل نوم سکه ووهله او د خوارزم شاه نوم يې له خطبې څخه ليرې کړ. اتسز د خوارزم شاهانو په کورنيو کې لومړی پاچا و چې د آزادۍ او استقلال بيرغ يې پورته او له سلطان سنجر سره يې جګړه وکړه، که څه هم په جګړه کې يې ماتې وخوړه، خو غزه ترکان يې د سنجر پر ضد ولمسول. غزه ترکانو د افغانستان سلجوقي دولت له مينځه يوړ. له همدې نيټې وروسته د خوارزم پاچاهانو په مستقله او ازاده توګه حکمرانې کوله، د هرات حاکم علي چتري د اتسز په مقابل کې بغاوت وکړ، ده هغه رعيت کړ، خو سنجر له سقوط وروسته د ټول ترکستان او جند واکمنۍ دده تر ولکې لاندې راغلل (۷:۲۰۰).

اتسز يو عادل پاچا و او په دربار کې يې عالمان او شاعران اوسېدل. هغوی دده په مدحه کې ډير شعرونه ويلي دي . دده د دربار له مشهورو شاعرانو څخه يو هم سيدالدين محمد وطوط دی چې په عربي او دري ژبې يې دده ستاينه کړی ده او خپل کتاب حد ايق فی دقايق الشعر يې دده په نامه وليکه. نوموړی په ۵۵۱ هـ ق کال د قوچان په سيمه کې مړ شو (۴۶: ۹۲).

۷,۵,۴. د ايل ارسلان واکمني (۵۶۷-۵۵۱هـ ق)

(۵۵۱-۵۳۵ هـ ش)

(۱۱۵۸-۱۱۷۳ز)

د اتسز له مړينې وروسته د هغه زوی ايل ارسلان په ۵۵۱ هـ ق کال د رجب په درېيمه پاچا شو. ايل ارسلان دقرخطايانو او قبچاق له محلي حاکمانو سره روغه وکړه. د سنجر پاتې شونې يې له خراسان څخه وشړل، بيا هم دده د واکمنۍ پر مهال خراسان او ماورالنهر د جګړو ميدان وګرزيد. څو په ۵۶۷ هـ ق کال مړ شو (۶: ۵۶۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاضي منهاج سراج جوزجاني د ايل ارسلان د واکمنۍ په اړه داسې نظر لري: نوموړی لوی پاچا و د پلار له مړينې وروسته پرتخت کښيناست، د پلار د واکمنۍ ټولې سيمې ونيولې او خلکو سره يې نيک برخورد کاوه. د واکمنۍ شاوخوا سيمې يې په هره طريق چې امکان يې درلود ونيولې او ساتنه يې تر وکړه... له چا سره چې لازم و، سوله يې وکړه. ډير موده يې واکمنۍ وکړه، کله چې مړ شو، له ده څخه دوه زامن يعنی سلطان علاوالدين تکش او سلطان شاه محمود پاتی شول (۷: ۳۰۰).

۷,۵,۵. د سلطان شاه ابوالقاسم محمود واکمني (۵۶۸-۵۶۷هـ ق)

(۵۵۲-۵۵۱ هـ ش)

(۱۱۷۳-۱۱۷۴ز)

ايل ارسلان دوه زامن درلودل، يو يې تکش نومیده، چې د پلار د مړينې پرمهال د جند حاکم و او بل يې محمود نومیده چې د پلار له مړينې وروسته د هغه پرځای د سلطان شاه ابوالقاسم محمود په نوم پاچا شو. تکش تر سلطان شاه مشر و؛ د خپل کشر ورور پاچاهي يې قبوله نه کړه او مخالفت يې پيل کړ. د قراخطائيانو په مرسته يې سلطان شاه ابوالقاسم محمود ته ماتې ورکړه. سلطان شاه د مرستې د ترلاسه کولو لپاره د سلطان غياث الدين غوري دربار ته راغی ، مگر پخپله موخه کې ځکه بريالی نه شو چې د غور پاچا له سلطان تکش سره د نه لاس وهنی ټرون لاسليک کړی و (۲۳:۱٦).

سلطان شاه ابوالقاسم چې د غور د پاچا له مرستې نااميده شو، ماورالنهر ته ولاړ؛ د ماورالنهر محلي حاکم خطاله خان ورسره مرسته وکړه، نوموړی بيرته خراسان ته راغی او خراسان يې له غزه ترکانو څخه وژغوره. وروسته يې په مروه کې دارالملک جوړ کړ. د هرات حاکم ملک بهاوالدين طغرل هم له ده سره ملګری شو. دوی به پر غور بريدونه کول. غياث الدين د غور او بامیانو لښکرې سره راغونډې کړې او شپږ مياشتی جګړه يې وکړه؛ په پای کې د غور د واکمن سلطان غياث الدين لښکری له مرغاب پورې وتلی او ملک بهاوالدين يې مړ کړ او سلطان شاه ابوالقاسم ته يې هم ماتې ورکړه سلطان شاه بيرته مروې ته وګرزيد؛ زهر يې وخوړل او په ۵۸۹ هـ ق کې مړ شو (۱۰: ۱۸۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۵,٦. د سلطان علاوالدین تکش واکمني (٥٩٦-٥٦٨هـ ق)

(٥٧٩-٥٥٢ هـ ش)

(١١٧٤-١٢٠١ز)

سلطان علاوالدین تکش د ایل ارسلان زوی، له خپل ورور سلطان شاه ابوالقاسم محمود سره له سولې وروسته د تاج په سر کولو مراسم ترسره کړل او د خپلو نیکونو برخلاف یې د سلطان لقب چې د ملک له لقب سره یې ډیر توپیر درلود، غوره کړ. د قبچاق او خطاله له قبیلو سره یې روغه وکړه. سلطان تکش ختیځ لورې ته لویه لښکر کشي وکړه چې کله به بریالې او کله به یې ماتې وخوړه. نوموړی د خوارزم شاهانو واکمنۍ ته پراختیا ورکړه؛ په افغانستان کې تر هلمند پورې سیمې یې ونیولې. د سنجر وراره درېیم طغرل ته یې ماتې ورکړه. اصفهان، ری ، مازندران، فارس او همدان ښارونه یې ونیول. د بغداد خلافت یې وګوابنه. د بغداد خلافت خپل دوه تنه سفیران (ابن ربیع او ابن الخطیب) د غور فیروز کوه دربار ته راواستول؛ سلطان غیاث الدین ته یې د سلطان تکش څخه ګیله وکړه (۱۰: ۱۸۹).

په درېیم طغرل باندې د سلطان تکش بریالیتوب، دده شهرت لاپسې زیات کړ. تکش په ۵۹۲ هـ ق کې عراق ته ولاړ او د عباسي خلیفه لښکرو ته یې ماتې ورکړه، دویم ځل یې بیا پر عراق حمله وکړه؛ عباسي خلیفه د بغداد د ساتنې په خاطر عراق او خراسان رسماً تکش ته ورکړل؛ د هغه زوی ته یې د قطب الدین لقب ورکړ. سلطان تکش په ٥٩٦ هـ ق کال د روژې په میاشت کې له نیشاپور څخه د خوارزم په لورې را روان شو چې مړ شو(۲۳:۱۷).

سلطان علاوالدین تکش د خوارزم د لویو پاچاهانو له جملې څخه و؛ نوموړی یو عالم او سیاستمدار و؛ د جګړې په فن کې یې پوره مهارت درلود، همدا لامل و چې په خپل ورور ژر بریالی شو؛ په درېیم طغرل او عباسي خلیفه باندې دده بریالیتوب دده شهرت ډیر زیات کړ. سره له دې چې دده ډیر وخت په جګړو کې تیر شو ، خو بیا هم دده په دربار کې عالمان او شاعران اوسیدل او ده هغوی هڅول؛ تکش د علم په برخه کې د پام وړ خدمتونه وکړل. سلطان علاوالدین تکش د ایل ارسلان زوی یو لوی پاچاو، هغه له علم، هنر او موسیقي څخه ډیر خوند اخیسته. د خوارزم شاوخوا سیمې یې د جګړې او سولې پواسطه ونیو (۷: ۳۰۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۵,۷. د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه واکمني (۶۱۷-۵۹۶هـ ق)

(۵۹۹-۵۷۹ هـ ش)

(۱۲۲۱-۱۲۰۱ز)

د سلطان تکش خوارزم شاه زوی، سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د قطب الدین په لقب په ۵۹۶ هـ ق کال د پلار پر تخت کښیناست؛ خپل ورور علي شاه یې د نیشاپور د حاکم په توګه وټاکه. د غور او غزني دربار ته یې سفیران واستول او د ښو اړیکو د ټینګیدو غوښتونکی شو. وروسته له دې د خوارزمشاهي دولت د پراختیا په فکر کې شو. ملک عزالدین خرمیل له ده سره یوځای شو. له یولس میاشتو کلابندی وروسته یې بلخ او هرات ونیول. ګوره خان ده ته غاړه کښیوده. د عراق او اذربایجان هیوادونه یې ونیول. په ۶۱۲ هـ ق کال یې غزني ته لښکر کشي وکړه؛ تاج الدین یلدوز یې له غزنی څخه وشړلو او د واکمني سرحدات یې سند پورې وغځول او جلال الدین منکبرني یې د افغانستان د حکمران په توګه وټاکه (۱۰: ۱۸۹).

په لویدیځ کې د فارس د اتابکانو او اذربایجان واکمنی یو پر بل پسې له مینځه یوړلې او د واک لاندې سیمې یې د خوارزم شاهي دولت پورې وترلې. په ختیځ کې یوازې د قراختائیانو دولت په ترکستان کې دده په مقابل کې پاتې و؛ قراختائیانو چې بودایي او کنفوچیوس مذهبونه درلودل، په مسلمانانو یې ډیر ظلمونه کول. د بخارا او سمرقند مسلمانانو سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه ته چې د مسلمانانو لوی سلطان و، شکایت وکړ. سلطان علاوالدین له ترکستان او کاشغر څخه تیر شو، څو ځله یې ګوره خان قراختائي ته ماتې ورکړه، په وروستي ځل له ګوره خان سره د جګړې او قطعي ماتې په خاطر د نایمن د قبیلې له پاچا کوچلک خان سره چې د قراختائیانو په ختیځه سیمه کې یې واکمني کوله او د عیسوي دین لاروې و، اتحاد وکړ. ددې اتحاد په پایله کې دوی وتوانیدل چې د قراختائیانو د پاچاهي پلازمینه د اترار ښار چې د سیحون د سیند په خوا کې موقعیت لري په ۶۰۷ هـ ق کال ونیسي او پخپله د قراختائیانو پاچا د کوچلک خان پواسطه ونیول شو او بندي شو (۴۶:۹۴).

د ګوره خان قراختایي له بندې کېدو وروسته د سلطان محمد خوارزم شاه او کوچلک خان ترمینځ د ګوره خان د سیمو په ویش باندې اختلاف پیدا شو. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه څو ځله د کوچلک خان دربار ته هئیتونه ولیږل خو یې مثبته پایله ورنکړه. د یو قوي لښکر سره د کوچلک خان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلازمینې په لوړې یې حرکت وکړ؛ د هغه د لښکر مالونه یې لوټ کړل، خو له دې ویرې چې کوچلک خان د ماورالنهر په شمالي ولایتونو حمله ونکړي نو له دې امله د هغه له مقابلی څخه تیر شو. د کوچلک خان او سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه ترمینځ د کړکیچ له کمیدو وروسته یې د لویدیځ خواته مخه کړه. فارس او اذربایجان یې بیا ځلی ونیول؛ د بغداد د نیولو په فکر کې شو، په ٦١٢ هـ ق کال یې د بغداد په لوړې حرکت وکړ. مگر د هوا د خرابوالی او د مغولانو د تعرض له ویرې د اسداباد له کوتل څخه بیرته راوګرزید او د بغداد له نیولو څخه یې ډډه وکړه. په ٦١٢ هـ ق کال د ژمې په موسم کې سیحون ته نږدې د جندله ښار څخه د قرغیز په دښته کې د قبچاق د قبایلو د رعیت کولو په غرض یې د خپل لښکر سره حرکت په حال کې وو، چې په نوموړی دښته کې د چنګیز د زوی (جوجي) د لښکرو یعني یوه ډله مغولو سره مخامخ شو. جوجي له جګړې څخه ډډه کوله او استدلال یې کاوه چې د لښکر سره دې خواته د نوموړي له راتګ څخه د هغه موخه د یاغیانو رعیت کول و، نه د خوارزم شاهانو سره جګړه. خو سلطان محمد خوارزم شاه قبوله نکړه ، ویل یې چې زمونږ لپاره ټول کفار یو شان دی نو د جوجي په لښکرو یې حمله وکړه . د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه زوی جلال الدین په ډیرې سختۍ او زړورتیا سره جګړه کوله. جوجي خان له دې ویرې چې د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه له خوا بندي نه شي نو د شپې له خوا یې اورونه بل کړل او په پټه یې شاه ته تګ پیل کړ. خوارزم شاه په دې جګړه کې هم بریالی شو او له دې ځایه سمرقند ته ولاړ (٤٦ :٩٥).

سلطان علاوالدین محمد خوارزمشاه د تکش زوی، د خوارزم شاهانو یو ځواکمن پاچا و، چې د زده کړو لرونکی و، چې د چنګیز خان له یرغل څخه مخکې په ډیرې چټکې سره د غوریانو حکومت په افغانستان کې، د ترکانو دولت په سمرقند کې او د قراختایانو ځواکمن دولت په کاشغر کې له مینځه یوړل او یوه لویه امپراتوري یې جوړه کړه، چې د سیحون له سیند څخه نیولی تر سند پورې، له عراق څخه نیولی تر اُرال او عربو سمندرګې پورې پراخه وه. سلطان محمد خوارزم شاه په دې قلمرو باندې قانع نه و، هغه غوښتل تر بین النهرین پورې ددې واکمنۍ ورسیږي او د بغداد اسلامي خلافت له مینځه یوسي او په خپله د ټولو اسلامي پاچاهانو په سر کې راشي. د خوارزم د دولت دغه هوډ د افغانستان له نیول کېدو او د غور د خزانو د ترلاسه کولو وروسته نور هم کلک شو، ځکه د غوریانو د پاچاهي له دفترونو څخه د خلافت لیکونه په لاس ورغلل، چې په هغو کې د بغداد د خلیفه الناصرالدین الله د افغانستان د غوري دولت له قرختایي دولت سره یو نظامي ټرون ته هڅولی و او د خوارزم شاهانو پرضد

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې لمسولی و. لامل يې دا وه چې د بغداد دولت د خوارزميانو له ورځ په ورځ زياتېدونکی ځواک څخه په ويره کې و. سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه چې کله د ايران، ماورالنهر او افغانستان له چارو وزګار شو، فقهاو څخه يو فتوا ترلاسه کړه، چې په هغې کې راغلی و، چې الناصرالدين د بغداد خليفه له سلطان محمد خوارزم شاه چې د اسلام خدمت ګار دی مخالفت کوي، په داسې حال کې چې اسلامي خلافت د حسيني ساداتو حق دی. دغه حق يې غصب کړی دی. خوارزمشاه دغه فتوا بهانه کړه، په ۱۲۱۷ ز کال کې د مسلمانانو د خليفه نوم له خطبې څخه وغورځاو او له خپلې اردو سره د بغداد د نيولو او اسلامي خلافت د نړولو لپاره د بغداد په لوري روان شو. ژمی ژر راورسيد اوسلطان د ايران په همدان کې له کلک ژمی او بدې يخنۍ سره مخامخ شو. ډير عسکر يې مړ شول. د بغداد له نيولو څخه تير شو او ماورالنهر ته راستون شو. چې د خطر ناک دښمن په مقابل کې دفاع وکړي، هغه دښمن چې سلطن خپله جګړې ته اړ ايستلی و. د هغه سوداګر او سفير يې ورته وژلی و. دا ځکه چې سلطان له پخوا د چين د هيواد د نيولو هوډ درلود او چنګيز يې مخې ته خنډ باله. څومره چې دده د دربار مشرانو ورته مشوره ورکړه، خو نوموړی له چين او ترکستان څخه د راغلو قصه ويونکو څخه به د چين د حالاتو پوشتنې کولې، او د چين د نيولو اراده يې کړی و (۲۷:۱۵۸).

سلطان علاوالدين خوارزم شاه د وضعيت د معلومولو په موخه سيد اجل بهاوالدين د چنګيز خان دربار ته د سفير په توګه وليږه، دغه سفير په لار کې پيکينګ ته نږدې د طمغاج په سيمه کې د چنګيز خان په لاس د وژل شويو مړيو د هډوکو غونډيدل وليدله او همدارنګه يوه توره او غوړه ځمکه يې وليده چې په هغې باندې د وژل شويو خلکو د بدن غوړي ښکاريدل. همدارنګه دغه سفير د شمالې چين د پاچا وزير او زوی يې وليدل، چې چنګيز خان نيولې و او د چنګيز خان په دربار کې بنديان وو. دغه سفير (سيد اجل بهاوالدين) خپلې ليدنې او کتنې سلطان ته وويلې او د سلطان محمد خوارزم شاه خپل څارګر (جاسوس) هم ده ته د چنګيز خان د پوځ د عسکرو او ژوند په اړه پوره معلومات ورکړی و. خو سلطان علاوالدين ورته اهميت ورنکړ. چنګيز خان د سلطان محمد خوارزم شاه د سفير ښه هرکلی وکړ، خو د سلطان محمد خوارزم شاه حاکم غاير خان د سياسي نړۍ د اصولو برخلاف د هغه رالېږل شوی کاروان مالونه چور او سفيران يې ووژل، په پايله کې د دوی اړيکې په دښمني بدله شوه(۲۷:۱۵۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵,۷,۱.۷. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه او د چنګیز سره د هغه اړیکې

د چنګیز خان[1] د واکمنۍ پرمهال، سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د افغانستان ډیرې سیمې نیولی وې. دا مهال په افغانستان کې د غوریانو ستره امپراتوري له مینځه تللی وه. د افغانستان ډیرې سیمې د سیمه ایزو حاکمانو او ملکانو له خوا اداره کېدلې. چنګیز خان (تموچن) د یسوګای بهادر زوی په منګولیا کې یوه امپراطوری جوړه کړی وه. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه هم له اورګنج څخه پر ماورالنهر، افغانستان او ایران حکمراني کوله. دغه فتوحات او بریالیتوبونه چې په مرکزي اسیا کې دده په برخه شوی وو، نو ځکه د چین د نیولو په فکر کې شو. علاوالدین محمد خوارزم شاه غوښتل چې د مغولو (چنګیز خان) له زور او قوت څخه خبر شي، په همدې خاطر یې یو هئیت د سید اجل بهاوالدین رازي په مشرۍ چین ته واستوه. چنګیز خان چې په پیکنګ (چین) کې حکمراني کوله، د خوارزم شاه هئیت یې خپل حضور ته ومانه او له دوی یې تود هرکلی وکړ. د لیدنې په پای کې هئیت ته یې پیغام ورکړ چې سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د لویدیځ حکمران او خپل ځان (چنګیز خان) د ختیځ حکمران ګڼي. هیله ده چې د دواړو ترمینځ سوله ایزه اړیکې ټینګې شي، د دواړو هیوادونو ترمینځ سوداګریزې اړیکې پراختیا پیدا کړي، دواړه لوري یو د بل محصولاتو ته اړتیا لري. د اسلامي هیواد سوداګر هم د دواړو ترمینځ د سوداګریزه اړیکو د پراختیا پلوی و. ځکه هغوی له چین سره د سوداګریزو مالونو تبادلې ته ډیر لیواله وو. په پایله کې د دواړو هیوادونو سوداګریز ټرون لاسلیک شو. د دې ټرون له لاسلیک وروسته یو ځل د مغولو د سوداګرو یو کاروان چې شمیر یې له ۴۵۰ څخه تر ۵۰۰ تنو پورې رسیده. ډیر قیمتي مالونو لکه طلا، نقره، وریښم، قیمتي رخت، مشک او کریمه ډبرې ورسره وې. کله چې دوی د اترار ښار ته چې د خوارزم شاهانو لومړنی سرحدي ښار و، راورسیدل، د اترار حاکم غایر خان چې د سوداګرو مالونو ته یې سترګې پټې کړی وې، سوداګر یې خوارزم شاه ته جاسوسان معرفي کړل او هغو یې ووژل. له دې سوداګرو څخه یو تن ژوندی پاتې شو، نوموړی ځان د چنګیز خان دربار ته ورساوه او د سوداګرو احوال یې هغه ته بیان کړ. چنګیز خان یو هئیت د سلطان

---

[1] چنګیز خان په ۵۴۹ هـ ق کال په مغولستان کې زیږېدلی دی. دده پلار یسو ګای بهادر د مغولو د قبیلو څخه د قیات د قبلې رئیس و. د چنګیز خان نیکونه او د هغوی لاس لاندې قبلې له ډیر پخوا څخه د شمالي چین امپراطورانو ته خراج ورکاوه او د هغوی تابع وو. مغولانو خراج ورکول یو ډول غلامي ګڼله، څو ځله یې د ځان د خلاصون لپاره اقدامات وکړل، خو لومړی کس چې د ازادۍ په اخېستلو بریالی شو د چنګیز خان پلار یسو ګای بهادر و. نوموړی چې یو هوښیار سړی و د غلامۍ کړۍ یې د خپل قوم له غاړې څخه لیرې کړ او استقلال یې اعلان کړ او د دولت بنسټ یې کېښود، چې د هغه زوی چنګیز خان د واکمنۍ پرمهال دغه دولت خپل لوړ پړاو ته ورسید او یوه لویه امپراتوري یې جوړه کړه (۴۶:۱۰۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

علاوالدين محمد خوارزم شاه دربار ته راوليږه. د غاير خان ددې عمل پوښتنه يې او هم يې د غاير خان د سپارلو غوښتنه وکړه. څرنګه چې غاير خان له يوې خوا د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د مور ترکان خاتون[1] له خپلوانو څخه و، له بلې خوا هغه فوځي قوماندانان چې د علاوالدين محمد خوارزم شاه شاوخوا کې دنده اجرا کوله د غاير خان د خپلوانو له جملې څخه وو. په دې وجه سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه مجبور شو چې چنګيز خان ته د رد ځواب ورکړي، مګر سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د سياست د اصولو برخلاف د چنګيز خان رالیږلی هئيت وواژه. په دې ډول ده په دې کار سره په راتلونکې کې د اسلامي هيوادونو لپاره ډيرې ستونزې پيدا کړی(۴۶:۹۶).

په داسې حال کې چې د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه نظامي جاسوس نوموړی ته د چنګيز خان د جګړيز ځواک په هکله په لاندې توګه يو ګزارش ورکړی و. د چنګيز خان د لښکر هر سرتيری خپل ځان ته جامه جوړوي او هر سرتيری ځانته وسله پيدا کوي، د پوځ له څارويو غوښه او شيدی چمتو کوي او خوري يې؛ لنډه دا چې د پوځ څخه بهر هيڅ شئ ته اړ نه دي. څاروي يې د پراخې سارا په وښو او ګيا ماړه دي. دغه ډول لښکر په سختيو کې کلک او په ناوړه حالت کې صبرناک او مطيع وي او که سوبه ومومي هر څه غنيمت کوي او ساکښ ژوندي نه پريږدي. خو له دې معلوماتو سره سره سلطان علاوالدين چې ځان په رسمي توګه په منبرونو او خپرونو کې (ظل الله في الارض) او ثاني سکندر بللی و، له خپل دغه خيال يعنی د هيوادونو د نيولو له فکر څخه او د چنګيز خان د له مينځه وړولو له پلان څخه نه اوښت. دا په داسې حال کې و چې چنګيز خان په پيل کې د خوارزم له لوی امپراتوري سره د جګړې فکر نه درلود، بلکی غوښتل يې چې د سلطان په سيمه کې سوداګري ته وده ورکړي (۲۷: ۱۵۹).

---

[1] ترکان خاتون : سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د خپل پلار له مړينې وروسته د خپلې مور ترکان خاتون پواسطه واک ته ورسيد. ترکان خاتون يو سياستمداره، باتدبيره، عياشه ، وينه تويونکی او زړه وره ښځه وه. په چارو کې د هغې مداخله د سلطان محمد خوارزم شاه د سقوط زمينه برابره کړه. قاضي منهاج سراج جوزجاني په خپل کتاب طبقات ناصري کې ليکي چې سلطان علاوالدين تکش د قبچاق د يو خان (قدرخان) لور وه په نکاح کړه چې وروسته بيا ترې يوه لويه ښځه جوړه شوه او په نړۍ کې يې نوم پاتې شو (۷: ۳۰۰) . ټول خپلوانو يې د دولت په مهمو څوکيو کې مقرر کړل . کوم بنديان چې علاوالدين محمد خوارزم شاه له جګړو څخه راوړل، ترکان خاتون به هغوی د جيحون په اوبو کې اچول تر څو زوی يې له تکليف څخه خلاص شي . سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه ددې له فرمان څخه د سرغړونې توان نه درلود (۲۱:۲۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

چنګیز خان د سلطان محمد خوارزم شاه له خوا د سوداګرو او هیئت په وژنه ډیر په قهر شو. له دوه سوو زرو لښکرو سره د توپاني سیلاب په څېر د خوارزم پر هیواد راوخوت؛ تر شاه یې یو میلیون ملاتړ کوونکی هم درلودل. د چنګیز خان لښکر له سیحون څخه راتیر شو او د سلطان محمد خوارزمي لښکرو ته یې ماتې ورکړه. په یو داسې زور او وحشت سره چې په تاریخ کې سارې نه لري. د اسلامي هیوادونو ودان ښارونه لکه بخارا، سمرقند، خجند، جند او نور یې په ډیر دهشت سره وران او وګړي یې ووژل. په ٦١٧ هـ ق کال خوارزم شاه له ماتې وروسته له جیحون څخه راتیر او په بلخ کې میشت شو؛ وروسته بیا طوس ته وتښتیده، تر واک لاندې ښارونه یې ټیټو امیرانو ته وسپارل ترڅو د چنګیز خان مقابله وکړي. سیستان یې امیر زنګي بن حفض ته، تخارستان یې امیر سرهنګ سام ته ، د بامیانو کلا یې امیر عمر باوري ته، پیښور او غزني یې ملک اختیار الدین خرپوست ته، ملک حسام الدین سرزراد ته، د غور نوری کلاګانی یې ملک قطب الدین حسن ته، د هرات د کالیون کلا یې اختیار الملک دولت یار ته، هرات یې شمس الدین جوزجاني ته، د غرجستان فیوار یې پهلوان اصیل الدین نیشاپوري، د تالقانو نصرت کوه یې د ملک شمس الدین اتسز باوري کسانو ته، د جوزجان ګرزیوان یې د الغ خان خدمتګار ته ، فیروز کوه ښار یې مبارزالدین سبزاواري (شیندې)، تولک کلا یې امیر حبشي ته وسپارلو. خو د چنګیز خان لښکری د جبه ستایي او تفاجار تر مشرۍ لاندې د ٦١٧ هـ ق کال په لومړی خور (ربیع الاول) کې له جیحون څخه راپورې وتې؛ د بلخ تر نیولو وروسته د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د نیولو په خاطر یې د هرات لاره ونیوله. د هرات امین الملک یې کلابند کړ. د خلکو له وژنې وروسته یې ډیر ژر ځان طوس ته ورساوه. خو سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه په ډیرې ناهیلۍ سره د ابسکون ټاپو ته وتښتید، چې وروسته د ٦١٧ هـ ق کال د کوچني اختر(شوال) په میاشت کې مړ شو، چنګیز خان دهغه هډوکي وسوزول (١١:٨٥٣).

سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه پنځه زامن پیروز شاه، غوریشانستي، جلال الدین منکبرني، ارزلوشاه او اق سلطان درلودل. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د لویو پاچاهانو خویونه درلودل، د نړۍ د نیولو،جګړایزه صفات، چې په نورو پاچاهانو کې و په ده کې موجود و. د مور له خوا پاچا زاده و، مور یې د قبچاق د یو خان (قدرخان) لور وه (٧: ٣٠٦).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۵,۸. د جلال الدين منکبرني واکمني (۶۱۸-۶۱۷هـ ق)

(۶۰۰-۵۹۹ هـ ش)

(۱۲۲۲-۱۲۲۱ز)

سلطان جلال الدين منکبرني د سلطان علاوالدين مشر زوی او د خوارزم شاهانو وروستی زړور پاچا و. په ۶۱۷ هـ ق کال د تښتيدلې پلار پرځای پر تخت کښيناست. د چنګيز له لښکرو سره يې په ميړانه جګړې وکړې. د جلال الدين او چنګيز خان د عسکرو ترمينځ لومړی جګړه په فراون کې ونښته. په دې جګړه کې د چنګيز خان لښکرو ماتې وخوړه. يو ډير شمير مړه او بنديان شول، خو متاسفانه د جلال الدين د لښکرو مشران ددې پر ځای چې د چنګيز خان د لښکرو د تعرض په مقابل کې تياری ونيسي، د لاس ته راغلو غنيمتونو د ويش په خاطر يو د بل سره په جګړه بوخت شول او د نفاق اور ددوی ترمينځ بل شو، چې دغه وضيعت د چنګيز خان د لښکرو مورال پياوړی کړ. خو د چنګيز خان لښکرو سره په بامیانو کې کلکه مقابله وشو او د چنګيز خان لمسی هم په دې جګړه کې مړ شو. چنګيز خان د لمسی په مړينه ډير عصبي شو او هغه ښار يې وران کړ. د پروان له جګړې وروسته چنګيز خان او جلال الدين په ګردیز کې هم جګړه وکړه، چې بالاخره دې جګړې د سند تر سيند پوری دوام وکړ چې بالاخره جلال الدين د سند له سيند څخه تير شو (۴۶: ۹۷).

خو دا چې سلطان جلال الدين د خپل پلار د واکمنی پرمهال د غور او غزني نايب السلطنه و. دده وزير شهاب الدين الپ سرخسي نومېده. جلال الدين د پلار له مړينې وروسته غزني کربر، فيروز کوه مبارزالدين سبزوار (شينډنډ) کرمان ملک لا امير، پيښور ملک اختيار الدين ته وسپارل. هغه وخت چې پلار يې په ۶۱۷ هـ ق د چنګيز له يرغل څخه وتښتيده، جلال الدين په نيشاپور(کرمان)، نيمروز او بست کې د چنګيز له لښکرو سره جګړې کولې. چنګيز خپل زوم قوتوقونويان په ده پسې وګومارە، د پروان په شاوخوا کې د دوی ترمينځ درې واره جګړه وشوه. قوتوقونويان ته يې ماتې ورکړه، خو چنګيز خان له تالقانو څخه د جلال الدين سره جګړې ته راغی. جلال الدين پيښور خواته ولاړ، کومه جګړه چې د سند سيند خوا کې وشوه، جلال الدين منکبرني په دې جګړه کې ماتې وخوړه او له سند څخه تير شو (۱۰: ۱۸۹-۱۹۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې جلال الدین د نیلاب په ګودر له سیند څخه تیر شو، چنګیز خان د هغه اته کلن زوی وواژه؛ جلال الدین خپله مور ، ماندینه او د حرم نور غړي یې په سیند کې ډوب کړل، پخپله له دوه سوه لښکرو سره د چنګیز د لښکرو په مقابل کې جنګیده، په آخر کې پر یو آس سپور د سند له دریاب څخه تیر شو. خو چنګیز خان او زامن یې په ٦١٩ هـ ق ۱۲۲۲ ز کې د هوا او اوبو د خرابوالی له امله ناروغ او ماورالنهر ته ستانه شول او په ٦٢١ هـ ق ۱۲۲۳ ز کال خپل اصلي ټاټوبی ته ورسیدل؛ په همدې کال د ۷۲ کلنی په عمر د تنګنت په دښته کې مړ شو، چې نړۍ دده د یرغلونو او وحشت څخه بېغمه شوه. سلطان جلال الدین خوارزم شاه په ډیری بی وسۍ کې هم خپله متره ونه بایلله، څه موده د سند سیند هغې غاړو کې په ځنګلونو کې اوسېده. یوه ډله یې له ځان سره ملګري کړه، د سند د حاکم ناصرالدي قباچه سره یې ډغرې ووهلې. د ډهلي له پاچا څخه یې مرسته وغوښته، خو هغه ورسره مرسته ونکړه. جلال الدین په لاهور کې د یو راجا له لور سره واده وکړه، چې د هغه په مرسته د سند حاکم ناصرالدین قباچه یې مات کړ، ډیره وسله یې لاس ته ورغله. د دیبل (کراچي) تر نښاره پورې مخې ته ولاړ. تفلیس او ارمنستان یې ونیول، خو په ٦٢٨ هـ ق کال په میاقارفنین کې د کردانو له لاسه ووژل شو. دده له مړینې سره سم د خوارزم شاهانو کورنۍ واکمني پای ته ورسیده (۱۱: ۸۵۵).

د خوارزم شاهانو د دریمې کورنۍ څخه لاندې کسانو واکمنۍ وکړه.

۱. انوشتګین (۴۹۰-۴۷۰هـ ق)
(۴۷٦-۴۵٦ هـ ش)
(۱۰۹۸-۱۰۷۸ز)

۲. قطب الدین محمد د انوشتګین زوی (۵۲۲-۴۹۰هـ ق)
(۵۰۷-۴۷٦ هـ ش)
(۱۱۲۹-۱۰۹۸ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. اتسز د قطب الدین محمد زوی	(۵۵۱-۵۲۲هـ ق)
	(۵۳۵-۵۰۷ هـ ش)
	(۱۱۵۸-۱۱۲۹ز)
۴. ایل ارسلان د ا تسز زوی	(۵۶۷-۵۵۱هـ ق)
	(۵۵۱-۵۳۵ هـ ش)
	(۱۱۷۳-۱۱۵۸ز)
۵. سلطان شاه ابوالقاسم محمود	(۵۶۸-۵۶۷هـ ق)
	(۵۵۲-۵۵۱ هـ ش)
	(۱۱۷۴-۱۱۷۳ز)
٦. سلطان علاوالدین تکش	(۵۹۶-۵۶۸هـ ق)
	(۵۷۹-۵۵۲ هـ ش)
	(۱۲۰۱-۱۱۷۴ز)
۷. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه	(٦۱۷-۵۹٦هـ ق)
	(۵۹۹-۵۷۹ هـ ش)
	(۱۲۲۱-۱۲۰۱ز)
۸. سلطان جلال الدین منکبرني	(٦۱۸-٦۱۷هـ ق)
	(٦۰۰-۵۹۹ هـ ش)
	(۱۲۲۲-۱۲۲۱ز) (۴٦ : ۹۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۵,۹. د خوارزم شاهانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

د خوارزم شاهانو د سقوط لپاره باید د هغه د واکمنۍ دوران ته ډیره پاملرنه وشي، ځکه یو شمیر تاریخ لیکونکی هغه د اسلامي نړۍ د ټولنیز انحطاط او د مغلو د حملو سبب ګڼي، خو ددوي د سقوط اصلي لامل د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د واکمنۍ پراختیا او د هغه لخوا په نیول شویو سیمو ظلم او دا لاندې نور لاملونه ګڼي.

- د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه پرلپسی جګړو ډیر خلک له ده څخه ناراضه کړې وو.
- سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه پریکړه کړی وه چې د بغداد دار الخلافه به نیسي، نو له دې امله د بغداد عباسي خلیفه ناصر د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه له دښمنانو سره یوځای شو او د خپل موقعیت د ټینګ ساتلو په خاطر په پټه د مغلو له مشر چنګیز خان سره یې اړیکه ټینګه کړه او هغه یې د خوارزم شاه د واک لاندې سیمو د نیولو لپاره وهڅاوه.
- د سلطان محمد خوارزم شاه د واکمنیو په سیمو کې د ګډوډیو یو عمده لامل د سلطان محمد خوارزم شاه بې تدبیري وه.
- روحانیونو او فیوډالانو هم په خلکو ظلمونه کول، چې دغه ظلمونه د ټولنیزو حرکتونو او مخالفتونو سبب وګرزیدل (۲۰: ٦٧-٦٨).
- په دولتي چارو کې د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د مور ترکان خاتون ببڼایه مداخله او د هغې ظلمونه.
- په لومړیو وختونو کې د مغلو د لښکرو په مقابل کې د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه ډیره زړورتیا او د جګړې پرمهال بیا دده بې زړه توب دده په ناکامۍ کې ډیره ونډه درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز

د خوارزم شاهانو واکمني د مرکزي آسیا او افغانستان په تاریخ کې ځانګړی ځای لري. خوارزم په لومړیو وختونو کې دوه پلازمینې درلودې چې یوه یې شمالي برخه او بله یې جنوبي برخه وه. د شمالي برخې پلازمینه یې د ګرګانج (جرجانیه) ښار و، چې د عربانو لخوا اداره کېده او د سویلي برخې پلازمینه یې د کات ښار و چې د خوارزم شاهانو له خوا اداره کېده. تر څو چې خوارزم شاهانو مستقل دولت جوړ او په ټول خوارزم باندې مسلط شول.

خوارزم چې یو ودان ښار و او د امو د سیند پواسطه اوبه کېده. نومورې سیمه د موقعیت په اساس ډېر سیاسي او نظامي اهمیت درلود. یو شمیر مؤرخین خوارزمیان ترکان ګڼي، په عمومي توګه خوارزم شاه به د خوارزم حاکم او حکمران ته ویل کېده. په تاریخ کې د خوارزم شاهانو له دریو کورنیو څخه بحث شوی دی، چې ددوو لومړنیو کورنیو حاکمان ټول محلي حاکمان وو او ډیر د بحث وړ نه دي ځکه دوی یوازی په خوارزم او د هغې په شاوخوا سیمو باندې حکمراني کوله. دوی به ګاونډیو قدرتونو ته خراج ورکاوه او د هغوی تابع وو. خو د اسلام د مقدس دین له خپرېدو وروسته د خوارزم پلازمینه په دوه برخو وویشل شوه. د خوارزم د لومړی کورنۍ موسس ابوسعید احمد د محمد زوی و چې له ۳۴۰ څخه تر ۳٦۴ هـ ق پورې یې حکمراني وکړه او ددې کورنۍ اخرنۍ واکمن ابوالحارث محمد بن علي بن مامون و. د خوارزم شاهانو د دویمې کورنۍ موسس التون نتاش او اخري واکمن یې شاه ملک دی. د خوارزم شاهانو د درېیمې کورنۍ لومړی واکمن انوشتګین دی او اخری واکمن یې سلطان جلال الدین منکبرتی دی. د خوارزم شاهانو په درېیمه کورنۍ کې د دوی پیاوړی واکمن سلطان محمد خوارزم شاه و چې یوه لویه امپراتوري یې جوړه کړه. خو د امپراتورۍ په اخرو وختونو کې نومورې مغروره شو. د چنګیز خان سره دده مخالفت او د هغه د هیئت وژنه دده لپاره بده پایله درلوده. نومورې د چنګیز خان سره په جګړه کې خپله واکمنۍ او ژوند له لاسه ورکړ او یو لویه اسلامي امپراتوري یې د تجزیې لوری ته سوق کړه. که څه هم د سلطان محمد خوارزم شاه زوی سلطان جلال الدین منکبرتي هم یو څه مقاومت وکړ او د چنګیز خان له عسکرو سره یې څو جګړې وکړې خو نومورې هم ووژل شو او له مړینې سره سم د خوارزم شاهانو واکمني پای ته ورسیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

1. خوارزم شاه څه ډول واک ته ورسید؟
2. د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د واکمنۍ سقوط په ربښتینې ډول د اسلامي هیوادنو لپاره یو ګوابښ و؟
3. د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د واکمنۍ په سقوط کې د هغه د مور ترکان خاتون مداخلې کومه اغیزه درلوده؟
4. د خوارزم شاهانو لومړیو کورنیو د کومو پاچاهانو د واک لاندې حکمراني کوله؟
5. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د چا په مقابل کې ماتې وخوړه؟
6. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه چیرته وفات شو؟
7. ترکان خاتون پلار څه نومیده؟
8. سلطان جلال الدین منکبرتي په کومه جګړه کې د چنګیز لښکرو ته ماتې ورکړه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوارزم شاهي واکمنانو لنډه پیژندنه		
شمیره	**د پاچا نوم**	**کال**
	د خوارزم شاهانو لومړنۍ کورنۍ	
۱	ابوسعید احمد د محمد زوی	(۳۶۴-۳۴۰هـ ق) (۳۵۴-۳۳۰ هـ ش) (۹۷۵-۹۵۱ز)
۲	ابو عبدالله د ابوسعید زوی	(۳۸۵-۳۶۴هـ ق) (۳۷۵-۳۵۴ هـ ش) (۹۹۶-۹۷۵ز)
۳	مامون د محمد زوی	(۳۸۷-۳۸۵هـ ق) (۳۷۷-۳۷۵ هـ ش) (۹۹۸-۹۹۶ز)
۴	ابوالحسن علي د مامون زوی	(۳۹۰-۳۸۷هـ ق) (۳۸۰-۳۷۷ هـ ش) (۱۰۰۱-۹۹۸ز)
۵	ابوالعباس د مامون زوی	(۴۰۷-۳۹۰هـ ق) (۳۹۷-۳۸۰ هـ ش) (۱۰۱۸-۱۰۰۱ز)
٦	ابوالحارث محمد د ابو الحسن علي زوی	(۴۰۸-۴۰۷هـ ق) (۳۹۸-۳۹۷ هـ ش) (۱۰۱۹-۱۰۱۸ز)
	د خوارزم شاهانو دویمه کورنۍ	
۱	التون نتاش	(۴۲۳-۴۰۸هـ ق) (۴۱۳-۳۹۸ هـ ش) (۱۰۳۵-۱۰۱۹ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲	هارون د التون نتاش زوی	(۴۲۵-۴۲۳هـ ق) (۴۱۵-۴۱۳ هـ ش) (۱۰۳۷-۱۰۳۵ز)
۳	اسمعیل خندان د التون نتاش زوی	(۴۲۹-۴۲۵هـ ق) (۴۱۸-۴۱۵ هـ ش) (۱۰۴۰-۱۰۳۷ز)
۴	شاه ملک	(۴۳۴-۴۲۹هـ ق) (۴۲۲-۴۱۸هـ ش) (۱۰۴۴-۱۰۴۰ز)
د خوارزم شاهانو درېیمه کورنۍ		
۱	انوشتگین	(۴۹۰-۴۷۰هـ ق) (۴۷۶-۴۵۶ هـ ش) (۱۰۹۸-۱۰۷۸ز)
۲	قطب الدین محمد د انوشتگین زوی	(۵۲۲-۴۹۰هـ ق) (۵۰۷-۴۷۶ هـ ش) (۱۱۲۹-۱۰۹۸ز)
۳	اتسز د قطب الدین محمد زوی	(۵۵۱-۵۲۲هـ ق) (۵۳۵-۵۰۷ هـ ش) (۱۱۵۸-۱۱۲۹ز)
۴	ایل ارسلان د اتسز زوی	(۵۶۷-۵۵۱هـ ق) (۵۵۱-۵۳۵ هـ ش) (۱۱۷۳-۱۱۵۸ز)
۵	سلطان شاه ابوالقاسم محمود	(۵۶۸-۵۶۷هـ ق) (۵۵۲-۵۵۱ هـ ش) (۱۱۷۴-۱۱۷۳ز)
٦	سلطان علاوالدین تکش	(۵۹۶-۵۶۸هـ ق) (۵۷۹-۵۵۲ هـ ش) (۱۲۰۱-۱۱۷۴ز)
۷	سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه	(٦۱۷-۵۹٦هـ ق) (۵۹۹-۵۷۹ هـ ش) (۱۲۲۱-۱۲۰۱ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸	جلال الدين منكبرني	(۶۱۸-۶۱۷هـ ق) (۶۰۰-۵۹۹ هـ ش) (۱۲۲۲-۱۲۲۱ز)

۱.7. جدول: پورتنۍ جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.۷. ګراف: لاندینۍ ګراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د خوارزم شاهي کورنۍ واکمنان

د لومړنۍ کورنۍ واکمنان

ابوسعید احمد د محمد زوی (۳۴۰-۳۶۴هـ ق)

↓

ابو عبدالله د ابوسعید زوی (۳۶۴-۳۸۵هـ ق)

↓

مامون د محمد زوی (۳۸۵-۳۸۷ هـ ق)

↓

ابوالحسن علي د مامون زوی (۳۸۷-۳۹۰هـ ق)

↓

ابوالعباس د مامون زوی (۳۹۰-۴۰۷هـ ق)

↓

ابوالحارث محمد د ابو الحسن علي زوی (۴۰۷-۴۰۸ هـ ق)

د خوارزم شاهانو دویمه کورنۍ

التون نتاش (۴۰۸-۴۲۳هـ ق)

↓

هارون د التون نتاش زوی (۴۲۳-۴۲۵ هـ ق)

↓

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسمعیل خندان د التون نتاش زوی (۴۲۵-۴۲۹ هـ ق)

↓

شاه ملک (۴۲۹-۴۳۴ هـ ق)

د دریمې کورنۍ واکمنان

انوشتګین (۴۷۰-۴۹۰ هـ ق)

↓

قطب الدین محمد د انوشتګین زوی (۴۹۰-۵۲۲ هـ ق)

↓

اتسز د قطب الدین محمد زوی (۵۲۲-۵۵۱ هـ ق)

↓

ایل ارسلان د اتسز زوی (۵۵۱-۵٦۷ هـ ق)

↓

سلطان شاه ابو القاسم محمود (۵٦۷-۵٦۸)

↓

سلطان علاو الدین تکش (۵٦۸-۵۹٦ هـ ق)

↓

سلطان علاو الدین محمد خوارزم شاه (۵۹٦-٦۱۷ هـ ق)

↓

جلال الدین منکبرني (٦۱۷-٦۱۸ هـ ق)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتم څپرکی

د اسلام له ظهور څخه د چنګیز خان تر یرغل پورې د افغانستان ټولنیز او کلتوري وضعیت

پیلیزه

لرغوني افغانستان د خپل ځانګړی جغرافیای موقعیت او طبعیي جوړښت له مخې د اسلام د مخه هم ډیر عظمت او شوکت درلود. خو د طاهریانو د مستقل دولت له تاسیس وروسته صفاریانو، غزنویانو او غوریانو نه یوازې ددې هیواد کلتور وساته، بلکې یوه لویه امپراتوري یې هم رامینځته کړې وه، چې د هند او ایران ډیرې برخې یې په خپل قلمرو کې شاملې کړې، خو د غوریانو د امپراطوری له سقوط وروسته، سلطان محمد خوارزم شاه، زمونږ د هیواد ډیرې برخې ترخپل کنترول لاندې راوستې. د چنګیز خان په مقابل کې د سلطان محمد خوارزم شاه له ماتې او مړینې وروسته د هغه زوی جلال الدین ورسره له یو لړ جګړو وروسته ماتې وخوړه . د چنګیز خان یرغلګر پوځ د افغانستان ډیر ښارونه ځکه ویجاړ کړل چې د افغانانو د هر ښار اوسیدونکو په ډیره میړانه له ځانه دفاع کوله. په دې ترتیب د افغانستان زیات آباد ښارونه په کنډوالو بدل شول. په دغه څپرکی کې ټولنیز طبقات، اقتصادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وضعیت، ښارونه، دولتي اداري، مذهب، کلتور او تصوف، ښوونه او روزنه او تصوف، لنډیز او پوښتنو ته ځای ورکړل شوی او هر عنوان د امکان تر بریده توضیح شویدی.

۸,۱. ټولنیز طبقات

افغانستان کې د اسلام د مبارک دین له راتګ د مخه لا د مرئیتوب نظام له مینځه تللی وو، خو وروسته اسلامي حاکمانو کرنیزې ځمکې د بیت المال مال وباله، چې د ټاکلو مالیاتو په بدل کې بیا هغه ځمکې یې محلي ځمکوالو او افغانستان کې میشتو عربانو ته په واک کې ورکړې او هغه فیوډالي دوره چې د اسلام د مقدس دین له راتګ څخه مخکې پیل شوې وه. د اسلامي دولتونو د واکمنانو د واک پرمهال د بشپړیدو په حال کې وه. د اسلام مقدس دین د ټولو طبقو (پاټکیو) ترمینځ طبقاتي امتیازات لغوه کړل او ټول خلک یې د قانون په وړاندې یو شان وګڼل. خو په عمل کې فیوډالانو، اشرافو او سیمه ایزو خانانو د ټولنې واکمن طبقات جوړول. ددوی ترمینځ د ښځې او نر، مرئي او بادار ترمینځ ډیر توپیر مینځ ته راغی. په قانون کې هم د شتمنو او غریبو ترمینځ توپیر زیات شو. ټوله ټولنه له کوم دلیل پرته د پاچا تابع و. په مطلق ډول د پاچا فرمان د تطبیق وړ و. شتمن له قانون څخه لوړ او یوازې د خدای ج په نزد مسؤل وو. افغانستان ته د اسلام له راتګ وروسته سیمه ایزو فیوډالانو عباسي اداره کې ورننوتل او له هغوی سره په ګټو کې شریک شول. خو نور ملت به درانده مالیات ورکول؛ د عباسیانو پرضد ډیرو پاڅونونو اقتصادي لامل درلود او دغه مخالفتونه زیاتره د سیمه ایزو خانانو او عباسیانو پرضد وو. مګر د امویانو پرضد پاڅونونو سیاسي بڼه درلوده. د اسلام له خپرېدو څخه د چنګیز خان تر راتګ پورې په افغانستان کې دا لاندې درې طبقې موجودې وې.

۱. لومړۍ طبقه : فیوډالانو، اشرافو، ملکانو، ځمکه والو او روحانیونو سره په ګډه حاکمه طبقه جوړوله.

۲. دویمه طبقه: مینځنۍ ښاري طبقه و، چې سوداګر، مامورین او کسبه کاران پکې شامل ول.

۳. دریمه طبقه یې بزګران وو (۲۷: ۱٦٤-۱٦٥).

په افغانستان کې فیوډالي سیستم موده له اوومې میلادي پیړۍ څخه تر دیارلسمې میلادي پیړۍ پورې وه او د مغلو تر راتګ پورې یې دوام وکړ، خو د بزګرو ژوند تریخ وو، ځکه له بزګرو څخه په مختلفو نومونو مالیات اخیستل کېدل. لومړۍ طبقې ډیر شمیر څاروي ، ځمکې او شتمنۍ درلودې. دوی له

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیګار او مالیی څخه معاف وو او هوسا ژوند یې درلود؛ دوی مرئیان هم درلودل. د مثال په توګه د سلطان محمود غزنوي ورور امیر نصر ته د نیشاپور اوسیدونکي ابوالقاسم رازي یو څو وینځې وړاندی کړی او نصر په بدل کې ورته یوه لونګی او یو څه نور انعامونه ورکړل. وروسته له دې به ابوالقاسم رازي د اشرافو په څېر په ښار کې پر آس سپور ګرزیده او یو کس به یې رکاب نیولې و. خلک د هغه درناوې ته حیران وو. کله چې سلطان محمود غزنوي له دې خبرې خبر شو؛ خپل ورور یې ملامت کړ. ځمکه والو، سوداګر له ځان سره برابر نه ګڼل؛ خو دویمې طبقې په ښار کې هوسا او ډاډه ژوند درلود؛ خپل کلتور او تمدن ته یې وده ورکړه. دوی له خپلو سوداګریزو مالونو څخه دولت ته مالیه ورکوله. دریمه طبقه بزګران او د دوی په خوا کې کسبګرو لکه ټټاران، ګنډونکي، اوبدونکي او نورو کلیوالو ژوند کاوه. فیوډالانو له ځمکو څخه ډیره ګټه اخېسته (۲۷: ۱٦٦- ۱٦۷).

د هیواد دریمې طبقې (بزګرانو) د مینځنیو پیړیو پرمهال په تولید کې ستره ونډه درلوده؛ په کلیوالي اقتصاد کې یې دنده د ځمکې کرنه او د څارویو روزنه وه. دوی د سخت استثمار لاندې وو. د مالیاتو د سیستم درونده پیټې یې پر اوږو بار و او بزګرانو ددې سیستم پواسطه یې ځمکې له لاسه ورکولې او په مختلفو بڼو به په غلامانو بدلیدل. د مالیې د ورکړې پر مهال بزګران مجبور وو چې پردی ځمکې په بزګری وکړي، ځکه د لږو ځمکو مالکان ددې برسیره د ډول ډول مالیاتو په ورکولو هم مکلف وو. د کاریزونو په ویستلو، د لارو، کانالونو او د خانانو لپاره د لوړو او قوي کلاګانو په جوړولو او نور کارونه یې د بیګار په توګه سرته رسول. دې ډول کارونو د غزنویانو تر دورې پورې دوام درلود. خو د هیواد په ډیرو سیمو کې تر ډیره وخته پورې د خانانو او ملکانو له خوا پر بزګرانو د هغوی شخصي کارونه پرته له حق الزحمې سرته رسیدل. او دغه غیر عادلانه اړیکو تر ډیره وخته پورې دوام وکړ (۲۲: ۱۴٦-۱۴۷).

۸,۲. اقتصادي وضعیت

په لومړنیو ټولنو کې انسانانو ځمکه د حکومت ملکیت ګڼله او په دې عقیده وو چې بزګران باید د قبیلي رئیس یا حکومت ته د ځمکې د حاصل یوه برخه هرو مرو ورکړي. په لرغونو اریایي قبیلو کې ځمکه عمومي ملکیت و؛ په موقتي ډول یو یا څو کلونو لپاره ددوې ترمینځ ویشل کېده . د مالیې وزیر یا د مالیې مسؤل د ځمکې له پیداوارو څخه شپږمه برخه اخېستله. هیوان تسنګ د افغانستان د اوسنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهار د ولایت په اړه لیکي چې په دغه ولایت کې یو نوعه ګزیت (جزیه[1]) موجوده وه چې له مخې به یې د کورنۍ هر غړي به اړ و چې یو څه فلزي سکې باید حکومت ته ورکړي. له دې څخه معلومیږي چې د زابل پاچاهانو او رتبیلانو به له خلکو څخه د سړي سر مالیې په بدل کې څلور درهمه چې ۲۰ افغانۍ کېدلې اخېستلې (۴۳۰:۸-۴۳۱).

په افغانستان کې د اسلام له رارسیدو مخکې د مرئیتوب دوره په بشپړه توګه پای ته نه وه رسیدلی خو د کرنې سکتور پرمختګ کړی و. او د څارویو روزنې د خلکو ژوند ډاډمن کړی وو. د اوبو لګولو وسایلو ترقي کړی وه؛ ویالې، کانالونه او د اوبو بندونه جوړ شوي وو. د اوبو او بادي ژرندې، او ارهټونه به جوړیدل؛ له لرګیو او اوسپنو څخه د کرنې د وسایلو په جوړیدو کې ګټه اخېستل کېده . په افغانستان کې د طاهري، صفاري، غزنوي او غوري دولتونو پرمهال د کرنې پرمختګ ته ځانګړي پاملرنه وشوه. په دغه دوره کې د دولت ثابت عاید کرنیز مالیات وو. د بڼونو روزنې ته هم پاملرنه وشوه. په هیواد کې په پوره اندازه څاروي روزل کېدل. د باختر آسونه او اوښان ، د تخارستان آسونه او د سیستان غواګانو ډیر شهرت درلود. کرنیزو تولیداتو لکه غنم، وربشې، پومبې، وریجې، انګور، ممیز او بادام ډیر پرمختګ وکړ. د څارویو محصولاتو لکه غوړي ، پنیر، کورت او خبدک هم زیات تولیدل. د هیواد له معدنونو څخه سره زر، سپین زر ، اوسپنه، مس، قلعي، سرپ او نوشادر ایستل کېدل. نساجي په تیره بیا نازک رختونه، څرمن ګنډل، فلز کاري، غالۍ اوبدل، د مسي لوښو جوړول، وسله جوړول، په تیره بیا توري، صابون جوړول، براق جوړول او نورو بڼه پرمختګ وکړ. د مسګرۍ، ټټارۍ، بنایي، ترکاڼي او د انځور ګرۍ صنعت کې هم پرمختګ وشو. صنعتکاران ډیر هڅول کېدل، ځکه د ټولنې ممتازې او شتمنې طبقې صنعتي شیانو ته ډیره اړتیا درلوده. په بڼارونو کې سره او سپین زر د درهمو او دینارو په نوم چلیدل، خو مسي سکو هم رواج درلود او دې ټولو د نن ورځې د پیسو په ډول چلند درلود. د بیلابیلو فلزاتو مخلوط ډول لکه د سپینو زرو، سرو زرو، سربو او قلعي څخه سیکې جوړیدلې. د بیهقي په وینا په یوولسمه میلادي پیړۍ کې د افغانستان د سپینو زرو د درهم عیار[2] په سلو کې ۹۵٪ و او د بارتولد په وینا په نهمه میلادي پیړۍ کې د بخارا د درهمو عیار په سلو کې ۹۷٪ خالص درهم و، چې وزن یې یو مثقال

---

[1] جزیه: هغه پیسې یا مال ده، چې اسلامي دولت یې له اهل کتاب یا غیر مسلمو څخه اخلي. په مقابل کې به د هغوی د سرو مال ساتنه کوي. او که چیرې اسلامي دولت د غیر مسلمو د سر او مال ساتنه ونشو کولی، بیا نو باید جزیه وانخلي.

[2] عیار: د سرو زرو څخه په جوړ شوی څیز کې د زرو اندازې یعنې سلنې (فیصدي) ته وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

و. په همدې پیړۍ کې د افغانستان درې نیم درهمه د ناصر خسرو بلخي په وینا د مصر له دریو دینارو سره برابر وه. د عربستان په صحرایي سیمو کې به یو اوښ په دریو افغاني دینارو پلورل او پیردل کېده. پخوانۍ وزنونه هم تر ډیر وخته پورې په افغانستان کې رواج درلود. په یوولسمه میلادي پیړۍ کې د افغانستان په بنارونو کې یو من غنم په یو درهم او په کلیو کې به دوه منه غنمو یو درهم قیمت درلود. چې د ایران د اصفهان په بنار کې اته منه ډوډۍ یو درهم، په ارمنستان کې سل منه شات یو دینار او په مصر کې لس منه د بادامو مغز یو دینار بیه درلوده. کله چې به د افغانستان په شمال لویدیځ ولایتونو کې قحطي راغله. نو د یو من غنمو بیه به دیارلس درهمه کېدله. د یوې قلبې ځمکې بیه له زرو درهمو څخه دوه سوه درهمو ته راټیټه شوه. دا ځکه چې د کر لپاره به د غنمو تخم نه و (۲۷: ۱٦۹).

د هیواد له کرنیزو ځمکو څخه یوه برخه د حاکمو طبقو په اقطاع او تیول کې وه او یا هم د وقفي ځمکې په توګه به روحانیونو سره وه. روحانیونو او لویو ځمکوالو به خپلې ځمکې بزګرانو ته په اجاره ورکولې او هر یوه به یو تن د وکیل په نوم د ځمکې د څارنې لپاره ګومارە؛ وکیل به له بزګرانو څخه د ځمکې مالیه او اجاره راټولوله؛ له شپنو څخه به یې د رمې په حساب څاروي اخېستل چې دا کار به کله کله ملک هم کاوه.

د افغانستان سوداګري به له ایران، چین او ماروالنهر هیوادونو سره ترسره کېده . افغانستان د سامانیانو له دورې څخه د چنګیز خان تر یرغل پورې د بلغار[1] هیواد سره هم بنه سوداګري درلوده. په روسیه او سویډن کې موندل شوې سیکې چې طاهري دورې پورې اړه لري، د سوداګري همدا اړیکې ثابتوي چې افغانستان د ماورالنهر له لارې د اروپا سره سوداګري اړیکې لرلې. د مینځنۍ آسیا مالونه به ددغو کاروانونو پواسطه د ایران له لارې د مدیترانی غاړو ته رسول کېدل. دغو کاروانونو کې به څاروې، رختونه، عطر، درمل، فلزي وسایل، قیمتي ډبرې، کاغذ، مسي لوښې، وړۍ، څرمنې، ډیوې، غوړي، وسلې، غلې دانې او نور شیان وړل کېدل. سوداګریزې لارې ډاډمنې وې. په لار کې کاروان سرایونه آباد وو. والیان به مرکزي دولت ته د سوداګرو د مالونو د ساتنې مسؤل وو. صرافانو په بنارونو کې پولې چارې سرته رسولې. د کلیو او بنارونو ترمینځ سوداګري ورځ تربلې پیاوړې کېده (۲۷: ۱۷۰).

---

[1] د بلغار په دې نوم دوه هیوادونه وو، چې یو د دانیوب پر غاړه چې اوس هم شته او بل یې د ولګا د سیند مینځنۍ برخې ته نږدې و. خلک یې مسلمانان شول. په دیارلسمه میلادي پیړۍ کې د بلغار څرمنو او مرغیانو ډیر نوم درلود. خو مغلو دا بنار ویران کړ. دغه ویجاړ بنار په څوارلسم میلادي پیړۍ کې روسانو له خوا بیا ویجاړ شو او بلغار له مینځه ولاړ (۲۷: ۱۷۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان په شپږمه او اتمه زیږدیزو پیړیو کې د هند، پارس ساساني دولت، د ماروالنهر د دولتونو، چین او عربو د بحیري ترمینځ د سوداګریز مرکز په توګه موقعیت درلود. ځکه د وریښمو مشهوره لار له دې هیواد څخه تیریدله. ددې په خوا کې په وروستیو کلونو کې له افغانستان څخه هند ته درې نورې سوداګریزې لارې تیریدلې. په شمال کې د کابل د سیند ترڅنګ ، د کابل- کونړ او د باجوړ پر لاره پیښور ته د اباسیند سواحلو ته رسیده. دویمه لاره: دې لارې د تخار ولایت له هند سره وصلاوه. دغه سوداګري د هندوکش له شمالي سیمو څخه هند ته صورت نیوه او سوداګریز مالونه به په پروان کې چې د کابل په شمال کې پروت دی تبادله کېدل. ددې بازار سوداګري تقریباً دوه میلونو دینارو ته رسیده. د کابل ولایت د بلخ له ولایت سره په شمال کې نښتې و. چې کابل د هند د بارګیرۍ یا د کاروانونو د مالونو د بارولو او اخېستلو په محل بدل شو. او له هرې خوا به کابل ته مالونه رارسیدل. بلخ له جوزجان سره وصل و. د بلخ ښار څلور دروازې درلودې چې الشاري دوه دروازې د باب هندوان (هندواني دروازې) او دوه نورې یې د یهودانو په نومونو یادولې. بارتولد وایې چې ځکه یې د بلخ د ښار دروازې په دغو نومونو یادولې چې هندي او یهودي سوداګرو هلته ژوند کاوه (۸ : ۴۷۷-۴۷۸).

دریمه لاره: دغه سوداګریزه لار له خراسان ، سیستان ، نیشاپور، هرات، بست او رخج څخه تیریدله. د پشین او شال (ننني کویټې) څخه د بولان د درې له لارې سند ته رسیده، البته د هرات مالونو ډیر شهرت درلود. هغه مالونه چې افغانستان له لارې هند، چین او نورو هیوادونو ته وړل کېدل په لاندې ډول دي.

له سیستان څخه انګور، د زمینداور لیمڅي (نمد): خرما، تارینې رسۍ او پزي وړل کېدل. له کابل څخه نخي ټوټې او اته مخیزه دستمالونه چې په چین او سند کې مشهور و، کابلي هریړه او اعلي نیل؛ له بست څخه وچه میوه او صابون؛ له مروې څخه وچ خټکي، وریښم، پنبه او نخي ټوکران البته وریښمینې روجایي ګانې، غوا ګانې، پنیر، شیدې، دیګونه او مسي دیګونه؛ له بلخ څخه بختې اوښان، ترکي غلامان، صابون، کُنځلې، وریجې، بادام ، ممیز ، غوړي ، پوټکي ، د انګورو شربت او نور ...؛ له بدخشان څخه مشک، لاجورد، قیمتي ډبرې چې سره رنګونه به یې درلودل؛ د طوس څخه رسۍ، پزي او میوه؛ له سرخس څخه میوه او اوښان؛ له فرغانې څخه ترکي غلامان، البسه، وسله، توره، مس، اوسپنه ، زر ، ډبرین څراغونه ، فیروزه، نوشادر ؛ له نیشاپور څخه د البسې مختلف ډولونه ، ابریشمې ټوټې او نور...؛ له هرات څخه د لباس مختلف ډولونه، سره او شنه ممیز، وریجې، پولاد، پسته؛ له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنجشیر څخه ، لاجورد او نور جواهر او له بامیان څخه د دوه میلونو طلایي دینارو په ارزښت نیل صادرول؛ ماورالنهر څخه نخي او پشمي ټوټې، پوټکې ، نوشادر، کاغذ، زر، ترکي غلامان، مشک ، زعفران، د ګیډې پوستکي، یوناني دوا ګانې او اورلګیت. په دې ترتیب له دې ښارونو څخه مختلف څیزونه د سند له حوزې(منصورې) څخه ګنې؛ له قصدار څخه سپینه شکره، له ګنداو څخه بختي اوښان، غواګانې، ګوړه؛ له ملتان څخه مشک؛ له دیبل (کراچي) څخه اعلا مشک تبادله کېدل. او د یو بل اړتیاوې به یې پوره کولې (۸: ۴۸۸-۴۹۰).

۸,۳. ښارونه

د افغانستان لویو ښارونو د اسلام د رارسیدو پرمهال د سلو زرو څخه تر دوه سوو زرو پورې نفوس درلود. په همدې مهال اروپایي ښارونو د صنعتکارانو، مزدورانو او سوداګرو د کار د محل په اساس وده کړې وه. د افغانستان په یو شمیر ښارونو کې د لاسي صنایعو سوداګرۍ پرمختګ کړې و؛ د اسلام له رارسیدو مخکې د افغانستان ښارونه د علم- هنر او آبادۍ له پلوه ډیر شهرت درلود. د اسلام د مبارک دین له رارسیدو وروسته د دغو ښارونو شهرت نور هم زیات شو. د بلخ، مروه، نیشاپور، هرات او بامیانو ښارونه یې په ټوله مینځنۍ آسیا کې له اوچت شهرت څخه برخمن وو، ځکه دغه هر یو د صنعت، سودای، کلتور او پوځي چوپیو ستر مرکز و. پردې سربیره په دغو ښارونو کې لوی لوی دولتي ماڼۍ هم موجودې وې. شخصي او دولتي ودانۍ له پخو خښتو، ګچو او خامو خښتو څخه جوړې وې. بازارونو تنګې کوڅې درلودې. د ښار هرې رستې او کوڅې جلا نوم درلود؛ په ښارونو کې جوماتونه کاروانسرایانه ، حمامونه ،مدرسې هم وې؛ د ښار صفایي د خلکو په لاس ترسره کېده . محتسب د ښارې کارونو څارنه کوله. د افغانستان هر لوی ښار لکه بلخ، غزني، نیشاپور، مروه، هرات، زرنج او نور د چنګیز خان د یرغل پرمهال له ۴۰۰ څخه زیات صنعتکاران درلودل او په هر یو کې له ۲۰۰ څخه زیات شتمن خلک او سوداګران اوسیدل، چې دغه شمیر د هغه مهال د صنعت ، سوداګرۍ او اقتصاد ترقۍ ښې نښې بللی شو. دغو ښارونو د دفاع له پلوه ښه استحکامات درلود او د پنډو دیوالونو، لوړو برجونو او د څو دروازو په واسطه به ساتل کېدل. هر ښار ارګ درلود. د شپې له خوا به د ښار دروازې ټرل کېدې؛ له ټاکلي وخت وروسته وتل او ننوتل بند وو؛ د کلیوالو ښونه، ودانۍ او کرنیزې ځمکې له ښارونو څخه بهر او ښار ته نږدې وې. په ټولیزه توګه بډایه طبقې د ښه ژوند لرونکې وې او د درباریانو په څېر یې ژوند درلود. هرې طبقې لویانو ځانته مرئیان او وینځې لرلې (۲۷: ۱۷۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوداګر چې د ټولنې مینځنۍ طبقه وه او څه نا څه شتمن هم و؛ تفریح ته یې ډیر میلان درلود. دوی د دوو طبقو یعنی مرئیانو او وینځو، او بډایانو ترمینځ متوسط ژوند درلود. مزدورانو او بزګرانو په کلیو کې کار کاوه. د دوی عاید ایله دومره و چې ((دومره خوره چې مړ نه شې)). سوداګر، صرافان، طبیبان، ملایان، شاعران او منشیان د درناوې وړ وو. صنعتګران او کسبګرو د اتحادیو لرونکی وو. یو څه هوسا ژوند یې درلود؛ د هیواد صنعت د دوی پرمټو پرمختګ کاوه. په ښارونو کې د مسلمانانو د بیلابیلو مذهبونو پیروان اوسیدل چې هر مذهب خپل امام او لارښود درلود. چې کله ناکله به یو له بل سره په شخړو کې وو. په جوماتونو کې شافعي او حنفي ډلو جلاجلا عبادت کاوه. چنګیز خان د خپل یرغل پرمهال د دغو دواړو مذهبي ډلو له اختلاف څخه ګټه واخېسته. د مروې په ښار کې دغه دواړه ډلې یو له بل سره به جګړې کولې؛ یو د بل جوماتونه به یې سوځول. سادات هم له دوی سره مخالف وو. دوی ټولو هغه مهال له حکومت څخه د څوکیو د ترلاسه کولو په خاطر جګړې کولې، ترڅو یو د بل په پرتله په حکومت کې اوچت مقام او ځای ولري. د دوی په نظر د دولت د چارو کیفیت کوم ارزښت نه درلود. د دوی په قضاوت سره دولت باید دوی ته لومړی امتیاز ورکړي. دولتونو هم لومړی امتیاز د مذهبونو مشرانو او روحانینو ته ورکاوه. د چنګیز خان د یرغل په وخت له ټولو خلکو مخکې همدغو مذهبي مشرانو د هغه اطاعت ته غاړه کیښوده. دوی د چنګیز خان حضور ته ورغلل او د خپلو پخوانیو مستمري معاشونو غوښتنه یې وکړه. په بلخ کې هم سوداګر او بډایه طبقې د خپلو شتمنیو د خوندي پاتې کېدو په موخه له جګړې مخکې د چنګیز خان حضور ته ورغلل او ښاریان یې ورته هم تسلیمدو لپاره وهڅول. په سرخس کې یو نامتو قاضي شمس الدین خوارزم شاهي د خپل دولت پرضد له چنګیز خان سره مرسته وکړه او سرخس یې پرته له جګړې چنګیز خان ته تسلیم کړ. همدارنګه شیخ الاسلام شمس الدین حارثي هم قصد درلود چې د مروې ښار دې پرته له جګړې څخه چنګیز خان ته تسلیم شي. حال دا چې بزګرانو او کسبګرو د چنګیز خان پر ضد جګړه وکړه. د چنګیز خان له یرغل څخه مخکې د افغانستان په کلیو او بازارونو کې د بې لرونکو، ځمکوالو او سوداګرو ترمینځ راکړه ورکړه روانه وه. لوی کلی ښه آباد وو؛ زده کړی په جوماتونو کې کېدلې. په بازارونوکې یو شمیرصنعتګران، اوبدونکی، ګنډونکی او ترکاڼان موجود وو (۲۷:۱۷۲).

د چنګیز خان لښکرو به خلک ډیر ځوروول. کله به چې دوی ښار یا کلی ته راغلل، خلکو به کلی اوښار پرېښود؛ په کاریزونو او ځنګلونو کې به پټ شول؛ مغلو به د خلکو مالونه، څاروې او دوکانونه چور

(c) ketabton.com: The Digital Library

او تالان کړل، ځکه چې بزګران تل په آبادو کلیو کې اوسیدل او تولیداتو څخه یې د ښار خلکو ګټه اخیسته. مونږ د افغانستان له یو څو ښارونوڅخه دنمونی په بڼه دلته یادونه کوو، چې د لرغوني فرهنګ او تاریخ لرونکی دي.

بلخ: هیوان تسنګ د نهم هجري کال د حمل په ۳۱ مه د ٦۳۰ ز کال د اپریل په ۲۰ مه د بلخ ښار کتلی او لیکي : چې د بلخ ښار شپږ نیم میله پراخوالې درلود، کوچنۍ پلازمینه شمیرل کېده، چې سل بودایي معبدونه او د بودایي دین درې زره پیروان یې درلودل. د بلخ ښار د اسلامي لښکرو د فتوحاتو پرمهال ډیر زیان ولید. د نوبهار مشهور معبد په ۴۰ هجري کال د قیس بن هشیم چې د خراسان والي و تخریب شو. کله چې اسد بن عبدالله د خراسان امیر شو نو د بلخ ښار یې بیا ورغاوه؛ حکومتي دفترونه یې د بلخ پوځي چوپۍ ته انتقال کړل، وروسته خالد برمکي ددې ښار په جوړولو کې اقدام وکړ. د امویانو د واکمنۍ پر مهال بلخ د یوې پوځي چوپۍ په توګه د قوماندې مرکز وو. له دې ځایه به د آمو جنوب خواته لښکر کشي کېدله. بشاري وایي : چې بلخ یو ښایسته ښار و. یعقوبي وایي چې بلخ د خراسان مرکزي سیمه وه؛ خو د چنګیز خان د یرغل پرمهال تخریب شو. مفتي بلخي وایي چې بلخ شل ځلي وران شوی او بیا جوړ شوې (۸: ٦۷٦-٦۷۷).

بُست : د بُست لرغونۍ ښار د اسلام له مبارک دین مخکې د انګورو د شرابو له امله ډیر شهرت درلود او ساساني پاچاهانو به له دې شرابو څخه تل ګټه اخیسته، چې د فردوسي په شهنامه کې هم ددې ذکر شوې دی. د مسلمانانو له خوا د افغانستان جنوبي سیمو له فتحې وروسته عبدالرحمن بن ثمره په ۳٦ هـ کال زابل او کابل ته لښکر کشي وکړه. وروسته له هغې د مسلمانانو بریالیو پوځونو په بُست کې د رتبیلانو سره جګړه وکړه. د بشاري په قول په اسلامي دوره کې په بُست کې متدین مسلمانان اوسیدل. خرما، انګوراو د کشمالي بوټې پکې وو. په نوموړۍ ښار کې مسجدونه، بازار او حصارونه موجود و. د هلمند او ارغنداب سیندونه په یوه فرسخ کې له بُست څخه لرې سره یو ځای کیږي. د غزني لورې نه هغه لار چې غزني ته غزیږي په نیم فرسخې یو کوچنۍ ښار د المعسکر (د لشکرګاه اوسنې لشکري بازار) واقع ده. بُست او لشکری بازار د خپل موقعیت او عمومي ساختمان له پلوه په حقیقت کې د یو ښار دوه برخې دي ، چې بُست د خلکو د هستوګنځی او لشکري بازار یې د سپاهیانو او دولتي ادارو محل و. یا په بل عبارت د بُست په یوه برخه کې یې عام خلک اوسیدل، تجارتي مرکز او

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاروانسرایونه ورکې وو او بله برخه یې سپاهیان ، پوځیان، صاحب منصبان او کله کله به غزنوي پاچاهان لکه سلطان محمود او سلطان مسعود پکې اوسیدل (۴۰: ۱۰۱).

کوهک ښار: د کوهک کلا د ارغنداب د سیند په غاړه یوه مستحکمه کلا او د رتبیلانو یوه مهمه قرارگاه وه. افغانستان ته د اسلام د راتګ پرمهال رتبیلانو له همدغې کلا څخه د اسلامي لښکرو په مقابل کې د قرارگاه په توګه استفاده کوله. اوس د کوهک په نوم یوه قریه د قندهار لویدیځ ته په لس میلۍ کې واقع ده. نښې یې اوس هم موجودې دي. له بُست او سیستان څخه پر کندهار د حملو په مقابل کې د دفاع غوره سنګر و. رتبیلان په همدې ځای کې له یعقوب لیث صفاري سره وجنګیدل. په ځینو اثارو کې کوهک د کوهژو، کوهشیر، کوهتیز په نومونو هم لیکل شوی دی (۸: ٦٨١).

هرات: د هرات ښار چې په تاریخ کې د (مروارید شهر) په لقب یاد شوی، زمونږ د هیواد له مهمو لرغونو تاریخي، فرهنګي او ستراتیژیکي ښارونو څخه یو نامتو ښار دی. د اسلام د مقدس دین له ظهور څخه په پیړیو پیړیو د مخه مشهور او موجود و. هرات لوی دیوالونه (حصارونه)، برجونه اوځلور دروازې درلودلې چې په لاندې ډول ښودل شوی دی.

- باب سردي : د بلخ واټ په مقابل کې
- باب زیاد: د نیشاپور د لارې په مقابل کې
- باب فیروز: د سیستان د لارې په مقابل کې
- باب کوشک: د غور د لارې په مقابل کې

هرات ښار یو ارګ درلود چې د ښار په دننه کې پروت و. هرات ښار یوه دارالاماره (اداري مرکز - پلازمینه) هم درلودله، چې له ښار څخه د باندې د پوښنګ د لارې پر سر د خراسان آباد په نوم یادیدله. د هرات ښار په ۱۲ او ۱۳ مه میلادي پیړۍ کې پراختیا وموندله؛ د غوریانو د واکمنۍ پر مهال د هرات ښار ۱۲ زره دکانونه، ۴۴۸ کورونه، ۳۵۰ بابه مدرسې درلودلې. د هرات ښار په بیلابیلو نومونو لکه هرات، هریو، ارتاکوانا (ارتاکون) یا ارتاکان یعنې د اریایانو شاهي ښار یاد شوی دی. بطلیموس دا ښار د اریامترو پولتس (Ariametro Poltis) په نوم هم یاد کړی (۴۰: ۵۱-۵۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل: بطلیموس ددې ښار پلازمینه کابورا KABURA او وګړي يې کابولیتا KABOLITAE ذکر کړی او نوموړی ښار يې اورتسپانه ORTOSPANA هم نومولې دی. په هر صورت کابل په اسلامي لومړی پیړۍ کې لوی دیوالونه او غرونه لرل، چې پر هغې باندې تسلط غیر ممکن و. شریف ادریسي په ۵۴۹ هـ کې لیکي: کابل یو لوی ښار دی، ددې ښار په غرونو کې، کابلی هریړه او زعفران پیدا کیږي. نخي ټوټې له دې ځایه چین ، خراسان او سند ته وړل کیږي. په غرونو کې يې اوسپنه موجوده ده او ددې ښار ګرد چاپیره یوه کلا موجوده ده (۸: ٦٨٥).

د بامیانو ښار : د افغانستان له مشهور ښارونو څخه هغه ښار دی چې د اسلام د مبارک دین په لومړې هجري پیړۍ کې یو آباد او ودان ښار او د شیران بامیان د محلي پاچاهانو پلازمینه وه. هیوان تسنګ په نهم هجري کال کې بامیانو ته راغی، او لیکي : چې ددې ښار پایتخت د غره په لمن کې و، چې د غره په وادي د درې میله په حدودو کې ساحه لري او شمال ته يې غرونه واقع دی. د بامیانو خلک په اسلامي دوره کې د چنګیز خان تر یرغل پورې دلته اوسیدل، چې اسلامي فاتحانو د بامیانو تر نیولو وروسته ، هغوی مسلمانان شول، دوی يې په خپل ځای پریښودل. ډیر معبدونه د یعقوب لیث صفاري (۲۵۸ هـ ق) تر دورې پورې باقي پاتې و، خو یعقوب لیث د بامیانو تر نیولو وروسته یو شمیر بتان بغداد ته واستول (۸: ٦٨٦).

د هیواد ډیر ښارونه لکه پوشنج او بامیان، افغانستان ته د اسلام د راتګ پرمهال د پاچاهانو پلازمینه و. ویهند چې د سند سیند په جنوب کې پروت دی. د اسلام د مقدس دین له رارسیدو مخکې د جیپال سیمه ایزه پلازمینه وه، خو د هغه له زوی انندپال څخه سبکتګین ویهند ونیو؛ د مروې ښار د مینځنیو پیړیو په تاریخ کې ځانګړی ځای لري او له ډیر شهرت څخه برخمن و. خو د چنګیز خان د یرغل پرمهال دغو ښارونو ډیر زیان ولید او ځینې ښارونه لکه د غلغلې ښار د خاورو سره خاورې شو. خو مونږ يې د بحث اوږدیدو د مخنیوې په خاطر د نورو ښارونو د تاریخي پیژندنې څخه ډډه وکړه.

۸,۴. دولتي اداري

هغه وخت چې د اسلام فاتحین له عربستان څخه په لومړی هجري پیړۍ کې افغانستان ته راورسیدل. دلته د محلي پاچاهانو له خوا زمونږ هیواد اداره کېده . هیوان تسنګ چې په نهم هجري کال افغانستان ته راغلې و ، د افغانستان د محلي واکمنانو په اړه لیکي:چې هغوی اداري او مالیاتي

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشکیلات درلودل؛ تنخوا لرونکي او ایله جاري عسکر، وزیران ، قاضیان او مامورین یې درلودل. دغو مامورینو د خپل ورځني ژوند د اړتیاو د پوره کولو په خاطر د ځمکې یوه برخه د اقطاع په توګه په خپل اختیار کې درلوده. کله به چې به یو محلي پاچا مړ او پر ځای به یې بل پاچا مقرر شو، هغه دغه ځلور دندې درلودې.

۱. د دولتي چارو اجرا کول.

۲. له خلکو سره مرسته؛ وزیرانو او مامورینو ته معاش ورکول.

۳. لایقو او ممتازو اشخاصوته د انعامونو ورکول.

۴. روحانیونو ته خیرات ورکول. د هیوان تسنګ له خبرو څخه معلومیږي چې په هغه وخت کې د افغانستان محلي پاچاهانو بشپړ دولتي تشکیلات درلودل،ځکه په دې هیواد کې دکوشانیانو د شاهنشاهی دوره تیره شوې وه،حتماً دهغوی اداري اودولتي تشکیلات دوی ته پاتې وو(۵۱۰:۸-۵۱۱).

کله چې مسلمانان افغانستان ته راورسیدل دلته ملوک الطوایفي نظامونه موجودوو. د اسلامي لښکرو د فتوحاتو پرمهال د هیواد اداري نظامي بڼه درلوده، ځکه والیان د لښکرو مشران وو. د یوې سیمې له فتحې وروسته ددې پر ځای چې په ښار یا فتح شوی کلي کې ژوند وکړي، په پوځي چونی (قرارګاه) کې به اوسیدل او له خلکو سره یې ډیرې اړیکې نه درلودې. اجرائیه او قضایه قوې به د اسلامي خلیفه ګانو په خپل لاس کې وې. خلیفه به په خپله د نیول شویو سیمو لپاره حاکمان او والیان مقررول. کله کله به دغه والي د امیر په نوم هم یادیده، د خراج مسؤل به د مالي چارو مسؤل هم وو. دراشدینو خلفاو په وخت کې د ولایتونو والیان او حاکمان به له عربو څخه مقرریدل چې دوی ته یې سخت مسؤلیت درلود. دوی د دیني تعلیم په برخه کې هم مسؤلیت درلود. کله چې حضرت عمر (رض) یو حاکم مقرروه، نو ورته یې وویل:((په خدای ج قسم دی چې زه تاسې د خلکو د ځورولو او د مال راټولولو لپاره نه ټاکم، بلکه تاسې ددین د تعلیم او سنتو د تدریس لپاره هلته لیږم. که چا له تاسو څخه ماته شکایت وکړ ، بیا به تاسې حتماً جزا وویئ؛ پوه اوسئ، چې مسلمانان باید ونه وهئ، هغوی باید ذلیل نه شي، هغوی د ډیر وخت لپاره له کور او میرمنی څخه لیری ونه ساتئ، ترڅو په فتنه مبتلا نه شي. د هغوی حقوق مه اخلئ؛ تاسې حق خوړونکی او عیاش مه اوسئ؛ د خلکو له حاجت پوره کولو پرته بل کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونکړئ...)). ټولو راشدینو خلیفه ګانو خپلو حاکمانو ته دا لاندې هدایت صادر کړې و. دغه هدایت د حضرت عثمان (رض) له لیک څخه اخېستل شوی چې خپلو حاکمانو ته یې لیکلې و.

۱. د خلکو ساتونکي اوسئ، نه یوازې مالیه ټولوونکي. د تاسې له مقرري څخه د اسلامي حکومت هدف د خلکو سوکالي او هغوی ته خدمت دی؛ نه پیسې راټولول.

۲. عدالت تامین کړئ یعنې په حکومتي چارو کې په خلکو ظلم او ستم ونکړئ او د خلکو د خوښۍ په خاطر د حکومت حقوق هم تلف نه کړئ. له خلکو څخه د دولت حق واخلئ او څه چې د خلکو حق دي هغه خلکو ته ورکړی.

۳. د اهل ذمه خلکو د مال او حقوق ساتنه وکړئ، دوی د مسلمانانو په څېر د عدالت مستحق دي.

۴. له دښمنانو سره په معامله کې وفا وکړئ؛ له غدر څخه پرهیز وکړی؛ لومړی هغوی ته د اسلام دعوت ورکړې؛ که چیرې یې اسلام قبول کړ د ورور په څېر یې وګڼئ؛ او که چیرې یې سوله وکړه د ساتنې حق لري؛ که چیرې یې جګړه کوله باالمثل معامله ورسره وکړئ(۸:۵۲۱).

په هر ترتیب په افغانستان کې دولتي اداره متمرکزه وه، دغې ادارې به د بیلابیلو ملکي، نظامي او قضایي ادارو پواسطه کار کاوه. د ټولو په سر کې پاچا قرار درلود؛ وروسته تر پاچا صدراعظم د پاچا نائب په توګه د هیواد د چارو واک په لاس کې درلود. د ولایتونو لوی حاکمان په خپلو ساحو کې د پوره واک خاوندان وو او د مطلق العنانه واکمنانو په څېر یې په خپلو سیمو کې حکومت کاوه. ځینې وخت به قوي دولت قوي فیوډال له مینځه وړلو او په خلکو به یې خپل وفادار فیوډالان وګمارل. مذهبونو هم د دولت په ګټه کار کاوه. د مینځنۍ ښاري طبقې ټول وګړي د عمومي امنیت او د دولتي د قدرت غوښتونکي وو. دربار ډیر لوړ لګښتونه درلودل. په دربار کې به ګڼ شمیر مرئیان، خدمتګاران، شاعران، افسران، طبیبان، ستوري پیژندونکي، فال کتونکي او مامورین موجود وو. دا ځکه چې هغه مهال د اسلامي هیوادونو ترمینځ د دربار لویوالی، عظمت ، تجمل او د پوهانو او علماو د عزت او پالنې په برخو کې یو له بل سره سیالي کوله. دا کار په اسلامي هیوادنو کې پخپله د علم او هنر د پرمختګ لپاره یو لامل و. ددغه پرتم، تجمل او لوی دربار د لګښت لپاره ډیر درانه مالیات د ملت پر اوږو باندې بار وو. ولایتي مامورینو به مرکزي دولت ته سوغاتونه او رشوتونه ورکول، ترڅو په خپل ځای پاتې شي. د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولو لګښتونو بار د بزګرانو پر اوږو باندې وو. د پاچا دربار د روحانیونو او فیوډالانو ملاتړې و. هنرمندان او عالمان یې هڅول. د حکومت تکیه پر پوځ باندې وه. خلک به یې د رمو په بڼه ساتل؛ ټول اولس د حاکمې طبقې د زړه سوې، ترحم او شفقت په تمه و (۲۷: ۱۷۲).

پاچا دربار کې به لوی ګلداره چیني لوښي موجود وو، او قیمتي چینایي خولی ، غټی حاشیه دارې لونګی به یې په سروله. دوي به موزې په پښو کولې؛ د سروزرو ملاوستنی به یې تر ملا تړل او مهرونه به یې په فیروزې ګوتمی کې وو. د سورلې آس به یې د سرو زرو براق لرونکی و او ځینې وخت به په ملاوستنو او د آسونو په براقونو کې قیمتي دانې ټومبلې وې. د غزنوي دورې د شهزادګانو چینایي مرغلری ټومبلې او خولیو کې څلور بڼکې لګول شوې وې او ملاوستنې به یې هم ټول په ګانډو ډک پسوللي وو. د دوی د آسونو براق به د سرو زرو او په ودونو کې به یې د آسونو نالونه هم د سروزرو وو. د شهزادګانو موزې به سرې وې او بڼه خواړه لکه غوښه ، کباب، آش، بورواو، پیره کي، حلوا، آچار، نقل ، میوه، شراب، شربتونه، شیدی، کوچ، پیروې، پوځي هرسیه (هغه خوراک چې د غنمو او غوښې له کوفتې، غوړیو او مصالې څخه جوړ) او داسې نور شیان وو. په لویو مجلسونو کې به بیلا بیل دسترخوانونه، بیلا بیلو ځایونو کې، دبرخه اخښتونکو د بیلابیلو درجو لپاره هواریدل. د دسترخوان مینځ کې به په یو لوښې کې حلوا ایښې وه. د وړې غوښې به وې، بیا به شراب وویشل شول او سندرغاړو به سندرې او ټوکیانو به ټوکې پیل کړې. د دولت مهم دفترونه مالي اداره، رسایل، جاسوسي ، نظامي او قضایي ادارات وو. مالي اداره خپله د صدراعظم له خوا څارل کېده . د جاسوسی اداره د پاچا تر نظر لاندې وه. بڼځو او نرو جاسوسانو به د هیواد دننه څارګري کوله. د هغوی مخابرات په ځانګړو شفرونو سره (معما ډوله) په امسا کې د آس د زین په لمڅې کې، د نعلونو دننه او نورو ځایونو کې ایښودل کېدل. د برید دیوان خپل ډاګونه د څارويې د سورلې پواسطه ترسره کول، چې د دولت د ډیرې پاملرنې وړ وو، او غزنوي عصر کې دوی ته د ((دیو سواران)) نوم ورکړ شوی و. دوی کولی شول چې درې شپو- ورځو کې له غزني څخه نیشاپور ته او په اوو شپو ورځو کې له نیشاپور څخه د خوارزم پلازمینې ته ورسیږي. دوی د سفر په ترڅ کې له خوراک او ډیرې لږې دمې کولو پرته نور ځند نه کاوه او د اړتیا پرمهال یې کولې شول له هرځای څخه به یې چې زړه و تازه دم آس اخښتلای شو. دیو سوارانو به په مهمو خدمتونو کې له خپل هر ځل سفر څخه څو زره درهم په بخششي ډول له دولت څخه اخښتل. عادي مخابرات بیا لږ څه ورو و. نظامي مخابرات به د جګړې له ډګر څخه د هغو سورلیو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په واسطه ترسره کېدل چې تر پلازمینې پورې یا تر آس الحرکات پورې به منزل په منزل د انتظار په حالت کې و او حاضر باش به ولاړ و. دوی به بې له ځنډه لیکونه له یومنزل څخه بل ته لیږل او بیرته به خپل ځای ته راستنیدل (۲۷: ۱۷۴).

قضایي ادارو به قضیې د اسلامي حقوقو سره سم په ډیر ګړندی ډول په یو پړاو کې پرته له استناف څخه فیصله کولې. وزیران او لوړ پوړې چارواکې هر یو په لیکونو کې د غټو القابو او عنوانونو لرونکي وو. لکه الشیخ العمید، الشیخ الجلیل او نور... . لښکر له دوو برخو څخه جوړ و، یوه یې سپاره او بله یې پلی؛ په دوی کې یو شمیر یې دایمي و، یو شمیر یې اجیر او مرئیان وو. د جګړې پر مهال به حشري پوځ (د هیواد د ډیرو لویو خانانو اړوند قطعات) هم ورسره یو ځای کېدل. سرتیرو سره به غشي، لیندې، نیزه او منجنیق وسلې وې؛ اور اچونکی بمونه یې هم کارول چې له نفتو څخه به جوړ وو. د جګړې په ډګر کې پیاده یا پلې سرتیري به مخکې وو او ورپسې به سپور پوځ روان وو. که چیرې به ښځې پکې وې هغه به د پوځ په مینځ کې وې. د عسکرو تجهیز کول د عارض په لاس کې وو. د پوځ اعاشه یا خوراک د لارې په ترڅ کې به د سیورسات په نامه له خلکو څخه ټولیدل او ځینې وخت به له پوځ سره یوځای آذوقه هم روانه وه. د لښکر لوی افسران د اقطاع لرونکی وو، چې د قانون له مخې یې میراثي ښه درلوده. د مجرمینو سزاګانې بیلابیلې وې لکه بندیتوب، په لرګیو وهل او په دار ځړول، خو په افغانستان کې یې زیاتره په بندیتوب اکتفا کوله. په بندي خانه کې فرش، رڼا او د ژمي تودوخه نه وه، ځینې وخت به یې لاسونو او پښو کې زنځیرونه وراچول. د دولت روش ډیر ویروونکی و او له ټولنې څخه یې بې قید و شرطه اطاعت غوښتنی لپاره به کله ناکله به کوچنۍ ګناه دپاره ډیره سخته سزا ورکول کېده ، چې د دغې سزا په تطبیقولو سره به یې نور خلک ویرول. د بیلګې په توګه امیر سبکتګین غزنوي په دې ګناه باندې چې په بست کې یو پیلوان په قصد سره خرما له ټاکلی ونې پر ځای له بلې ونې څخه خوړلی و، هغه یې په هماغه ونه کې له ستونې ځوړند کړ او ټولو خلکو ته یې وښوده ترڅو ټول خبر شي. غزنوي سلطان مسعود هم په کرمان کې خپل یو تنخواه خور په دې ګناه چې له رعیت څخه یې یوه پیسه د بیې له ورکولو پرته اخېستې دی د ښار په دروازه باندې ځوړند کړ، د هغه آس یې هغه سړي ته ورکړ چې ظلم وربانديې شوی و. د دولت د قهر لاندې راغلي وګړي ټولې کورنۍ ، خپلوانو او خدمتګارانو به خپلې ټولې شتمنۍ له لاسه ورکولې او دوی به ټول ټکول کېدل. دغو دولتونو په دغه ډول تشکیلاتو او اداري سره له سوداګریزو اجناسو، د بڼونو او ځمکو له حاصلاتو، د څارویو له حاصلاتو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

له صنعتکارانو او کسبه کارانو او له غیرو مسلمانانو څخه مالیات، عوارض او د سر مالیه اخیسته. هغوی به دغه ټوله شتمني د دربار په لګښتو د ملکي او نظامي مامورینو په معاشونو، په ودانیو او ترمیماتو، د روحانینو په مستمري تنخوا، د مدرسینو په معاش، د زندانونو په لګښت، د اوبولګولو په پرمختیا او د لارو په لګښتونو او نورو برخو کې مصرفول. خو دغه اداري تشکیلات او جوړ ښارونه او ودانۍ د چنګیز خان د ناروا یرغل پرمهال ټول له مینځه ولاړل (۲۷:۱۷۵).

د غور اسلامي امپراتوري چې د پراختیا په لحاظ یې په سیمه کې ساري نه درلود، د علم، فن او تجمل د پرمختګ لوړ پړاو ته رسیدلې وه. د هیواد په مختلفو ښارونو کې یې اداري، سوداګریز، ټولنیز او فرهنګي فعالیتونه سرته رسیدل، مګر د چنګیز خان د وحشي یرغل په پایله کې له حد پورته خراب او ویجاړ شول په تیره بیا د غور په ولایت کې دغه ویجاړی د نورو ځایونو په پرتله ډیرې وې. ځکه د غور، غرجستان، تولک ، خیسار او سفیرو د خلکو او قومونو د خپلو نیکونو په څېر د چنګیز خان په مقابل کې په ګډه لکه پښتنو ، تاجکو، جمشیدي او تایمني په میړانه دفاع کوله او چنګیز خان لښکرو ته یې څو ځلي ماتې هم ورکړه، خو چنګیز خان د غوریانو ټول آباد ښارونه وران کړل، یوازې جام منار، د هرات جامع مسجد او ځینې نور ترې خوندي پاتې شول. دا دوه پاتې شوی ودانۍ اوس له څو سوه کلونو وروسته هم د غور د مدنیت شاهدي ورکوي.

۸,۵. مذهب، کلتور او تصوف

په افغانستان کې د اسلام د مقدس دین د خپرېدو سره سم مخکنۍ دینونه ټول له مینځه ولاړل. په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د خپلواک اسلامي دولت له جوړېدو سره سم، د اسلام مقدس دین د افغانستان د خلکو رسمي دین شو چې په خپرېدو سره یې په افغانستان کې ملي او سیاسي وحدت تامین شو؛ په افغانستان کې د اساسي قانون له مخې ټولې پریکړې د حنفي مذهب له اصولو سره سم کیږي؛ شافعي مذهب هم په افغانستان کې پیروان لري. د دواړو مذهبونو پیروان خپلې دیني چارې سرته رسوي.

د اسلام مقدس دین په افغانستان کې بودیزم او زردشتي دینونه ختم کړل او د خلکو تربیت یې په مسجدونو کې پیل کړ وروسته افغانانو د هند په نیمه وچه کې د اسلام د مقدس دین په خپرېدو کې ستره ونډه لرلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلتور: د اسلام د مقدس دین له راتګ وروسته، د افغانستان کلتور یوه نوې بڼه غوره کړه؛ د اسلامي تعلیماتو او اصولو پر بنسټ د ژوند په ټولو برخو کې ژور بدلون راغی او پخوانیو ناوړو رواجونو ته یې د پای ټکې کیښود. د هیواد د بیلابیلو ملیتونو ترمینځ یې وحدت تامین کړ. افغانستان، ماورالنهر، ایران، مصر، المغرب او اندلس د اسلامي تمدن ستر مرکزونه وو. افغانستان کې مدرسې جوړې شوې، د افغانستان خلکو به د دیني عالمانو درناوې کاوه؛ عالمانو ته یې قیمتي سوغاتونه ورکول، ددې درناوې له امله په دغو هیوادونو کې اوچت پوهان او عالمان راڅرګند شول. د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال په افغانستان کې دیني مدرسې جوړې شوې، چې په هغو کې تقریباً ددرې زرو تنو په شاوخوا کې شاګردانو دیني زده کړې کولې، بیا یې د هند په نیمه وچه کې د اسلام د مقدس دین په خپرېدو کې ونډه واخېسته. د هیواد طبیبان او د ستورو پوهان تل په دربار کې اوسیدل. د خلفاو، وزیرانو، پاچاهانو او امیرانو مجلسونه به د علمي بحثونو او مناظرو ځایونه وو. د اسلامي هیوادونو مهم متمدنو ښارونو لکه بغداد، نیشاپور، دمشق، موصل ، حلب ، بلخ ، بخارا، قاهره او نورو د روم، اتن، بیزانس اسکندریې، انطاکیه او نورو ښارونو ځای ونیو. لویدیځي نړۍ د اسلامي عالمانو اثار په لاتینه ژبه وژباړل چې په دوی کې د ابن سینا او ابن ماجه اثار څو ځلي وژباړل شول. د اسلامي دورې ستر عالم فارابي په ۸۷۳ ز کال کې زیږېدلې او په ۹۵۰ ز کال په سوریه کې مړ شو؛ ابن الرشید د اندلس په قرطبه کې زیږېدلې دی او په مراکش کې مړ شو، چې د خپل وخت ډېر نامتو حکیم و. ابوالحسین شهید بلخي، بلخي ابن سینا چې په ۹۸۰ ز کې زیږېدلې او په ۱۰۳٦ ز کې مړ شو، چې د خپل عصر یو جامع عالم و. دغه اسلامي عالم په تفسیر، طب، تصوف، اخلاقو، کیمیا او لغت کې په دري او عربي ژبو کې اثار ولیکل. د هغه د شفا کتاب په طب او قانون کې همدارنګه د نوموړی نور کتابونه لکه ارشادات، نجات تر اولسمې پیړۍ څو ځله په لاتیني او نورو ژبو باندې وژباړل شول (۲۷: ۱۸۱).

د اسلام د سپیڅلي دین په لومړیو کې د ټول افغانستان د خلکو لباس کې د کابل، زابل ، تخار، غور، هرات، بلخ او جوزجان هغه لباس ته ډېر نږدې و، کوم چې د کوشانیانو په انځورونو او مجسمو کې او د تخار او بامیانو د محلي امیرانو لباس دی. د هغوی د لباس کمیس تر زنګنونو پورې اوږد ؤ، چپن دار لستونۍ، ګریوان او پرتوګ یې درلود، چې اوس هم د افغانستان په ځینو سیمو کې رواج دی. شال به یې پر اوږو اچولې و. دوی د اسلام د عصر په لومړیو کې ملوک الطوایفي ژوند درلود. په سیاسي لحاظ غیر متمرکز و، محلي ملاکانو او حاکمانو په هر ځای کې په مستقل ډول حکمراني کوله. د یوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمې د خلکو ژوند له بلې سیمې سره سیمه ایز تفاوت درلود. د دوی بل رواج دا و چې کله به دوی د جګړې لپاره تیاري نیولو، یا به حشر و، دوی به ډول واهه او خلک به یې خبرول؛ او کله به چې پاچا بیرون حرکت کاوه، دوی به د نورو الاتو سره ډول واهه او د خلکو د راټولولو لپاره به یې هم له ډول وهلو څخه کار اخېسته.

د افغانستان د فرهنګ د انتقال لپاره یوه مهمه وسیله سوداګري وه. افغانانو د وریښمو په مشهورې لارې د کاروانونو په وسیله له هند او چین څخه سوداګریز توکي عراق، عربي هیوادونو، مصر او روم ته تلل، افغانستان د فرهنګونو د یوځای کېدو نقطه وه. د افغانستان د برمکیانو کورنۍ د هند د علمي او فرهنګي اثارو په انتقال کې د افغانستان له لارې عربي نړۍ ته ډیرې هلې ځلې کړې دي. د بلخ د نوبهار معبد د هند، چین او افغانستان د بودایانو د ټولیدومرکز و، نو ځکه به د هند راجګان او د چین خاقان ددې معبد زیارت ته راتلل او هلته به یې عبادت کاوه. په داسې حال کې د بلخ برمکیانو د چیني او هندي ادب او علم سره بلدیت پیدا کړ. دغه کورنۍ د اسلام له قبلولو وروسته د علومو او فرهنګ په انتقال کې فعاله ونډه واخېسته. هندي طبیبان او عالمان یې د بغداد دارالترجمو اوشفاخانو ته وغوښتل څو د هندي دوا ګانو په تطبیق کې مرسته وکړي. ابن ندیم په ۳۷۷ هـ ق کال په دې باره کې لیکي : د عباسي حکومت په دوره کې هند ته ډیره پاملرنه وشوه چې په دې کار کې د یحیی بن خالد برمکي او د هغه کورنۍ د هند حکیمان او طبیبان بغداد ته راوغوښتل. (۸: ۷۳۴).

تصوف : تصوف یو عاطفي او د سالک د داخلي حالت ښکارنده ده. نو ځکه نشو کولی د نورو جامدو علمي مقالو، ساینسي تعریفونو او د فلسفي مفاهیمو په شان ورته یو وچ او ټاکلی تعریف وکړو. به بله وینا تصوف یوه عرفاني او معنوي درجه ده چې د هستۍ، ژوند او کایناتو په هکله د حقیقت موندلو لپاره په ټاکلو لارو او ځانګړو دستورونو ولاړه ده . دا د عرفان یو پراخه، بې پایه، ژور او مجذبوونکي کشش دی چې د هغه خاص حالت په الفاظو نشي القا کیدای، مګر بیا هم د تصوف او عرفان اصطلاحات لکه صوفي، سالک، طریقت، درویش، د سلوک مقامات، د تصوف حالات او درجې او نورو معاریفو له خوا ښودل شوی دی. په بل عبارت تصوف یوې لوړې انساني درجې ته رسیدل دي، د صوفي ژوند منظم دی اوهره ګړۍ یې با خبره او د قناعت او روحي لوړوالې په لرلو سره له ظاهري،مادي شتمنیو،دنیایي زرق وبرق څخه بې نیازه ده.عبدالرحمن بابا په دې اړه وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خرقه پوشو په خرقه کې دې موندلې

هغه حظ چې په دنیا یې دنیا دار کا

خو باید هیره نه کړو چې تصوف یوازې په اصطلاح ملنګي، فقر او د دنیا پریښودل نه دي، بلکې تصوف یو ژوره دیني، ځانګړي فلسفه او نړۍ لید دی. په دې برخه کې ابن خلدون ویلي دي. : سالکان او متصوفین ځان د الله عبادت ته وقف کوي د تصوف طریقه دغه طرز د اصحابو کرامو دوره کې هم په همدې معنې تلقې کېده ، خو کله چې د هجرت په دوهمه پیړۍ کې او بیا وروسته تر هغه یو شمیر مسلمانانو له حده زیاته، مادیاتو ته مخه کړه، هغه شمیر چې به په عبادت بوخت وو، صوفیان وبلل شول. تصوف یوازې د دنیا ترک کول او پریښودل نه دي، بلکې زاهد دنیا ته د آخرت په تمه شا کوي(۴۴ : ۴-۵).

تصوف یو ضمیري او وجداني حالت ده ، چې فروتن، متواضع خلک کوم چې په دغه لاره کې د تلو پر وخت د خدای ج د واجب الوجوب ذات او خالق پروردګار سره د روحي وصال او نژدې والې په خاطر تیروي خوند ورځخه اخلي. تصوف په فکري لحاظ ځانګړی اهمیت لري، خو په افغانستان کې لا تصوف په لومړۍ هجري پیړۍ کې هم موجو وه، دغه فکري حرکت د هیواد په فرهنګ کې اغیزه درلوده. د صوفي کلیمې په اړه مختلف نظریات موجود دي، چې وړیني (پشمي) جامې یې اغوستی، ځینې وایي چې صوفي له صفا یا صفه (اصحاب صفه) څخه مشتق ګڼي. ابوریحان البیروني (مړینه ۴۴۰ هـ ق) تصوف د SOPH سوف څخه اخېستل شوی لفظ بولي چې د حکمت او پوهې په معنی ده. فیلسوف د حکمت خاوند ته وایي (۸: ۸۹۹-۹۰۰).

ابن عجیبه (رح) وایي: تصوف د خدای ج ته توجه ده، ددې لپاره چې الله ج پرې راضي شي، تصوف د احسان مقام دی که څه هم ته الله تعالی نه وینې خو الله تا وینې ، په تصوف کې اصلاح د ظاهر او باطن دواړه واجب دي (۴۷: ۷-۸).

په لنډ ډول ویلې شو چې د تصوف نومونه په لومړۍ هجري پیړۍ کې رامینځ ته شوې ده؛ د تصوف د طریقې له لوی شخصیت حسن بصري (۲۱-۱۱۰ هـ) څخه روایت دی : د طواف پر مهال مې یو صوفي سړی ولید، یو څه شی مې ورکاوه، خو هغه وا نه خېست او ویې ویل چې ماسره څلور دانګه (د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو درهم شپږمه برخه) شته، دا زما لپاره بس دي. ډیری لیکوالان په دې آند دي چې صوفي له اهل الصفه یا د صفې اصحاب څخه اخېستل شوی کلیمه ده. اصحاب صفه د حضرت محمد ص هغه ډله وه چې جامې به یې وړینې وې او د نبوي جومات په یوې څنډه کې یې ځانونو ته ځای ټاکلی و، وړینې جامې یې د تواضع ، حلم او فقر نښه وه. نو ځکه اوس عابد د ریاضت ګالونکی د صوفي په نوم بلل کیږي، ځکه هغوی وړینې جامې د نفس د خوارولو، تواضع او فروتنۍ لپاره اغوستلې تر څو دا جامې د هغوی د ادب او تواضع استازیتوب وکړي (۴۴: ۳۱-۳۲).

په پښتو کې ځینې ټپی د پښتون قام د ذوق یو داسې سندریزه ترجمانه هستي ده چې د ټولنیزو نفسیاتو او فطرت د مزاج اظهار پکې پروت دی دغه لاندی ټپه د خدای رحمت ته سړی امیدواره کوي.

څـــانـــــګه به نن سبا کې ګـــــل شي

ما یې په سر کې سرې غوټۍ لیدلې دینه

په دې لاندې ټپو کې تزکیه او تصوف هم په بیلابیل رنګونو انځور شوي دي.

په مـــــــــــادې ځان د انځر ګل کړ

بوی دې راځي ګل دې په سترګو نه وینمه

زما په سترګـــــــــــو کې دې کور دی

چې چیرته ګـــــورم هلته ښکارې مینه

په دې مسرو کې تصوف او رومانیت هم شته او د ځینو خلکو لپاره مجازي معنی هم په دې ټپه کې شته . په دري ژبه کې د علامه اقبال په دې شعر کې لولو:

گر نیایي صحبت مـــــرد خبیر

از آب و جد انچه من دارم بگیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

پسر رومی را رفـــــیق راه ساز

تا خدای ج بخشد تر سوزو گـداز

زانکه رومي مغز را داند ز پـوست

پای او محکم فتد درکوی دوست (۳۸: ۳۴-۳۵)

اسلامي تصوف په مسلمانانو کې اغیزمن پاتې شو. ددې اغیز دومره زیات شو چې په اسلامي هیوادونو کې به حکمت د تصوف د بنسټ په توګه په پام کې نیول کېده . ابن سینا تصوف داسې تعریفوي: حقیقي صوفیه طریقه هغه ده، چې د خپل خاوند علی شانه معرفت ته سړی ورسوي. د تصوف په لار کې د افغانستان صوفیانو لکه ابوسعید ابی الخبیر او عبدالله انصاري په دې لار کې ډیرې هڅې کړي دي (۲۷: ۱۹٦).

مذهب: د افغانستان خلک د مسلمانیدو وروسته دوه مذهبونه لري، یو یې شافعي مذهب او بل یې حنفي مذهب دی، چې د حنفي مذهب پلویان زیات دی. خو د افغانستان د نفوسو یو سلنه خلک اهل هنود دی. د نورو مذهبونو پیروان په افغانستان کې نشته، ځکه زردشتي او بودایي دینونه د اسلام د سپیڅلي دین په راتګ سره له مینځه ولاړی اوس مهال د افغانستان ټول خلک مسلمانان دي او د اسلام سپیڅلي دین د افغانستان رسمي دین دی.

۸,٦. ښوونه او روزنه : هنر او ادب

په افغانستان کې د اسلام د مقدس دین له خپرېدو وروسته تر ډیره وخته عربي ژبه د افغانستان رسمي ژبه وه، تر هغې چې د یعقوب لیث صفاري د واکمنۍ پرمهال دري د دولت رسمي ژبه شوه. خو په ډیرو سیمو کې عربي لیکدود رواج وموند. د افغانستان نورې ژبې یې هم ترخپل نفوذ لاندې راوستې، خو دري ژبې پرمختګ وکړ، ځکه له یعقوب لیث صفاري وروسته د افغانستان ټولو واکمنانو په دربار او دولتي چارو کې له دري ژبې څخه استفاده کوله. یو مهال راغی چې افغانستان د هند لرغونې ژبه له بودایي دین سره یو ځای له هندوستان څخه واخېستل. د غزنویانو د واکمنۍ پرمهال هندوستان ته د اسلام د مقدس دین سره یو ځای، دري ادب هم ورسیدل. دا یوه نظامي عملیه نه وه، بلکې د افغانستان د علماو او ادیبانو کاروان یې د ځان پسې درلود. په همدې دلیل زر کاله مخکې لاهور د

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان فرهنګي مرکز وګرځيد. د افغانستان شاعرانو هم لکه فرخي او نورو د دري ادب هلته وليږداوه. د افغانستان ژبې او فرهنګ د هندوستان په لوی هيواد کې خپلې ودې ته دوام ورکړ. د چنګيز خان يرغلونه او ويجاړی په افغانستان کې ددې لامل وګرځيدې، چې نور پاتې علمي، سياسي او نظامي خلک هم هند ته مهاجر شي. په همدې دوره کې بهاوالدين، امير روحاني، منهاج السراج جوزجاني، شيخ عثماني ترمذي، حمزه السفزايني، کاشف هروي، محمد عوفي او نور ټول په هند کې د دري ژبې او ادب مخکښان وو. تاريخ فيروز شاهي او فتوحات فيروز شاهي کتابونه همدا مهال اعزالدين خالد خاني، ضياو الدين او په خپله د فيروز شاه له خوا په همدې مهال تاليف شول. د سلطان سکندر لودي په وخت په هند کې دري خط او ژبې پراخوالي وموند. د پنجاب حاکم د خان لودي زوی غازي خان يو کتابتون پرانست. يو شمير پوهانو لکه سيد محمد خاوري چې خاور نامه لري، قاضي محمد حسين او مير سيد محمد د تنوير کتاب لرونکې ټولو د اسلامي فرهنګ او دري ژبې په غوړيدو کې خدمتونه وکړل. د هند بابري دولت يو شمير پوهان او شاعران وهڅول. هغه مهال چې افغانستان ته کاغذ لومړی له چين څخه وروسته له ماورالنهر په ځانګړي ډول له سمرقند څخه واړيده، چې د يوې تختې بيه دوه درهمه و (۲۷: ۲۰۲).

د افغانستان فرهنګ او ادب له اسلام څخه مخکې دورې په پرتله د اسلام د مقدس دين له خپرېدو وروسته ډير پرمختګ وکړ او په لسمه پيړۍ کې زيات شمير ادبي او علمي اثار رامينځته شول. په يوولسمه او دولسمه پيړۍ ددغه پرمختګ چټکوالې دومره زيات و، چې افغانستان د ژبې او ادب له پلوه د نړۍ د پرمختللو هيوادونو په لومړی قطار کې ودريد. په مرکزي ښارونو او پلازمينه کې کتابتونونه موجود وو. غزنوي ، ساماني، سلجوقي، غوري او خورازمي دولتونو ، ټولو دري ادب او ژبې د پرمختګ په لاره کې لوی خدمتونه وکړل. سره له دې ، چې د ټولو اسلامي هيوادنو عالمانو بين الاسلامي ژبه عربي وه. د افغانستان علماو هم خپل علمي اثار په عربي ژبه ليکل، حتی د افغانستان شاعرانو هم په عربي ژبه شعر ويلې لکه بشار بن برد تخارستاني، امير عبدالله طاهر، ابوالفتح بُستي، حسن ميوندي او نور... او په دغه وخت کې دري ژبه هم پرمختګ وکړ. په همدغه مهال په ديني، ادبي ، تاريخي ، جغرافيايي ، حکمت او عرفان په برخو کې ارزښتمن اثار وليکل شول. لکه د بلخي عجايب البلدان، د ابو منصور او مسعودي مروزي د نثر او نظم شهنامې، د طبري د تاريخ او تفسير ژباړه ، د هروي حقايق الادويه، د جوزجاني حدود العالم، د بروني مسالک الممالک، د بيهقي ، ګرديزي او سيستاني تاريخونه، د ابن

(c) ketabton.com: The Digital Library

سینا دانش نامه، د بروني التفهیم، د کلیه او دمنه ژباړه ، غزنوي کشف المحبوب، د بلخي مقامات حمیدي، چهار مقاله عروضي، د ناصر خسرو سفرنامه، زادالمسافرین او وجه دین، وطواط حدایق السحر ،د نظام الملک سیاست او نور منظوم دري اثار دومره زیات دي چې دلته د ټولو نومونه لیکل یو ستونزمن کار دی، یوازې د غزنویانو په دربار کې څلور سوو تنو شاعرانو ژوند کاوه (۲۷: ۲۰۳).

د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال د بل کوم هیواد پلازمینه د افغانستان په څېر د شاعرانو د راټولیدو ځای نه وو. ځکه چې سلطان محمود غزنوي شاعران او عالمان هڅول، هغوی ته یې انعامونه ورکول او ستایل یې، د ببلګې په ډول د دري ژبې لومړنی ملک الشعرا عنصري بلخي د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال په خپل دسترخوان باندې د سرو زرو او سپینو زرو لوښي استعمالول. سلطان مسعود یو شاعر ته د یو ملیون درهم په ارزښت سوغات وباخښه. په افغانستان کې مشهورو شاعرانو لکه دقیقي، عنصري ، حنظله بادغیسي، فرخي سیستاني، سنایي غزنوي، اسدي، خیام او نورو ژوند کاوه او مهم اثار یې ولیکل. د افغانستان د ادب بنسټ د مینې ، پاکۍ ، احسان، زړورتوب، خدای پالنې او دیني اصولو پر بنسټ ولاړ و. په هر حال د اسلام له پیله بیا د غزنویانو تر وخته دري ادب پرمختګ وکړ. په دې ژبه کې عرفاني او فلسفي معناګانو ځای ونیو، چې ژبه یې لابډایه کړه. خو په افغانستان کې د ناوړو تاریخي پېښو لکه د علاوالدین جهانسوز پېښه ، د چنګیز خان ویجاړونې او د ګوډ تیمور بې حده مظالمو په پایله کې ډیر تاریخي اثار له مینځه ولاړل. کوم اثار چې ددې پېښو له زغملو وروسته پاتې دي، د ډیر لوړ ارزښت لرونکي دي. خو د بده مرغه د معماری، انځور ګرۍ او فلز کارۍ ډیری اثار هم له مینځه تللي او کوم اثار چې لاس ته راغلي ، زمونږ د هیواد او ادب ښه رابنځي. د دغو اثارو په ډله کې د بُست نامتو تاق، د بامیانو د غلغلې ښار ، د غزني څلی ، د دولت اباد څلی ، د منار جام، د هرات منار او جامع مسجد، یو شمیر حکاکي او توږل شوی مرمر، ګچ کاري، د لرګیو څخه جوړ شوي انځورونه، د لشکری بازار انځورونه، د کابل موزیم، فلزي وسایل او د خوني لوښي اثار دا ټول د دولسمې پیرۍ تر پایه پورې د افغانستان د فلز کارۍ ، انځور ګرۍ، توږل شوی ډبرې ښکلي بیلګې د کابل موزیم کې اوس هم شته ، لکه په کودوړو (خټینو لوښو کې انځورونه) کې رسم شوي انځورونه چې د ساسانیانو له دورې څخه را پاتې دي او بیلابیلې سکې هم د پام وړ ارزښت لري (۲۷: ۲۰۴).

د افغانستان د هغه وخت موسیقي، چنګ، رباب، ډول، سورنی او اتڼ و، چې دوی پرې خپله خوښي لمانځله او ګډا ګانې هم کېدلې. په افغانستان کې ظریفه او ښکلی صنایع د مدنیت د نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیلگو غوندې تر دیارلسمې پیړۍ پورې د پرمختګ په حال کې وې. هغه وخت په مسجدونو او لویو ودانیو باندې رواقونه، ګومبدي او تاخچې (تاخونه) جوړول، چې د ذوذنقې بڼه یې درلوده. به جوماتونو کې د مرمرو ډبرې د مربع او مسدس په بڼه استعمالیدلې او پخې خښتې هم کاریدلې؛ دیوالونه په ګچو ښکلی کېدل. بیا به یې په ګلانو او د هغوی په پاڼو په هندسي شکلونو ښایسته کېدل. په څنډو کې به یې به کوفي خط لیکنې کېدلې؛ کوټې به په کړوړو ګلانو سینګارېدې او د لاجوردو کرښې وربانديې ایستل کیدې. چوترې، د اوبو حوضونه، دالانونه او نور په رنګونو او انځورونو ښکلی کېدل. د حرمسرایونو او انګړونو لپاره اوچت اوچت دیوالونه به له خټو څخه په خام ډول جوړېدل. د افغانستان د ودانیو سبک د نورو اسلامي هیوادونو سره توپیردرلود. د بیلګي په توګه د غزنویانو په دوره کې له سلطنتي ماڼیو وروسته جوماتونو ته ډیره پاملرنه کېده؛ چې د غزنویانو جامع جومات ددې جوړونو ښه نمونه ده. دې جومات لوی کتابتون هم درلود. د غزنویانو په دوره کې د فلزکاری صنعت هم پرمخ تللی او ښکلی وو، به دغه دوره کې چې پورته یې یادونه وشوه، د افغانستان موسیقي هم پرمخ تللی وه او د چنګ رباب، دبلې، طبلې، شپیلی، دنبورې او نور د ساز سامان الات موجود و. ګډا او اتڼ هم عمومیت درلود. خو د خلکو دغه ذوق په دیارلسمه پیړۍ کې د چنګیز خان د یرغل له امله کلکه ضربه ولیده خو له مینځه ولاړ نه شو (۲۷:۲۰۵).

ښوونه او روزنه په افغانستان کې له اسلام څخه مخکې هم رواج درلود. په آریانا کې ویدې سرودونه او بیا وروسته اوستایې دین مینځ ته راغی. زردشتي دین هم په خپل تبلیغ او تعلیم کې مشغول و. د زردشتي دین شعار ښه وینا ، ښه عمل او ښه کړنه وه. په زردشتي دین کې د ارسطو منطق ، فلسفه، نجوم، یوناني طب او نور تدریسیدل. په هغه وخت کې د پاچاهانو درباروونه به ګڼو د ونو لاندې ول او د عبادتونو په ځایونو کې به تعلیم کېده . د لرغوني اریانا په شرقي برخو کې د بودایانو دین او قانون رواج درلود او د اسلام تر راتلو پورې یې دوام وکړ. د اسلام مقدس دین د پخوانۍ فلسفې، علم ، نجوم او منطق پرځای خلک د اسلامې علومو لکه تفسیرشریف، حدیث، فقه، صرف، نحو، ادب، تاریخ، عقاید او طب زده کړو ته هڅول. کله چې لومړی ځل اسلامي لښکرې د احنف بن قیس په مشرۍ د هجرت په ۲۲ کال افغانستان ته راغلې، او دې لړۍ ادامه پیدا کړه نو د امویانو د خلافت پر مهال د افغانستان په ځینو سیمو کې د اسلام دین خپور شو؛ هغه مهال د تدریس ځایونه یوازې جوماتونه وو؛ مدرسې هم په جوماتونو کې وې. خلک به د دینې علومو د زده کړې لپاره لیرې ځایونو ته تلل او له راتلو وروسته به یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدرسې جوړولې. د افغانستان په لويو ښارونو کې هم مدرسې او کتابتونونه جوړ شول. د سامانيانو، غزنويانو، سلجوقيانو، غوريانو او خوارزمشاهانو په وخت کې اسلامي تعليماتو پرمختګ وکړ. اسلامي عالمان لکه خواجه عبدالله انصاري، امام فخرالدين محمد رازې، امام غزالي ، مولانا عبدالرحمن جامې او نور په اسلامي نړۍ کې پيدا شول او د اسلامي تعليماتو په برخه کې يې پوره ونډه واخېسته(۱۰:۳۴-۱۱).

له اسلام د مخه هم افغانستان ځانګړی ښوونه او روزنه درلوده. چې د مذهبي، سياسي او اقتصادي اغيزو لاندې رامينځته شوې وه. په افغانستان کې د زردشتي دين تعليمات د کرنې، مالدارۍ او ښاري ژوند پر بنسټونو ولاړ وو. دوی د اهورامزدا او اهر يمن ترمينځ مجادله په حقيقت کې د رڼا او تيارې ، د خير او شر ترمينځ مجادله وه. په دوزخ او جنت يې عقيده درلوده. د افغانستان په ښوونه او روزنه باندې د ايران، يونان، هند او مرکزي اسيا د هيوادونو اغيز موجود وو. ځکه چې افغانستان د مينځنۍ اسيا په څلور لارې کې موقعيت لري. په اسلامي دوره کې د افغانستان ښوونه او روزنه نوې شوه او اسلامي ښوونې او روزنې د پخوانۍ ښوونې او روزنې ځای ونيو، خو دغه ښوونه او روزنه په يوه عمومي چوکاټ کې لکه د کلتور په شان ددين تابع وه. په اسلام کې ښوونه او روزنه د حلالو او حراموا و مذهبي دودونو پيژندل وو. ديني تعليمات په کور کې پلار، واعظ په جومات او بازار کې ، د کار لارښود استاد هټۍ کې، ښوونکې به په مدرسه کې مرشد به په خانقا کې، په دربار کې به اشرافو، د دولت په اداره کې به محاسب او منشي د ښوونې او روزنې دنده ترسره کوله. خو توپير دا و چې په مدرسه، کور او هټۍ کې د اوريدلو په طريقه ښوونه ترسره کېده ، چې شرعي احکام او ورسره به د لويانو د درناوې ښوونه هم کېدله. د روحانيونو او دولت اطاعت ته به خلک هڅول کېدل. د سختيو په مقابل کې به صبر او تحمل درسونه ورکول کېدل. زده کوونکو به لاسي صنعت هم زده کاوه. د دربار د اشرافو د تدريس ځای و. هلته به اداري اداب، تشريفات، معاشرت او رسمي زده کړه ورښودل کېده . په رسمي دفترونو کې به يو شمير زده کونکي د انشاء، محاسبې او دفترداری په چارو کې روزل کېدل، چې وروسته به بيا د دولت په ادارو کې په کار ګمارل کېدل. ښکلی خط، عربي او دري ليک د هغوی لپاره د لياقت معيار و(۲۷:۲۰۷).

په جوماتونو او مدرسو کې نظري ښوونه او روزنه پرمخ وړل کېده . په لومړي پړاو کې د قران لوستل، د عقايدو، د حرامو او حلالو شرحه، د دري ژبې ليکل او لوستل يې مهمه موخه وه. په دويم پړاو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دري ژبه او ادب، عربي ژبه ، منطق، الهي حکمت، فلسفه، طب، رياضي او نجوم راتلل. لوړی زده کړې (د مولوي توب درجې ته رسيدل) په عربي ژبه وې، چې عقلي او نقلي علوم پکې راتلل. خو وروسته زده کړې په ادبي، شرعي علومو (فقه)، حديث، تفسير، عقايدو، څه ناڅه په طب او نجوم پورې را ايساري شوې وو او نور علوم يې شاته کړل. تحصيل يوازې په ښارونو او لويو کليو پورې ټرلی و، خو اشرافو له نظري زده کړو پرته د آس ځغلولو، غشي ويشتلو، ښکار او نورې لوبې هم زده کولې. د افغانستان د ښوونې او روزنې پايله د يوې صبرناکې، قانع او کارکوونکې ټولنې کې رامينځ ته کول وو، چې د روحانيونو او دولت په اصالت يې عقيده درلوده او ټولې پيښې يې حتمي او ازلي بللې. دغه ډول روحيه د چنګيز خان له يرغل وروسته نوره هم کلکه شوه او تر اوسه پورې لا پاتې ده. په افغانستان کې د ښوونې او روزنې دغه تګلاره زياتره د حاکمې طبقې د ګټو د ساتلو په خاطر وه، ترڅو مرکزي حکومت قوي شي او په افغانانو کې يې د استعماري قوتونو پر ضد روحيه پياوړې کړي، د چنګيز خان د يرغل پرمهال دولتي ځواک له مينځه تللې و، په ټول هيواد کې خلکو د چنګيز خان په مقابل کې مقاومت وکړ، خو نور ملتونه په اسانۍ سره چنګيز خان ته تسليم شول. له چنګيز خان اوه سوه کاله وروسته افغانانو، د انګريزانو په مقابل کې پرته له دولته مقاومت وکړ. په افغانستان کې د ښوونې او روزنې پواسطه خلک صبر، زغم، قناعت او موجودې وضعې سره د جوړ جاړۍ په روحيه تربيه کېدل. له بلې خوا هغه وخت له بيوزلۍ سره سره خلکو په ژوند کې له ثقافت سره هم مينه درلوده. په غم او خوښۍ کې يو د بل سره شريک وو، په ډله ايزه توګه يې يو له بل سره مرستې کولې. ځوانمردي او احسان پيژندنه يې له اتلولۍ او اتل پالنې سره يو ځای عادت او ځانګړتيا وه. سره له دې چې خلک بيسواده وو، خو د علماو او مشرانو يې ډير درناوې کاوه. په وعده يې وفا کوله، له بې وزلو سره يې مرسته کوله(۲۷: ۲۱۰).

خو دغه فرهنګ، ادب ، ښوونې او روزنې د بهير او پرمختګ مخه د داخلي اختلافاتو او د چنګيز خان د يرغل په پايله کې ډپ شوه ؛ يو شمير فرهنګي اثار هم د دغو جګړو په پايله کې له مينځه ولاړل او افغانستان د تاريخ په بيلابيلو وختونو کې د استعماري ځواکونو د يرغل او جګړې له امله ډير زيان وليد او د هيواد د پرمختګ مخه لاپسی د خنډ او خنډ سره مخ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

افغانستان د لرغوني تمدن او فرهنګ لرونکی هيواد په توګه د ګاونډيو هيوادونو سره ډېر نږدی کلتوري او سوداګريزه اړيکې درلودلې. د اسلام د مبارک دين له خپرېدو او په افغانستان کې د خپلواکو اسلامي دولتونو له جوړېدو وروسته د طاهريانو، صفاريانو، غزنويانو او غوريانو د واکمنيو پرمهال نه يوازې يې خپل کلتور وساته بلکې يوه لويه امپراتوري يې تاسيس کړه. د هند او ايران ډيرې برخې يې په خپل قلمرو کې شامې کړې. ددې هيواد د هر ښار اوسيدونکو د چنګيز د لښکرو په مقابل په ميړانه دفاع وکړه. د هيواد ډيرو ښارونو د چنګيز د يرغل په پايله کې ډير زيان وليد.

د خپلواکو اسلامي دولتونو د واکمنيو پر مهال د افغانستان خلک په دريو طبقو ويشل شوي وو. لومړی طبقه فيوډالان، اشراف، ملکان او روحانيون وو چې په ګډه يې حاکمه طبقه جوړوله. دويمه طبقه منځنۍ ښاري طبقه وه چې سوداګر، مامورين او کسبه کاران پکې شامل وو. دريمه طبقه بزګران وو. فيوډالي (ځمکه والي) سيستم تر ډيره وخته پورې په افغانستان کې دوام وکړ. له بزګرو څخه درانده ماليات اخېستل کېدل، خو لومړۍ طبقه چې ډېره شتمني يې هم درلوده له ماليې څخه معاف وو. په توليد کې دريمې طبقې ډېره ونډه درلوده. په کليو کې د بزګرو دنده د ځمکې کرنه او د څارويو روزنه وه. په دغه دوره کې کرنې او د څارويو روزنې پرمختګ وکړ. د وګړو اقتصاد په کرنې سربيره پر سوداګرۍ باندې ولاړ وو، چې د افغانستان سوداګري به له ايران، چين او ماورالنهر سره ترسره کېده. افغانستان د چين، پارس او ماورالنهر دولتونو ترمينځ د سوداګريز مرکز په توګه موقعيت درلود. د وريښمو مشهوره لار له دې هيواد څخه تېرېدله. افغانستان څخه مختلف جنسونه لکه خرما، تارينې رسۍ، نخي ټوټې، وريښمينې روجای ګانې، غوا ګانې، پنير، ممیز، پوټکی او نور شيان صادريدل.

په افغانستان کې لرغونی ښارونه لکه بلخ، بست، هرات، غزني، نيمروز پرمختګ وکړ. په هغه وخت کې د پاچاهانو دربار ډېر لګښت درلود.ځکه چې په دربار کې ګڼ شمير مرئيان، خدمتګاران، شاعران، افسران، طبيبان، ستوري پيژندوکي، فال کتونکي او مامورين موجود وو. د پاچا په دربار کې به لوی ګلداره چيني لوښي موجود وو. شهزادګانو به قيمتي چينايي خولۍ او غټې حاشيه داری لونګۍ پر سر وې. د سروزرو ملاوستنی به يې تړل او مهرونه به يې په فيروزي ګوتمې کې وو. د شهزادګانو موزي به سرې وې او ښه خواړه به يې خوړل. قضايي ادارو به قضيې د اسلامي حقوقو سره سم په ډېر ګړندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول په یو پړاو کې پرته له استیناف څخه فیصله کولې. وزیران او لوړ پوړي چارواکې هر یو په لیکنو کې د غټو القابو او عنوانونو لرونکي وو. لښکر یې له دوه برخو څخه جوړ شوی و، یو یې سپاره او بل یې پلي وو. په دوی کې یو شمیر یې دایمي وو او یو شمیر یې اجیران او مرئیان وو. د جګړې پرمهال به حشري پوځ هم ورسره یو ځای کېده. سرتیرو په غشې، لیندی، نیزه او منجنیق وسلې درلودې.

د غزنویانو او غوریانو امپراتوري چې د پراختیا په لحاظ یې په سیمه کې ساری نه درلود؛ د علم او فن لوړ پړاو ته رسیدلې وه. د اسلام مقدس دین پخواني زردشتي او بودایي دینونه ختم کړل او د خلکو تربیت یې په مسجدونو کې پیل کړ. د افغانستان د فرهنګ د انتقالولو لپاره یوه مهمه وسیله سوداګري وه. د افغانستان علم، فرهنګ او ادب له اسلام د مخه دورې په پرتله د اسلام د مقدس دین له خپرېدو وروسته ډېر پرمختګ وکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. په افغانستان کې د اسلام له خپرېدو مخکې ښوونه او روزنه موجوده وه؟

۲. په دولتي اداره کې به له کومو روشونو څخه ګټه اخېستل کېده ؟

۳. په دربار کې اشرافو ته څه ډول ښونه او روزنه ترسره کیدې؟

۴. په افغانستان کې د اسلام د مقدس دین له خپرېدو وروسته به زده کړې چیرته کېدې او کوم علوم زده کوونکو ته ښودل کېدل؟

۵. د چنګیز خان یرغل د افغانستان د کلتوري اثارو په له مینځه وړلو کې کومې منفي اغیزې درلودې؟

٦. ایا د غزني په دربار کې د دیني علماو د روزنې لپاره کوم مرکز موجود و؟

۷. تصوف څه ته وایي؟

۸. سلطان محمود غزنوي په هند کې د اسلام د سپیڅلي دین په خپرېدو کې څه ونډه درلوده؟

۹. د ترکومه وخته عربي ژبه د افغانستان رسمي ژبه وه؟

۱۰. په زردشتي دین کې څه شی تدریس کېده ؟

۱۱. د زردشت شعار څه و؟

۱۲. د اسلامي دورې په ماڼیو کې کوم سبک څخه کار اخېستل کېده ؟

۱۳. په جوماتونو کې کوم علوم تدریس کېدل؟

۱۴. په اسلامي ښوونه ګې د کومو علومو په تدریس باندې ډېر تاکید کېده ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړنی نښلونه

د غوریانو د واکمنې پرمهال جوړې شوی تاریخي ودانی او کلاګانی

په لرغونی غور کې ډیرې کلاګانی د غوریانو د واکمنی پرمهال جوړې شوی، چې د پردیو په مقابل په دفاع کې ستر رول درلود. دغه کلاګانی او تاریخي ځایونه په لنډ ډول معرفي کوو.

1. د مندیش کلا: د مندیش کلا یوه جګه او مستحکمه کلا ده، چې د مندیش د زار مرغ په غره کې پرته ده. ددې کلا بنسټ بسطام ایښې و. د مندیش کلا د غوریانو له برمه ډک فرهنګي او سیاسي ښار نوم دی چې د غزنویانو په واکمنې کې د سیاسي بندي خانی په توګه ترې ګټه اخیسته.
2. د فیروز کوه استحکامي کلا: د غور د پاچاهانو پلازمینه وه. فیروز کوه کلا د فیروز کوه د غره په شمال کې د ورشاد په سیمه کې د غور د پاچاهانو په زمانه کې جوړه شوی ده. کله چې ملک قطب الدین محمد خپل وطني لقب (غرشاه) چې په عربي لیکنو په ملک الجبال بدل کړ، وپتیله چې یوه پخه کلا چې د شاهي دربار سره مناسب وي اباده کړي په ٦١٧ هـ ق د چنګیزخان په لښکر کشیو کې ورانه شوه.
3. خیسار کلا: د خیسار کلا هم د غور د نښکلو کلا ګانو څخه شمیرل کیږي. دغه کلا د خیسار د غره په لویدیځو لمنو کې د هوارې ځمکې څخه څلور متره جګه ودانه شوی ده، چې اوس د قیصار په نوم یادیږي. د فراه ولایت د پرچمن ولسوالی کې په یو قریه بدله شوی ددې کلا بنسټ سلطان غیاث الدین ایښې دی.
4. کالیون کلا: دا کلا هم د غور له مستحکمو کلا ګانو څخه ده، چې د چنګیز خان د یرغل پرمهال ویجاړه شوه (۴۰: ۹۵).
5. فیوار کلا: دغه کلا د غرجستان او مادین ترمینځ موقعیت لري او د بهاوالدین سام له خوا په ۵۴۴ هـ ق کال د غور په غرونو کې جوړه شوی ده چې د چنګیز د یرغل پرمهال په ٦١٧ کې ویجاړه شوه.
6. د سیفرود کلا: دا کلا سلطان بهااولدین سام ابن حسین جوړه کړی و. مغولي لښکرو ددغو کلا ټول خلک ووژل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

7. د تولک کلا: دغه کلا د غشو ویشتلو له پاره شپږ تیر کشونه درلودل. امیر نصر د تولک کلا له پاسه د اوبو حوض جوړ کړی و چې شل په شلو کې سور یې درلود او اوبه ترې تیرېدلې نه شوې(۹۶: ۴۰-۹۷).
8. اهنګران: دغه ښار ګوتې تر ۴۰۱ هـ ق کال پورې د محمد سوري پلازمینه وه، چې د سلطان محمود غزنوي په واسطه فتح شوه. دغه ښار د هرات ولایت په ۲۶۰ کلیومترې د چغچران لویدیځ ته پروت دی چې اوس هم په دې نامه یادیږي. نوموړی ښار د کاسې ۲۲ کلیومترې کې د لویدیځ لورې، د هریرود په کین اړخ ۵۰ مترې کې د خاورې د غونډۍ پر سر یې کنډوالی شتون لري.
9. زاني : د غور د پاچاهانو مهالنی پلازمینه و، چې اوس د یوې قریې بڼه خپله کړی. د تیوري د قریې ۵۳ کیلو مترې کې سهیل ته پرته ده. فرانسوي جنرال فریه په ۱۸۴۵ ز کال د لټون پرمهال دغه کنډواله د غوریانو پلازمینه ګڼلی ده.
10. زمینداور: د غور د ولایت په جنوب او د هلمند په شمال کې موقعیت لري. د غور د واکمنانو ژمنی پلازمینه وه، په ځانګړې ډول د سلطان غیاث الدین (۵۵۸-۵۹۹ هـ ق) په وخت کې ددغه ځای څخه د پلازمینې په توګه ګټه اخېسته.
11. په بامیانو کې د غلغلې ښار: په بامیانو کې د غوریانوپلازمینه د غلغلې ښار وه، چې د ۵۴۰- ۶۱۰ هـ ق کال پورې غوریانو په بامیانو کې واکمني وکړه. دغه ښار په ۱۲۱۲ ز کال د چنګیز خان د فوځونو له خوا له خاور سره خاورې شوې. ددې ښار کنډوالې د بوداغټې مجسمې ته مخامخ په یوه لوړه تپه قرار لري. په ۱۹۳۰ ز کال ددې غونډۍ څخه تاریخي اثار لاس ته راغلې او د کابل موزیم د بامیانو په خونه کې خوندي دي (۲۹: ۱۳۳-۱۳۴).
12. دولت یار - چغچران - جرماس او استیه

دولت یار : اوس د چغچران د عمومي سړک پر سر یوه قریه ده.

چغچران: اوس هم د غور ولایت پلازمینه ده.

جرماس: د غوریانو د واکمني پرمهال ډیره مشهوره وه. اوس د چغچران لویدیځ ته په ۲۳ کیلو مترې کې یو قریه د جرماس په نوم موجود ده.

کاسی: د چغچران شمال ته واقع ده.

استیه: دغه کلا اوس هم په خپل نوم د منار جام جنوب ته واقع ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیوره او پسابند:

تیوره: د غور ولایت له لرغونو او تاریخي ښارونو څخه یو ښار دی، چې پخوا د غوریانو سیمه ایزه پلازمینه وه. هیرودت دغه ښار تسیپاره په نوم یاد کړی. تیوره اوس مهال د غور د ولایت یوه ولسوالې ده چې ۵۱۱۵ کیلو متر مربع مساحت لري.

پسابند: دا هم د غور یو تاریخي سیمه ده. اوس د غور د ولایت یو ولسوالی ده(۱۳۷:۲۹-۱۳۸).

د غور نورې کلاګانې

ددې دپاره د غور ټولې کلاګانی چې د غوریانو د واکمنی پرمهال موجود وې چې ځینې یې توضیح شو او ځینې یې پاتی دي دلته به یې یوازې نومونه واخلو.

د اهنګران کلا، داستیه کلا، زاني کلا، د زنینداور (زمینداور کلا)، د بامیانو کلا (غلغلی کلا) ، د غزني کلا، د برکوشک کلا، خول ماپی (قلعه سنګي یا سنجیه)، دتیري کلا (ددې کلا نامتو قهرمان المار پښتون و)، د کهیرا کلا (ددې کلا نامتو قهرمان شعب افغان و)، د دوکې کلا(ددې کلا نامتو قهرمان سندان و)، دخاسک کلا، دکجوران کلا، دایشارکلا، دوالشتان کلا، د تمران کلا (۴۰: ۹۷-۹۸).

د تګانی کوټ کلا، د شهرک کال ، د کاسی کلا، سور سنګ کلا (شیرسنګ کلا)، د فیروز کلا، د ګزیو کلا، د ساجی کلا، د تیرد هند کلا، د بندراو کلا، د بلدوان کلا، د کوهنیز کلا (کوهیش کلا)، د سبکجی کلا، د خوست کلا، د ایشیار کلا، د فخراباد کلا، د بشلنګ کلا، د خوربین کلا، د خلج کلا، د روزګاران کلا، د قره باغ کلا، د دولت یار کلا، د چغچران کلا، د چهل اباد کلا، د چاردري کلا، د جوزدری کلا، د یامان کلا، د پساوند کلا، د ورشک کلا، د بشوره کلا (پشوره کلا)، د سرمژګان کلا، د برونډ کلا، د حصادره کلا، د ګرزیوان کلا، د درنګ کلا، د لاغري کلا، د ساخان کلا، د نای کلا، د مریخ کلا، د کوه سنګ کلا، کچی ګرد کلا، د خطیف کلا، د حصارتو کلا (۴۰: ۹۹-۱۰۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويمه نښلونه

د غزنويانو په دربار کې د دري ژبې د ځينو شاعرانو لنډه پيژندنه

نوموړی نښلونه د غزنويانو د واکمنۍ له فرهنګي فعاليت سره اړيکي لري.

۱. ملک العشراء عنصري : نوم حسن او په ابوالقاسم يې شهرت لاره؛ د پلار نوم يې احمد او د زيږيدو ځای يې بلخ و. عنصري د ويناوالو استاد و؛ د هيواد له سترو ويناوالو او شاعرانو څخه دی؛ د عنصري له ويناو څخه څرګنديږي، چې نوموړی د بلخ د اوسيدونکی و او په ځوانۍ کې د سلطان محمود خدمت ته راغلی دی (۱۴:۷۵۵).

۲. امير فرخي: نوم يې علي کنيت يې ابوالحسن، تخلص يې فرخي و، د پلار نوم يې جولوغ او د سيستان په يوه بزګره کورنۍ کې يې سترګی نړۍ ته غړولی دی. نوموړی په ځوانۍ کې د امير چغاني پواسطه د غزني دربار ته لار موندلی ده. فرخي يو پياوړی ويناوال و؛ د نښې قريحې او قلم خاوند و(۱۴:۷۵۹).

۳. د منصور زوی عسجدي مروزي: عسجدي مروزی، ځينې د مرو رود او ځينو په وينا د هرات اوسيدونکی دی، نوموړی له سترو شاعرانو څخه دی چې تل له فرخي او عنصري سره په يو کتار کې ياد شوی. نوموړی د سلطان محمود په دربار کې روزل شوی او د سلطان محمود غزنوي پواسطه د سومنات د فتحې په اړه يې يو قصيده هم ويلې ده.

۴. استاد ابوالحسن علي بهرامي سرخسي: د غزني د دربار له خورا نوميالیو شاعرانو او پوهانو څخه دی؛ په عروض و قافيه کې يې رساله ليکلی دی؛ له دې پرته نور اثار يې هم ليکلي دی.

۵. محمد بن محمد بدايعي بلخي: ده خپل شعرونه په ترنم کې ويلي، د هغه ارزښتمن اثر د نوشيروان پندونه دی چې منظوم کړی يې دی.

٦. ابو محامد محمد بن عمر جوهر زرګر هروي: هغه د سلطان محمود ستاينه کوله، کله به په غزني او کله به په خپل اصلي استوګن ځای (هرات) کې اوسېده، نوموړی تر ۴۴۴ هـ ق پورې ژوندی و(۱۴:۷٦٦-۷٦۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷. حکیم ابوالقاسم فردوسي: حکیم ابوالقاسم فردوسي، له شک پرته لوی شاعر او نومیالی حکیم دی. د هغه شهنامه نه یوازی د فارسي ژبې ، بلکې د بشریت شهکار ګڼل شوی. نوموړی د طوس اوسیدونکې، شهنامه د ختیځ ستر واکمن یمین الدوله محمود غزنوي په وینا په غزني کې لیکلی ده.

۸. منوچهري : نوم یې احمد، کنیت یې ابوالنجم، تخلص یې منوچهر او د پلار نوم یې قوصې دی . ځینې نوموړی د بلخ او ځینې د دامغان ګڼي. په ۴۱۱ هـ ق د سلطان محمود دربار ته رسیدلی دی. ده ته د عزت په سترګه کتل کېدل؛ نوموړی د هغه دربار د ملک الشعراء او عنصري ډیره ستاینه کړی ده،خو دې پخپله دسلطان مسعود ددربار شاعر او دهغه یې ډیره ستاینه یې کړی ده (۷۶۹:۱۴-۷۷۰).

د موضوع د اوږدیدو څخه د مخنیوی په خاطر یوازې د نورو شاعرانو د نومونو په لیکنه بسنه کوو. زینبي علوی محمودي؛ ابوالخرج اوني، سید محمد بن ناصر علوي غزنوي، سید حسن غزنوي، ابوالفضل مسرور بن محمد خالقاني، منشوري سمرقندي، صدر اجل ملک الکتاب، د احمد بلخي زوی ابوسراقه عبدالرحمن، ابو محمد عبدالله بن محمد (چې په اوده بلخي مشهور و)، ابوالمظفر بن ابراهیم بن علي پنجشیري، ابو عبدالله روزیه بن عبدالله تکتي لاهوري، مسعود رازي، مظفر پنجدهي، کوکبی مروزي، ابوالمجمد مجدودستالي، غزنوي ، مختار غزنوي او نور (۱۴: ۷۸۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

درپيمه نښلونه

د غزنويانو د واکمني پرمهال مروجې سکې

دا نښلونه د کتاب د اتم څپرکی له اقتصادي برخې سره تړاو لري. په هغه څپرکي کې د درهمو څخه بحث شوی، دلته مونږ يوازې د غزنويانو له خوا ضرب شوی سيکو په اړه لنډ معلومات ليکو.

سبکتگين

الف: د سروزرو سکې

ضرب ځای: هرات ۳۸۵ هـ ق

وزن: ۴ گرامه، قطر :۲۴ ملي متره.

د سکې مخ : ناصرالدين والدوله سبکتگين

د سکې شاه: الله، الطابيع الله - الملک المنصور نوح بن منصور

د سکې لمن ليک : هذا الدينار بهرات سنه خمس وثما نين و ثلثمائة

ب: د سپينو زرو سکې :

وزن: ۳،۱ گرام، قطر ۱۸ ملي متره

د سکې مخ: الطابيع لله

د سکې شا: لله- نوح بن منصور- سبکتگين

د سکې لمن ليک : سنه ثلث و سمانين وثلثمائة (۱۴: ۷۱۳).

يمين الدوله سلطان محمود غزنوي

الف: د سروزرو سکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ نمبر: ضرب ځای غزني، ۴۰۴ هجري

وزن: ۳،۹ گرامه، قطر :۱۵ ملي متر

د سکې مخ: القادر

د سکې شا: لله يمين الدوله و امين امله - ابوالقاسم

۲ نمر: ضرب ځای : غزني، ۴۱۷ هجري

وزن: ۴،۳ گرامه، قطر : ۲۵ ملي متر

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: يمين الدوله - امين المله- محمود

۳ نمبر : ضرب ځای: هرات

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله- يمين الدوله وامين المله - نظام لدين ابوالقاسم

۴ نمبر: ضرب ځای : هرات

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله يمين الدوله، امين المله، نظام الدين ابوالقاسم

۵ نمبر : ضرب ځای : نيشاپور، ۳۹۰ هجري

وزن: ۴،۹ گرامه، قطر : ۲٦ ملي متره

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله، الامير سيد يمين الدوله و امين المله ابوالقاسم ولی امير المومنين

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦ نمبر :

وزن: ١،٧ گرامه، قطر : ٢٠ ملي متره

د سکې مخ: لا اله الا الله وحده، يمين الدوله محمود

لمن ليک: سجستان سنه آثين و ثسيحن وثلثمائة

د سکې شا: القادر بالله

لمن ليک : لا اله الا لله وحده لا شريک له

ب: د سپينو زرو سکې

١ نمبر: ضرب ځای : لايقر ، قطر : ٢١ ملي متره

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله، يمين الدوله وامين المله محمود بن سبکتگين.

٢ نمبر: ضرب ځای بلخ ، ۴٢٠ هجري

وزن: ٢،٨ گرامه، قطر:٢٢ ملي متره

د سکې مخ: عدل

د سکې شا: ابوالقاسم يمين الدوله محمود (١۴: ٧١۴-٧١۵).

سلطان مسعود

الف: د سرو زرو سکې

١ نمبر: ضرب ځای : هرات. ۴٢٢ هجري

د سکې مخ: الناصر الدين ، القادر بالله، مسعود، الله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکې شا: امنستقم من اعداء الله، ظهير خليفة الله، ابو سعيد.

۲ نمبر: ضرب ځای: غزني، ۴۲۳ هجري

وزن: ۳،۷ گرام، قطر : ۲۲ ملي متره

د سکې مخ : القادر بالله

د سکې شا: القايم بامرالله ناصر دين الله ابوسعيد

۳ نمبر:۴۲۳ هجري

د سکې مخ : لايقر

د سکې شا: الناصر الدين الله ظهير خليفة الله مسعود بن محمود

۴ نمبر: ضرب ځای : نيشاپور، ۴۲۲ هجري

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله- ناصرالدين الله حافظ عبادالله مسعود

ب: د سپينو زرو سکې

۱ نمبر: ضرب ځای : بلخ، د ۴۲۱ او ۴۲۲ هجري کلونو ترمينځ

د سکې مخ: عدل، القادر بالله

د سکې شا: لله.... عليه السلام مسعود(۱۴: ۷۱٦).

شهاب الدوله سلطان مودود

الف: د سپينو زرو سکې

۱ نمبر: د سکې مخ: رجب، عدل

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکې شا: القايم بامرالله، شهاب الدوله مودود

۲ نمبر: د سکې مخ: عدل، القايم بامرالله

د سکې شا: القايم بامرالله، شهاب الدوله مودود

ب: د زيړو سکې

د سکې مخ: القايم بامرالله

د سکې شا: الدوله.... ابوالفتح مودود

عبدالرشيد

الف: د سروزرو سکې

وزن: ۲،۸ گرام، قطر : ۲۵ ملي متره

د سکې مخ : القايم بامرالله

د سکې شا: لله ، عزالدوله و زين المله، شرف الله، عبدالرشيد (۱۴: ۷۱۷).

طغرل نمک حرام

الف: د سپينو زرو سکې

وزن: ۳،۳ گرام، قطر : ۱۹ ملي متره

د سکې مخ: فتح .... بامرالله

د سکې شا: لله قوام الدوله ابوسعيد، طغريل

فرخ زاد

الف: د سروزرو سکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضرب ځای: غزني، ۴۴۴ هجري

وزن: ۴ گرام، قطر : ۲۴ ملي متره

د سکې مخ: القايم بالله

د سکې شا: فر، جمال الدوله وکمال المله فرخ زاد بن مسعود.

ب: د سپينو زرو سکې

وزن: ۳،۳ گرام، قطر : ۱۹ ملي متره

د سکې مخ: عدل، القايم بالله

د سکې شا: ابوشجاع فرخ زاد بن مسعود (۱۴: ۷۱۸).

سلطان ابراهيم

الف: د سرو زرو سکې

وزن: ۴،۸ گرام ، قطر: ۲۵ ملي متره . ۴۵۵ هجري

د سکې مخ: لا اله الا الله وحده لاشريک له- القايم بامرالله

د سکې شا: ظفر، سفير الدوله و ضهير المله ، ابراهيم

ب: د سپينو زرو سکې

۱ نمبر: وزن : ۲،۹ گرامه، قطر :۱۸ ملي متره

د سکې مخ: الله، القايم بامرالله، نصيري.

د سکې شا: طهير الدوله ، الملک ابراهيم

۲ نمبر: وزن : ۳ گرامه، قطر : ۱۹ ملي متره

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکې مخ: القايم بامرالله

د سکې شا: محمد رسول الله، طهير الدوله الملک ابراهيم نصيري.

۳ نمبر: وزن: ۳،۳ گرامه، قطر: ۱۹ ملي متره

د سکې مخ: القايم بامرالله، ملک الاسلام نصيري

په لمن ليک کې : الملک لله

د سکې شا: السلطان الاعظم - قيد الملوکه، سيد السلاطين ابراهيم

دريم مسعود

الف: د سپينو زرو سکې

وزن: ۳،۸ گرامه، قطر :۱۹ ملي متره

د سکې مخ: لله، محمد رسول الله المسظهر يميني (؟)

د سکې شا: ابوسعيد... الاعظم ، القادم بامرالله القايم بحجت الله مسعود

لمن ليک : الملک الموید علاولدوله

بهرام شاه

الف : د سپينو زرو سکې

وزن: ۳،۳ گرامه، قطر : ۱۸،۹ ملي متره

د سکې مخ: لله المستر شل بالله، عزالدوله سنجر

د سکې شا: ..... (؟) السلطان الاعظم يمين الدوله بهرام شاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورته معلومات د کابل موزیم د لرغونو اسلامي سیکو لړ لیک اثر څخه چې لیکوال یې دومي نیک نښودلی دی او په ۱۹۵۳ ز کال په دمشق کې چاپ شوی، اخیستل شوی دی (۱۴ : ۷۱۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورمه نېبلونه

د طاهريانو، صفاريانو، سامانيانو او غزنوي واکمنانو د واکمنيو د مهمو پېښو کرنولوژي		
شمیره	هجري قمري کال	پېښې
۱	۲۰۴	د اسد بن سامان د زامنو تقرر: نوح د سمرقند په حکومت، احمد په فرغانه کې، یحیی په چاچ (تاشکند) او الیاس په هرات کې
۲	۲۰۵	د طاهر بن حسین انتصاب (مقررول) د خراسان په حکومت
۳	۲۲۷	نوح بن اسد مړینه
۴	۲۳۷	د بُست په حکومت باندې د یعقوب لیث صفاري واکمن کېدل
۵	۲۴۱	د یحیی بن اسد مړینه
٦	۲۴۲	د الیاس بن اسد مړینه
۷	۲۴۹	د احمد بن اسد مړینه
۸	۲۵۳	د یعقوب لیث په لاس د هرات، بلخ او بامیان فتح کېدل
۹	۲۵۹	د یعقوب له خوا د محمد طاهر ماتې
۱۰	۲٦۰	د یعقوب په لاس د طبرستان فتح، د نصر بن احمد په لاس د بخارا فتح او خپل ورور اسمعیل ته د هغې سپارل
۱۱	۲٦۵ د شوال ۱۴مه	د یعقوب مړینه
۱۲	۲٦۷	د الپتگین پیدایښت
۱۳	۲۷۵	پر بخارا د احمد بن نصر یرغل
۱۴	۲۸۵	اسمعیل بن احمد ته د احمد بن فریغون بیعت
۱۵	۲۸۷	د اسمعیل بن احمد په لاس په بخارا کې د عمرو لیث ماتې
۱٦	۲۹۵ د صفری ۱۴ مه	د اسمعیل بن اسد مړینه
۱۷	۲۹۸	د احمد بن اسمعیل په لاس د سیستان د حکمران معدل بن لیث ماتې
۱۸	۲۸۷	د احمد بن اسمعیل په لاس د سیستان د حکمران عمرو بن لیث ماتې
۱۹	۳۰۱ جمادی الثانی ۲۳ مه	د احمد بن اسمعیل مړینه. (۳۷: ۳۰٦).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰	۳۰۹	د سیستان پر حکومت د احمد بن محمد صفاري مقرري.
۲۱	۳۳۱	د سبکتګین پیدایښت
۲۲	۳۴۳ د ربیع الثاني ۱۹ مه	د نوح بن نصر مړینه
۲۳	۳۴۵	د الپتګین په لاس د بکر بن ملک وژل کېدل
۲۴	۳۴۸	د الپتګین لخوا د سبکتګین ابتیاع
۲۵	۳۴۹	پر نیشاپور باندې د الپتګین حکمراني
۲۶	۳۵۰ د شوال ۱۱ مه	الملک بن نوح مړینه
۲۷	۳۵۰ ذیحجه	بخارا باندې د الپتګین یرغل
۲۸	۳۵۱ ربیع الاول ۱۵ مه	د الپتګین په لاس د منصور بن نوح د جنرال ماتې
۲۹	۳۵۱ د ذیحجې ۱۳مه	په غزني باندې د الپتګین واکمني
۳۰	۳۵۲	د الپتګین په لاس د منصور بن نوح د جنرال ابوجعفر ماتې.
۳۱	۳۵۲ د شعبان شلمه	د الپتګین مړینه او د هغه د زوی ابواسحق په تخت کیناستل
۳۲	۳۵۳	د احمد بن نوح مړینه او د هغه د زوی خلف په تخت کیناستل
۳۳	۳۵۴ د شوال ۲۷مه	د ابو ابراهیم اسحق په لاس د ابوعلي لاویک ماتې
۳۴	۳۵۴	د خلف په غیاب کې په سیستان باندې د طاهر بن حسین واکمني
۳۵	۳۵۵ د ذیقعدې ۲۵مه	د ابواسحق ابراهیم مړینه او د بلکاتګین پاچا کېدل
۳۶	۳۶۱ د محرم لسمه	د سلطان محمود پیدایښت
۳۷	۳۶۵	د بلکاتګین مړینه او د پریتګین په تخت کیناستل
۳۸	۳۶۶	د منصور ابن نوح مړینه او د هغه د زوی پاچا کېدل.
۳۹	۳۶۶	د پریتګین خلع کېدل. (۳۷: ۳۰۸).
۴۰	۳۶۶ د شعبان ۲۷ مه	د غزني په تخت د سبکتګین کښیناستل

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۱	۳۷٦	د سبکتګین په لاس د جیپال ماتې او په یرغمل ډول د سخپال پاتې کېدل.
۴۲	۳۸۰	د غزني په کلا کې د محمود بندي کېدل د سبکتګین له خوا
۴۳	۳۸۲ محرم	سیر جان ته نژدې د عمرو بن خلف ماتې
۴۴	۳۸۴ د رمضان ۱۵مه	د سبکتګین او محمود له لوري د ابوعلي سیمجوری ماتې؛ سبکتګین ته د نوح بن منصور له خوا د بلخ سپارل او د ناصر الدوله لقب ورکول. محمود ته د خراسان د پوځ د مشري ورکول او د سیف الدوله د لقب ښښل.
۴۵	۳۸۵ ربیع الاول	د سبکتګین او محمود له خوا د ابوعلي سیمجوری او فایق ماتې خوړل.
۴٦	۳۸۷ د رجب ۱۳مه	د نوح بن منصور مړینه او د هغه د زوی ابوالحارث په تخت کښیناستل
۴۷	۳۸۷ شعبان	د سبکتګین مړینه او د هغه د زوی اسمعیل سلطان کېدل
۴۸	۳۸۸ ربیع الاول	د محمود له خوا د غزني د کلا نیول او د اسمعیل نیول کېدل او په تخت د محمود کښیناستل.
۴۹	۳۸۸	په فوشنج د خلف واکمن کېدل او بیرته د هغه پریښودل؛ د محمود د تره بغراجق مړینه .
۵۰	۳۸۹ د صفری۱۲ مه	د ابوالحارث منصور بن نوح لری کول او پر ځای یې د هغه ورور ابوالفواراس عبدالملک په تخت کینول
۵۱	۳۸۹ جماادی الاول ۲۷ مه	د محمود له خوا عبدالملک ته ماتې ورکول په مرو او د خراسان نیول، د غرجستان مشر په توګه د محمود پیژندنه او جوزجانان ته د اسمعیل ورتګ.
۵۲	د ۳۸۹ شعبان	د فایق مړینه
۵۳	د ۳۸۹ د ذیقعدی لسمه	په بخارا د ایلک خان واکمن کېدل او د عبدالملک بندي کېدل
۵۴	۳۹۰محرم	ایلک خان ته د محمود له خوا د یوه هیئت لیږل
۵۵	۳۹۰	د لغمان پر ځینو کلاوو د محمود واکمن کېدل
۵٦	۳۹۱ شوال	هند ته د محمود روانیدل؛ د نصر له خوا د نیشاپور پریښودل
۵۷	۳۹۱	د محمود لاس ته د واثق لویدل او د هغه بندي کول. (۳۷: ۳۱۲).
۵۸	۳۹۲	د جیپال ماتې او بندي کېدل او د محمود قلمرو سره د ویهند یو ځای کېدل.
۵۹	۳۹۳	له غزني څخه د سیستان خواته د محمود ورتګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦٠	٣٩٣ ذيقعده	د سيستان خواته له غزني څخه د محمود خوځيدل
٦١	د ٣٩٣ د ذيحجې پنځلسمه	د محمود له خوا د سيستان د شورشيانو ماتول. د سيستان په حکومت د نصر مقررول
٦٢	٣٩٣	د جيپال مړينه او د هغه د زوی انندپال په تخت کيناستل
٦٣	٣٩٥	له غزني څخه بهتندې ته د محمود تگ او د بهتندې د راجه (بيجی رای) شکست او مړينه
٦۴	٣٩٥	غزني ته د محمود بيرته راتگ
٦٥	٣٩٦	د سند پر غاړه د آنند پال ماتې
٦٦	٣٩٦	پر خراسان د ايلک خان يرغل
٦٧	٣٩٧	له خراسان څخه د ايلک خان د پوځ شاته تلل او وتل
٦٨	٣٩٨ ربيع الثاني ٢٣ مه	پر خراسان د ايلک خان دوباره يرغل او د (کتر) په ميدان کې د هغه ماتې
٦٩	٣٩٨	د سخپال بغاوت او د محمود له خوا د هغه ماتې او بندي کېدل
٧٠	٣٩٩ د ربيع الثاني ٢٩ مه	د آنند پال په وړاندې د محمود راخوځيدل او ويهند ته نژدې د آنند پال ماتې
٧١	۴٠٠	غزني ته د طغا خان د سفير راتگ؛ له غزني څخه د نراين پور خواته د سلطان محمود حرکت کول.
٧٢	۴٠١	له غزني څخه ملتان ته د محمود ورتگ؛ د طغاخان پر سلطنت د ايلک خان يرغل او بيرته د هغه په شاتگ ؛ يو ځل بيا د طغا خان پر سلطنت د ايلک خان يرغل؛
٧٣	۴٠١	په غور د محمود يرغل او ابن سوري نيول . د ابن سوري مړه کېدل.
٧۴	۴٠١	خراسان کې قحطي؛ د قصدار د حمران پاڅون او هلته د محمد بن محمود مقرريدل.
٧٥	۴٠١	د آنند پال مړينه
٧٦	۴٠٢	پر قصدار يرغل او د هغه د حکمران بيعت
٧٧	۴٠٣	د غرجستان نيول او غزني سره يې ترل.
٧٨	۴٠٣	د ايلک خان مړينه
٧٩	۴٠۴	نندنې ته د محمود ورتگ او له ناچاري څخه له هغه ځايه بيرته راتگ؛ له غزني څخه يو ځأ بيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

		نندنې ته د محمود تګ او د هغه پواسطه د نندنې نیول کېدل.
۸۰	۴۰۵	تهانیسر ته له غزني څخه د محمود ورتګ او د تهانیسر سقوط
۸۱	۴۰۵	په خوابن باندې د محمود یرغل
۸۲	۴۰۶	بلخ باندېد محمود یرغل؛ د مسعود ټاکل د ولیعهد په توګه ؛ په کشمیر باندې لومړنې حمله او د لوهکوټ محاصره؛
۸۳	۴۰۸	د خوارزم د لښکر ماتی او د محمود له خوا د هغو سیمو نیول. د خوارزم حکومت ته د التون نتاش غوره کول؛ د طغان خان مړینه او د هرات په حکومت د مسعود مقرریدل
۸۴	۴۰۹ د جمادی الاول ۱۳ مه	له غزني څخه قنوج ته د محمود حرکت او محمد ته د غزني دحکومت د کفالت پرېښودل
۸۵	۴۰۹ د رجب شلمه	له جمنا څخه د محمود قنوج نیول .
۸۶	۴۰۹	د قبایلو خواته د محمود حرکت
۸۷	۴۱۰	له غزني څخه د ګندهـ او قنوج په لورې د محمود حرکت
۸۸	۴۱۰ د شعبان ۱۴مه	د محمود له خوا د تریلو جیپال ماتې
۸۹	۴۱۰	په باري باندې د محمود واکمن کېدل
۹۰	۴۱۱	نور او قیرات ته د محمود ورتګ
۹۱	۴۱۱ د جمادی الاول لسمه	د غور (تب) ته د محمود حرکت
۹۲	۴۱۲	پر کشمیر دویم ځل یرغل او د لوهکوټ محاصره کول
۹۳	۴۱۲	ملتان ته د مسعود په بندي توګه لیږل؛ د محمود له خوا د آنند پال د زوی تریلو جیپال وژل کېدل
۹۴	۴۱۳	د ګوالیار د راجه بیعت؛ د کالنجر د راجه ګندهـ بیعت
۹۵	۴۱۵	بلخ ته د سلطان تګ (۳۷: ۳۱۴).
۹۶	۴۱۶	د اسرائیل بن سلجوق نیول کېدل او د کالنجر کلا ته د هغه لیږل؛ په خراسان کې د سلجوقیانو لپاره د اوسیدو اجازه ورکول.
۹۷	۴۱۶ د شعبان ۲۲ مه	سومنات ته له غزنی څخه د محمود ورتګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹۸	۴۱٦ د رمضان ۱۸مه	ملتان ته د محمود تګ
۹۹	د ۴۱٦ شوال	انهلواړې ته د سلطان رسیدل او د راجه بیهم تښتیدل
۱۰۰	د ۴۱٦ د ذیقعدی ۱٦مه	د سومنات فتح
۱۰۱	د ۴۱٦ ذیحجه	د محمود له خوا د کنتهـ کوټ د کلا نیول او د منصورې د حاکم خفیف ماتې
۱۰۲	۴۱٦	د معدان مړینه او د هغه د زوی (عیسی) په تخت کښیناستل او غزني ته د ابوالمعسکر تښتیدل.
۱۰۳	۴۱۷	د سلطان حضور کې د قتا خان او ایغور خان د سفیرانو شرفیابی، قدرخان ته د محمود له خوا د مرستې په خاطر د ابوبکر حصیری ورلیږل.
۱۰۴	۴۱۷	محمود ته د کف (الدوله والاسلام) د لقب او دده وروښو او زامنو ته د نورو لقبونو ورکول د خلیفه له خوا؛ د بهیمپال مړینه
۱۰۵	۴۱۸	د جټانو د ټکولو په خاطر له غزني څخه د محمود وتل
۱۰٦	۴۱۸	له سلجوقیانو څخه د ناوا بیورد د خلکو شکایتونه
۱۰۷	۴۱۹	د سلجوقیانو په وړاندې د محمود لشکر کشي
۱۰۸	۴۲۰ربیع الثاني	ری ته د محمود د لښکرو ننوتل ، د ری نیول ، د مجدالدوله بندي کېدل د ری په حکومت د مسعود مقرریدل
۱۰۹	۴۲۱	د مسعود له خوا د اصفهان نیول
۱۱۰	د ۴۲۱ د ربیع الثاني ۲۳ مه	د سلطان محمود مړینه
۱۱۱	د ۴۲۱ د جمادی الاول شلمه	مسعود ته د محمود د مړینې خبر ورورسیدل
۱۱۲	۴۳۲ د جمادی الاول ۱۱ مه	د سلطان مسعود مړینه (۳۷: ۳۲۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصطلاحات

- منجنيق: يوه وسله ده چې ډبرې، نفتي موادو څخه الوده او نور تخريبي مواد ليرې ګوزاروي. د لومړي ځل لپاره فنيقيانو دغه وسله استعمال کړه. وروسته يونانيانو او پارسيانو هم له دې وسلې څخه ګټه اخيستله. عربو هم په لومړي اسلامي دوره کې دغه وسله استعمالوله. په دې کې هيڅ شک نشته چې مجنيق په افغانستان (خراسان) کې د جګړې پرمهال استعماليده... په اسلامي دوره کې چې کله عبدالرحمن بن سمره په ٣٦ هـ کې افغانستان ته راغی، او د مسلمانانو له لښکرو سره کابل ته راورسيد، څو مياشتی يې د کابل ښار کلابند کړ، بالاخره يې د منجنيق په وسيله د کابل د ښار حصار مات کړ، بيا يې دا ښار ونيوه. مسلمانانو د افغانستان د ختيځو سيمو (سندهـ) په نيولو کې هم منجنيق استعمالوه. د منجنيق څخه يې د کلاګانو د ديوالونو په ورانولو کې ګټه اخيسته. (٨: ٥٨٥).
- عيار: د سرو زرو په يو جوړ شوي توکي کې د سروزرو د سلنې اندازې ته وايي.
- حشري پوځ: د غزنويانو د واکمنۍ پر مهال به محلي لويو خانانو په شخصي امکاناتو يو پوځي ټولګی جوړاوه او له پاچاهانو سره به يې په فتوحاتو کې مرسته کوله. ددغې پوځي ټولګي شمير د هر خان تر امکاناتو پورې اړه درلوده، خو ځينې وخت د پاچا له خوا هم د ځينو لويو قومونو مشرانو ته اندازه ټاکل کېده .
- سيورسات: هغه پوځي مسؤلينو ته استعماليده چې د پوځي سفر پر مهال به يې پوځيانو ته اعاشه او اباطه برابروله (١٠١:٢٢).
- امپراتوري : هغه دولتونو ته ويل کيږي چې له خپلو جغرافيايي حدود څخه د باندې په ګاونډيو هيوادونو باندې حکومت وکړي.
- بيګار: هغه کار ته وايي چې په خلکو باندې له اجورې پرته سرته رسول کيږي.
- ارهټ: چې جمع يې ارهټونه دي. دا له څاه ګانو څخه د اوبو را ايستلو ابتدايي وسيله وه، چې څرخ به يې د انسان يا څاروي په واسطه تاويده او د اړتيا وړ د څښاک او د کروندې د خړوبولو استفاده به ترې کېده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

- اقطاع او تیول: اقطاع هغه ځمکې ته ویل کېده ، چې د حکومت له خوا به نظامي افسرانو ته ورکول کېده ، خو کله کله به روحانیونو ته هم د احترام او درناوې په خاطر یوه ټوټه ځمکه ورکول کېده . اقطاع میراثي بڼه درلوده چې له یولسمې پیړۍ څخه مخکې رواج درلود. مینوسکي لیکي: هیڅ داسې وسیله نشته چې مونږ د هغه پواسطه د اقطاع او تیول ترمینځ فرق وکړو، ولې یو شې ویلې شو چې تیول د صفویانو په وخت کې محترمانه جنبه درولوده چې له خدمت سره یې اړیکه نه درلوده. حتی تیول د مستعمری یو ډول بڼه غوره کړه. خو بارتولد په خپل اثر ترکستان نامه په ۱۳۲ مخ کې لیکي : تاریخ اجتماعي دوره غزنویان (الته برویت حدود العالم) سابقه تیول په حدود قرن یازده هم بیش برده اند اما اسم تیول به معنی وسیعش از قرن شانزدهم میلادي به بعد متداول گشت و رونق یافت و تیول عبارت بود از اهدای تمام یا سهمی از محصول و عواید ارضي معین. بعضی از تیول ها مربوط بوظایف و مشاغل معینی بود. تا وقتی که آن شغل را داشت، از آن تیول بهره میگرفت. بعضي تیول های دیگری در برابر خدمت شخص به شخصی مورد نظر و برای حیات وی داده میشد، ولی ارثي نبود.... در واقع تشبثی بود از طرف حکومت برای احیای اقطاع به شکل قدیمی (انتقاع مؤقتی) که در وقت خلفا وجود داشت، تیول از اراضی دیوانی (دولتي) داده میشد (۱۱۰:۲۲-۱۱۱).
- گزیت یا سرگزیت: د جزیه معنی ورکوي، چې په ساساني دولت کې هم رواج و چې په پارسي کې جزیه یا د سرمالیه د گزیت یا سرگزیت په نوم رواج درلود.(۱۸٦:۲۲).
- جزیه : په اسلامي دوره کې د قران د (توبی د صورت ۲۹ آیت) د حکم سره سم په فتح شویو اسلامي هیوادونو کې له اهل ذمه (اهل کتاب) څخه هر کال جزیه اخستل کېده . که چا د اسلام مقدس دین قبلولو، هغه د جزیې څخه معاف و (۱۸٦:۲۲).
- فرسخ: ۱۲۰۰۰ زره خطوي، یا ۳٦۰۰۰ زره قدمه، ځینې فرسخ د اوښ زر گامه ګڼي چې یو نیم میل کیږي.
- مستمري: هغه تنخوا گانی وې، چې روحانیونو او ځینو اشخاصو ته به د دولت له خوا په دوامدره توګه ورکول کېده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

- عروض: هغه علم چې د وزن په لحاظ د نظم سم او ناسم پر معلومیږي او په یو شمیر بحرونو مشتمل دی (۱۷: ٦۱).
- وزنپوهنه (عروض): هغه علم دی چې د نظم پر څپو ویشنه، رکنونه او بحرونه راپیژني (۱۱:۴۸).
- عروض په لغت کې د شعر تلی د لومړی مسری وروستی رکن او غره کې د لاری په معنی ده(۷۳:۴۸).
- عروض د ادبي علومو له ډولنو څخه یو ډول دی چې موضوع یې د شعر پر وزن، آهنګ باندی بحث کول دي او د وزن د ایجاد پر څرنګوالې، د وزن پر ډولونو او د هغه په سم او ناسم باندې خبري کوي (۲۴: ۲۳).
- قافیه: د عربو په لغت کې وروسته - شا- څټ او ورپسي تلونکی ته وایي او په اصطلاح کې هغه پوهنه ده، چې د بیتونو د دورونو د پای کلمو له همغږیو څخه بحث کوي یا په بله وینا د مصرع، بیت د هری مصرع او غیر مصرع هر بیت د پای کلمه، چې شعرونو باندی ختمیږي او اعاده یې په ورپسې بیتونو کې لازمه وي قافیه بلل کیږي یا د نظم د دورونو وروستیو هم اهنګیو څخه بحث کوي (۱۳ :۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماخذونه

۱. ابري فروغي، اصغر. (۱۳۸۷هـ ش). تاريخ غوريان. ايران: ارگان نشراتي سمت.

۲. بارتولد. (۱۳۴۴هـ ش). تاريخ سياسي و اجتماعی اسیای مرکزي در قرن دوازده. مترجم.علي محمد (زهما). کابل: پوهنې مطبعه.

۳. بخش فرهنگي اماده سازي غزني . (برای سال ۲۰۱۳ -۱۳۹۱). سیمای تاریخی غزنه. مطبعه. نوري بخش.

۴. بهار خوګیانې، سید محمد کریم. (۱۳۸۸لمریز). د افغانستان د مینځنیو پیړیو تاریخ. ژباړن. محمد فردوس (زکوخیل). کابل: ریپرو هندیا.

۵. بهار، ملک الشعراء. (۱۳٦٦هـ ش). تاریخ سیستان .کابل:مطبعه دولتی.

٦. پژواک، عتیق. (۱۳۸۸ ل). غوریان. ژباړن. اورنګزیب ارشاد. پیښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۷. جوزجانی، سراج الدین. (۱۳۴۲هـ ش) طبقات ناصري. به تصحیح و مقابله و تحشیه. عبدالحی حبیبی. کابل: د افغانستان تاریخ ټولنه.

۸. حبیبي، عبدالحی. (۱۳۸۰هـ ش). تاریخ افغانستان بعد از اسلام .ایران :انتشارات افسون.

۹. حبیبي، عبدالحی. (۱۳۸۲ هـ ش). جغرافیای تاریخی افغانستان .چاپ سوم. کابل: بنګاه انتشارات میوند. کتابخانه سبا

۱۰. حبیبي، عبدالحی.(۱۳۷۸ ل). د افغانستان لنډ تاریخ. دویم چاپ. ژباړن. عبدالروف بینوا. پښور: دانش خپروندویه ټولنه.

۱۱. حبیبي، عبدالحی او نور. (۱۳۹۱هـ ش). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتګ څخه تر محمد زایانو پورې. دویم چاپ. ژباړن . عبدالرؤف بینوا. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۱۲. حسیني، سید رضا.(۱۳۹۲هـ ش). معماري و شهر های افغانستان. کابل: انتشارات خراسان.

۱۳. حقپال، محمداجان. (۱۳۸۹ل). قافیه پوهنه. کابل: د کابل پوهنتون مطبعه.

۱۴. خلیلي، خلیل الله او نور. (۱۳۹۱ ل). د افغانستان تاریخ. د اسلام د راتګ څخه تر محمد زایانو پورې. دویم چاپ. ژباړن. اورنګزیب ارشاد. پیښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۱۵.رحمتي، محب الله. (۱۳٦۴ هـ ش). جغرافیای بشري افغانستان. کابل: پوهنتون کابل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

١٦. رشاد، عبدالشكور.(١٣٨٩لمريز). جغرافيايي يادښتونه. (لومړی او دوهمه برخه). كندهار: علامه رشاد اكاډمي.

١٧. رشاد، عبدالشكور. (١٣٩٥ ل). د پښتو منظم عروضي سيستم . كندهار : علامه رشاد اكاډمی.

١٨. سرهنگ، پاينده محمد. (١٣٦٠ هـ ش). افغانستان مقارن لشكركشی های اعراب. اثر تحقيقي گستتنز. چاپ شده. كابل: پوهنتون كابل.

١٩. سوبمن، نصرالله. (١٣٨٠ ل). پښتانه په هند كې. پاكستان: لاهور ملت چاپ خونه.

٢٠. سمناني، احمد پناهي. (١٣٧٧ هـ ش). چنگيز خان چهره خونريز تاريخ. ايران: انتشارات حافظ نوين.

٢١. سيستاني، محمد اعظم. (١٣٦٩هـ ش). سيستان سرزمين ماسه ها و حماسه ها. جلد سوم. اوضاع سياسي و اجتماعی سيستان بعد از اسلام. كابل: مطبعه دولتي.

٢٢. سيستاني، محمد اعظم. (١٣٦٢هـ ش). مالكيت ارضی و جنبش های دهقاني در خراسان قرون وسطی. كابل: اكادمی علوم افغانستان.

٢٣. سياقي، محمد دبير. (١٣٩٢ هـ ش). جلال الدين محمد خوارزم شاه. كابل: انتشارات ميوند. كتابخانه سبا.

٢٤. شميسا، سروش. (١٣٨١ هـ ش). اشنايي باعروض و قافيه. تهران: انتشارات فردوسي.

٢٥. صديقي، جلال الدين. (١٣٨٣هـ ش).دايرةالمعارف تاجيک. كابل: انتشارات ميوند.

٢٦. صديقي زرولي. (١٣٩۴ لمريز). افغانستان د طاهريانو پرمهال. ننگرهار: مومند خپرندويه ټولنه

٢٧. غبار، مير غلام محمد. (١٣٩٣ ل). افغانستان د تاريخ په تګلوري كې (لومړی او دويم ټوک) . ژباړن. پوهاندمحمد بشير دوديال . كابل : ميوند خپرندويه ټولنه .

٢٨. غبار، مير غلام محمد. (١٣٩١ لمريز). خراسان. ژباړن. رحمت الله هوتک. جلال اباد: همدرد كتاب پلورنځی.

٢٩. غوری مستمندي، غوث الدين. (١٣٧٨ هـ ش). تاريخ مختصر غور. پشاور: مركز نشراتی ميوند، سبا كتابخانه.

٣٠. فروزاني ، سيدابوالقاسم. (١٣٩٥هـ ش). غزنويان. (از پيدايش تا فروپاشی). تهران: چاپ هشتم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۱. فرهنگ، میر محمد صدیق او نور (۱۳۹۱هـ ش). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتګ څخه تر محمد زایانو پورې. دویم چاپ. ژباړن . اورنګزیب ارشاد. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۳۲. کاکاخیل، سید بهادر شاه. (۱۹٦۵ م). پښتانه د تاریخ رڼا کې. پیښور: یونیورسیټی بُک ایجنسي.

۳۳. کاکړ، محمد حسن. (۱۳۹۰ل). پښتون، افغان، افغانستان. پیښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۳۴. کامګار، جمیل الرحمن. (۱۳۸۸ هـ ش). د افغانستان د معارف تاریخ. ژباړن. قاري عبدالسمیع شیرزاد. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۳۵. محبی. (۱۳۹۱هـ ش). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتګ څخه تر محمد زائیانو پورې. دویم چاپ. ژباړن. اورنګزیب ارشاد. پیښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۳٦. محمد حیات خان. (۱۳۸٦هـ ش) حیات افغاني. دویم چاپ. ژباړونکې. محقق فرهاد ظریفي او محقق عبدالطیف طالبی. پیښور. دانش خپرندویه ټولنه.

۳۷. محمد ناظم.(۱۳۸۵ ل). د غزنوی سلطان محمود ژوند او پیښلیک. ژباړن. محمد بشیر دودیال. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۳۸. ناګار، فضل ولي .(۱۳۹۵ لمریز). د حضرت حمزه بابا (رح) عرفان او غزل. ننګرهار: ناګار خپرندویه ټولنه.

۳۹. نرشخي، ابوبکر بن جعفر. (۱۳٦۲هـ ش). تاریخ بخارا. مترجم . ابونصر احمد بن محمد بن نصرالقبادي. کابل: مطبعه دولتي .

۴۰. نړیوال، رازقي. (۱۳۸۳ لمریز). د افغانستان استحکامي کلاوې ، حصارونه او بالاحصارونه. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۴۱. نړیوال، رازقي.(۱۳۹۲ لمریز) . د افغانستان تاریخی او فرهنګی ویاړونه . کابل:دانش خپرندویه ټولنه.

۴۲. نړیوال، رازقي. (۱۳۸٦ لمریز). د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼې. دویم ټوک. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۴۳. نعیمي، علي احمد او نور. (۱۳۹۱لمریز). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتګ څخه تر محمد زایانو پورې. دویم چاپ. ژباړن . اورنګزیب ارشاد. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۴. نقشبندي، شيخ امين علاوالدين .(۱۳۸۹ لمريز). د تصوف حقيقت او د نقشبند په طريقې يو بحث. ژباړن. محمد بشير دوديال. کابل: ميوند خپرندويه ټولنه.

۴۵. نهرو،جواهر لعل .(۱۳۷۷ ش). نگاهی به تاريخ جهان. مترجم . محمود تفضلی. چاپ دوهم . تهران: چاپخانه سپهر.

۴٦. هاشمي، سيد سعدالدين. (۱۳۵۴ هجري شمسي). تاريخ افغانستان دوره اسلامی از ظهور حکومات ملی اسلامی تازمان اعليحضرت احمد شاه ابدالی . کابل: پوهنتون کابل.

۴۷. هاشمي، نور حسيب .(۱۳۹۵ هـ ش). مفتاح التصوف.

۴۸. همکار، محمد ابراهيم. (۱۳۹۴ ل). وزنپوهنه. دويم چاپ . ننگرهار: ختيځ کتاب پلورنځی.

۴۹. هيوادمل، زلمي. (۱۳۸۳ هـ ش). جغرافيه تاريخي لغمان. پيښور: موسسه انتشارات الازهر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکلړ

سریزه..... 1

لومړی څپرکی

د طاهریانو دولت

پیلېزه..... 3

۱،۱. په افغانستان کې د ۹-۱۳ ز پیړۍ پورې د خراساني دولتونو جوړېدل 4

۲.۱. له ۹-۱۳ ز پیړۍ پورې د افغانستان ټولنیزه، اقتصادي او کتلوري اوضاع 5

۳.۱. د طاهریانو دولت (..... 7

۴.۱. د طاهر پوشنجي واکمني 8

۵.۱. د طلحه واکمني 13

٦.۱. د عبدالله واکمني 13

۷.۱. د دویم طاهر واکمني 15

۸.۱. د محمد واکمني 15

۹.۱. د طاهریانو د عصر علمي او فرهنګي خدمتونه..... 16

۱۰.۱. د طاهریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه 19

لنډیز 20

پوښتنې 21

دویم څپرکی

د صفاریانو دولت

پیلیزه..... 24

۱.۲. د صفاري دولت مینځ ته راتګ 25

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۲. د یعقوب لیث صفاري واکمنی..... 27
۳.۲. د عمرو واکمني 31
۴.۲. د طاهر واکمني 34
۵.۲. د لیث واکمني 35
٦.۲. د ابوعلي محمد واکمني 36
۷.۲. د معدل واکمني..... 37
۸.۲. د دویم عمرو واکمني 38
۹.۲. د ابو جعفر احمد واکمني 38
۱۰.۲. د خلف واکمني..... 39
۱۱.۲. د صفاریانو د عصر کلتوري او ټولنیز وضعیت 39
۱۲.۲. د صفاریانو د واکمنی د سقوط لاملونه 41
لنډیز 42
پوښتنی 43

درېیم څپرکی

سامانې دولت

پیلیزه..... 47
۱.۳. سامان خدات..... 48
۲.۳. د امیراسمعیل سامانې واکمني..... 50
۳.۳. د ابونصر احمد واکمني 53
۴.۳ . د نصر واکمني 54
۵.۳. د نوح واکمني 55

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦.٣. د عبدالملک واکمني 57
٧.٣. د ابو صالح منصور واکمني 58
٨.٣. د دويم نوح واکمني 59
٩.٣. د دويم منصور واکمني 61
٣,١٠. د دويم عبدالملک واکمني ٦٢
١١.٣. د سامانيانو د عصر مدني، ټولنيز او فرهنګي حالت 63
١٢.٣. د سامانيانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه 67
لنډيز 68
پوښتنې 70

څلورم څپرکی

د غزنويانو دولت

پيليزه 75
١.٤. د غزنويانو د دولت مينځ ته راتګ 76
١.١.٤. غزني ښار 76
٢.١.٤. د غزنوي دولت بنسټ ايښودونکی 77
٢.٤. د الپتګين واکمني 78
٣.٤. د ابواسحق ابراهيم واکمني 78
٤.٤. د بلکاتګين واکمني 79
٥.٤. د پريتګين واکمني 79
٦.٤. د سبکتګين واکمني 80
٧.٤. د سلطان محمود غزنوي واکمني 84

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.۷.۴. د سلطان محمود غزنوي او ابوالحارث ساماني اړيکې 86
۲.۷.۴. د سيستان نيول 87
۳.۷.۴. د غور نيول 88
۴.۷.۴. د قصدار يا ننني بلوچستان نيول 89
۵.۷.۴. د مکران نيول 89
٦.۷.۴. د ری، همدان او اصفهان نيول 90
۷.۷.۴. د فارس نيول 91
۸.۷.۴. ختيځ لوري ته فتوحات 92
۹.۷.۴ . د سلطان محمود مړينه 97
۱۰.۷.۴. د سلطان محمود شخصيت 97
۱۱.۷.۴. د سلطان محمود دوري ته يوه کتنه 98
۸.۴. د محمد واکمني 101
۹.۴. د مسعود واکمني 103
۱۰.۴. د مودود واکمني 106
۱۱.۴. د دويم مسعود واکمني 108
۱۲.۴. د علي واکمني 109
۱۳.۴. د عبدالرشيد واکمني 109
۱۴.۴. د طغرل واکمني 111
۱۵.۴. د فرخ زاد واکمني 111
۱٦.۴. د ابراهيم واکمني 112
۱۷.۴. د درېيم مسعود واکمني 113

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۸.۴. د ارسلان شاه واکمني 114

۱۹.۴. د بهرام شاه واکمني 115

۲۰.۴ . د خسرو شاه واکمني 118

۲۱.۴. د خسرو ملک واکمني 119

۲۲.۴. د غزنویانو د عصر فرهنګي او ټولنیزې هڅې 119

۲۳.۴. د (۱۲ - ۱۵) زیږدیزې پیړۍ ترمینځ د افغانستان ټولنیز حالات 122

۲۴.۴. د غزنویانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه..... 124

لنډیز 126

پوښتنې 128

پنځم څپرکی

د سلجوقیانو دولت

پیلیزه..... 134

۱.۵. د رکن الدین ابوطالب طغرل بیک واکمني 135

۲.۵. د الپ ارسلان واکمني 137

۳.۵. د ملک شاه واکمني 138

۴.۵. د برکبارق واکمني 140

۵.۵. د ابوشجاع محمد واکمني..... 141

٦.۵. د سلطان محمود سلجوقي واکمني..... 141

۷.۵. د سلطان احمد سنجر واکمني (په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني) 142

۸.۵. د سلجوقیانو د دولت سقوط او د خوارزمشاهانو پیاوړې کېدل 144

۹.۵. د سلجوقي دولت کلتوري او ټولنیزې کړنې..... 144

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰.۵. د سلجوقیانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه 147

لنډیز 149

پوښتنې 151

شپږم څپرکی

د غوریانو دولت

پیلیزه 155

۱.٦. د غوري دولت مینځ ته راتګ 156

۲.٦. د غزنوي او غوري دولتونو ترمینځ اړیکې 159

۳.٦. د غوریانو امپراتوري 161

۴.٦. د سلطان علاوالدین جهانسوز واکمني 162

۱.۴.٦. د جهانسوز لقب 163

۵.٦. د سیف الدین محمد واکمني 164

٦.٦. د سلطان غیاث الدین واکمني 166

۷.٦. د شهاب الدین محمد غوري واکمني 170

۸.٦. د غیاث الدین محمود واکمني 173

۱.۸.٦. له سلطان محمد خوارزمشاه سره د غیاث الدین محمود اړیکې 175

۹.٦. د بهأوالدین سام واکمني 175

۱۰.٦. د علاوالدین اتسز واکمني 176

۱۱.٦. د علاوالدین محمد شجاع واکمني 177

۱۲.٦. د غوریانو د واکمنۍ پر مهال د افغانستان ټولنیز او کلتوري وضعیت 178

۱۳.٦. د غوریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه 181

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز 182

پوښتنې 184

اووم څپرکی

خوارزم شاهانو دولت

پيليزه 187

۱.۷. د خوارزم شاهانو فتوحات 188

۲.۷. د خوارزم شاهانو د دولت مينځ ته راتګ 189

۳.۷. د خوارزم شاهانو د لومړۍ کورنۍ واکمنان 189

۱.۳.۷. د ابوسعيد احمد واکمني 189

۲.۳.۷. د ابو عبدالله واکمني 190

۳.۳.۷. د مامون واکمني 190

۴.۳.۷. د ابوالحسن علي واکمني 190

۵.۳.۷. د ابوالعباس واکمني 191

٦.۳.۷. د ابوالحارث محمد واکمني 191

۴.۷. د خوارزم شاهانو دويمه کورنۍ 193

۱.۴.۷. د التون نتاش واکمني 193

۲.۴.۷. د هارون واکمني 193

۳.۴.۷. د اسمعيل خندان واکمني 193

۴.۴.۷. د شاه ملک واکمني 194

۵.۷. د خوارزم شاهانو درېيمه کورنۍ 195

۱.۵.۷. د انوشتګين واکمني 195

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۵.۷. د قطب الدين محمد واکمني 195
۳.۵.۷. د اتسز واکمني 196
۴.۵.۷. د ايل ارسلان واکمني 196
۵.۵.۷. د سلطان شاه ابوالقاسم محمود واکمني 197
٦.۵.۷. د سلطان علاوالدين تکش واکمني 198
۷.۵.۷. د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه واکمني 199
۸.۵.۷. د جلال الدين منکبرني واکمني 205
۹.۵.۷. د خوارزم شاهانو د واکمني د سقوط لاملونه 208
لنډيز 209
پوښتنې 210

اتم څپرکی

د اسلام له ظهور څخه د چنګيز خان تر يرغل پورې د افغانستان ټولنيز او کلتوري وضعيت

پيليزه 216
۱.۸. ټولنيز طبقات 217
۲.۸. اقتصادي وضعيت 218
۳.۸. بښارونه 222
۴.۸. دولتي اداري 226
۵.۸. مذهب، کلتور او تصوف 231
٦.۸. بښوونه او روزنه : هنر او ادب 236
لنډيز 242
پوښتنې 244

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړنی نښلونه 245

د غوریانو د واکمني پرمهال جوړې شوی تاریخي ودانی او کلاګانی 245

دویمه نښلونه 248

د غزنویانو په دربار کې د دري ژبې د ځینو شاعرانو لنډه پیژندنه 248

درېیمه نښلونه 250

د غزنویانو د واکمني پرمهال مروجې سکې 250

څلورمه نښلونه 258

اصطلاحات 264

ماخذونه 267

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library